

*Natale Benazzi
Matteo D'Amico*

**ENIGMELE
ISTORIEI**

CARTEA NEAGRĂ A INCHIZITIEI

Reconstituirea marilor procese

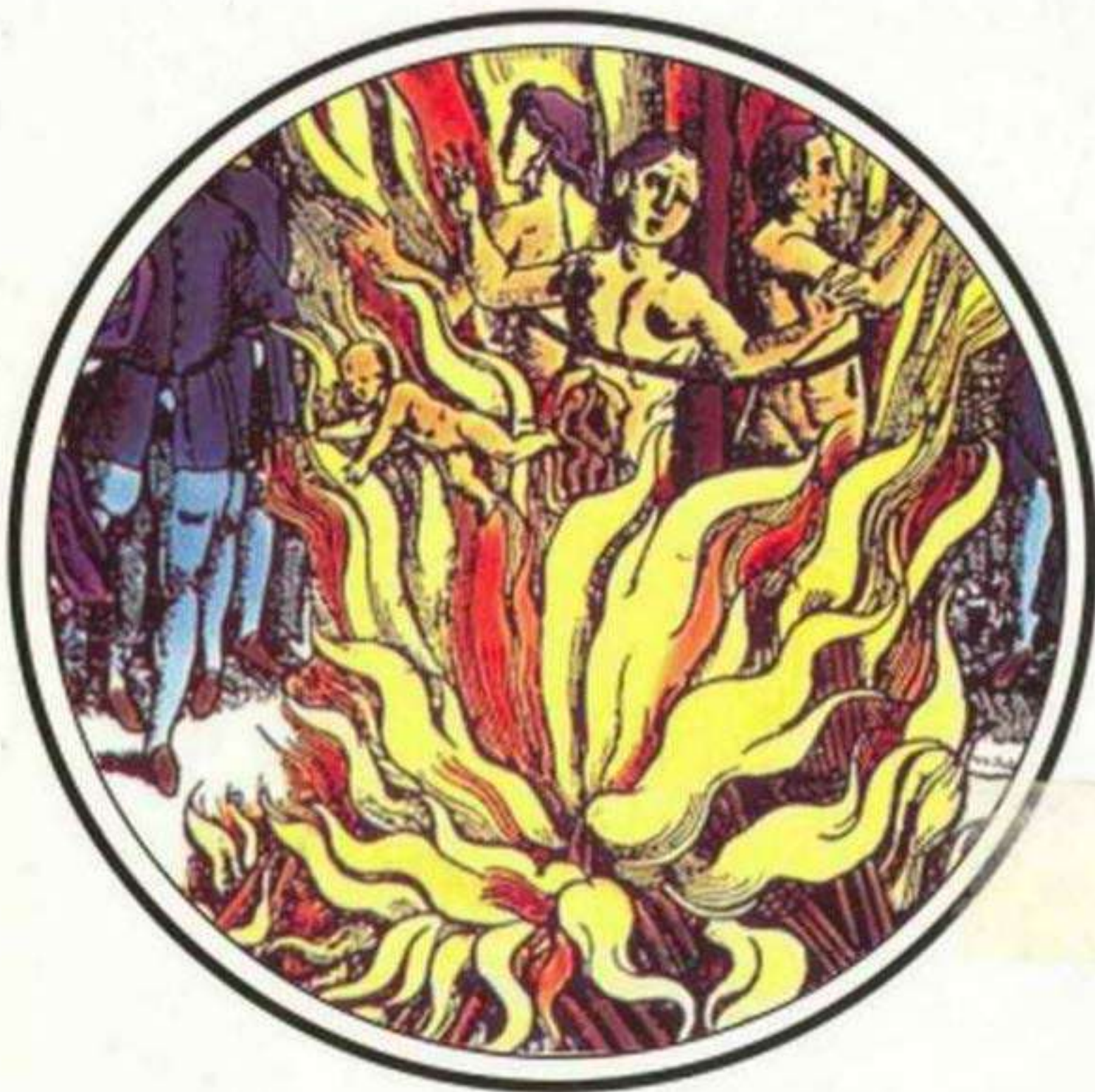
SAECULUM I.O.

ENIGMELE ISTORIEI

Înființată în 1231, de papa Grigore al IX-lea, Inchiiziția a exercitat secole de-a rândul, în numele catolicismului, o teroare cumplită, fiind autoarea unor crime abominabile, care au îngrozit lumea.

Înaintea dictaturilor monstruoase din sec. al XX-lea, Inchiiziția a scris una dintre cele mai sumbre pagini din existența umanității.

Lucrarea de față reconstituie palpitant câteva din procesele care au implicat nume celebre ale istoriei (Jeanne d'Arc, Giordano Bruno, Galileo Galilei ș.a.) sau au adus în fața inchiizitorilor persoane nevinovate, torturate să recunoască învinuliri absurde, pentru ca în cele din urmă să poată fi arse pe rug.

NATALE BENAZZI – MATTEO D'AMICO

CARTEA NEAGRĂ A INCHIZIȚIEI ,

**Reconstituirea marilor
procesese**

Traducere din limba italiană de

MICHAELA ȘCHIOPU

Editura SAECULUM I. O.

București, 2001

Introducere

Biserica își revizuieste trecutul

Roma, 10 noiembrie 1979. Comemorarea centenarului lui Albert Einstein. Sala mare a Palatului Pontifical. Ioan Paul al II-lea ține un discurs important în care se referă la Galileo Galilei, spunând că „a avut, din păcate, mult de suferit din partea oamenilor și a reprezentanților Bisericii“. Sfântul Părinte și-a exprimat dorința de a se cerceta în profunzime „cazul Galilei“: „Îi invit pe teologi, pe savanți și pe istorici să aprofundeze, în spiritul unei colaborări sincere, examinarea cazului Galilei și prin recunoașterea cu onestitate a injustițiilor, indiferent din ce parte provin, să fie șterse suspensiunile pe care acest caz le-a născut, împiedicând o înțelegere rodnică între știință și credință, între Biserică și lume.“

Prin această invitație se inițiază revizuirea proceselor lui Galilei, ce va cădea în sarcina unei comisii pontificale anume înființată și care își va încheia lucrările la 31 octombrie 1992. În viziunea actualului Papă, de altfel, Biserica nu se va putea prezenta drept protagonistă unui Jubileu al păcii și al reconcilierii, fără a se purifica ea însăși prin căință, cerând iertare pentru răul pe care adeseori l-a provocat. Din această perspectivă redeschiderea cazului Galilei înseamnă un început de drum, asumat de Biserică cu toată responsabilitatea, ce vizează revizuirea „cazului Inchiziției“ în toată complexitatea sa: recenta deschidere a arhivelor secrete ale Vaticanului, ce conțin documente ale Sfântului Oficiu de la Roma, este doar ultimul și cel mai important pas făcut în această direcție.

Și dacă putem înțelege cu ușurință motivul pentru care Biserica a început să se confrunte cu una din paginile cele mai întunecate ale istoriei sale, tot atât de lesne putem înțelege exigența tot mai multor oameni, interesați de înțelegerea istoriei europene, de a cunoaște cu exactitate și în profunzime istoria Inchiziției: în ea se grupează o bogăție atât de mare de motive de ordin istoric, cultural, politic, social și religios, din domeniul dreptului, de obiceiuri ca și de imaginar colectiv, încât o putem considera unul din *firele roșii*

cele mai importante care traversează în profunzime întreaga istorie a Europei medievale și moderne, permițându-ne să îi surprindem sensul și motivațiile.

Dincolo de legendă

Puține evenimente istorice au avut puterea de a-și pune amprenta pe imaginarul colectiv precum Inchiziția. Simpla pronunțare a numelui său are o forță de evocare deosebită, aducându-ne imaginea unor călugări tenebroși și fără chip care, înfășurați în rasa lor, ascultă spovedaniile unor amărâți nefericiți, torturați în subteranele întunecate, luminate de pâlpâirea nesigură a unei torțe. În general, orice cuvânt referitor la istoria Inchiziției – Marele Inchizitor, Suprema, Tribunalul Sfântului Oficiu, renegare, auto-da-fê, tortură, rug – a devenit simbolul însuși al unui sistem cu puteri opresive și inumane, fără milă și neînduplecate, prin care conștiința omului este strivită și mulțimile celor lipsiți de apărare sunt paralizate prin teroare. De la Dostoievski la un cronicar de ziar, de la literatură la cinema, inchizitorul este în mod sigur și cu o evidență absolută o figură cu trăsături bine definite. Dacă în multe cazuri această imagine reflectă cu adevărat realitatea istorică, tot atât de adevărat este că în jurul ei s-au ivit născociri fanteziste, lipsite de discernământ critic. Și nu întâmplător legenda neagră a Inchiziției ia naștere pe timpul Iluminismului, ce îi va stabili canoanele, chiar iconografice, preluate ulterior atât de cultura populară cât și de mediile intelectuale. În secolele XVIII și XIX atacul împotriva Inchiziției se înscrie într-o dispută mai amplă, în care rațiunea critică este mai întâi opusă fenomenului considerat a fi obscurantismul bisericii, iar mai pe urmă noile state europene, sau cele reînnoite, fiice ale Revoluției franceze, deci laice, sunt opuse puterii Bisericii. Distorsiunile rezultate din această comparație istorică, apărută pe fundalul unei lupte politice și ideologice cu scopuri bine precizate, continuă să acționeze.

Ceea ce trebuie făcut este de a avea curajul să abordăm cu implicare afectivă, dar și cu o privire lipsită de prejudecăți, istoria Inchiziției, lăsând în urmă legenda creată, conștienți fiind că ea totuși nu s-a născut întâmplător; să depășim mitul cruzimii sale, fără a nega duritatea reală care a caracterizat-o; să încercăm în special de a o reîncadra în contextul istoric, singurul capabil de a-i restitui în întregime înțelesul.

Motivele și momentele apariției Inchiziției

Inchiziția apare ca instituție la sfârșitul secolului al XII-lea și începutul celui de al XIII-lea și acționează, cu intensitatea diferită, până la jumătatea secolului al XVIII-lea. În acest interval de timp, de aproape cinci secole, ea și-a schimbat de mai multe ori înfățișarea, modificându-și și adaptându-și instrumentele de care se folosea, schimbându-și obiectivele și strategiile, întreținând relații diferite cu puterea politică. Tabloul este cu atât mai complex cu cât Inchiziția nu a fost niciodată în structura sa interioară o instituție unitară și omogenă, diferind chiar în mod evident după statul în care s-a dezvoltat: în fiecare din diferitele regiuni în care au acționat inchiזורii au existat practici, obiceiuri, strategii de oprimare foarte diferite între ele. Deosebirea regională este atât de accentuată încât mai corect ar fi să vorbim de *Inchiziții* și nu de *Inchiziție*. Suprema spaniolă a însemnat ceva cu totul diferit de Sfântul Oficiu roman, tot așa cum lupta împotriva catarilor s-a deosebit în mod evident de persecuția ereziei din Germania sau din Italia din aceeași perioadă.

Inchiziția ia naștere între 1180 și 1231, când capătă o primă formă definită, în ambianța luptei împotriva ereziei catare. După secole de creștinism unitar, se dezvoltă, în sudul Franței în special, dar și în regiunile dimprejur, o erezie care își manifestă imediat capacitatea de difuzare și prozelitism în sânul noilor clase sociale, apărute în urma renașterii urbanismului și a economiei de după anul 1000. Pentru Biserică evenimentul devine profund îngrijorător: pentru prima oară după nenumărate secole, apare o formă organizată de religie alternativă la cea oficială; catarii înființează o adevărată Biserică proprie, cu toate atributele ei, preoți, ritualuri, rugăciuni, cărți în care sunt stabilite principiile de bază ale doctrinei. În mod preventiv se ia hotărârea de a fi folosită forța pentru reprimarea ereziei: pedeapsa cu moartea, confiscarea bunurilor acuzatului și în ultimă instanță folosirea torturii, devin în mod progresiv instrumente obișnuite. Hotărâtoare pentru afirmarea rolului Inchiziției este însă cruciada victorioasă împotriva catarilor (1212-1229): după înfrângerea lor militară apare într-adevăr necesitatea supravegherii unui dușman ce se poate ascunde în spatele unor false înfățișări, sub fațada unei adevărate mincinoase la religia oficială.

Logica: refuzul diferențierii

În orice început se anunță deja un destin, sunt definite tonalitatea și structura celor ce vor urma: faptul că Inchiziția s-a născut în lupta împotriva fenomenului catar, ne permite să înțelegem logica care va domina istoria însăși a Inchiziției, de-a lungul celor cinci secole următoare; persecutarea evreilor, a *moriscos*-ilor (arabi convertiți), a vrăjitoarelor, a liberilor cugetători, a misticilor, diferă ca obiect, dar nu ca motivare de fond prin care se susține și se justifică persecuția: refuzul diferențierii, a deosebirilor de opinii și credințe ce izvorăsc dintr-o conștiință – dintr-o aspirație – în mod hotărât liberă și individuală. Acest refuz al individualității ca liberă exprimare, această căutare obsedantă a unei unități absolute și a omogenității în sfera practicii religioase se explică doar dacă înțelegem că în secolele în care se naște și se dezvoltă Inchiziția, fenomenul religios nu este considerat în mod exclusiv și primordial drept o categorie a spiritualității personale, ci ca un element caracterizat în mod esențial prin însemnătatea sa socială, politică și morală: el implică colectivitatea, întregul unei societăți. Unitatea credinței e văzută ca bază a stabilității statului însuși. Logica, deși aplicată la domeniul interior, este aceeași care susținuse spre exterior cruciadele: era vorba de combaterea necredinței, care prin însăși prezența ei aduce ofensă universalității credinței creștine; în cazul Inchiziției în schimb „cruciada” este îndreptată împotriva ereticului, reprezentant al unei forme de nesupunere la creștinism, mai periculoasă, mai ascunsă.

Inchiziția ca *instrumentum regni*

Deosebirile de credință, de păreri, de obiceiuri sunt resimțite drept niște pericole potențiale, capabile să destrame sistemul social, să provoace fisuri primejdioase și greu de remediat. Pe acest fundal trebuie să înțelegem apariția Inchiziției, extinderea și durata dominației sale; numai astfel se va înțelege complicitatea cu structurile puterii seculare care vor susține neîncetat tribunalul inchizitorial: dacă universalitatea și omogenitatea credinței este o garanție a ordinii sociale, a moralității și a atenuării divergențelor politice și ideologice, este limpede că statele vor avea tot interesul

de a păstra în funcție acest prețios instrument de presiune asupra conștiințelor și de reprimare a diferențelor, deoarece existența unui crez religios unic devine pentru fragilele formațiuni statale din secolele XV și XVI, un liant social și politic de neînlocuit. Alianța naturală dintre puterea politică și structurile inchizitoriale duce în unele cazuri la inversarea raportului: se trece astfel, după cum s-a întâmplat în Spania, la o subordonare totală a tribunalului inchizitorial față de puterea monarhică, care găsește în acesta un instrument excepțional și eficient de control „polițienesc“ al supușilor, de oprimare exercitată de sus asupra lor.

Nu trebuie să uităm că Inchiziția acționează în vremuri în care lipsește cu desăvârșire ideea de toleranță și de respect al libertății particulare, idei care se vor forma cu încetul în planul culturii (va trebui să așteptăm reflecțiile lui Spinoza și Locke din secolul al XVII-lea și filosofia Iluminismului din secolul următor) și cu mai mare întârziere în cel politic și social.

Teroarea e creată și întreținută

După o fază inițială, Inchiziția a știut să-și alcătuiască o structură din ce în ce mai solidă pe plan organizatoric, prin stabilirea unor procedee precise, redactând manuale care să înlesnească desfășurarea, în mod omogen, a etapelor unui proces: de la interogatoriu la tortură, de la sentință la abjurare, până la procesiunea prin care ereticii erau conduși la rug. Teritoriul diferitelor state au fost împărțite pe districte, ce se aflau sub autoritatea unui inchizitor și a asistenților săi. În mod constant viața instituției e marcată de lipsa mijloacelor și a oamenilor, a fondurilor financiare pe măsura sarcinilor. Dacă luăm Spania ca exemplu din multe puncte de vedere, adeseori găsim câte un inchizitor căruia i se încredințează teritorii foarte întinse, posibile de controlat doar printr-o continuă și istovitoare deplasare dintr-un oraș într-altul.

Această relativă insuficiență a mijloacelor ne arată că, pe moment, important este ca Inchiziția să existe și să demonstreze că Biserica are capacitatea de a veghea și de a fi prezentă; într-un fel simpla prezență a tribunalului contează mai mult decât efectivă putere de acțiune pe care o deține și care adeseori este în mod inevitabil limitată. Hotărâtor este prin urmare să existe posibilitatea de a fi pedepsit, un risc real și iminent de care toți oamenii trebuie să fie conștienți: vor fi de ajuns câteva procese, execuții publice cu înscenări bine gândite și impresionante, mitul secretelor inchizito-

riale și al cumplitelor torturi la care poți fi supus, rușinea și ruina economică a câtorva nefericiți, unele *sanbenitos* agățate în biserică cu numele celor ce ar fi trebuit să le poarte, pentru a menține în mod constant întreaga colectivitate într-o stare de subordonare deplină față de autoritatea morală a Bisericii. Pe nesimțite și în mod inconștient însăși persecutarea ereziei nu mai este un *scop* în sine ci capătă rolul de *mijloc*: Inchiziția *are nevoie* deeretici (când nu-i găsește îi inventează) deoarece prezența lor și spaima populației la vederea nenorocitului lor sfârșit favorizează controlul aproape total al conștiințelor, îi menține pe toți într-o stare de supunere absolută și acceptată de la sine. Sărăcia veniturilor se explică prin urmare și prin faptul că elementul hotărâtor în existența Inchiziției este *afișarea puterii, publicitatea*, în mod inevitabil legate de activitatea sa: importante nu sunt acțiunile numeroase și atunci când totuși au loc reprezintă un element mai degrabă accidental decât de substanță; trebuie ca mecanismul terorii și al înspăimântării colective să nu se oprească, iar tribunalul să însemne pentru toți o sperietoare, asemeni unui Supra-Eu schimonosit și grotesc, capabil să zdrobească puțină rezistență pe care conștiințele ar putea s-o opună, cel puțin în interiorul lor, față de sistemul puterii de stat și de biserică.

Apariția abaterii

Pentru acest motiv – menținerea unei stări de teamă – Inchiziția se grăbește să creeze un mecanism de autoalimentare: când dispare erezia ca motiv de bază al existenței acestor tribunale particulare, vor fi identificate forme noi de abatere, considerate drept posibile semne de erezie: de exemplu, cu timpul Inchiziția va persecuta orice comportament sexual neacceptat în mod canonic. Dar și blestemele, obiceiurile alimentare care încalcă prescrierile bisericești (consumarea de carne în anumite momente ale anului liturgic), susținerea teologică a unor teze prea originale sau heterodoxe, citirea sau scrierea unor cărți suspectate sau condamnate de Biserică, devin tot atâtea cazuri ale unor procese inchizitoriale. Justificarea, criteriul teologic de fond este următorul: poate și trebuie să fie supusă unei proceduri inchizitoriale orice comportare care presupune existența unor convingeri sau credințe eretice. Prin adoptarea acestui criteriu sfera de control a tribunalelor inchizitoriale se mărește precum o pată de ulei: aproape orice gest sau faptă poate deveni motiv de persecuție, atunci când nu e considerat un simplu caz doar, un accident sau o cedare, ci rezultatul unei convingeri

eretice secrete. Un blestem nu mai este un simplu *păcat*, oricât de grav, ci semnul lipsei de credință față de Hristos ca Dumnezeu, o atitudine potențial eretică ce justifică o anchetă inchiizitorială.

În lumina acestei logici se explică în mare parte dezlănțuirea vânătoarei de vrăjitoare ce a avut loc între secolele al XV-lea și al XVII-lea, cu toate omorurile ce i-au urmat: în cazul acesta Inchiziția, ca de altfel și elitele intelectuale ale vremii, au adoptat un model de abatere, ale cărei trăsături de bază au izvorât și s-au definit pomind de jos, de la tradițiile și spaimile colective și populare, pentru a alimenta în mod exponențial mecanismul persecuțiilor și a-și justifica prin urmare propriul rol. O Inchiziție lipsită de activitate este un non sens; forța și puterea sa depind de capacitatea de a fi în continuă mișcare, de a scoate mereu la iveală noi dușmani posibili, de a îmbunătăți cu o eficacitate calitativ crescută mecanismele persecuției și ale exterminării fizice – sau morale – ale adversarului. Ca și pentru judecătorii care organizau și administrau închisorile staliniste, nu se pune problema, contrar aparențelor, de a anihila erezia, ci de a o crea acolo unde nu exista, de a-i da viață, de a o vedea pretutindeni, evocându-i constant spectrul neliniștitor, în spatele formelor noi mereu în schimbare, pentru a-i combate prezența printr-un mecanism sadic care se strânge învârtindu-se în jurul său și care pare imposibil de oprit. În sfârșit, ca și în totalitarismele moderne, lupta nu se dă împotriva unui dușman vizibil prezent și periculos, ci împotriva unui născocit, care să justifice continua funcționare a unui aparat represiv, costul său, nebunia proprie, structura sa halucinantă și paranoică.

Metoda: strategia suspiciunii

Metoda inchiizitorială are la bază suspiciunea, deoarece se pleacă, în conformitate și cu evoluția dreptului penal al vremii, de la prezumția de vinovăție a acuzatului: unii erau anchetați pentru că trebuiau să-și demonstreze propria nevinovăție, într-un demers în care totul contribuia la eșecul acestui efort; structura interogatoriilor, folosirea chiar repetată a torturii, izolarea la care erau supuși în carcere, prelungirile la nesfârșit ale proceselor, teama de a risca o condamnare, provocată de refuzul acuzatului de a nu-și recunoaște vinovăția, toate acestea făceau ca absolvirea de acuzație să fie dacă nu imposibilă, oricum foarte greu de obținut. Faptele se petreceau ca atare în special când era vorba de persoane simple și

umile, care rămăneau prinse în mecanismul Inchiziției: este cazul, de exemplu, al majorității celor acuzați de vrăjitorie, de obicei țărânci sau oameni săraci din popor, ce nu se descurcau în fața întrebărilor pline de subtilități ale judecătorilor.

Eficacitatea unei strategii bazate pe suspiciune și care se folosea de denunțul anonim sau autodenunțare ca de instrumentele sale obișnuite, se datora nu numai ușurinței cu care se putea da curs unei proceduri, dar și în mod special faptului că *oricine* putea rămâne în ultimă instanță captiv în urzeala suspiciunilor: criteriul de bază de la care pornea acțiunea judiciară fiind suspiciunea, *toți* erau expuși cu ușurință riscului de a fi persecutați. Și chiar acesta era scopul, nu contează dacă urmărit în mod conștient sau nu, al mașinăriei inchizitoriale, ca toată lumea să se simtă expusă acestei primejdii.

Judecători ai sufletului

Putem acum să înțelegem originea secretă a groazei care a însoțit imaginea, simplul nume al Inchiziției, de-a lungul istoriei: ea judecă înseși părerile oamenilor, ideile, convingerile, credința; într-un cuvânt inchizitorul judecă *sufletul* celui căruia i s-a intentat proces. Sufletul trebuie dezgolit pentru a fi complet transparent în timpul procesului, el trebuie „desfăcut“ bucată cu bucată, recompus și sfărâmat din nou, până se capătă siguranța ortodoxiei sale, dar și a golului și a disperării de care e cuprins. Această intervenție asupra sufletelor este un lucru care ne tulbură și astăzi referitor la Inchiziție, și care a generat de fapt legenda. *Răul* Inchiziției nu se apreciază la nivel *cantitativ* – cu toții știm că au existat instituții care au provocat omoruri la o scară mai mare – după cum se cunoaște că dreptul penal al acelor vremuri era de multe ori mult mai aspru cu un răufăcător decât Inchiziția; el este un rău care trebuie mai degrabă apreciat la nivel *calitativ*: violența extremă este neliniștitoare, cu atât mai gravă când e mascată de o aparentă neutralitate cu care se acționează asupra conștiințelor victimelor și a ideilor lor.

Celălalt aspect care continuă pe drept cuvânt să provoace neliniște, deși ne aflăm într-o lume ajunsă la o totală secularizare, este faptul că cea care a întemeiat și a administrat tribunalele, a fost Biserica lui Hristos, Biserica bazată pe iubire, pe iertarea celui care păcătuia, pe predicarea păcii și a blândeții. Religia, întemeiată

pe un Dumnezeu care este biciuit și moare pe cruce, biciuiește, torturează, arde pe rug pe cei care neagă sau se bănuie că neagă chiar pe acest Dumnezeu sau preceptele sale: iată elementele scandaloase, ce continuă să acționeze în profunzime, ale unei Biserici care nu știe să se imagineze ca victimă, ci doar triumfătoare și victorioasă. Contextele istorice nu ajută prea mult, scandalul rămâne absolut, deși în fond este scandalul Bisericii considerată o *casta meretrix*, Biserica lui Dumnezeu dar și a oamenilor, aflată sub semnul greșelii și al răului ca orice lucru omenesc. Decența ne impune totuși, în numele celor mulți care au suferit pe nedrept și au fost aduși la capătul puterilor, de a echilibra fenomenul redus la orizontul istoric care îl crează, cu răul rămas absolut și inevitabil așezat în afara elementelor care îl definesc și îl explică.

Cum poate fi abordată istoria Inchiziției?

Prin această *Carte neagră a Inchiziției*, deși ne aflăm într-un moment în care se pare că e mai ușor să scrii „cărți negre” despre fenomene istorice mai apropiate de noi, s-a dorit realizarea unei analize a fenomenului inchizitorial prin reconstituirea celor mai faimoase procese, ale unor figuri de mari protagoniști ale acestora, ale momentelor mai semnificative. Criteriul după care s-a făcut alegerea temelor tratate a fost caracterul lor exemplar, adică puterea de a reliefa cu o deosebită claritate temele principale ale istoriei Inchiziției și aspectele sale cele mai interesante și cu relevanță istorică. În acest sens fiecare capitol a fost conceput ca o unitate în sine și poate fi citit separat de restul volumului. În același timp totuși, diferitele capitole respectă linia istorică fundamentală de dezvoltare a instituției inchizitoriale și permit de asemeni să-i fie urmărită istoria în ordine cronologică. În alcătuirea fiecărui capitol s-a urmat un criteriu de bază: recurgerea la texte, la documente originale, valorificarea prin recuperare a proceselor verbale din diferitele procese, pentru a evoca în mod nemijlocit și în tonalități vii atmosfera, climatul, tensiunea și dramatismul care au caracterizat aceste pagini unice ale istoriei. Dar folosirea izvoarelor, uneori citate în întregime, îi permite cititorului să stabilească un contact direct cu documentele, cu stilul în care erau formulate, făcând posibile interpretările personale și inedite. Notele au fost reduse la esențial,

fie pentru a nu îngreuna lectura, fie pentru că nu am dorit să realizăm o confruntare critică cu diversele școli de interpretare – deși ele sunt amintite – ambiția noastră fiind de a reuși să *povestim* istoria Inchiziției pentru a arăta cât de interesantă, de captivantă a fost în realitate, demnă cu adevărat de a fi studiată și aprofundată. Fiecare capitol trimite, la modul ideal, spre alte posibile lecturi și cercetări ulterioare, spre descoperiri personale pe care, suntem convinși, mulți vor dori să le realizeze.

DOLCINO

Béziers și Monte Rubello: locuri care nu vor putea fi date uitării; locuri de luptă, unde unii mor iar alții înving. Căci într-o bătălie sau mori sau învingi. Viața e mai puțin importantă. Bătele și halebardele, săgețile și spadele se înfruntă; brațe vânjoase lovesc corpuri neputincioase; armele se întărită și inimile, cele îndrăznețe și curajoase, ca și cele lașe și vlăguite se aprind de furia sângelui.

Béziers și Monte Rubello sunt locurile începutului și sfârșitului Inchiziției medievale, totodată și ale ereziei medievale. Deoarece Inchiziția și erezia merg mână în mână.

Parcursul istoriei Inchiziției înseamnă într-adevăr intrarea în acea dimensiune mereu prezentă în istoria Bisericii care este erezia. Dacă nu ar fi existat fenomenul eretic cu epopeea sa zgomotoasă și legendară nu s-ar fi născut nici cealaltă legendă, neagră, a Inchiziției.

Lupta împotriva ereticilor a însoțit drumul istoric al Bisericii încă de la începuturi, dar ea capătă doar în Evul Mediu o formă precisă și capabilă de a dăinui timp de opt secole. Erezia catară oferă prilejul acestei cristalizări; Dolcino este exemplul acțiunii de încercuire practică de Inchiziția medievală.

Oameni puri

„Catar“ este un cuvânt care derivă din grecescul „katharos“ și înseamnă „pur“, deși în trecut unii cercetători au preferat să-i caute rădăcina în termenul „cato“, o ființă misterioasă, de origine demonică probabil, care apare și în procesele împotriva Templierilor; prin prezența sa erezia catară s-ar învecina îndeaproape cu vrăjitoria: așa cum vrăjitoarele (vom vedea aceasta) „sărută fundul Satanei“, tot astfel catarii sărută fundul lui Cato. De altminteri e destul de evident că această definiție se naște în atmosfera de luptă antieretică, ca un fel de contra-etimologie la felul în care se

considerau catarii: definiția de „puri“ este preluată de adepții înșiși; ei sunt cei care se văd așa; adversarii vor prefera să-i numească în numeroase alte moduri, derivate în general de la locurile în care prezența lor e predominantă: albigenzi (de la Albi, în Languedoc), albanezi (după orașul Alba), concorezziani (după Concorezzo, regiune din jurul Milanului), bulgari; sau în moduri mai mult decât jignitoare patari sau patarini (cuvânt denigrator, care se referea la locurile în care membrii sectei din Milano obișnuiau să se întâlnească: „patariile“ erau un fel de gropi de gunoi pe timpul acela), insabatați (de la „sabatul“ vrăjitoresc), ticăloși, pungași, escroci.

Diversitatea denumirilor ne vorbește despre complexitatea apariției fenomenului catar: rădăcinile sale se întind în locuri îndepărtate geografic (cum este Bulgaria bogomililor¹) sau în timp (propovăduirea maniheismului²).

În timpul Evului Mediu ideile dualiste s-au putut dezvolta în forme multiple: și tocmai această multitudine a fost una din limitele mișcării, căci în lipsa unui singur întemeietor și conducător, ea oglindea confuzia religioasă din epocă: o dorință puternică de revenire la puritatea originală a mesajului evanghelic și perceperea faptului că structura bisericească devenise de acum un pericol pentru păstrarea aceluși mesaj în sine. Tendința spre purificare se învecina cu disprețul față de oamenii și lucrurile care puteau să-i împiedice realizarea; față de structura eclezială, sfintele taine, sexualitate, hrană, munca manuală; adeseori, față de viața însăși: două dintre cazuri ne pot ajuta să pătrundem într-o lume cu siguranță mai puțin poetică și luminoasă decât încearcă să ne-o descrie o anumită tradiție.

Ne referim la îndemnul la avort și la fenomenul „endura“.

Îndemnul la avort rezulta ca o consecință logică a concepției asupra lumii materiale: dacă tot ce ține de carne este un rău, propagarea acestei cărni este unul din lucrurile rele. Refuzul sexualității nu a fost doare refuzul plăcerii, ci refuzul de a răspândi viața ca atare: a nu procrea însemna pentru cel „pur“ renunțarea la refacerea perversă a părții rele a lumii. Avortul însemna o piedică în calea nașterii altui rău.

Endura însemna și ea alegerea definitivă a purității, într-o lume bolnavă încă de la începuturi: dacă trupul este o piedică pentru progresul spiritual, calea cea mai bună de a ajunge la libertatea totală este să te lași să mori de foame; doar prin încetarea oricărei acțiuni, chiar a celor destinate supraviețuirii, se putea crede că scapi

de „pericolele întâlnite zi de zi în lupta împotriva materiei corupte“³. Endura putea fi provocată în două feluri: prin sufocare, atunci când credinciosul afirma că dorește să moară ca un martir; prin foame, când omul îi cerea „confesorului“ său dezlegarea de a muri. În mod obișnuit, a te supune sau nu acestei proceduri era hotărârea neofitului, dar uneori „sinuciderea voluntară“ era de-a dreptul impusă, „ne perderet bonum quod receperat“, „pentru a nu se pierde binele care fusese obținut“ (prin convertire).

Tensiunea dintre Biserica oficială și aceste forme de religiozitate riguros spirituale a însoțit întregul Ev Mediu; cotitura a avut loc când, din mulțimea de secte, catarii au reușit până la urmă să se unească într-o singură mișcare, surprinzător de puternică. Momentul hotărâtor a fost conciliul catar de la Saint Félix-de-Caraman, reunit în jurul anilor 1167: a fost prezidat de episcopul Niceta, provenit din Biserica Bizanțului, una dintre cele mai radicale în privința ideilor de purificare. La conciliu au sosit din toate părțile Franței și ale Lombardiei, pentru a primi „consolamentum“⁴ din partea lui Niceta și pentru a fi confirmați în credință de cei șapte episcopi, ce aminteau ca număr de cele șapte Biserici ale Apocalipsei: cei confirmați trebuiau să întemeieze noua Biserică a lui Hristos, să combată prin toate mijloacele pe cei care susțineau înșelătoria Bisericii romane, să se inițieze pentru a discuta și a învinge în dezbateri teologice pe preoții catolici corupți.

Nu întâmplător doctrina catară s-a dezvoltat în cele mai importante centre comerciale și culturale ale Europei: Italia de nord și centrală, Flandra, Franța, Spania orientală. Modelul de viață apărat de adepții acestei secte era deosebit de convingător: în fața luxului și a puterii romane, ei trăiau ca niște săraci adevărați, atât persoanele particulare cât și Biserica: fără bunuri funciare și senioriale; păreau liberi față de ingerințele puterilor politice și hegemonice care tulburau Biserica oficială a vremii.

Opțiunea pentru o astfel de viață a fost favorizată desigur de nobilime, care vedea cu ochi buni cum oamenii bisericii renunțau la averi pământești: în felul acesta ea putea în sfârșit să și le însușească fără nici o luptă.

Înainte de sinodul de la Saint Félix reacția Bisericii oficiale a fost calmă, în ciuda eforturilor lui Bernardo di Chiaravalle de a pune sub acuză o mișcare care se propaga cu prea mare repeziciune în sudul Franței.

După sinod, pericolul începe să fie luat în seamă: în 1170 papa Alexandru al III-lea a condamnat erezia în mod oficial, deși a

incercat să evite o ciocnire violentă; condamnarea a fost confirmată cu deosebită forță de Inocențiu al III-lea, după patrusprezece ani, la sinodul din Verona, unde s-au luat deasemeni hotărâri foarte precise de strategie: prima și cea mai importantă, pentru anii care vor urma, a fost obligația încredințată episcopilor, de a-i căuta pe vinovați pentru a-i readuce în sânul Bisericii, sau pentru a-i pedepsi la modul exemplar; în scurt timp această sarcină a fost încredințată delegaților legali ai Sfântului Scaun; se pecetluia astfel nașterea efectivă a tribunalului inchizitorial, prin care se înlocuia procedura penală bazată mai înainte pe ordalie („judecata lui Dumnezeu“).

Dumnezeu modifică modul de a judeca

Ordalia a fost, până la sfârșitul secolului al XII-lea, un adevărat model specific de procedură penală în cazuri de presupuse delictive de erezie. Această „acțiune juridică“ lua, în realitate, aspectul unei provocări, asemănătoare cu cele ale profeților din vechiul testament: ea putea fi cerută fie de acuzator fie de acuzat; uneori era solicitată cu voce tare de mulțimea însăși. Printre formele cele mai faimoase de ordalie merită să amintim „judecata focului“, în care ereticul considerat de mulți drept un sfânt (să ne amintim) urma să calce desculț pe cărbuni încinși, fără a se arde: nimeni nu se îndoaia că doar o minune îl putea ajuta, făcându-se astfel o delimitare sigură și de natură divină între erezie și sfințenie: omul care ieșea nevătămat din încercare nu putea fi decât protejatul lui Dumnezeu.

Prin crearea Inchiziției se ajunge în schimb la o logică penală mai riguroasă: judecata lui Dumnezeu e înlocuită, cu bună știință, de „judecata omului“. „Tribunalului profetic“ i se substituie un tribunal „organizat“.

Odată cu apariția ereziei catare (erezii organizată) pentru prima oară Biserica oficială se simte în mod limpede agresată în structura eclezială. Inchiziția organizată devine instrumentul menit să apere structura Bisericii.

Pentru a fi obiectivi, trebuie să spunem că forma justițiară a Inchiziției nu s-a născut de la o zi la alta; ea a fost rodul matur al unui parcurs, din care nu am adus la lumină până acum decât prima etapă.

Se propăvăduiește pacea, se așteaptă războiul

Al doilea moment al acestui parcurs a fost încercarea de a se organiza propăvăduirea păcii pentru readucerea la stână a oilor rătăcite. Cu această predică au fost însărcinați călugării cistercensi, care la sfârșitul secolului al XII-lea au pornit într-o cruciadă neînarmată către regatul catarilor: sudul Franței. Ei au intrat în oraș predicând, înlăturând și înlocuind prelații locali; organizau dezbateri publice, spre binele populației; spovedeau; rareori pronunțau sentințe. Dar rezultatele au fost departe de așteptări: prea mare era distanța ce se crease de acum între teologia Curiei romane, care de la înălțimea bogăției și a puterii sale trimitea predicatori și apropierea de viață pe care „purii” nu numai că o predicau dar o și împărtășeau cu poporul. Celor douăsprezece abați din Citeaux se alăturară mai târziu alți oameni, printre care Domenico Guzman, viitorul fondator al Ordinului care îi va purta numele și care a jucat un rol important împotriva ereziei în secolele următoare: Domenico a înțeles imediat că pentru a fi ascultat trebuia la rândul lui să renunțe la bogății. Dar nici acest lucru nu mai era de ajuns; prea adânc pătrunsese în inima oamenilor imaginea Bisericii și a slujitorilor ei, descrise cu aceste cuvinte de Pierre Cardenal, poet al epocii:

„Sărăcia lor nu este una a «spiritului»:
își păstrează bunurile și iau și ce-i al meu.
Leapădă ciliciu, prea aspru pentru ei
și îmbracă cămăși noi, țesute din lână englezească.
Dar nu-și împart hainele
cum făcea Sfântul Martin.
Iar pomenile, cu care-și țin viața
oamenii sărmani, le vor toate pentru ei.

Cu haine ușoare și largi, cu gluga bine aranjată,
vara din postav fin, groasă pe timpul iernii,
cu pantofi fini – au tălpi fmațuzești
când e prea frig – din piele bună de Marsilia,
înnodați bine și cu măiestrie
– fiindcă un nod greșit e de neiertat –
încep să predice, cu știința lor subtilă
pentru a-l sluji pe Domnul cu inima și cu bunurile
noastre.

Dacă aş fi însurat mare mi-ar fi frica
ca un bărbat fără pantaloni să stea lângă soaţa mea...“⁵

A venit vremea luării crucii

Ajungem prin urmare la cel de-al treilea moment, devenit anticamera evenimentelor sângeroase: în 1208, unul din legații papali, călugărul Pierre de Castelnau este ucis la Saint Gilles, cu complicitatea probabilă a contelui de Toulouse Raimond al VI-lea. Acesta intuise că doar sprijinind puternic Biserica catară ar fi reușit să devină liber față de papă și astfel să recupereze averile ecleziale aflate pe domeniile sale.

Inocențiu al III-lea nu a mai stat pe gânduri: de mai mult timp deja el cerea în mod insistent regelui Franței să intervină pentru a combate erezia ce separa Biserica de Franța, acum avea la îndemână o armă hotărâtoare: era limpede că ereticii nu subminau doar existența Bisericii ci chiar pacea și viața civilă. Regele avea și el pe de altă parte anumite interese politice și personale pentru a se decide să intervină împotriva excomunicatului conte de Toulouse. Pune în mișcare împotriva Languedocului, în 1209, o adevărată cruciadă personală: cu doi ani înainte, printr-o bulă emisă pe 17 noiembrie, Inocențiu al III-lea îl îndemnase la luptă, promițându-i indulgențe asemănătoare celor acordate cruciaților de pe Pământul Sfânt; se pune în mișcare acum armata credinței adevărate. Ca și în cazul cruciadelor de pe Pământul Sfânt, se adunaseră laolaltă credincioși și mercenari, muritori de foame și răufăcători: cu toții animați de motive contradictorii, dorind să obțină iertarea pentru păcatele sau crimele lor. La comanda trupelor, ca semn al unității dintre regatul Franței și Biserică, se afla călugărul Arnauld de Citeaux și contele Simon de Montfort.

Războiul dură douăzeci de ani și ca în toate războaiele avură loc acte de eroism și masacre cumplite, printre care putem aminti măcelul de la Béziers, în care au fost trecuți prin sabie toți locuitorii orașului. Legenda povestește că ordinul de masacrare suna astfel: „Omorâți-i pe toți. Dumnezeu îi va deosebi pe adevărații creștini“. Trubadurul Guilhem Figuera, din Toulouse, amintește în *Sirventes împotriva Romei*, compus pe la 1227, acest masacru, înălțând cuvinte aspre și pline de curaj împotriva celor care, în numele lui Hristos, omoară oameni:

„Roma...
ar trebui să rămâi
fără creieri,
căci sub pălărie porți rușinea,
tu și Citeaux al tău – care ați distrus
Béziers, atât de groaznic!“

Însuși Amauld, legatul pontifical, îi comunica de altfel papei victoria câștigată, prin cuvinte din care nu lipsește satisfacția:

„Orașul Béziers a fost cucerit și deoarece ai noștri nu au mai ținut seama nici de rang, nici de sex sau de vârstă, au murit de sabie aproape douăzeci de mii de oameni. După un asemenea masacru al oamenilor, orașul a fost jefuit și incendiat: el a fost lovit astfel de minunata pedeapsă divină“⁶.

După ce orașele Carcassonne și Narbonne au căzut, cruciații asediază Toulouse-ul: aici a murit Simon de Montfort izbit în tâmplă de o lovitură de arbaletă; orașul s-a predat în 1229, când cruciada devenise de acum doar o problemă politică. Tratatul de pace, semnat de Raimond al VII-lea la Meaux, fiul bătrânului conte filo-catar, a avut o dublă consecință: din punct de vedere politic a readus Toulouse sub stăpânirea regelui Franței; din punct de vedere religios a pecetluit începutul efectiv a celei ce va deveni în următorii ani Inchiziția.

În mod special, un punct al tratatului urma să fie hotărâtor: crima ereziei era egalată cu cea de lèse maiestăte, puterea civilă putea colabora astfel din acel moment cu puterea bisericească, pentru a-i căuta și a-i condamna pe cei care se împotriveau credinței.

Inchiziția țese rețeaua proprie

Înfrângerea contelui de Toulouse și pacea de la Meaux au avut consecințe imediate: catarii nu mai puteau colinda și predica nicăieri pe teritoriul refăcut al creștinătății, fără a fi pedepsiți; nu mai aveau unde să se adăpostească; cei care ar fi dorit să continue cu practicarea ereziei trebuiau să o facă pe ascuns în locuri bine păzite, mereu sub amenințarea că puteau fi denunțați de cineva. Denunțul și delatiunea deveniră mijloacele prin care se delimita cancerul eretic, pentru a-l elimina în mod definitiv.

Inocențiu al III-lea nu a mai apucat să contemple în liniște rezultatul aceluia război pe care îl provocase cu atâta ferocitate,

murind la jumătatea lui, în 1216, dar urmașii săi nu au părăsit opera începută. Oricum își sfârșea viața pământească după ce își ajunsese scopul, de la care nu mai exista cale de întoarcere: lupta împotriva ereziei se transformase dintr-o problemă etico-religioasă într-una juridică.

Honorius al III-lea și Grigore al IX-lea îi întregiră opera: primul prin aprobarea statului Ordinului Sfântului Dominic; al doilea (jurist și canonic ca și Inocențiu) a definit legislația canonică a tribunalului, extinzându-i puterea în toate țările creștinătății,

În aceeași vreme, împăratul Frederic al II-lea, inspirat de conciliile antieretice, formula concluziile referitoare la domeniul civil al problemei, persecutarea ereziei începând să fie considerată drept o problemă de drept public și nu doar ecleziastic: el a hotărât, printr-o serie de edicte, care de care mai pline de cruzime, emise între 1220 și 1239, ca pedepsirea ereticilor să se facă prin confiscarea averilor, apoi prin exil, prin închisoare pe viață și în sfârșit prin rug.

În felul acesta Frederic îi făcea papei un dublu serviciu: îi punea la dispoziție intervenția justiției laice ca o „intervenție de sânge“, eliberând Biserica de hotărârea ambiguă și greu de acceptat referitoare la condamnarea sau nu la moarte a ereticilor; de asemenea îi dădea prilejul lui Grigore al IX-lea de a repeta cu tărie că problema ereziei era și trebuia să rămână pentru totdeauna o responsabilitate ecleziastică; era în joc credința și nici împăratul nici oricare altă putere lumească nu putea emite judecăți în privința credinței. Relația dificilă Imperiu-Biserică, centrală în tot Evul Mediu, se reafirma și în problema eretică.

După cum am spus, prin pacea de la Meaux, aceste două elemente au ajuns să se întrepătrundă: delictul împotriva credinței trebuia să fie considerat și ca un delict de lèse maiestate. Judecata inițială aparținea Bisericii, dar în ce privește condamnarea ea putea fi pronunțată de partea civilă și penală. Se înfăptuise un fel de divizare a omului: sufletul era al Bisericii (care îl cerceta pentru a-l salva); corpul aparținea regelui, care îl executa pentru a face dreptate.

În 1231, la doi ani după Meaux, Grigore al IX-lea aducea la bun sfârșit opera de reorganizare a tribunalului Inchiziției, prin constituirea unei adevărate plase de păianjen formată din curți judecătorești, prezente în toate orașele europene de oarecare importanță.

Responsabilitatea diferitelor tribunale a fost încredințată în mod

oficial dominicanilor în 1236, cărora li se adăugară după treisprezece ani călugării minoriți din Ordinul franciscan.

„Puri“ împotriva celor „puri“. Pietro martirul

Istoria Inchiziției consemnează un element asupra căruia nu s-a reflectat îndeajuns probabil, faptul că dușmanii cei mai înverșunați ai ereziei catare au fost cei care „riscau să fieeretici“: dominicanii și franciscanii, în special ultimii.

Inocențiu al III-lea a înțeles printr-o intuiție deosebită că puterea catarilor de a-și face adepți avea la bază modul lor de viață umilă, săracă, lipsită de ostentație. Când papa s-a confruntat cu fenomenul franciscanismului și al dominicanilor, a sesizat că cea care putea „salva Biserica“, deși existase riscul de a o distruge, era tocmai calea sărăciei trăite. În timp ce puterea ecleziastică era acuzată, la cele mai înalte ranguri, de a nu mai îmbrățișa îndemnul la sărăcie al lui Hristos, iată că apariția unor oameni rămași credincioși instituției și doritori de a reveni la puritatea începuturilor, puteau să-i readucă credibilitatea.

În această atmosferă, unul din cazurile hotărâtoare în lupta împotriva ereziei, a fost cel al lui Pietro da Verona. Povestea sa e pilduitoare: născut la Verona în 1203, fiu al unor părinți ce aderaseră la secta catară, a crescut primind o educație catolică și romană. La Bologna, ca student la Universitate, a ascultat din întâmplare predica fratelui Domenico: era în 1221 în ziua de Rusalii și Domenico, care urma să moară în curând, vorbea plin de o inspirație ce i s-a transmis tânărului amestecat în mulțime. Pietro s-a simțit cuprins de Duhul sfânt și și-a înțeles menirea: urma să-l slujească pe Domenico și prin aceasta pe Dumnezeu; trebuia ca prin vorbele sale să-i convingă pe oameni să nu se mai lase înșelați așa cum fuseseră părinții săi; urma să intre în Ordinul Fraților Predicatori. Pietro își îndeplini inspirația și deveni în scurt timp unul din personajele de frunte ale Ordinului, ținând predici la Milano, Bergamo, Como, Florența, Roma. La Florența a întemeiat o armată, însărcinată cu apărarea catolicilor, chiar și fizică, de orice formă de erezie sau înșelătorie religioasă: astfel să nascu Societatea căpitănilor Sfintei Marii.

Pentru angajarea sa personală plină de zel împotriva răului ce

lua proporții, papa Grigore al IX-lea l-a numit în 1251 inchișitor al Lombardiei: Pietro s-a lansat din nou în apărarea credinței, activând în special la Milano și Como. Chiar pe drumul între Milano și Como, la Seveso, predicatorul a fost prins într-o capcană de către ereticii care îl urmăreau. A fost așteptat într-o pădure numită „Farga“ și a fost omorât fiindu-i înșipt vârful unei săbii în mijlocul capului. Era anul 1251. Sabia este păstrată și acum la Seveso, ca o relictă, în sanctuarul alăturat seminarului închinat memoriei sale. Pietro a fost canonizat de Inocențiu al IV-lea la doi ani după aceea, Biserica considerându-l un martir exemplar: fiu de eretici, el a fost ucis fiindcă a apărut adevărul împotriva ereziei. „Cazul“ lui urma să facă mare vâlvă peste tot. Pietro a fost considerat inchișitorul „perfect“: cel care în numele credinței și al adevărului, în numele „inquisitio veritatis“, murise ca un sfânt.

Faptul că el a fost considerat conform tradiției adevăratul patron al Inchișitiției ne spune multe despre semnificația pe care moartea sa a căpătat-o, chiar în ochii poporului.

Pe de altă parte, e de ajuns să ne amintim că această luptă, purtată nu numai cu sângele ci și prin sfîntenie, fusese și ea oficializată de însuși Inocențiu al IV-lea, când consimțise, în 1246, în urma cererii Dominicanilor din Milano, ca perioada de noviciat pentru foștii eretici care doreau să intre în Ordin să poată fi redusă. Metoda favorizării celor ce păcătuiesc nu este o invenție a timpului nostru: doar metodele de convingere erau poate schimbate:

„... desigur armele convingerii ne pot apare cumplite; dar torturile și rugurile aveau un scop de înfricoșare persuasiv mai înainte celui punitiv. Cu ajutorul lor încăpățânații trebuiau să-și dea seama de greșeala lor sau și mai bine să o recunoască public. Inchișitiția nu dorește să pătrundă în intimitatea celor pe care îi urmărește⁷: de la ei se pretinde disponibilitatea de a se conforma regulilor religioase, să se poarte la fel ca ceilalți, să renunțe la critica ce dezbină. Dovada sigură a unei asemenea convertirii este colaborarea“⁸.

Nimeni nu e mai potrivit pentru a ști să povestească credincioșilor propria experiență și a cere iertare decât cel care cunoaște răul: el „a văzut“, „s-a îndepărtat plin de groază“ și e dispus la sfârșit să primească chiar moartea – rugul – ca pe un ritual de purificare.

Renaște principiul după care se conducea ordalia, suprimată în 1215 de Conciliul din Lateran: focul se va pronunța asupra adevărului credinței; dar acum e vorba de un adevăr stabilit dinainte:

individul care se supune probei autodafé-ului nu va putea ieși învingător decât prin moarte, o ultimă diferențiere între salvare și damnare, un act public ca și „judecata lui Dumnezeu“, ba chiar o judecată divină prin exelență ce are loc în fața mulțimii de credincioși, cărora nu li se oferea decât această singură imagine:

„Nu e întâmplător faptul că procedurile inchizitoriale ce priveau interogatoriile acuzaților erau protejate prin secret, în schimb actele finale deveneau publice: lectura sentințelor se făcea public, anunțul pedepselor, execuția deasemeni erau publice. Astfel de acte slujeau la reafirmarea «adevărului» ca și a dreptului instituției ecleziale de a-l apăra și de a-l impune printr-o ceremonie solemnă și impresionantă din punct de vedere emoțional. Însuși ritualul din urmă al morții – rugul – avea ca semnificație de a proclama reînșănătoșirea unei realități bolnave, refacerea unui univers măcinat de greșală“⁹.

Doar dacă însuși vinovatul – era posibilitatea hotărâtoare și tulburătoare – renunța la trecutul său până la identificarea cu persecutorii săi, devenind cel mai credibil „ciocan“ al dușmanilor: persecutorul foștilor săi tovarăși. Ce dovadă mai mare în sprijinul adevărului?

Sfârșitul ereziei catar

Trebuie să mai spunem că la data morții lui Pietro da Verona, erezia catară nu mai era decât o amintire și o legendă. Ultimul mare eveniment în care jucase rolul principal fusese asediul castelului Montségur, în anul 1243.

Și în acest caz ocazia o furnizase un omicidiu feroce, petrecut la Avignonet: victimele fuseseră doi inchizitori dominicani. După un an, fortăreața capitula sub loviturile creștinilor jigniți și două sute de catari își găseau sfârșitul pe rug.

Diaspora purilor lua drumurile Italiei de Nord. Cultura occitană – nu doar cea eretică – a suferit consecințe devastatoare, prin migrarea trubadurilor și a predicatorilor. Trebuie să adăugăm că sfârșitul catarilor s-a datorat mai mult izolării religioase în care s-au găsit, decât activității inchizitoriale.

În jurul anilor 1250, inchizitorul dominican Raniero Sacconi (un alt catar trecut în rândurile dușmanilor) putea afirma că „în toată lumea nu sunt mai mult de patru mii de catari, bărbați și femei“¹⁰, din care doar două sute se găseau pe teritoriul dintre Albi

și Carcassonne. Majoritatea ereticilor supraviețuitori se adunase între Concorezzo (1500 puri) și Desenzano (500).

În aceste teritorii însă, problema unei cruciade nu mai apărea ca o necesitate. Numeric, franciscanii depășeau cu mult, în timpul acela, pe ereticii supraviețuitori.

Prezența unui dușman favorizează organizarea unor trupe de apărare

În ce privește subiectul scrierii noastre, adică cercetarea rădăcinilor și a semnificațiilor practicii inchiizitoriale, trebuie să subliniem în concluzie faptul că atât „catarii“ cât și „valdezii“¹¹ și în general ereziile medievale bazate pe sărăcie, au dat ocazia formării structurii inchiizitoriale: după cum am subliniat, ele au obligat Biserica să-și redefinească structura pentru a nu fi atacată și fărâmițată.

Procesul inchiizitorial nu a apărut printr-o hotărâre luată la întâmplare de către Biserică sau printr-o alegere întrevăzută pe moment, ci a fost concluzia unei drame ai cărei protagoniști erau: Biserica, puterea civilă și poporul. În fond, Sfântul Oficiu nu a însemnat altceva decât posibilitatea de a menține ordinea existentă împotriva încercărilor de fărâmițare a structurii; acest lucru a fost posibil, cel puțin la începuturi, datorită unei transformări ce avea loc deja: înaltele sfere ecleziastice nu mai erau alcătuite în mod precumpănitor din teologi și filosofi, ci din juriști. Fără prezența acestei „noi caste“, Inchiiziția nu ar fi fost ceea ce a devenit în realitate.

În vremurile la care ne referim, când problema justiției și a aplicării sale, balansând între drept și politică, este acut resimțită, tema organizării procedurii inchiizitoriale capătă o importanță deosebită¹².

De la „denunțul evanghelic“ la „denigrarea evanghelică“

A fost una din primele practici juridice ecleziastice, cu referire directă la cuvintele lui Iisus despre acuzația adusă unui frate: era vorba de un drum în trei etape, în care, la început, denunțul trebuia

să se împlinească printr-o „admonitio secreta“ (muștrare secretă) față în față cu cel care a păcătuit; această dojană era apoi repetată în prezența a patru martori și în sfârșit, dacă nu se producea nici o schimbare în bine, de față cu întreaga comunitate.

Când denunțul făcut către comunitate a fost înlocuit cu denunțul către episcop, ca deținător al puterii de „a-l corecta pe cel ce greșește“, s-a născut practica „denunțului sinodal“.

Spontaneitatea originară a acestui denunț s-a pierdut atunci când episcopii, pe timpul vizitelor pastorale, îi adunau pe oamenii de încredere ai comunității, cerându-le un fel de raport asupra comportamentului întregii comunități dar și a persoanelor particulare, pentru a-i pedepsi sau a-i îndepărta pe cei răi.

Până aici totul era conform unei limite de supraveghere pe care o putem numi încă pastorală.

Momentul următor însă a produs o neliniște ce s-a dovedit a fi preludiul adevăratului proces inchiizitorial ca atare: el a avut loc când „martorii sinodali“ au început să fie bănuți de un comportament incorect: în acest caz episcopul putea să acționeze influențat fiind de „zvonuri“, „bărfe“ sau „denigrări“. Printr-o anchetă purtată în secret trebuiau să fie cercetate nu doar faptele comise de o persoană, ci și „reputația“ de care se bucura această persoană în comunitate.

Cel care avea „o reputație dubioasă“ era invitat pentru a se apăra de acuzații. În cazul unei infracțiuni nu „acuzația“ (accusatio) prima ci „denunțul“ (denunciatio). Când principiul „denunțării“ îl înlocuiește pe cel al „acuzării“ intrăm într-un mod de a vedea lucrurile pe care îl vom numi specific inchiizitorial. Procedura a fost stabilită de Inocențiu al III-lea însuși, prin două decrete – *Licet beli* din 1199 și *Qualiter et quando* din 1206 –, în care se specifica că acuzația provine fie de la o persoană fizică, fie din reputația publică (adică din „zvonuri“ repetate). Principiul „se spune că“ a devenit, cu toate riscurile ce urmau de aici, principiu juridic și penal.

Un instrument perfect împotriva ereziei

Deoarece delictul contra credinței este expresia directă a conștiinței unei persoane, prin forma „denunțului de reputație“, Biserica medievală avea la îndemână un instrument perfect¹³: pentru a descoperi ereticul nu era nevoie să aștepti ca altcineva să-l acuze; trebuia să i se formeze o „reputație“ lui, familiei sale,

relațiilor pe care le avea. Trebuia în special ca ereticul să fie considerat, prin natura sa, un fiu al minciunii. Cercetarea reputației devenea atunci hotărâtoare.

Preceptele pe care le stabilea unul din Manualele inchișitorilor, cel al lui Eymerich¹⁴, ne lămuresc la perfecție acest procedeu.

Anunțarea sosirii închișitorului este precedată de o scrisoare, trimisă chiar de el parohilor orașului sau satului pe care urma să îl viziteze. Tonul scrisorii era cam acesta:

„Fratele..., dominican, către..., preot al parohiei situate în orașul... vă salută; primiți degrabă ordinele noastre apostolice. Intenționăm, în conformitate cu obligația noastră de inchișitor, să discutăm despre anumite chestiuni ce privesc credința tuturor preoților și credincioșilor. De aceea, în virtutea autorității papale cu care suntem investiți pe aceste locuri, vă rugăm, cerem și ordonăm să anunțați populația duminica viitoare, că va trebui să fie prezentă în duminica ce urmează în biserica catedrală... pentru a asculta lucruri ce privesc respectarea credinței“.

În săptămâna care urma, parohul primește o a doua misivă, pentru a confirma și a aminti ceea ce se menționase în prima.

După al doilea anunț urmează sosirea inchișitorului în persoană: în duminica prevăzută el intră cu mare fast în catedrală și în timpul liturghiei pronunță o predică prin care dorește să amintească tuturor celor prezenți (dar și absenților) ce înseamnă respectarea regulilor credinței. Predica se încheia cu un îndemn ce nu lasă nici o îndoială:

„Înțelegând importanța problemelor pe care le-am tratat acum, fiecare trebuie să știe că, dacă ia cunoștință de cuvinte sau acțiuni îndreptate împotriva credinței, are obligația de a le destăinui inchișitorului. Să nu creadă nimeni că a denunța pe prieteni sau pe vecini este o rușine! Dimpotrivă, se consideră a fi un gest de minunată supunere față de legea Domnului nostru Iisus. De aceea, în ordine deplină, să ascultăm cu atenție cuvintele notarului“.

În catedrală tăcerea e adâncă. Notarul se suie la amvon, unde se așază alături de părintele inchișitor, desface la rândul său un sul de pergament și vocea sa răsună solemn:

„Noi, fratele..., dominican, inchișitor delegat al Scaunului Apostolic pe aceste locuri... am auzit că șerpii ereziei vor să-și răspândească veninul în această regiune, că ereticii vor să vă corupă sufletele așa cum vulpile distrug viile Domnului celui ce Domnește peste mulțimi, profesând blesteme către Dumnezeu cel atotputernic și Stăpânul tuturor oamenilor.

Noi, care din adâncuri suntem cutremurați de spaimă și dezgust

la gândul că otrava ereziei a înveninat deja multe suflete; Noi, prin autoritatea Papei, cu care suntem investiți, în virtutea sfintei obediențe și sub pedeapsa excomunicării, ordonăm și hotărâm pentru toți și fiecare în parte, laici, membrii ai preoțimii și ai ordinelor de călugări, locuitori ai acestui oraș și de pe o rază de patru mile în afara zidurilor sale, ca peste șapte zile de acum înainte, să ne declare dacă au aflat sau au auzit spunându-se despre o anumită persoană că ar fi eretică, cunoscută ca eretică, suspectă de erezie sau că ar fi vorbit împotriva unei reguli a credinței sau a sfintelor taine, sau se deosebește de ceilalți prin comportare, sau evită contactul cu cei credincioși, invocându-i pe diavoli și închinându-se lor“.

Notarul împăturește pergamentul cu ordonanța și se îndepărtează, însoțit de un murmur ușor ce străbate mulțimea. Dar nu e timp pentru comentarii; inchizitorul își reia grăbit cuvântarea:

„Toți cei care – Ferească Dumnezeu! – nu vor lua în seamă ordinul nostru de denunțare – neglijând astfel să-și salveze sufletul – să știe că vor fi supuși excomunicării.

În schimb, cei care ne vor ajuta la îndeplinirea însărcinării noastre, vor dobândi timp de trei ani indulgențe. Notarul care v-a citit aceste ultime cuvinte și-a câștigat și el acum trei ani de indulgență. Fiți ascultători, prin urmare, și nu pierdeți prilejul de a câștiga indulgențele“.

Cele spuse de inchizitor se adresează oamenilor de bine prezenți în biserică. Dar el știe că printre oile care îl ascultă se ascund și niște lupi; inchizitorul este specialist în drept, un om lucid și cu putere de pătrundere. Știe că pentru a lovi în dușman trebuie să-l izoleze și să-l oblige să iasă la lumină:

„Autoritatea apostolică cu care suntem investiți ne îngăduie să vă arătăm chiar acum bunătatea Domnului: de aceea acordăm iertare în mod special tuturor ereticilor, celor suspecti de erezie, celor care i-au favorizat pe adepții ereziei, toți cei denigrați și pentru care noi am venit aici, dacă în termen de o lună se vor face singuri cunoscuți, fără a mai aștepta să fie denunțați, acuzați sau arestați. După aceea, iertarea noastră va lua sfârșit“.

Lupii, prezenți la slujbă, nu erau puțini probabil; desigur poate lipsesc cei hotărâți să îmbrățișeze cu bună știință erezia, dar cei care știu că au pronunțat doar câteva cuvinte de protest, sau și mai grav, cei care înjură fiindcă așa s-au obișnuit de mult, sunt aici, prezenți, și precum diavoli din scrisoarea apostolului Iacob, „se tem și tremură“. Aceștia, fricoșii, sunt cei mai periculoși pentru concetățenii lor.

Ei încearcă la început să joace cartea vicleniei: când biserica se golește se apropie de locul spovedaniei și cer să se împărtășească. Mai mult: se alătură cu voce tremurătoare de inchișitorul însuși, cerându-i să-i dezlege de păcat. Pe timpul lui Eymerich, inchișitorul și cel care spovedește sunt încă două personaje diferite: inchișitorul nu iartă păcatele, el este un judecător. Secretul confesional nu poate fi confundat cu cel al procesului juridic¹⁵. De altfel inchișitorul, fără a fi un lup, este oricum o vulpe: ereticul nu trebuie să creadă că poate scăpa așa de ieftin.

În acest fel, lupul este îndepărtat: jocul său anticipat se întoarce acum împotriva lui; inchișitorul nu a vrut să-l asculte la spovedanie și e convins că îl poate prinde. Prin dorința de a se ascunde și a se salva cât mai ieftin, ereticul și-a dat jos masca. Oamenii au aflat. Inchișitorul știe. El este de acum definitiv descoperit. În mod paradoxal s-a autodenunțat.

Un alt lupt, mai șiret, a aflat de cele întâmplare. Se apropie și el de inchișitor, dar scopul său e diferit: afirmă că el știe ce ar fi vrut să mărturisească celălalt. Dacă părintele dorește, el va vorbi. Cu atât mai mult, spune, cu cât predica din catedrală l-a pătruns în adâncul sufletului, până la lacrimi, nu, nu din pocăință pentru vreun păcat, ci din mila pentru păcatul celui alt: neștiutor, adulterin, înjură tot timpul, e adevărat, dar toți știu ce fel de om este.

Inchișitorul ascultă, își notează acuzațiile, îl consolează pe lup care în final devine crocodil: „Mi-am trădat un prieten poate... i-am făcut rău unui tovarăș...“; inchișitorul îl încurajează: „Nu te teme: adevărul îi face pe oameni liberi. Când va fi nevoie, te voi chema din nou. Ai grijă să nu scapi din vedere nimic, așa vei contribui la salvarea ta și a altora“.

Lupul viclean pleacă, urnărit și el de ochii vecinilor care stau la pândă în spatele ferestrelor. Nu are nici el liniște. Ultimele cuvinte ale inchișitorului nu au fost clare: nu era de ajuns să denigrez pentru a-ți salva sufletul? nu primeai trei ani de indulgențe?

Seara, la cârciumă, mulți îl întreabă despre dicuția avută. Între două înghițituri de vin, lupul vorbește aprins, face caz de siguranța sa: „E omul lui Dumnezeu... trebuie să vorbești cu el așa cum am făcut eu... salvarea sufletului“.

A doua zi casa în care inchișitorul este găzduit e luată cu asalt de mulțimea femeilor și a bărbaților, dar nu e timp pentru a-i asculta, pe toți: în piață e adus un caiet, în care fiecare poate scrie tot ce urechile judecătorului nu mai prididesc să asculte. Secretul comun se răspândește. La sfârșitul celei de a doua zile, inchișitorul se

închide în camera sa, luând cu sine secretul unui întreg ținut: pe biroul de lângă pat e așezată o carte pe care el o va păstra ca pe o relictă a răului, în care cu mâna sa a adăugat toate numele aflate în timpul zilei: acum știe de unde trebuie să înceapă, pe cine să interogheze.

Astfel se scurge „timpul iertării“, o lună bună pentru semănat. Se poate trece la recoltare, la despărțirea grâului de discordie.

Sunt chemați din nou denunțătorii, sunt interogați în liniște: dacă mai înainte timpul nu ajungea pentru a-i asculta pe toți, acum timpul se dilată. În spatele ferestrelor, chipurile curioșilor stau la pândă și aud cum se apropie sau se îndepărtează fierăria armurilor. Semnele nesigure sunt trecute pe un plan secundar, dar nu sunt uitate: „Ce nu se descoperă azi poate fi aflat mâine“¹⁶. Dacă există un indiciu probabil, procesul poate începe ca și rolul adevăratei Inchiziții.

Ajuns aici, din mulțimea de indicii de care dispune Inchizitorul, el trebuie să aleagă, să dea întâietate: există niște nume, niște indicații mai importante decât celelalte; sunt acele nume și motive pentru care s-a deplasat curtea inchiizitorială: vorbe sau indicii despre eretici, câteodată persoane sus puse. Rețeaua denunțării s-a strâns și printre nenumăratele cazuri amintite, iată că răsar nume bine cunoscute anchetatorilor. În majoritatea cazurilor sunt persoane care au trecut prin aceste locuri, persoane cu faima evidentă de eretici; dar au dispărut după aceea, fie că au mirosit pericolul, fie că au fost într-un fel avizați de riscul la care se expuneau dacă se opreau în acea regiune. Cu siguranță însă că cei care le-au oferit găzduire nu au plecat. De la ei trebuie început.

Sfidarea violenței

Prietenii ereticilor nu sunt mai niciodată neacoperiți; invitația de a se prezenta în fața tribunalului nu îi ia pe nepregătite; discutând cu cei ce au fost deja întrebați, ei cunosc metoda interogatoriului inchiizitorial; au dedus care sunt formulele de negare și de apărare. Este prima problemă a inchiizitorului.

Eymerich ne oferă un decalog al înșelătoriilor folosite de acuzați în timpul proceselor:

1. Uneori e vorba de adevărate „jocuri de cuvinte“: la o întrebare anume se răspunde după cum dorește inchiizitorul să audă, dar înțelesul în sine poate fi altul. De exemplu: „Crezi că acesta

este trupul lui Hristos?“ întrebă oficiul public; ereticul răspunde: „Da, cred că acesta este trupul lui Hristos“. Acuzatul se referă însă la trupul propriu, lăcașul lui Dumnezeu și nu la pâinea sfințită. Sau: „Crezi în sfânta taină a căsătoriei?“ răspunsul: „Dacă vrea Dumnezeu, cred“, subînțelegând că Dumnezeu nu dorește acest lucru. La aceeași întrebare ereticul poate răspunde prin întoarcerea ei împotriva adversarului: „Dar voi credeți aceasta?“. Când inchiizitorul răspunde afirmativ, îi oferă un punct de sprijin: „Bine, și eu cred la fel“, ceea ce înseamnă: „Și eu cred că voi credeți aceasta“.

2. Într-un al doilea caz, acuzatul încearcă să ocolească răspunsul prin formulări precum: „În ce altceva aş putea crede? E posibil ca eu să nu cred astfel? De ce îmi puneți această întrebare? Eu cred în tot ceea ce trebuie să crezi. Eu cred că adevărul te face liber“ și continuă tot așa.

3. Al treilea caz este cel al eludării totale a întrebării, mutată de pe planul specific credinței, pe unul existențial: „Ce ați vrea să știu eu? Sunt un vâcar, om sărac, ignorant; am auzit spunându-se multe lucruri despre credință, dar nu mă pricep să le judec; dar voi, care îmi puneți atâtea întrebări, ajutați-mă, nu mă părăsiți; am soție și copii...; eu sunt un țăran, nu înțeleg ascunzișurile teologiei, vorbele astea îmi zăpăcesc credința, fiindcă nu le înțeleg...“

4. Al patrulea caz este „leșinul“: acuzatul se prefacă că i s-a făcut rău din cauza întrebărilor la care nu știe să răspundă; uneori ajunge chiar să se prefacă nebun.

5. Ultimul caz este cel mai cumplit: e vorba de simularea sfințeniei: ereticul se prezintă pe sine ca pe un om sărac, nenorocit, umil; poporul este profund impresionat și are tendința de a-i ține partea și a-l apăra.

Nu e greu de imaginat că, în special în ultimele trei cazuri, te poți afla în fața cuiva care nu se prefacă, ci e convins că a făcut bine alegând umilința și sărăcia, sau care într-adevăr se simte rău sau nu e în stare să răspundă întrebărilor teologice. Îndoiala îl cuprinde și pe inchiizitor: mă înșală sau eu mă înșel crezându-l vinovat?

În comentariu la Eymerich, Pena ne.dă un criteriu definitiv (!) pentru a deosebi simulantul de simplul om „bolnav sau smintit“:

„Și dacă la un moment dat avem de a face cu un nebun adevărat? Pentru a fi siguri va trebui să-l supunem la chinuri pe nebunul adevărat sau prefăcut. Dacă nu e nebun, îi va fi cu neputință să-și continue farsa în prada durerilor“¹⁷.

Dolcino cumplitul

Înfrângerea ereziei catare nu a însemnat sfârșitul luptei împotriva ereziilor: dorința de puritate, care invadase Europa după anul 1000, urma să-și găsească alți susținători, sub alte forme, uneori nebunești, alteori violente sau blânde. Cazurile lui Pietro Valdo, Giocchino da Fiore, Savonarola sunt doar cele mai cunoscute, printre mulțimea de personaje care populează această perioadă a istoriei: călugărul Enrico, Pietro di Bruis, Arnaldo da Brescia, Ugo Speroni, Giovanni di Ronco, Gerardo Segarelli, întemeietorul mișcării apostolice care l-a avut ca protagonist, în ultimii săi ani, pe fratele Dolcino din Novara.

Tocmai cazul lui Dolcino ne ajută să lămurim mai bine una din desfășurările atipice ale anchetei inchizitoriale, care s-a aflat în fața nu a unui persecutat amărât, ci a unui adevărat condotier, capabil să transforme propriul crez eretic într-o luptă armată.

A fost un război adevărat, după cum vom vedea, deoarece tribunalul inchizitorial nu mai era același care înfruntase, pe când se afla la începuturile lui, problema catară: în timpul ereziei dolciene, Inchiziția se organizase pentru a interveni oriunde domnea credința. Cu Dolcino și discipolii săi s-a întâmplat în realitate așa cum am descris mai sus că obișnuia inchiziția să demaște un presupus eretic.

Dolcino profetul

Știm puține lucruri despre acest călugăr, cel puțin până la 1300, data primei sale scrisori redactate ca un îndreptar al mișcării apostolice. Dolcino rămâne poate cel mai cunoscut eretic al întregului Ev Mediu, care a reușit să întruchipeze atât imaginea conducătorului religios, a comandantului de oști ce purta lupte sau făcea incursiuni, cât și pe cea a rebelului precursor al revoltelor țărănești.

Dincolo de legenda pe care Dante însuși încearcă să o acrediteze în episodul dantesc al lui Mahomed, prin *terținele* care vorbesc¹⁸ tocmai despre Dolcino și despre rezistența sa îndârjită în munți, Dolcino pare a dori să întruchipeze la început, când a preluat conducerea Apostolicilor, o adevărată figură de profet, pe urma celei asumate mai înainte de Gioacchino da Fiore.

Conținutul acestei „profeții“ este limpede exprimată în misiva din 1300, contemporană cu moartea pe rug a întemeietorului Aspotolicilor, Gerardo Segarelli și nu se deosebește prea mult de anumite atitudini ale „rebelului“ Alighieri: profetul anunță că vremea sclaviei, sub egida unei Biserici lipsită de credință față de Dumnezeu dar credincioasă puterilor lumești, e pe sfârșite; cel care va duce la capăt distrugerea vechii lumi va fi Frederic al III-lea de Aragon, care-l va dărâma cât de curând pe falsul papă Bonifaciu al VIII-lea, și odată cu el întregul cler. După aceea, va începe un timp al păcii universale, prin alegerea unui papă sfânt, adevăratul conducător al tuturor oamenilor care îl slujesc pe Dumnezeu. Într-un timp, din cauza persecuției falsei Biserici, care-i urmărește pe adevărații credincioși, ca pe niște câini, pentru a-i mușca, Apostolicii sunt nevoiți să trăiască ascunși.

Scrisoarea lui Dolcino va obține imediat o popularitate extraordinară, cu atât mai neașteptată, dacă o considerăm într-adevăr prima acțiune publică a predicatorului apostolic. E de presupus că Dolcino își câpătase faima deja dinainte, în clandestinitatea aceea la care îi îndemna acum pe ai săi: el intuiește momentul de criză al mișcării întemeiate de Segarelli și decide să iasă la lumină, propunându-se în mod evident ca noul șef doctrinar și organizatoric al sectei.

Călător neobosit, Dolcino se îndreaptă spre Bologna, pentru a ține predici, apoi suie spre teritoriile Gardei (lângă Riva) de unde în 1303 emite o a doua scrisoare adresată tuturor adevăraților credincioși. Dacă primul document avea un accentuat ton profetic (trebuia revigorată o mișcare care își pierduse de curând întemeietorul), în cea de a doua intențiile sale sunt vădit schimbate.

Profețiile sunt reafirmate dar mai ales trebuie să se explice de ce nu s-au realizat încă; trebuie deasemeni să fie definită o organizare precisă a mișcării: Dolcino prefigurează o adevărată ierarhie în cadrul Ordinului Apostolicilor, cu scopul de a combate hegemonia ierarhiei romane; ierarhia aspotolicilor e de natură interioară și spirituală, deosebită de cea a Bisericii oficiale, care este mai degrabă o obediență exterioară (și prin urmare falsă); e inutil să adăugăm cum, prin această premiză, se ajunge cu ușurință la declararea unei libertăți absolute față de preceptele exterioare care vin de la papă și din supunerea către Sfântul Oficiu al Inchiziției.

E de la sine înțeles că obediența interioară înseamnă supunerea față de însuși Dolcino: el reprezintă adevărata speranță de a avea în sfârșit un „papa sanctus“; acest cult personal explică devotamentul incredibil al apostolicilor pentru persoana profetului lor; un

devotament care va fi dus până la moarte. Dolcino devine în mod efectiv un exemplu pentru orice credincios adevărat: el este, mai înainte de toate, „homo bonus“ așa cum ar trebui să fie cu toții; mai presus de orice, el este „caput et magister“, „maestru și condotier“.

Această dublă imagine a omului constituie probabil motivul devotamentului profund și adevărat cu care este înconjurat.

În acele vremuri, din anii imediat următori lui 1300, când nevoia unei reînnoiri spirituale se însoțește cu necesitatea unei prezențe puternice și din punct de vedere politic (să ne gândim doar la utopiile dantești din Comedie), Dolcino este poate singurul care înțelege pe deplin nevoile contemporanilor săi: dacă Biserica oficială nu mai este „maestra“ credinței, ea nu mai e capabilă nici „să scrie istoria“.

Și Dolcino e un cititor atent al istoriei. În scrisoarea din 1303, el afirmă că ultimul papă bun a fost Celestin al V-lea, în timp ce Bonifaciu al VIII-lea a pierdut orice legătură cu Petru.

După a doua scrisoare a lui Dolcino, Inchiziția se pune în mișcare, așa cum am descris mai sus: având în vedere că Apostolicii și conducătorul lor trăiesc în clandestinitate, va trebui să se înceapă prin pedepsirea celor care îi găzduiesc, a satelor care îi protejează, a familiilor care îi ascund.

Diocezele își agită armata de agenți: la Padova și Piacenza inchizitorii franciscani, prea puțin eficienți, sunt îndepărtați din funcții și înlocuiți cu dominicani; la Vicenza, Aiulfo lovește cu putere sporită în prezențele eretice, băgându-i pe mulți la închisoare și obligându-i pe alții să plece în exil (Aiulfo va fi la rândul său supus unei anchete inchizitoriale, ce s-a încheiat cu acuzația de delapidare și abuz de putere): suntem în 1304 și dolcinienii din Trentino (probabil că Dolcino se afla și el acolo) pornesc în exodul lor spre Lombardia și Piemonte.

Se reiau practicile inchizitoriale de terorizare: în 1303 emilianul Zaccaria di Sant'Agata își găsește sfârșitul pe rug. El era susținătorul ideii despre donația lui Constantin ca adevărata cauză a ruinei ecleziastice.

Un alt dolcinian convins este ars la Bologna: Rolandino de Ollis, care afirmă pe durata procesului că adevărata cauză pentru care Apostolicilor le este teamă să se arate în mod public este prezența „răilor imitatori ai cauzei dolciniene“ și „răutatea inchizitorilor“.

Între 1303 și 1307, Inchiziția strânge ochiurile rețelei sale,

trimițând pe rug sau la închisoare pe viață, printre alții pe modenezul Pietro dal Pra, eremitul Bartolomeo Petri Rubey, Giovanni Gerardini, care în mod aventuros scăpase de mai multe ori să fie prins.

Ca și în cazul catarilor, persecuția le aduce Apostolicilor un plus de admirație și respect; în timp ce violența Inchiziției nu e cu siguranță un atu în favoarea dominicanilor:

„... Predicatorii... sunt și ei dușmani ai lui Dumnezeu și ai adevărului, au câștiguri din camătă și din moșteniri, crează sfinți după interes, sunt venali și de aceea dau condamnări, sunt mai răi decât câinii și animalele sunt mai bune ca ei, ei sunt cei care merită rugul, ei și sfântul Dominic, niște perversi, hoți, ticăloși, răi, diabolici; nu au nici dreptul de a-și condamna semenii, din cauza lor oamenii devin eretici și fără îndoială viața dusă de heterodoxi e mai bună decât viața lor, deoarece cei dintâi sunt «cei mai buni oameni din lume», posesorii unei «scientia salutis» (știința salvării), în timp ce Predicatorii au doar «scientia mundana» (știința lumească). Și dacă Minorităților li se reproșează doar o lăcomie asemănătoare cu cea a Dominicanilor, acuzațiile împotriva clerului sunt mai aspre fiindcă ei jefuiesc de bani pe oamenii săraci și îi țin în stăpânirea lor, fiind cauza principală a ereziei... Acuzațiile și violența verbală ating culmea când se îndreaptă împotriva «malicia inquisitorum» (răutății inchizitorilor): Inchiziția a condamnat un «bonus homo» atunci când nu a putut obține favorurile surorii acestuia, Inchiziția îl insultă pe Dumnezeu, inchizitorul este anticristul, inchizitorul este diavolul... și tot așa până la condamnarea voinței papale care a investit cu putere Inchiziția»¹⁹.

Dincolo de veridicitatea sau parțialitatea acestor aprecieri, un lucru e sigur: ereticul, în ciuda persecuției, continua să facă adepți, iar din „caput et magister“ și „om bun“ se transforma acum în „martir“. Tradiția legendei dolciniene ar fi putut atinge o etapă următoare: de la martir la sfânt și taumaturg.

Dar de această nouă apreciere de „om al miracolelor“, Dolcino nu avea când să se mai bucure. În ultimii ani de viață destinul său de luptător îi va interzice o asemenea sanctificare populară.

În realitate mitul lui Dolcino apostolicul, creat de tradiție, are un caracter special, față de clasică mitologie a „bunului eretic“. Am putea afirma, fără teamă de a greși, pe urma lui Orioli, că Dolcino este mai înainte de toate primul eretic modern, în care noțiunea însăși de erezie semnifică capacitatea de a lupta împotriva unei ordini prestabilite, chiar cu armele înseși ale acelei ordini, dar în numele dreptului la libertatea proprie. Dacă teza noastră se susține,

cum că tribunalul inchizitorial este mai ales o încercare (a Bisericii unite cu puterea civilă) de a pune stăpânire și a nu recunoaște dreptul la intimitate a omului, Dolcino este primul care reafirmă suveranitatea conștiinței, în deplină libertate, iar prin sărăcie se afirmă libertatea unui stil de a trăi.

Această proclamare a libertății mai presus de toate și de toți transpare în mod clar din stilul de viață pe care Apostolicul persecutat este obligat să și-l asume după realuarea persecuției: mereu pe drumuri, nu poate munci pentru a se întreține; în mod inevitabil va apela la bunătatea celor care doresc să-l găzduiască prin sate: ajunge mai întotdeauna spre seară în locuri populate, pentru a nu fi văzut de multă lume; nu se poate opri prea mult timp și își petrece noaptea predicând în casele binefăcătorilor săi, unde se adună credincioșii doritori să-l asculte; binefăcătorii săi sunt în general oameni săraci, iar el doarme prin grajduri și păduri; ajunge cu tovarășii săi adeseori în câte un sat de unde este imediat alungat, mai mult de teama persecuției decât din răutate. De obicei își reia drumul împreună cu tovarășii săi a doua zi dimineata, dar gazdele lor riscă denigrarea și la scurt timp sunt convocați de Inchiziție pentru a fi interogați, precum:

„Vivelda de Blanchis, tânără, necăsătorită, foarte drăguță, care va reuși să-i înmoaie inima inchizitorului însuși“²⁰ și care scapă de o condamnare aspră afirmând cu ochii în lacrimi și capul plecat că „ea credea că sunt oameni buni, dar stătea la îndoială dacă să le dea lor crezare sau celorlalți oameni ai Bisericii“.

Pentru mulți alții însă nu există speranța de a scăpa așa ușor. Se naște atunci un alt mit, cel al „mulțimilor care îl urmează pe Dolcino“. Cine reușește să scape din rețeaua Inchiziției îl urmează imediat pe „maestru“, îndreptându-se spre Piemonte, unde se vor afla poate în siguranță.

Pe de altă parte, Inchiziția nu stă pe gânduri: intenția lui Dolcino și a discipolilor săi devine repede limpede, iar drumurile sunt controlate de poliția inchizitorială și episcopală.

Dolcino războinicul

În acest timp, la sfârșitul anului 1304 Dolcino ajunge la Novara.

Retragerea sa spre Piemonte e determinată de strângerea rețelei Inchiziției, dar capătă după aceea o altă semnificație: drumul pe care îl străbate este un fel de pelerinaj eretic inversat: este „via

Lombardiae“²¹, pe unde mai întâi catarii și după aceea valdezii au reușit să scape de persecuțiile din Languedoc.

Dar dincolo de înțelesurile simbolice, e foarte clar că Dolcino se refugiază: locurile în care se oprește și pe care le traversează sunt „locuri apărute“. Greșesc cei care au susținut²² că încă din acel moment ereticul italian s-ar fi gândit la o „cale a insurecției“, adică a unui traseu pe care și-a propus să întâlnească mulțimi de țărani pentru a le incita la o revoltă armată: în anul acela Dolcino este încă doar un „caput et magister“ persecutat, care încearcă să se salveze pe sine și pe tovarășii săi.

Politica este pentru Dolcino o posibilă modalitate de realizare a unei utopii; dar în ce privește politica concretă el a avut parte doar de experiențe eșuate: la Parma nu se poate rămâne fiindcă nu mai există un Obuzzo Sanvitale care să-i apere, ca pe timpul lui Segarelli; la Milano Inchiziția e puternică și din motive politice ce tind la eliminarea „devotatului“ Visconti; la Novara, posibil loc de naștere a lui Dolcino, nu există o situație calmă care să le permită un răgaz. La Vercelli, în special din 1303, s-a instalat ciurma ereticilor, episcopul Raniero Avogadro.

Dolcino este deci mereu pe fugă; Dolcino nu se poate opri; el a profetizat nașterea unui nou Ierusalim și a unui nou munte Sion, unde credincioșii vor putea locui în pace: nici un loc nu se potrivește cu această descriere. Dar probabil că străbătând astfel Italia, ereticul e în căutarea acestei unice soluții: găsirea noului Sion.

Să mergem pe urmele lui, împreună cu tovarășii săi.

În ținuturile dintre Gattinara și Serravalle, Apostolicii par a gusta puțin din pacea pe care o caută: locuitorii îi primesc cu bucurie și sentimente frățești; aici refugiații sunt ajunși din urmă de numeroși alții. „Spre Sion! Spre Sion!“ Ei formează acum o adevărată armată care așteaptă cu nerăbdare sfârșitul acelor vremuri.

Dar de partea opusă intră acum în joc, îngroșând rândurile Inchiziției, milițiile comunale, sub comanda părintelui Emanuele, „inquisitor Vercelensis“.

De la Serravalle, grupul dolcinienilor reia fuga, de data asta spre munți, ce par a oferi un refugiu sigur; ținta lor este Valsesia, în special Monte Parete Calva, o stâncă greu de atacat din cauza structurii sale naturale: situat la 1600 metri înălțime, muntele are deschidere spre vale dominând confluența râurilor Sesia și Sorba; acolo se poate ajunge cu ușurință doar din Campertogno. Dolcino și tovarășii săi sosesc acolo în vara anului 1305: imediat începe organizarea vieții în comun: se construiesc locuințe simple și aici

se naște mitul care îl transformă pe Dolcino din „caput“ în erou al rezistenței armate.

Dolcino trebuie să își treacă în revistă trupele în zilele acelea: bărbați și femei veniți de la depărtare, înarmați doar cu forța credinței personale și cu speranța în cuvântul său. Acolo trebuie că a meditat și a fost obligat să înțeleagă că nu era de ajuns doar adevărul (ceea ce el considera a fi adevăr) pentru a supraviețui: sărmanul credincios trebuia acum să se înarmeze, să-și apere locurile ultime ale existenței sale, trebuia să reziste pentru a nu fi dat uitării. Monte Parete Calva devine „fortul speranței“.

Inchiziția, cu trupele sale, a fost păcălită. Apostolicii sunt greu de prins. Dar nu au luat în calcul alți doi dușmani puternici: iarna din munți și indiferența oamenilor. Într-adevăr locuitorii din Valsesia, de frică sau din proprie inițiativă, nu avem de unde știi, rămân neutri și lipsa lor de ajutor față de cei aflați în munți declanșează, odată cu venirea iernii, tragedia frigului și a foamei.

Dolcino îi înarmează pe ai săi. Se îndreaptă spre văi. Jefuiește orașele. Fură alimente și bani. Răpește ostateci. Omoară pe neașteptate.

Războiul a început. Adversarii nu pot face altceva decât să întindă curse, la rândul lor, ereticilor care coboară din munți și celor din vale care încearcă să ajungă sus. În zilele acelea se desfășoară un război de gherilă în toată regula și care va purta numele sfânt de cruciadă.

Dolcino coboară pe timpul nopții la Varallo, unde îl face prizonier pe șeful justiției și pretinde răscumpărare.

Dolcino afirmă că regula postului nu mai poate fi respectată: războinicii credinței trebuie să se fortifice mâncând carne.

Cruciații atacă de pe pozițiile lor pe toți cei din vale care sunt suspecti că-i hrănesc și îi ajută peeretici.

Frigul se întetește cumplit: apa din torente îngheață; cei mai slabi se îmbolnăvesc și mor; hrana lipsește deși e împărțită în rații: prea mulți oameni au urcat pe Monte Parete Calva; mulți dintre ei sunt femei și copii ce nu pot lupta; podurile care fac legătura în vale se rup din cauza gheții; tovarășii lui Dolcino încep să sape pe sub zăpadă pentru a căuta rădăcini cu care să se hrănească. Carnea s-a terminat parcă de o eternitate: nu mai există cai și nici fân pentru hrana lor, au murit de foame înainte de a fi devorați de gurile oamenilor. Nici șoarecii nu mai sunt pe Parete Calva.

Dolcino se hotărăște până la urmă să dea semnalul de plecare. Trupele sale înfometate își reiau drumul, în direcția Sionului, visul lor din urmă.

Dar încotro s-o apuce? Dacă ar fi luat-o în jos, urmând cursul Sesiei ar fi însemnat să cadă cu ușurință în brațele deschise ale trupelor inchizitoriale din Novara; dacă s-ar fi îndreptat spre gheturile din Alagna ar fi fost, probabil, prea riscant... unde ar fi ajuns pe urmă? ce primire ar fi avut în Savoia? Speranța se leagă de teritoriul din Vercelli, unde prezența catară este încă destul de puternică și unde, cu câțiva ani înainte, arderea pe rug a unei femei considerată eretică produsese agitații în rândul populației. Dar acum și Vercelli se schimbase: episcopul fusese înlocuit iar facțiunea ghibelină fusese alungată: domnea o nouă politică civilă și ecleziastică. Prin urmare și această cale e riscantă, dar trebuie acționat într-un fel. Trebuie să treacă cu orice risc prin Vercelli, pentru a se îndrepta spre Biella. Hotărârea e luată până la urmă. În primăvara anului 1306 rândurile de supraviețuitori se pun în mișcare, lăsându-i pe cei slabi în voia morții: noaptea, în tăcerea ce însoțește orice exil, ereticii pleacă spre poalele Alpilor din Biella. Suntem în 9 martie. Drumurile parcurse sunt descrise de cronicar²³ drept „inexcogitables“ (greu de imaginat), se trece peste „munți înalți“, sunt traversate „locuri greu de străbătut și ghetari uriași“.

Din spate îi ajung blestemele oamenilor, aceiași care doar cu câteva luni mai înainte erau plini de admirație pentru curajul, predicile și sărăcia lor. Acum îi urmărește disprețul pentru mizeria și violența provocată. Caritatea de odinioară s-a transformat în ură.

Dolcino, asemeni unui câine turbat, ajunge pe neașteptate în zona muntelui Rubello: se instalează acolo pe 10 martie; construiește un fort și câteva locuințe provizorii; din munte prezența sa vinuește spre vale, asaltând imediat Trivero, dând lovituri în regiune prin jafuri și devastări, de acolo își lansează el provocarea hotărâtoare; a reușit încă odată, în ciuda tuturor greutăților, să scape de armatele cruciate; acum fuga din fața persecutorului a devenit o sfidare pe față.

Documentele catolicilor descriu cu exactitate această provocare, afirmând: „Dolcino este asediat de întreaga Lombardie sub conducerea Bisericii“.

Construcțiile de pe muntele Rubello sunt de altfel un semn al hotărârii definitive că aceasta a fost ultima fugă: locuințele capătă cu încetul aspectul unor case ce nu vor mai fi părăsite, casele din urmă; se sapă un puț; o galerie subterană, pe înălțimile din jur se ridică mici fortărețe de apărare.

Intră în joc ultimul protagonist: Raniero Avogardo, episcop de Vercelli de la 9 august 1303, campion al credinței împotriva ereziei,

„novarezul“ dantesc. Raniero este imaginea adevăratului exemplu de episcop antieretic: după ce și-a petrecut o viață întreagă între zidurile bisericii Sant'Eusebio, la bătrânețe „redevine un condotier de oști“, pentru a apăra interesele credinței și averile pământești. El hotărăște asediul și conduce în persoană trupele comunale și pe cele inchizitoriale: muntele Rubello este înconjurat de posturi de gardă care blochează și împiedică orice posibilitate de fugă. Raniero apelează și la Roma, la papa, care la rândul său îi roagă pe inchizitorii din Lombardia, pe arhiepiscopul de Milano și pe ducele de Savoia să-i extermine pe eretici, să pună capăt în sfârșit acestor evenimente.

Prima ciocnire are loc la Mosso, unde oștirea trimisă de Avogadro este luată prin surprindere și capturată de dolcinieni, care coboară din munți și dau năvală în mijlocul trupei ca niște „câini blestemați“ și „asemeni unor diavoli“.

Din nou sosește iarna și odată cu ea reapare spectrul foamei cu și mai mare violență, dacă e posibil, decât pe timpul șederii în Valsesia: foamea care îi distruge pe Dolcino și discipolii săi va deveni emblema distinctivă a experienței lor eretice, cântată de Dante, pomenită de toate documentele vremii. Apocalipsa visată de predicatul Apostolic capătă cu totul altă înfățișare decât cea profetizată, iar râvnitul munte Sion seamănă mai degrabă cu valea lui Iosafat. Nu mai există carne pentru mâncare, nici cea a animalelor: asediații se hrănesc acum sugând resturile de sevă din oase și de pe piei; se consumă rădăcini, ierburi și frunze, până când se atinge ultima treaptă: hrănirea cu carnea tovarășilor morți:

„Ajunseseră la un asemenea nivel de mizerie, încât... după ce unul dintre ei murea în luptă, ceilalți îi luau carnea și o puneau la frigare pentru a o mânca, din cauza lipsurilor și a foamei grozave... Și mulți dintre ei mureau oricum de foame iar din corpurile acestora, cei în viață mâncau o parte, iar restul era aruncat în locuri depărtate... pentru hrana animalelor sălbatice“²⁴.

Concluzia trasă de Orioli în rigurosul său studiu despre întâmplările dolcinienilor este plină de luciditate și înspăimântătoare:

„Ne găsim încă odată în fața unei cumplite deriziuni a faptelor omenești: cei care credeau în sărăcie și perfecțiune, cei care așteptau sosirea unei epoci de purificare și de justiție divină, cei care aveau curajul de a lupta împotriva Bisericii corupte și a fidelilor acesteia, se dau bătuți... în fața celei mai elementare și primare instanțe: în fața foamei. Foamea care învinge pretutindeni“²⁵.

Din decembrie 1306 până la sfârșitul lui martie următor are loc tragedia Apostolicilor, care ajung în primăvară lipsiți de forță și de speranță. În acel moment, la 23 martie, Raniero hotărăște atacul: o singură zi de luptă pentru a pune capăt unui caz care a durat deja prea mult. O zi în care trupele oraganizate de episcop, de duce și de Inchiziție se înfruntă cu trupele înfometate, dar mâinate de disperare, ale lui Dolcino: mulți cad sub loviturile spadelor dușmane, mulți alții, târați de torentul umflat care se revarsă din munte și străbate câmpia din Stavello, sunt lipsiți de gloria unei morți în luptă: la urmă sunt luați 140 de prizonieri, printre care Dolcino și Margherita, credincioasa sa tovarășă. Ei trebuiau să fie prinși vii: Inchiziția nu putea să lase să-i scape o ocazie unică pentru a arăta întregului popor cum a luat sfârșit lupta. Prizonierii sunt conduși la Biella, în închisorile episcopale.

Dolcino e pus în lanțuri grele, cum era obiceiul pentru oamenii periculoși și cunoscuți ca răufăcători: organizarea procesului este disputată între Inchiziție și justiția episcopală. Judecarea lui Dolcino e dorită de toți. Va fi oricum un proces condus în mare grabă, pe cât de repede a dispărut și sentința dată. Un fapt sigur este desfășurarea interogatoriului inchiizitorial. Restul e învăluit în mister.

A cedat Dolcino? a rezistat până la moarte? a renegat totul în fața tovarășilor? războinicul s-a dovedit a fi un laș? În mărturiile despre sfârșitul lui Dolcino prezența sa omenească se amestecă cu imaginile devenite legendă. Sentința pe care nu o mai avem este bine înțeles de condamnare. La 1 iunie 1307, după ce papa trimite autorizarea sa, Dolcino este executat la Vercelli.

Înainte însă de desfășurarea ultimului act, este înscenată o „via crucis“ înfiorătoare: ereticul, cu lanțuri la mâini și la picioare, este urcat într-o căruță: este purtat spre rug, dar opririle sunt cumplite. Trecând prin mijlocul mulțimii de bărbați și femei care nu i-au iertat cu siguranță jafurile și violența, căruța se oprește de mai multe ori: de fiecare dată mulțimea se bucură la vederea unui spectacol care în mod obișnuit se petrece în tainita închisorilor, chinuirea condamnatului. Carnea de pe trupul lui Dolcino este sfâșiată cu clești încinși, îi este smuls nasul, organele genitale. Legenda susține că în tot acest timp, el a rămas senin, îndemnând-o pe Margherita sa să nu-și arate suferința. Spectacolul sfârtecării trupului unui eretic (care sfârtecaseră trupul Bisericii) a provocat cu siguranță compasiunea chiar a mulțimii care se arătasă mâniaasă pe el.

Orioli comentează cu dreptate:

„În realitate valoarea vieții omenești ca și a suferinței conta

prea puțin. Principală era în schimb valoarea exemplului, a punctului de referință și a autorității²⁶.

În acest caz însă, ca și în cele pe care le vom analiza în continuare, trebuie să subliniem o problemă apărută ulterior: violența torturilor publice a făcut din Dolcino un martir; el a fost preluat de istoria populară și cultă nu ca exemplu de eretic pedepsit pe drept, ci al unui precursor chinuit pe nedrept. Atunci când trupul său era lovit, era lovită o idee, era redusă la tăcere o perspectivă de viitor; într-un anume fel cea martirizată era speranța. Prin condamnarea banditului și a rebelului, pacea era reafirmată în regiunile din jurul muntelui Rubello, dar torturarea publică a ereticului demonstra îndârjirea împotriva celui care încercase, cu dreptate sau fără dreptate nu mai conta, să reînnoiască spiritul vremurilor sale.

Note

1. Sectă care s-a dezvoltat în Bulgaria începând cu secolul al X-lea, prin predicile unui preot sărac, Bogumil, în limba bulgară „iubit de Dumnezeu” și care s-a răspândit în secolul al XI-lea până la hotarele Bizanțului, devenind religie de stat în Bosnia lui Kulin (1180–1214). Încercarea de a pătrunde în Occident a fost reprimată inițial prin arderea pe rug, în 1022, la Orléans, a zece persoane.
2. Doctrină dualistă, care pune crearea lumii și a omului pe seama a două divinități contrarii, una benefică și alta malefică; în același timp, dualismul manihean îl consideră pe Dumnezeu benefic creatorul tuturor formelor de viață spirituală, în timp ce Dumnezeului malefic i-ar corespunde partea carnală a omului: de aici îndemnul la sărăcie, asceză, abținere sexuală, etc.
3. C. Della Veneria, *Inchiziția medievală și procesul inchiizitorial*, Bocca, 1939, p. 15.
4. „Consolamentum” era inițierea în viața catară și se îndeplinea printr-o binecuvântare. Ca prim rezultat avea loc separarea de mediul familiei și începerea unei vieți total înnoite, fără nici o legătură cu lumea pământească.
5. R. Nelli, *Scriitori anticonformiști ai Evului Mediu provensal. Eretici și politici*, II, Luni editrice, pp. 229–231.
6. Textul, menționat în registrul oficial al cancelariei pontificale, este citat de G. G. Merlo, *Eretici și erezii medievale*, Il Mulino, 1989, p. 47.
7. Faptul pare a contrazice ceea ce vom spune în continuare despre invadarea conștiințelor de către tribunalul inchiizitorial; dar numai în aparență: Inchiziția nu pretinde să pătrundă în intimitatea conștiințelor, ci se folosește de conștiință și de mecanismele sale.
8. G. G. Merlo, op. cit., p. 90.
9. Ibid., pp. 90–91.

10. Ibid., p. 85.
11. Ne vom referi la aceștia în capitolul dedicat vrăjitoriei.
12. Datele pe care le vom înfățișa în continuare se bazează pe textul citat de C. Della Veneria, pp. 86 ș. u.
13. Este același instrument pe care îl putem regăsi oriunde se identifică forma de „crimă ideologică”; stilul inchiizitorial al „anchetelor staliniste” nu diferă de acesta!
14. Fratele Nicolau Eymerich, *Manualul inchiizitorului*, Piemme, 1998.
15. În cazul Inchiiziției din secolele XIV și XV, problema „forului intern” și al „forului extern” va naște multe probleme.
16. Eymerich, op. cit., p. 131.
17. Ibid., p. 154.
18. Infern, Cântul XXVIII, 55-60: „Deci, dac-o fi să ieși din Iad, tu-i spune / lui Fra Dolcino, de nu vrea să-mi urmeze / aci'n curând, provizii să-și adune / ca nu cumva zăpezi ce-o să s-așeze / să dea Navarei gloria de-a-l răpune / căci lesne-altfel el nici n-o să-l vâneze!”
19. R. Orioli, *Venit perfidus heresiarca*, Colecții de studii medievale, pp. 161-162.
20. Ibid., p. 191.
21. Ibid., p. 215.
22. De văzut studiile lui Labriola despre Dolcino.
23. E vorba de cronicarul anonim al *Historia frati Dulcini*.
24. *Historia frati Dulcini*, traducerea în italiană aparține autorilor.
25. R. Orioli, op. cit., p. 254.
26. Ibid., p. 287.

Jeanne

Visul lui Jacques d'Arc

Domrémy, Franța, 1427.

E seară. O seară obișnuită în câmpia normandă. Familia d'Arc stă așezată în cerc, după ce a cinat: Jacques, tatăl; Isabelle, mama; copiii, printre care se remarcă figura unei fete cu privirea vioaie, Jeanne. Nu este o familie lipsită de venituri: mici proprietari de pământ, care au probabil și relații suspuse; d'Arc sau „Darc“ nu este un nume necunoscut pe pământul Franței.

Și așa cum se întâmplă de obicei, cineva începe să povestească. A fost un anotimp bun, nu au de ce să se plângă, trebuie să profite de timpul prielnic, deoarece nori negri amenință la orizont: războiul e cel mai întunecos dintre ei, dar nu el îi atâță imaginația și temerile lui Jacques. Mai rele decât realitatea, cu care te poți lupta, sunt visele, ele îi anunță omului viitorul său, împlinirile și nenorocirile. Visele sunt niște năluciri împotriva cărora virtuțile sunt neputincioase; soldații englezi aliați cu burgunzii au și ei trupuri ca ale noastre, îndură ca și noi necazurile iernii și ale foamei, suferă din cauza înfrângerilor, tot așa cum noi ne bucurăm de victorii.

Locuitorii din Domrémy nu-i iubesc pe englezi și pe burgunzi. Tatăl povestește, surâzător, știrile care au străbătut câmpiile, despre ultima incursiune a concetățenilor săi asupra satului învecinat Mavey; surâsul său e însă amar, ca și visele, povestirile sunt adeseori mai rele decât realitatea: el i-a văzut pe țărani întorși din incursiune, erau zdrobiți și zdrențăroși, răniți și cuprinși de furie și de durere din cauza loviturilor primite. Nu în felul acesta se apără pământurile. Pământul, spune tatăl, se apără prin muncă, și încredințându-l Domnului, adaugă mama.

Dar pe Jacques îl îngrijorează altceva. Cercetează fruntea și capul copilei, înainte de a o întreba: „Te-ai luat și tu la trântă cu copiii burgunzilor din Mavey?“ Jeanne se întoarce uimită și caută să înțeleagă privirea tatălui, ațintită asupra ei. „De ce mă întrebi asta?“ Jacques își urmează firul gândurilor, în timp ce mama se

scutură, ca și când ar vrea să îndepărteze o înfiorare reluându-și lucrul – Jeanne crește, ca toate fetele, și hainele trebuiesc tot timpul refăcute, în special fusta care rămâne mereu prea scurtă. Jacques continuă, ca și când întrebarea fetei ar fi fost lipsită de importanță, iar el s-ar adresa unei Jeanne care nu e de față: „Am avut un vis. Am visat că fata mea ne părăsea, plecând cu niște soldați... se ducea la război, în sfârșit... uita că este femeie și începea să facă niște lucruri asemeni bărbaților și care n-ar trebui să o privească“.

Se adresează apoi, cuprins fără motiv de o mânie violentă, doar către mamă și frați: „Dacă se va adevăra vreodată ceea ce am visat, trebuie să știți că aș prefera să o văd înecată... și dacă voi nu o să aveți curajul ăsta, o vei îneca o însumi, îi voi ține capul sub apă până o să o văd moartă“.

Haina pe care o coase Isabelle îi scapă din mâini. În cameră se lasă o tăcere mormântală. Frații fetei se uită la tatăl pe care îl cinstesc și de care se tem, apoi se întorc spre Jeanne. Mama își revine și adaugă: „ce tot îți trece prin minte, Jacques. Visele sunt doar vise“.

Tatăl strânge din buze, își încrețește fruntea. Se ridică: „Mă duc la culcare. Ar fi bine să faceți cu toții la fel. Oricum, ce am avut de spus am spus“.

Frații se ridică pe rând, pentru a-i da ascultare tatălui, până când din întregul cerc rămân doar două puncte: Isabelle și fiica. Aceasta din urmă își face curaj să vorbească:

„Mamă, tu crezi în vise?“

„Eu cred că ar trebui să începi să te gândești la măritiş“.

„Știi bine că am făcut jurământ de castitate încă de acum doi ani“.

„Dar chiar tu mi-ai spus că nu era un jurământ definitiv“.

„Ți-am spus că îl voi ține atâta timp cât va dori Dumnezeu“.

După patru ani

9 ianuarie 1431.

„Către toți cei ce vor citi, salutul lui Pierre, episcop de Beauvais din voia lui Dumnezeu și al lui Jean Le Maistre, călugăr din ordinul Predicatorilor, trimis al Părintelui Jean Graverent, Inchizitor al credinței și al răstăcirii eretice pentru Regatul Franței. Din voia Divinei Providențe Jeanne, numită Fecioara, a căzut în mâinile bravilor soldați, în timp ce se afla pe teritoriul diocesei din jurisdicția noastră. De câțva timp se vorbea că femeia aceea, după

ce a renunțat la demnitatea propriului sex, la orice rușine și pudoare feminină, pradă unei depravări ciudate și de neimaginat, ar umbla îmbrăcată în mod neobișnuit, precum bărbații; se spunea că ar susține plină de aroganță lucruri ce contravin unor adevăruri catolice; se știe în mod sigur că înfăptuise toate acestea și prin alte părți ale regatului. Fiind încunoștințați de aceste fărâdelegi Părinții de la Universitate și fratele Martin Billorin, vicar al monseniorului Inchizitor, ei, eminenții oameni le-au cerut prea nobililor duci de Burgundia și Jean de Luxembourg, care o țineau prizonieră pe mai sus numita Jeanne, să le fie încredințată ca bănuită de erezie.

Eu, episcop, prin autoritatea însărcinării mele pastorale și pentru a întări cu orice preț credința creștină, am hotărât să cercetez cu atenție aceste fapte și să procedez, după o adâncă reflecție, după cum îmi dictează dreptul și rațiunea. Am cerut în mod oficial prea nobililor duci de Burgundia și Jean de Luxembourg să o încredințeze pe această femeie jurisdicției mele spirituale, pentru a fi judecată; același lucru l-a făcut și prea înaltul și prea creștinul principe și Senior al nostru, regele Franței și al Angliei...¹.

Au trecut doar patru ani de la visul lui Jacques d'Arc. În acest răstimp, copila ce stătea lângă mama sa la Domrémy a devenit Jeanne Fecioara, o tânără femeie de numai 19 ani, dar deja celebră în întreaga Franță, care reușește să tulbure somnul celor doi regi: Henric al VI-lea al Angliei, moștenitor al coroanei engleze la câteva luni de la nașterea sa și Carol al VII-lea al Franței; gândurile de copil ale primului, pe care poate nici el nu le înțelege, sunt tulburate de faptul că o copilă, ceva mai mare decât el, ține în șah trupele sale și ale aliaților; cel de al doilea se împarte între speranța unei desemnări divine la tron, posibil preludivu al alegerii omenești și urmărirea unei serii de acțiuni diplomatice și războinice ce vizează același scop; primul a văzut-o pe fecioară doar în coșmarurile sale de copil, al doilea a întâlnit-o neîncredzător, mai înainte de a-i încredința comanda trupelor, cu ajutorul cărora i-a cucerit orașul Orléans în câteva luni, Jargeau, Meung-sur-Loire, Beaugency, Patay și la urmă Reims, unde a și fost în sfârșit încoronat, zdrobind mai apoi rezistența opusă la Soisson, Chateau-Thierry, La Ferté-Milon, Crépy și Compiègne. Într-o campanie războinică întinsă pe perioada aprilie-august 1492, regele din Bourges, cum era numit cu ironie Carol, din cauza curții sale restrânse și nerecunoscute, stabilită tocmai în orașul Bourges, fără armată și aliați, s-a transformat în adversarul cel mai puternic al lui Bedford, fratele lui Henric al V-lea și pe moment regent al Franței.

Plantul englezilor e limpede: se găsesc în fața unei ocazii

formidabile: în 1420, prin semnarea ~~trat~~atului de la Troyes, ce a avut ca urmare căsătoria dintre fiica lui Carol al VI-lea, Caterina și Henric al V-lea, coroana engleză fusese asigurată că succesiunea la tronul finacez va aparține ~~dinastiei~~ dinastiei engleze de Lancaster; în consecință, Anglia și Franța se vor unifica într-un singur Regat.

Situația Regatului francez este de-a dreptul tragică: Carol al VI-lea moare în 1422, lăsându-și teritoriul devastat de propria incapacitate de a domni ca și de nebunia sa. Locuitorii din Armagnac, care preiau apărarea și burgunzii, aliați ai englezilor, își revendică fiecare în parte viitorul și speranțele Franței: în 1413 Parisul e distrus de masacre și lupte interne. În 1415 englezii sunt victorioși la Azincourt; în 1417 ei cuceresc Caen, Argetan și Alençon. În decursul unui an aproape întreaga Normandie se află în mâinile lui Henric al V-lea. În 1419 ducele de Burgundia reînnoiește alianța cu regele Angliei. În 1421 este cucerită și l'Île de France. În 1424 este invadată provincia Champagne.

Când Jeanne începe războiul ei, situația se schimbă de o manieră aproape inevitabilă, în favoarea burgunzilor.

Cazul fecioarei din Orléans se prezintă, prin urmare, ca o problemă politică de o deosebită însemnătate. Se află în joc, după toate aparențele, libertatea Franței și sfârșitul războiului. Prinderea fetei are semnificația unei bătălii câștigate, împotriva unui dușman ce se dovedise de neînvins. Și nu numai atât. Partizanii și aliații coroanei Angliei intuiesc că, în spatele imaginii războinice a fetei, se ascunde un element exploziv, ce nu poate fi redus pur și simplu la persoana unui adversar puternic și demn de respect. Capacitatea ei de a aduna laolaltă forțe și energii își are o origine mai îndepărtată și doar prin surprinderea și distrugerea acestei motivări se poate spera în anihilarea din rădăcini a victoriilor celor conduși de ea. Ca și în cazul femeilor războinice din Vechiul Testament, în special Juditha și Deborah, rațiunea cea mai adâncă care o animă pe Jeanne se află în religie: copila din Domrémy nu e doar o conducătoare de oști, ci se erijează în chip de îndrumător spiritual al unei Țări aflate în derivă. Jeanne este animată nu doar de voința de fier și de vitalitatea excepțională a unei ființe de nouăsprezece ani, ci și de o credință de nezduncinat într-o misiune divină ce i-a fost atribuită: ea le vorbește soldaților și regelui despre „voci“ care i-au promis victoria, dacă vor fi ascultate și urmate; aceste „voci“ vorbesc pe limba lui Dumnezeu, care dorește să devină, precum în Israelul biblic, salvatorul celor slabi, săraci și asupriți. Vocile aparțin sfințelor Caterina și Margareta: ele transmit un mesaj ce vine de la Dumnezeu însuși. Sunt cuvinte care alină durerea, ușurează povarile, trezesc din amorțeală și conduc spre libertate.

Când Pierre Cauchon, episcop de Beauvais și consilier al regelui Angliei, deschide procesul împotriva Jeannei, el știe foarte bine că înfrângerea copilei ar însemna o lovitură de grație dată nu doar unui conducător de oști, ci însăși speranței unui popor. Ca și el, acest lucru este înțeles de mai marii Angliei, care îl manevrează și îi conduc mișcărilor. Dacă Jeanne reneagă, dispar condițiile care au făcut posibil „fenomenul” ei; dacă Jeanne își va păstra poziția, va trebui ca cel puțin acele condiții să fie distruse din rădăcină. Așa cum se întâmplă de obicei, procesul inchizitorial a găsit deja o soluție chiar în momentul inițierii lui. Acuzata are două posibilități: să se decică sau să-și piardă viața. Orice altă cale este exclusă. În felul acesta ne explicăm cuvintele episcopului de Beauvais, reproduse mai sus: Jeanne nu este acuzată în calitate de adversar de război, ci ca eretică. Dacă ar fi fost doar un dușman cu care te lupți în câmp deschis, prin prinderea ei sfârșitul i-ar fi fost hotărât, și judecata ar fi avut loc într-un tribunal civil; dar având în vedere că este un dușman, a cărui dimensiune spirituală este mai importantă decât cea războinică, atunci ea trebuie lovită acolo unde se află rădăcinile forței sale: să afirmi și să dovedești că Jeanne este eretică; să afirmi și să dovedești că puterea ei vine de la diavol; în sfârșit să afirmi și să dovedești că prin înfrângerea fecioarei, victoria îi revine lui Dumnezeu însuși.

Să înceapă procesul

21 februarie 1431.

Jeanne e convocată în capela castelului din Rouen, unde este adusă în lanțuri de la închisoare, pentru instrumentarea „unui proces în materie de credință”².

Se pare că fata a înțeles imediat că problema rezidă tocmai în această afirmație: ea se va strădui tot timpul să readucă Inchiziția din sfera religiei în cea a politicului. Încă de la depunerea jurământului, într-adevăr, ea încearcă să stabilească o diferențiere precisă: fiind un soldat, va răspunde în așa fel încât să nu divulge secretele prin care îi datorează ascultare regelui; în privința credinței, ea afirmă că va răspunde fără ezitare, cu condiția să nu își contrazică propria conștiință.

Cititorul de azi este uimit de limpezimea și forța cu care această fată de nouăsprezece ani își înfruntă acuzatorii; dar la fel de uimiți trebuie că au fost și judecătorii de atunci.

Primul interogatoriu are în vedere întrebări rituale: originile

fetei, cunoștințele ei despre temeiurile credinței creștine, o posibilă cerere de promisiune că nu va încerca să evadeze, la care Jeanne răspunde la rândul ei:

„Nu accept nici o interdicție. Dacă aș fugi, nimeni nu va putea să mă acuze că mi-am călcat cuvântul dat: nu promit nimic, în nici un fel. Protestez însă pentru lanțurile în care m-ați pus... Sigur că am dorit și încă mai doresc să evadez. Care prizonier nu și-ar dori să fugă?“

La 22 februarie, în timpul celei de a doua audieri, Jeanne povestește judecătorilor săi cum a auzit prima dată „vocale“ despre care vorbise atât de mult:

„Când aveam treisprezece ani, am auzit o Voce trimisă de Dumnezeu pentru a mă îndruma. Prima dată când s-a întâmplat mi s-a făcut frică: era într-o după amiază de vară și eu mă aflam în grădina casei. Să știți că nu postisem, nici în seara dinainte. Vocea pe care o auzeam venea din partea dreaptă, dinspre biserică... mai era încă lumină... M-am gândit că era bine să ascult Vocea aceea. Cred că venea de la Dumnezeu. După ce am ascultat-o de trei ori am fost sigură că era glasul unui înger... Întotdeauna m-a sfătuit de bine și eu l-am înțeles întotdeauna... Îmi spunea să mă port bine, să mă duc la biserică... De două sau trei ori pe săptămână îmi spunea să plec și să mă duc în Franța... să eliberez Orléans aflat sub asediu, să mă duc să-l găsesc pe Robert de Baudricourt la Vaucouleurs... pentru a-mi da oameni care să mă însoțească. Eu am răspuns că eram doar o copilă; că nu mă pricepeam să călăresc și nici să lupt în război. Apoi m-am dus la unchiul meu; doream să rămân la el un timp; am rămas acolo opt zile; apoi i-am spus că trebuie să plec la Vaucouleurs și el m-a întovărășit. Când am ajuns acolo l-am recunoscut imediat pe Robert de Baudricourt. Nu-l mai văzusem până atunci în viața mea. Vocea mea mi-a spus: El este. I-am spus lui Robert că trebuia să ajung în Franța. El m-a alungat de două ori; a treia oară mi-a dat câțiva oameni. Vocea mă avertizase că se va întâmpla așa... Eram îmbrăcată ca un bărbat... A trebuit să mă îmbrac în haine bărbătești... Am trimis deci o scrisoare englezilor care asediau Orléans, somându-i să părăsească locurile“³.

Tonul scrisorii trimise englezilor confirmă vocația de „izbăvitor“ al Franței pe care Jeanne și-a asumat-o, aculându-și „vocale“. Nu era în joc doar problema unui teritoriu, ci cea de maximă urgență iscată de invazia engleză, a instaurării unei dreptăți sociale și civile. Fecioara din Orléans adoptă comportamentul și stilul profeților biblici; în cuvintele ei, directe și spontane, se percepe candoarea

inocentă a unei fete aflate în fața unei misiuni cu mult peste puterile ei, și totodată hotărârea de neclintit a cuiva conștient de puterea celui pe care îl reprezintă:

„Iisus-Maria.

Mă adresez Vouă, rege al Angliei și Vouă, duce de Bedford, așa zis regent al tronului Franței; Vouă, William Pole, conte de Suffolk, Jean senior de Talbot, Thomas senior de Scales, locotenenți ai lui Bedford: ascultați pe Regele cerurilor; înapoiati Regelui⁴ trimis de Dumnezeu, Regele cerurilor, cheile tuturor orașelor din Franța care viețuiau în pace și pe care Voi le-ați pângărit prin cucerirea Voastră... Dacă nu o veți face veți auzi de mine: voi veni de îndată pentru a vă găsi și a vă impune căința.

Voi, rege al Angliei, să știți că eu conduc o armată și că oriunde va trebui să întâlnesc, pe teritoriul francez, oameni supuși ai Țării Voastre, ei vor trebui să plece, cu voie sau fără voie. Dacă nu se vor supune îi voi da morții pe toți. Dar dacă vor da ascultare, eu îi voi ierta⁵.

Să ne întoarcem însă la proces, unde Jeanne își continuă povestirea despre felul în care a învățat să lupte. Ea povestește, răspunzând întrebărilor judecătorilor săi, cum a ajuns la curtea lui Carol, aflat atunci la Chinon. Regele o aștepta, bănuitor și curios și pentru a o pune la încercare, s-a amestecat printre nobilii săi. Dar fata îl recunoscuse imediat, bine sfătuită de „voci“ și se îndreptă spre el. Jeanne susține că și regele trebuie să vedea „luminile“ și auzea „vocile“ pe care ea le vedea și auzea; de aceea a primit-o fără întârziere. De altfel „vocile“ se făcuseră auzite tocmai pentru el, deoarece el era alesul, unsul, cel predestinat să elibereze pământul Franței; la rândul lui, el trebuia să fie iluminat de revelații.

Prin urmare „vocile“ și „luminile“. Tot ce imaginează fata din Domrémy, cu o ingenuitate de-a dreptul înduioșătoare, îndreaptă lucrurile tocmai într-acolo unde vor judecătorii să ajungă: a treia audiere e axată aproape cu totul asupra interogatoriului ce privește aceste fenomene prea puțin naturale și, după părerea acuzatorilor, prea puțin ortodoxe. Întrebările, presante și adeseori prefăcute, sunt dovada acestei căutări a unui cap de acuzație, ce tinde la un moment dat să ajungă în zona morbidului:

„Vocile tale te-au anunțat că vei fugi din închisoare?“...

În aceste ultime două zile când ai auzit Vocile, a existat și o apariție luminoasă?

Odată cu Vocile, Jeanne, mai vezi și altceva?

Vocea ta, Jeanne, are o privire și niște ochi? . . .

Vocea ți-a ordonat, acum câțiva ani, să-i urăști pe burgunzi?
Vocea ți-a destăinuit că englezii urmau să vină în Franța?”

Voci, magie și vrăjitorie

Interogatoriul privitor la această „voce“, ce era în stare să explice și să ordone cu atâta exactitate și într-un mod puțin spus dubios, îi apropie pe acuzatori de problema centrală, de bănuiala greu de precizat în multe procese inchizitoriale (vom vedea mai târziu cum se amplifică din nefericire): oare nu sunt, în realitate, aceste iluminări niște superstiții, vrăjitorii sau lucruri de acest fel?

Bine informați, judecătorii o îndeamnă pe Jeanne să vorbească despre un copac mare care se înalță lângă un izvor și pe care tradiția normandă l-a botezat „Copacul Zânelor“. Se spune că aici se află unul din locurile de întâlnire al zânelor, care se adunau pentru a depăna povești, odihnindu-se și bucurându-se de căldura soarelui filtrată printre frunze. Fata nu neagă că ar cunoaște locul și copacul, ea știe chiar cui îi aparține terenul pe care el se înalță, știe cum se numește și ce spune tradiția, s-a dus acolo cu micuțele ei prietene, pentru a se juca și a culege flori, din care făceau ghirlande pentru statuia Fecioarei; ea știe că la acel copac bolnavii din sat vin să bea din apă, rugându-se și sperând să-și recapete sănătatea. Jeanne mărturisește că i-a văzut cum se îndreptau plini de speranță spre locul acela, considerat drept un colț de paradis, dar afirmă foarte clar că nu a fost vreodată martora unei vindecări; ea mărturisește în special, lucru care îi interesează pe adversarii ei, că nașa ei, Jeanne Aubry, i-a destăinuit că ea văzuse zânele. Fecioara se grăbește să adauge că ea nu crede în astfel de povești, dar din nou le oferă dușmanilor argumente, afirmând că ghirlandele erau uneori așezate chiar pe copac și nu oferite în dar Maicii Domnului. În sfârșit, Jeanne afirmă, și vom vedea cât i-a dăunat, că își aduce aminte cum dansa, copilă fiind, în jurul acelui copac. Zâne, dansuri, girlande, podoabe ale Fecioarei pentru o Zână. Toate acestea sunt elemente ce trezesc bănuiala că fata ar fi luat parte la ritualuri vrăjitoarești.

Nemulțumită parcă de felul în care, fără să știe, oferea argumente detractorilor săi, și fără a fi întrebată, Jeanne continuă să povestească despre un alt loc, considerat prin tradiție ca vrăjit, Pădurea desfrunzită. Cuvintele ei răsună ca o prevestire a sentinței:
„... l-am auzit pe fratele meu relatând ce se spunea la Domrémy, cum că Jeanne avea o misiune de îndeplinit la copacul

Zânelor. Dar nu era adevărat. L-am contrazis pe fratele meu. Când am sosit însă la curte, cineva m-a întrebat dacă în satul meu există o pădure numită Pădurea desfrunzită, deoarece, după cum glăsuia o profetie, de acolo urma să vină o fată care va face minuni“.

Încă odată Jeanne încheia declarând: „Eu însă nu am crezut“; această afirmație îi izbește pe judecători ca o rafală de vânt: furtuna e gata să se pomească și o vom vedea izbucnind în cele 70 de enunțuri ale capetelor de acuzație prin care ia sfârșit prima parte a procesului. În articolele patru și șase, „mărturisirea“ fetei va lua această formă:

„Ca fină a unei nașe vrăjitoare, se ducea adeseori la un izvor pe care îl credea vrăjit și la copacul Zânelor; în jurul aceluia copac cânta, dansa și pronunța formule de magie, agățând ghrilande în onoarea copacului și a zânelor, ce urmau să vină noaptea să le ia“.

De această transfigurare a realității de către judecători au avut parte multe victime, născute și arse înainte și după fecioara care, parcă intuind la modul profetic felul în care au fost schimbate declarațiile sale, își atacă adversarii cu o frază scurtă: „La noi se povestește copiilor că uneori oamenii sunt spânzurați tocmai fiindcă au spus adevărul“.

La 27 februarie, în sala mare a castelului se deschide cea de a patra audiere: întrebările sunt puse pe același ton ca în precedentele audieri, dar devin din ce în ce mai insistente, urmând o logică de fier: acuzatorul de servicii începe prin a relua problema „vociilor“, identificându-le cu sfintele Caterina și Margareta și cu arhanghelul Mihail; se trece apoi la îmbrăcămintea de bărbat: a procedat bine Jeanne purtând-o? Oare „vocile“ au obligat-o la această ciudățenie sau vreun nefericit de cavaler din trupele Armagnacului i-a sugerat-o? În sfârșit, e readusă în discuție problema magiei: după povestea cu copacul Zânelor, un alt episod îi dă posibilitatea acuzatorului să o pună la zid pe fată. Se pare într-adevăr că ea ar fi găsit, în apropiere de Sainte-Catherine de Fierbois, o veche sabie ruginită, îngropată în spatele bisericii și scoasă la lumină de un bărbat la indicațiile ei. Ce ritualuri magice, întrebă inchișitorii, a îndeplinit Jeanne pentru a reda strălucire armei aceleia, de pe care rugina se lua cu prea multă ușurință? Și ce invocații înălțase pentru a-și vrăji propriile arme?

Dar nu e de ajuns: chiar stindardul cu însemnele heraldice ale lui Iisus și ale Mariei devine obiect al acuzației: cine i-a permis să-și pună aceste inițiale pe propriul steag?

Jeanne neagă desigur orice practică de magie; găsim însă în lista acuzațiilor, înșiruirea vrăjitoriilor făcute asupra sabiei și a

standardului și, ca și cum n-ar fi fost îndeajuns, îndrăzneala de a fi păstrat pentru ea un steag ce ar fi trebuit să aparțină doar Bisericii, deoarece era împodobit cu figuri de sfinți și cu chipul lui Iisus.

Din nou Jeanne încheie prin câteva cuvinte: „Nu trebuie să credeți că tot ce e luminos vă aparține doar vouă!”

Supunerea față de papă, ascultarea conștiinței

Pe durata celei de a cincea audieri sunt aduse în discuție probleme mai complexe și în strânsă legătură cu dogmele catolice. Prima este cea privitoare la figura papei. Situația destul de complicată a papalității este descrisă cu exactitate într-o scrisoare pe care contele d'Armagnac o adresase fecioarei, pentru a-i cere sfatul:

„Scumpă doamnă,

mă adresez Vouă cu încredințare, implorându-Vă, în numele Domnului... cu privire la cei trei papi (fiind în număr de trei претенzii la pontificat): primul, Martin al V-lea, are reședința la Roma, primind ascultarea regilor creștini; al doilea se află la Peniscola, în regatul Valenciei, purtând numele de Clement al VIII-lea; al treilea, a cărui reședință nu e cunoscută de nimeni în afară de cardinalul Saint-Etienne și puțini alții, își spune Benedict al XIV-lea... Vă cer să-l implorați pe Domnul nostru Iisus Hristos, pentru ca prin infinita sa milă să dorească... a ne arată, care din cei trei este adevăratul papă căruia trebuie să-i dăm ascultare de acum înainte...

Al Vostru conte d'Armagnac“.

Jeanne răspunde la întrebările procesului în același ton pe care îl regăsim în scrisoarea de răspuns către contele: ascultarea, spune ea, o datorăm papei care se află la Roma. Acuzatorii nu pot dovedi contrariul. Problema supunerii față de vârfurile Bisericii pare rezolvată în favoarea fetei. Dar în realitate ea este doar amânată: dacă nu se poate dovedi o atitudine potrivnică papei, va fi nevoie să se probeze o voință profundă de răzvrătire cel puțin față de obiceiurile Bisericii: subiectul deviază, prin urmare, spre respectarea obiceiurilor și a comportării ca femeie: va înceta să mai poarte haine bărbătești, dacă i-o va cere Biserica? De ce toate acestea nu au fost revelate unor oameni sfinți ai Bisericii și au fost revelate în schimb unei femei de teapa ei? E oare posibil să acorzi încredere,

— în privința salvării Franței și a anunțurilor divine, unei fete ce nu a fost în stare să asculte de sfaturile celor din familia ei, fugind de acasă la șaptesprezece ani?

Jeanne nu știe să răspundă altfel decât reafirmând realitatea experienței sale auditive și vizuale: dacă ea a îndeplinit aceste lucruri e doar fiindcă „vocale” sale i-au ordonat așa; sunt „voci” ale adevărului care provin de la Dumnezeu; neascultându-le, ea ar fi înfăptuit un păcat.

Prin urmare, insistă judecătorul, Jeanne nu se consideră o păcătoasă, prin faptul că a dat ascultare „vocalilor”? Întrebarea e subtilă: orice răspuns ar putea fi periculos. Jeanne știe din nou să evite cursa:

„... nu am păcătuit niciodată din propria voință. Fie voia Domnului să nu mă aflu în păcat de moarte. Fie voia Domnului de a nu fi înfăptuit și de a nu înfăptui nici în viitor vreun păcat...”

Judecătorul, însărcinat cu interogatoriul din ziua aceea, înțelege că nu o va putea încurca prin această argumentație și se întoarce la probleme legate de vrăjitorie: sunt reluate întrebările, uneori de un comic tragic, despre formele pe care le iau viziunile sale (dacă sfințele și îngerii pe care i-a văzut aveau păr pe cap și cât era de lung; dacă purtau coroane pe cap; despre goliciunea arhanghelului Mihail); apoi se acordă atenție unei eventuale mătrăgune pe care Jeanne ar purta-o cu sine, conferindu-i puterea de a prepara otrăvuri și băuturi mortale, dar și o deosebită capacitate de a stimula atracții erotice și de a câștiga bani.

Pe același ton continuă și următorul interogatoriu: suntem pe 3 martie. Jeanne e acuzată că a vrăjit însemnele cu care își conducea rupele: însemne înmuiate în apă sfințită și care purtau numele lui Iisus și al Maicii Domnului. Se merge mai departe chiar: ea ar fi pus să se picteze tablouri votive cu imaginea ei; s-a lăsat venerată, dându-le bărbaților și femeilor mâinile și un inel vrăjit pentru a fi sărutate; și-ar fi așezat steagul propriu în biserică, alături de crucea lui Hristos. Jeanne începe să dea semne de oboseală: fermitatea ironică cu care riposta la început la acuzații slăbește în favoarea repetatelor „nu știu” și „nu îmi amintesc”, o adevărată mană pentru inamicii ei. Printre altele, ea confirmă că a botezat fete și băieți, dându-le unora numele ei.

Vom regăsi totul în documentele acuzării:

în articolul al doilea se va notifica că ea a consimțit la cultul propriei persoane;

în al treilea, că și-a transformat chipul în imagine religioasă, slăbind forța Bisericii combatante; în cel de al șazeci și doilea

această acuzație e completată cu cea a adoptării unui comportament de fals profet, care se consideră mai presus de orice revelație, atacând astfel unitatea Bisericii;

în al șaptelea, găsim problema mătrăgunei;

în al nouăsprezecelea și al douăzecelea este acuzată că și-a vrăjit steagul, sabia și inelul;

în cel de al treizeci și doilea se consemnează acțiunea malefică produsă de orgoliul ei nemăsurat;

același lucru și în articolul treizeci și patru;

în articolele cincizeci și opt și cincizeci și nouă apare acuzația de folosire a magiei, pentru a-și impregna cu puteri diavolești uniforma și armele heraldice;

în sfârșit, ar fi făcut vrăji cu lumânări de ceară asupra copiilor pe care îi întâlnea.

„Semnul“ și sinuciderea

Situația devine gravă pentru fata din Domrémy. Se mai adaugă și alte două episoade, de o ciudățenie ce frapează chiar pe cititorul de azi: problema „semnului“ dat viitorului rege al Franței și încercarea de sinucidere de pe turnul din Beaurevoir.

Aceste două elemente, întâlnite deja pe timpul interogatoriilor publice, vor fi luate în considerare cu o atenție sporită în timpul interogatoriilor private, pe care Cauchon le ține în încăperile secrete ale castelului din Rouen.

În privința „semnului“ pe care Carol l-ar fi primit datorită ei, Jeanne nu dă explicații clare: nu va povesti niciodată dușmanilor ceva referitor la regele său; după multe îndemnuri, povestește totuși episodul, de o manieră care nu îi va mulțumi pe adversarii săi, ce se așteptau mai mult la o semnificație politică și nu la o revelație religioasă și din nou vizionară: „Semnul a fost acesta: îngerul l-a anunțat pe rege, aducându-i coroana, că va recuceri regatul Franței cu ajutorul divin și al faptelor mele de armă“.

Judecătorul, iritat, insistă: „Cum i-a fost încredințată coroana?“

Până la urmă, Jeanne dă câteva amănunte: coroana era din cel mai fin aur și îngerul i-a dat-o arhiepiscopului de Reims, care i-a încredințat-o regelui.

În sfârșit: deci arhiepiscopul de Reims este aliatul lui Carol. Dar cine este îngerul care o dăruiește regelui? Jeanne nu mai răspunde: îngerul devine, în relatarea sa, o ceată de îngeri, simbol

lesne de înțeles al oștirilor care îl înconjoară cu dragoste pe suveran. După plecarea acelor cete, ea rămâne din nou singură. Această singurătate a ei, după ce a trăit în mijlocul unui război, prizonieră acum a unei Biserici care, fără s-o asculte, o acuză, rămâne cheia interpretării în profunzime a însăși misiunii sale.

Jeanne este singură. În capela cea mică a catedralei din Reims, după plecarea îngerilor, ea plânge înăbușit.

Este aceeași singurătate și părăsire pe care le-a încercat probabil în turnul din Beaurevoir. Povestește chiar ea, pe 14 martie:

„Auzisem că toți locuitorii din Compiègne, începând cu cei în vârstă de șapte ani, vor fi luați la război: mai bine muream decât să văd un asemenea masacru. Știam de asemeni că voi fi vândută englezilor: preferam moartea decât să ajung în mâinile lor, în mâinile dușmanilor mei... Sfânta Caterina îmi spunea, în fiecare zi aproape, să nu mă arunc din turn, deoarece Dumnezeu va veni în ajutorul meu și al locuitorilor din Compiègne... iar eu am spus: «Cum îi va lăsa Dumnezeu să moară pe toți oamenii aceia buni din Compiègne, care i-au fost mereu credincioși?»... (când mă aruncam din turn nu credeam că voi muri), îmi încredințai sufletul lui Dumnezeu. Speram să pot fugi și să nu fiu dată pe mâna enlezilor. După ce am căzut, am stat două sau trei zile fără a pune gura pe mâncare; eram atât de sfârșită încât nu puteam nici să beau nici să mănânc. Sfânta Caterina m-a încurajat, spunându-mi să mă spovedesc și să cer iertare Domnului...”

A trecut și 3 martie. Procesul, în acțiunile sale de fond, este de acum terminat.

Jeanne e lăsată în părăsire, fapt care își pune amprenta pe tot ce urmează să i se întâmple; mângâierea vocilor, care îi promisese răscăltare până acum că va dobândi o mare victorie, începe să slăbească: ea vede cum se scurg zilele fără ca să se întâmple ceva; trăise până acum în mijlocul strigătelor de pe câmpurile de luptă, al entuziasmelor provocate de victorii sau al mâniei mocnite din cauza înfrângerilor, iar acum lăncezește.

La 24 martie se dau citire actelor procesului. Jeanne întărește tot ce declarase mai înainte. Imploră în mod repetat, cu o voce slabă, mai potrivită copilei care este decât luptătoare care fusese, de a i se permite să asiste la slujbă.

I se cere cu insistență să lepede hainele bărbătești: «... haina aceasta nu îmi schimbă sufletul; dacă o îmbrac nu este împotriva Bisericii!»

Cauchon acuză!

La 27 martie sunt citite capetele de acuzare pe care le cunoaştem. Cuvântul de deschidere al lui Cauchon este un exemplu extraordinar de atitudine mentală prin care Inchiziția își justifică modul propriu de acțiune:

„Jeanne, toți judecătorii tăi sunt oameni ai Bisericii, experți în dreptul divin și în cel uman; sunt oameni cu suflet binevoitor și milos, și doresc să acționeze cu dragoste creștinească și compasiune: ei nu vor nici să se răzbune nici să dea pedepse corporale. Dar ei își asumă întru totul datoria de a te învăța și a te readuce pe calea adevărului și a salvării sufletului, de care te-ai îndepărtat. Luând în seamă faptul că tu nu ești destul de pricepută și nu ai cunoștință de lucruri prea complicate pentru tine, prin urmare nu ești capabilă de a hotărâ singură în legătură cu multele probleme discutate eu, episcop de Beauvais și președinte al tribunalului, împreună cu fratele Jean le Maistre, vicar al Inchiziției, îți dau permisiunea de a alege unul sau mai mulți consilieri dintre cei care asistă tribunalul; dacă nu vei ști pe cine să alegi, suntem gata să-ți dăm noi toate sfaturile pe care le vei dori“.

Fetei nu-i mai rămâne de acum altă posibilitate decât să apeleze la bunăvoința judecătorilor. Textul acuzării este gata și urmează să fie citit și combătut timp de două zile întregi. Fecioara nu are alți eventuali apărători decât pe înșiși acuzatorii săi: o condiție din cele mai rele pentru oricare alt acuzat. Ea hotărăște să se apere singură. Tăcerea și așteptarea din închisoare i-au redat energia și forța. Neagă toate acuzațiile ce i se aduc, făcând din nou apel la autenticitatea „vocalor“, singurele sfătuitoare pe care acceptă să le asculte, ca și de propriul jurământ de credință față de ele.

Suntem în săptămâna sfântă a Patimilor, patimile Domnului și cele ale Fecioarei. În ziua Sfântului Înger, luni 2 aprilie, tribunalul hotărăște să rezume capetele de acuzare în douăsprezece articole, care vor fi trimise pentru consultare Universității din Paris. Justiția ecleziastică se supune celei lumești, așa cum se obișnuia în procesele care urmau să se încheie prin moartea acuzatului. Parcă am asista la o reprezentare scenică de Paști a procesului lui Iisus din Nazaret: puterea temporală și puterea spirituală își dau mâna pentru a decide ceea ce urma să se întâmple. Când Cauchon, presimțind victoria, o revede după două săptămâni, Jeanne e bolnavă, din cauza timpului îndelungat petrecut în celula umedă,

care a slăbit-o fizic. Intrând în celulă, președintele tribunalului regăsește o tânără femeie cu sufletul și trupul vlăguite: lanțurile i-au rănit gleznele; mintea e ușor confuză; din tot ce judecătorii considerau a fi o siguranță diabolică nu rămâne decât un corp slab și înfricoșat, un mic animal rănit și nu o fiară războinică.

Episcopul înțelege că victoria sa poate fi definitivă și o mângâie pe fată; mânia sa grea, ce îl protejează de umezeala din închisoare, pare a fi semnul unei puteri ce o depășește cu mult pe cea umană; veșmântul episcopal devine aproape simbolul unei protecții divine la care prizoniera nu mai poate ajunge:

„Draga mea Jeanne – începe – toți doctorii și profesorii care mă însoțesc au venit să te întâlnească din propria voință, mânați de milă și îngăduință față de tine; ei mi-au spus că doresc să te îngrijească, aflându-te cuprinsă de această nefericită boală.

Ei sunt oamenii care au cercetat cu afecțiune și rigoare răspunsurile pe care le-ai dat pe timpul procesului și care s-au oferit să stea pe lângă tine pentru a te lumina – pe tine, cea rătăcită și neștiutoare de carte; ai spus lucruri periculoase pentru credință, ei bine, ei te vor sfătui și îți vor lumina mintea.

Dacă tu cunoști, Jeanne, oameni mai potriviți pentru această însărcinare, atunci spune-ne. Vom fi mulțumiți să îi lăsăm lângă tine, pentru ca tu să îi consulți. Da, Jeanne. Suntem oameni ai Bisericii, aceasta este vocația noastră, voința noastră, simțirea noastră. Scopul vieții noastre e de a salva sufletele și trupurile celor care, ca tine, s-au rătăcit.

Dar dacă, din orgoliu și din lipsă de experiență, te încăpățânezi și refuzi, așa ca până acum, să dai crezare sfaturilor noastre, va trebui să te părăsim. Trebuie să știi ce primejdie te pândește. O primejdie, dragă Jeanne, de care am dori să te ferim din toate puterile și cu toată dragostea pe care ți-o purtăm“.

Jeanne își ridică privirea spre lumina slabă dar supărătoare care a pătruns odată cu Cauchon în celula sa: cât e de diferită, se gândește probabil, de lumina care m-a însoțit în campaniile de război spre Paris:

„Cred că sunt în primejdie de moarte – spune – din cauza bolii. Dacă este așa, dacă Dumnezeu dorește să mă aibă lângă el, lăsați-mă să mă spovedesc și să primesc Împărtășania. Și dacă voi muri, îngropați-mă în pământ sfințit“.

Jeanne se teme, Jeanne e înfricoșată. Cauchon nu mai așteaptă și își reia atacul: dacă fata dorește cu adevărat să se spovedească, e de ajuns să se supună Bisericii, adică lui. Alte glasuri se alătură în cor celei a episcopului: cedează Jeanne, supune-te, ascultă-ne,

nu te încăpățâna, supune-te, ascultă... „vom face o procesiune publică pentru iertarea păcatelor tale“.

Cauchon simte că victoria se apropie, dar își dă seama că trebuie să mai treacă timp.

Și timpul trece, încă două săptămâni înainte ca Jeanne să fie condusă în marea sală a castelului. La 2 mai, fecioara refuză din nou să se supună dorințelor detractorilor săi.

Pe 9 mai este pregătită sala de tortură din turnul central al castelului. Fecioara e condusă în fața aparatelor, mai mult pentru a fi înfricoșată decât din dorința de a le folosi. Într-adevăr curtea se sfătuiește și hotărăște că procedura nu va servi la nimic, având în vedere încăpățânarea prizonierei:

„Constatând neînduplecarea sufletească a acuzatei și modul în care a dat răspunsurile, noi judecătorii, socotind că supliciile torturii nu vor fi de folos, am decis să mai așteptăm și să amânăm aplicarea ei...“.

Pe 12 mai se hotărăște în mod definitiv să nu se treacă la torturare, în ciuda părerilor contrare a trei dintre jurați, care o consideră totuși un bun tratament pentru suflet.

După două zile sosește vestea că Universitatea din Paris a aprobat întru totul concluziile procesului.

Ultima șansă a fetei îi este oferită pe 23 mai, când se dă citire celor douăsprezece capete de acuzare, într-o redactare definitivă:

Aparițiile sunt înșelăciuni provocate de spirite diabolice și răufăcătoare.

„Semnul“ coroanei acordate de îngeri presupusului rege Carol, prin intermediul episcopului de Reims, este o minciună prin care se aduce ofensă demnității Bisericii.

A spune că aparițiile îngerilor pot fi crezute, tot așa cum crezi în Hristos, este un păcat împotriva credinței.

A purta haine și părul tuns ca bărbații, primind în acest fel sfânta împărtășanie, este o blasfemie împotriva credinței, a legii naturale dictate de Dumnezeu, cu privire la sexe și păgânism.

Cunoașterea întâmplărilor din viitor o practică doar ghicitorii, ea arată aroganță și superstiție.

A dori moartea dușmanilor tăi e o dovadă de cruzime, de sete de sânge, răzvrătire, tiranie, și în plus contravine poruncilor divine.

Părăsirea casei părintești este un păcat nelegiuit față de părinți și față de porunca de a-ți cinsti tatăl și mama.

Ai încercat să te sinucizi, o crimă foarte gravă la adresa providenței divine.

Felul în care te consideri a fi lipsită de păcat este o îngâmfare plină de îndrăzneală.

Ai păcătuit împotriva sfinților, atribuind Caterinei și Margaretei dorința de răzbunare asupra englezilor.

Ai făcut jurăminte neîngăduite, ești idolatră, invocatoare a diavolilor, eretică.

Prin faptul că nu ne-ai dat ascultare nouă, reprezentanților Bisericii pe pământ, te-ai dovedit a fi schismatică, renegată și eretică încăpățănată.

Jeanne mărturisește

Pierre Maurice, preotul canonic din Rouen, este însărcinat cu încheierea lecturii acuzațiilor, printr-o exortatie, în care se reiau accentele mieroase din ultima convorbire a lui Cauchon cu Jeanne:

„Draga mea Jeanne, a venit momentul, acum la sfârșitul procesului, în care tu să meditezi cu atenție la tot ceea ce ai spus și făcut... Ai fost avertizată despre primejdiile care îți pândesc sufletul și trupul, dacă ai refuza să-ți revezi și să te căiești de faptele și de vorbele tale, supunându-te ordinelor Bisericii. Într-adevăr, trebuie să știi că deși noi, judecătorii tăi, luând în considerare faptele și cuvintele pronunțate de tine, am avea suficiente motive pentru a emite o sentință, dorința noastră, mai înainte de toate, este de a-ți salva sufletul și trupul... am înțeles că va trebui să fii încă odată prevenită cu toată compasiunea... să renunți la faptele și cuvintele tale, supunându-te astfel judecății Bisericii, așa cum e dator orice bun creștin.

Nu te lăsa izolată, deci, de comunitatea credincioșilor... nu prefera calea damnării veșnice, în tovărășia dușmanilor lui Dumnezeu care îi tulbură și îi zăpăcesc în orice clipă pe oameni, luând înfățișarea unor îngeri, sfinți și sfinte... Dacă ai astfel de viziuni, nu le da atenție, refuză-le ca înșelătoare, și crede în judecata Univesității din Paris și a celorlalți doctori, care cunosc legea lui Dumnezeu și sfintele scripturi...

Îți atrag atenția, te conjur și te implor, din milă pentru patimile Mântuitorului nostru și Creatorului: pocăiește-te, îndreaptă-ți greșelile și întoarce-te pe calea adevărului, ascultând și supunându-te autorității Bisericii. Dacă vei face așa, îți vei salva sufletul și sper, vei îndepărta moartea trupului. Dar dacă vei proceda altfel, rămânând în păcat, află că sufletul tău va fi damnat iar trupul tău, mi-e teamă că se va prăpădi. Dumnezeu să te aibă în pază. Amin“.

După ce Jeanne din nou răspunde prin nerecunoașterea vinei,

e fixată în sfârșit data sentinței: joi 24 mai, în cimitirul mănăstirii Saint-Ouen la Rouen.

Așa cum se obișnuia în cazurile de proces inchizitorial, încă din zori la intrarea cimitirului se adună o mulțime de curioși: sentința prezintă o atracție ca și o slujbă solemnă, devenită o adevărată sărbătoare pentru popor. Împreună cu cortegiul protagoniștilor procesului, sosesc, cu mare fast, personaje ilustre, dintre care nu pot lipsi reprezentanții curții engleze: cardinalul Beaufort și arhiepiscopul de Norwich. Teologul Guillaume Erard ține o predică, comentând, în tăcerea generală, pasajul viței de vie și a corzilor ei.

Jeanne abia se ține pe picioare în fața lui Erard: îmbrăcăminte luxuoasă a nobililor și a clericilor, ce le împodobește trupurile trecute de tinerețe, contrastează în mod violent, în ceața dimineții, cu apariția sărăcăcioasă a celei devenite acum doar o sărmană fată. Au trecut două luni de când ea, plină de cutenzață în fața acuzatorilor, afirma că nu se va lăsa învinsă; susținea că Margareta și Caterina îi promiseseră că o vor salva, credea că își va căpăta libertatea grație promisiunilor „vocalor” sale. Acum, aceleași „voci” care întovărașiseră, într-un dialog mut, anii cei mai importanți ai vieții fecioarei, păreau a fi tăcut deodată. Jeanne întoarce capul spre nobili și mulțime, ca și când ar căuta niște figuri știute doar de ea – poate se îndoiește și ea de existența lor – sau de propria imaginație. Promisiunile de libertate au dispărut parcă odată cu vocile. Privirea fetei întâlnește grămada de lemne gata pregătită; lângă rug se află călăul, devenit în ochii ei un uriaș al infernului. Cu o ultimă speranță ea apelează la papă. Răspunsul lui Erard e cumplit și plin de sarcasm: „Nu putem trimite mesageri atât de departe... episcopii au dreptul de jurisdicție în propria diocază”.

În timp ce Cauchon începe să dea citire sentinței, Jeanne își ridică cu greutate o mână: „Mă voi supune”.

Din mulțime se înalță un murmur, care se potolește când ușierul procesului, Jean Massieu, înainează cu un sul de pergament fin: este actul de retractare. Ușierul începe să-l citească, iar Jeanne în încheiere își dă adeziunea. Unii susțin că au văzut-o cum semna cu surâsul pe buze. Alții spun că râdea cu toată gura, ca o nebună.

Retractarea, așa cum lăsase să se înțeleagă Maurice în exortația din urmă, înainte de ziua fatală, o întoarce pe Jeanne de pe drumul rugului, dar nu și de pe cel al pocăinței. De altfel, nu ar fi fost cu puțință ca burgunzii și englezii să acorde libertate principalei lor adversare. Cauchon, a cărui victorie presimțită devine acum evidentă și totală, a pus deoparte actul de condamnare și se pregătește să citească „sentința atenuată”:

„Noi... o condamnăm pe Jeanne d'Arc, fiica lui Jacques, numită

fecioara să-și plângă păcatele lepădându-se de ele, fără a le mai repeta, prin pocăință în închisoare pe viață, cu pâine – semn al amărăciunii – și apă – semn al tristeții.“

Curajul unei fete

Jeanne pare a fi, în sfârșit, salvată. Unii consideră că sfârșitul poveștii sale a avut loc chiar din acest moment – alții⁶, cred chiar că ea nu și-a sfârșit viața în închisoare, ci la puțin timp după sentință a fost lăsată să fugă, fiind înlocuită la rug de o altă vrăjitoare; mai apoi, ea s-ar fi căsătorit și ar fi trăit fericită.

Studiile mai aprofundate ale poveștii/legendei fecioarei Jeanne⁷ preferă să urmeze tradiția descrisă de chiar documentele procesului.

La patru zile după condamnarea atenuată, Cauchon, ce trebuie că și-a petrecut această perioadă trimițând scrisori și sărbătorind evenimentul ca la cucerirea unei fortărețe, a fost anunțat că fata a îmbrăcat din nou hainele bărbătești. Se duce în grabă la închisoare, unde o găsește cu obișnuita ei tunică scurtă. Episcopul înțelege imediat situația și exclamă mânios: „Ce înseamnă hainele astea?... cine ți-a spus să le îmbraci? Ai jurat că nu le vei mai pune“.

Dacă viața Jeannei a fost pentru Cauchon ca o boală, acum asistăm la o reșută. Fata din Domrémy și-a regăsit, în aceste câteva zile de liniște, întreaga încredere în sine: „vocale“ au revenit; ea a putut să mediteze fără sabia lui Damocle a rugului deasupra capului, și acum e capabilă să afirme:

„... tot ce s-a întâmplat în ziua aceea a fost din cauza spaimei de foc: ceea ce am renegat a fost împotriva adevărului: prefer să mă căiesc o singură dată, decât să sufăr la nesfârșit nefericirea de a fi închisă... Din întreaga retractare scrisă n-am înțeles nici măcar un cuvânt. Dacă doriți, îmi voi pune din nou hainele de femeie. În rest nu mai am nimic de spus“.

Cauchon o privește în ochi pe fată pentru ultima oară, înainte de a pleca. A înțeles acum că cele spuse de ea sunt definitive. Poate că în clipa aceea înțelege că nu mai e vorba de război sau de politică: Jeanne e conștientă că trebuie să-și salveze sufletul cu toată umilinta.

În ziua următoare este citită sentința de „relapsă“, prin care e dovedită retractarea formulării de pocăință din partea acuzatei: ea este încredințată brațului secular și condusă la rug.

Suită pe o căruță, înconjurată de soldați englezi și de membrii juriului care o interogaseră, fata se lasă purtată fără a mai opune

nici o rezistență. Ajunsă la eșafod, ea cere o cruce: un englez care se găsea lângă ea îi meșterește una din două bucăți de lemn: Jeanne o ia, privind-o cu dragoste și se roagă invocând suferința lui Iisus. Apoi își vâra simulacrul acela la piept sub haină și se roagă de cei aflați în preajma ei să o ducă să vadă crucea din biserica din Rouen. I se permite acest lucru, până când un soldat nerăbdător strigă: „Va trebui să luăm prânzul sub eșafod?” E legată atunci de stâlpul ridicat în mijlocul stivei de lemne, căreia i se dă foc.

Ușierul procesului, numitul Jean Massieu, din timpul depozității pentru procesul de reabilitare, își aduce aminte de ultimul cuvânt pronunțat de Jeanne: „Iisus“.

Note

1. E vorba de *Introducere la Proces*, ținută de Pierre Cauchon.
2. *Actele Procesului*. Prima audiere publică, deschiderea lui Pierre Cauchon.
3. Ibid. A doua audiere publică.
4. Unii, împreună cu Cauchon, susțin versiunea „înapoiată fecioarei“.
5. Din *Scrisoare către englezi*.
6. De văzut textul poetic și referințele în M. L. Spaziani, *Giovanna d'Arco*, Rizzoli.
7. Printre care se evidențiază reconstituirea cea mai demnă de luat în seamă, textul lui R. Pernoud, *Giovanna d'Arco*, editat în Italia de Borla.

Torquemada și Inchiziția Spaniolă

Tomás de Torquemada, inchizitor

La 11 februarie 1482, la curtea prea creștinului rege al Spaniei Ferdinand, sosește o scrisoare pontificală prin care se confirmă numirile a șapte inchizitori, dominicani cu toții. Printre ei se remarcă numele lui Tomás de Torquemada, prelat și nepot al unui înalt slujitor al Bisericii spaniole.

Misiunea ecleziastică a acestor personaje este explicată prin scrisoarea de investitură pe care ei o primesc din mâinile Inchizitorului general și care sună în modul următor:

„Noi... din mila lui Dumnezeu... Inchizitor general, având încredere în cunoștințele voastre și în cinstea conștiinței voastre... prin puterea autorității apostolice cu care am fost investiți... vă numim, vă socotim, vă conferim și vă însărcinăm drept inchizitori apostolici, împotriva depravării eretice și a necredinței, ai Inchiziției de pe teritoriul... din districtul și jurisdicția sa. Vă dăm puterea și autoritatea... de a cerceta orice individ, fie el bărbat ori femeie, viu sau mort, absent sau prezent, de orice condiție și stare, funcție sau demnitate, cu responsabilități publice sau cetățean particular, rezident, locuitor, a cărui reședință sau locuință se află în oraș, în târgurile sau satele din sus numitul district, care se va dovedi vinovat, bănuț sau acuzat de crimă de apostazie și de erezie, precum și pe toți susținătorii, apărătorii și cei care i-au favorizat pe aceștia. Și pentru ca voi să începeți instruirea unor procese împotriva lor și a fiecăruia în parte, în formula corectă și obligatorie, după cum dispun Canoanele Sfinte”¹.

A vorbi despre Inchiziție, până acum, însemna a recunoaște că în sarcina ei cădea apărarea credinței; papa intervine în schimb în acest caz doar pentru a aproba o numire regală. Într-adevăr, prea creștinul rege Ferdinand folosește tribunalul inchizitorial ca pe un avocat al său, cu o structură statală precisă: motivația (aparentă)

apărării credinței este, în regatul spaniol din secolul al XVI-lea, perfect susținută de nevoia (reală și regală) refacerii unității politice și sociale a teritoriului, împărțit în două regate (Castilia și Aragonul), tulburat de prezența musulmană invadatoare (care va lua sfârșit prin recucerirea Granadei), răvășit de războaiele civile purtate de nobili și a cărui economie era distrusă din toate aceste cauze.

Inchiziția, chiar cea spaniolă, nu este o creație a lui Ferdinand; ea exista dinainte, prima Inchiziție spaniolă, întemeiată de episcopul Bernard la Lerida, avea o istorie de 250 de ani; iar prima condamnare, deși purta formularea „in memoria”², data din 2 ianuarie 1257: trupul lui Raimondo, conte de Forcalquier fusese exhumat, deoarece un eretic nu putea odihni în pământ sfânt.

După trei secole, regele Aragonului intuiește ce putere reprezenta o asemenea structură, dar care începuse să slăbească în ultimii o sută de ani. El este prin urmare și nu pontiful roman, cel care susține refacerea ei, culminând cu alegerea lui Torquemada și tovarășii săi, și în special prin înființarea „Consiliului Inchiziției Supreme Generale”, mai simplu (și înspăimântător), cunoscut sub numele de „Consiliul Supremei”. Suntem în 1483.

Consiliul Supremei are, încă de la început, un caracter accentuat politic: o dovedește faptul că el nu este considerat un „Consiliu al Bisericii” propriu zis (deși mărturiile timpului afirmă că era vorba de un tribunal ecleziastic), ci ca un adevărat „Consiliu de guvern”, care împreună cu celelalte Consilii emiteau legi și decrete pe teritoriul spaniol (mai exact: Consiliul Aragonului, al Castiliei, al Statului și al Finanțelor). Puterea Romei este la modul absolut nominală; cei care conduc acțiunea „Supremei” sunt regii catolici. Înșiși membrii ei confirmă această impresie: sunt oameni care dețin funcții în același timp și în alte Consilii, sau care au un important rol politic (să ne gândim doar la președintele Diego Espinoza, care reunește în persoana sa și funcția de președinte al Consiliului Castiliei).

Conducerea Supremei are diverse însărcinări, care o fac unică și de neînlocuit: ea dictează normele și instrucțiunile pentru tribunalele din provincie; controlează și examinează activitatea și rapoartele vizitelor inchizitoriale; are prerogative în cauzele de apel sau în cele considerate mai grave; lucrul cel mai important, are dreptul de a-i judeca chiar pe membrii Sfântului Oficiu.

Suntem în prezența unei metode de guvernare ce permite cu ușurință trecerea de la supraveghere la teroare: fiecare inchizitor avea datoria, printre alte însărcinări, de a controla, la invitația Consiliului, activitatea altor inchizitori, dacă acțiunile acestora

păreau a nu se conforma directivelor generale: acesta iniția o anchetă în toată regula, ce urma să fie finalizată printr-un raport scris și trimis Supremei. Ancheta trebuia să identifice un număr cât mai mare de mărturii cu privire la „cel suspectat”; având în vedere că printre martorii convocați era obligatoriu să fie ascultați și condamnații și temnickerii etc., ne putem imagina câte răzbunări și calomnii se dezlănțuiau în asemenea împrejurări. Inchizitorul de Cordoba, Cristobal de Vellesillo, cercetat de „colegul” său Luis de Capones, a sfârșit prin a fi acuzat de o sută șase fărădelegi.

Dincolo de ironia provocată de asemenea situații, trebuie să subliniem că acest gen de anchetă avea adeseori ca obiect și probleme privind modul în care sunt tratați prizonierii, starea sănătății lor, igiena celulelor și a carcerelor, mâncarea. În epoca aceea, vizita inspectorului Supremei putea fi o adevărată mană cerească pentru condamnați.

Dar când vorbim despre Inchiziția spaniolă din secolul al XV-lea (am putea spune când vorbim despre Inchiziție în general), numele care ne vine pe buze, mai înaintea oricărui altuia, este tocmai cel al lui Tomás de Torquemada, ajuns să încarneze aspectul cel mai teribil și mai distrugător al Inchiziției. Torquemada a însemnat într-adevăr, timp de mulți ani, însăși esența Inchiziției, cel puțin din momentul în care papa i-a conferit, în 1483, titlul de Inchizitor al întregului regat al Castiliei. Fray Tomás avea pe atunci șazece și doi de ani.

Urmaș al cardinalului Juan, celebru pentru a fi apărut cu îndârjire teza infaibilității papei, Tomás este un personaj a cărui amintire ține de istorie dar și de mit; datele istorice sunt de fapt prea puține.

S-a născut probabil la Avila, în jurul anului 1420, și a devenit de tânăr frate predicator în mănăstirea dominicană San Paolo din Valladolid, cu numele de Tomás, în onoarea sfântului dominican și filosof, d'Aquino; îmbrățișează imediat reforma rigidă a Ordinului, pe urmele părintelui superior Alfonso de San Cebrian: această alegere e o mărturie în favoarea imaginii sale de ascet, ca om. Cariera sa a fost fulgerătoare: stareț al mănăstirii Santa Cruz, la Segovia; confesor și om de încredere al trezorierului lui Ferdinand de Aragon și al Isabellei de Castilia; în sfârșit om de încredere al Isabellei însăși.

Numirea sa ca inchizitor al regatului era încoronarea strălucită a unui drum aducător de onoare și prietenii, care, fără a fi ieșit din comun, era cu siguranță demn de invidiat.

Cei care îi înălțau elogiul nu uitau să sublinieze faptul că nu

mânca niciodată carne, nu folosea lenjerie fină de pat, nu își favoriza nici rudele cele mai apropiate cu beneficii și cadouri (surorii sale nu i-a acordat altă zestre decât atât cât să aibă cu ce trăi, asemeni unei umile călugărițe terțiare dominicane).

Om de o strălucită elocvență, capabil de a impresiona pe oricine prin predicile sale, Tomás era întruchiparea perfectă a omului religios, pus în slujba apărării credinței.

Atât cunoaștem din istorie despre el³.

Legedea sună altfel și îl zugrăvește pe inchiizitor în culori întunecate, ca pe un personaj a cărui minte pendula la hotarul cu nebunia, capabil de tendințe ascetice duse la extrem și în același timp de accese lascive și de o violență necontrolată. Într-un fel anume, în figura sa se manifestă contrastele Inchiziției însăși: morală neabătută, intransigență și luciditate juridică, sadism și mizeria compromisului politic.

Unde se află adevărul, rămâne un mister: ca întotdeauna el se ascunde în sufletul omului; în cazul acesta, în sufletul judecătorului.

Evreii sunt mincinoși chiar atunci când devin creștini

Pentru a înțelege însă explozia „vânătorii” de eretici în Spania, trebuie să ne oprim asupra motivului care l-a împins pe Ferdinand să arate un interes atât de mare față de religia creștină, încât să dorească a-i oferi o structură de apărare și agresiune, ce nu va avea egal în nici o altă parte a Europei.

Să amintim înainte de toate că pe timpul regenței sale în Aragon, Spania se găsea într-o situație deosebită, din punct de vedere religios: era singurul stat european în care conviețuiau cele trei mari confesiuni religioase: evrei, musulmani și creștini. Această conviețuire are repercursiuni precise și asupra condiției politice a Statului: fără a mai aminti de tradiția Islamului cuceritor, în dauna Spaniei, trebuie să subliniem că prezența evreilor, fără a reprezenta o forță războinică, este în mod hotărât o forță economică și culturală:

„... evreii au prea mult succes, sunt prea bogați, au strâns prea repede averi. În plus talentele pe care le-au demonstrat în practica finanțelor publice, în medicină și litere, au făcut din ei consilieri foarte ascultați la curți și de către aristocrați”⁴.

Această concepție despre evreu explică cu ușurință înrăirea

populației și a păturilor indigene mai elevate față de o rasă diferită și prin urmare față de o religie diferită: însăși numele de „marrani” (porci), cu care erau desemnați, era o dovadă lipsită de echivoc a stimei pe care le-o purtau contemporanii lor.

Din respect pentru adevăr, trebuie să spunem că până în secolul al XIV-lea Spania fusese una din regiunile cele mai tolerante față de evrei, încât sfântul Ferdinand rege al Castiliei își câștigase titlul de „rege al celor trei religii” (musulmană, creștină și ebraică), pe care îl primise bucuros. Dar spre sfârșitul secolului avuseseră loc adevărate progromuri, din care evreii s-au putut salva uneori cu fuga, uneori printr-o acceptare de formă a creștinismului, dar continuând să-și practice pe ascuns propria religie. Cei care aparțineau acestui din urmă grup, erau cunoscuți sub numele de „conversos”. În 1391 a avut loc masacrarea într-o singură noapte a patru mii de persoane, la Sevilla; iar în 1412 au început expulzările, care îi atingeau și pe evreii convertiți. Papa Nicolae al V-lea condamnase prin bula *Humani generis inimicus*, această comportare, reafirmând că rasa și descendența nu pot fi motive oneste de discriminare. Dar nu luase în seamă furia pe care evreii și convertiții (conversos) începeau să o rumege și care a fost cauza definitivă a ruinei lor.

Cazul care a provocat izbucnirea adevăratei „vânători” de evrei în secolul al XV-lea a fost cel al arderii pe rug a doi convertiți în 1477 la Llerena: dominicanul Alonso de Hojeda, superior al mănăstirii din Sevilla, conduce o investigație prin care descoperă că aproape toți evreii convertiți continuau să practice iudaismul pe ascuns. Ferdinand profită de ocazie și cere imediat introducerea Inchiziției în Castilia: documentul este semnat de Tomás de Torquemada. Părintele Inchiziției este prin urmare cel care a dat curs persecuției împotriva convertiților și a marranilor?

S-ar părea că nu. Numele său nu mai apare în documentele ulterioare, cele care determină propriu zis începutul acțiunii împotriva ereticilor „por la via del fuego”. Întâmplarea face ca însuși Tomás să fie fiul unor convertiți, din acei evrei pe care persecuția din 1391 îi obligase să se boteze. Ambiguitatea și paradoxul ce-l caracterizează ca om, se manifestă cu putere și în privința originilor sale. Persecuțiile începute în 1480 au înscris alte nume ca protagoniști ai teroarei: fra Juan de san Martin, fra Miguel Morillo și fra Juan Ruiz de Medina.

La 6 februarie 1481 se desfășoară cu tot fastul obligatoriu primul „auto da fê”⁵, prin care sunt conduși la rug șase convertiți de seamă: Torquemada nu are nici un amestec. Vinovată este, la

modul prozaic, o copilă, Susanna, care pentru a-și apăra iubitul îi denunță Inchiziției pe importanții oameni. În același an, evreii care trăiesc în Castilia sunt supuși unei ordonanțe care îi obligă să rămână închiși în ghetouri, în timp ce locuitorii din Andaluzia sunt în bună parte expulzați. În anii următori, ordinele de expulzare sunt promulgate și pentru episcopatele din Sevilla, Cordoba și Saragosa.

După cum se vede, suntem abia în ajunul anului în care are loc alegerea lui Torquemada ca Inchizitor general, pentru a media probabil între papă și Ferdinand de Aragon și a pune o limită exceselor de care dădeau dovadă cei doi Juan și Miguel Morillo.

Într-adevăr, la patru ani după ce îi acordase regelui Castiliei și Aragonului depline puteri în alegerea inchizitorilor, Sixt al IV-lea se poartă ca și când ar dori revocarea împuternicirii date: într-o bulă din 1482 el hotărăște să se pronunțe împotriva unei comportări inchizitoriale ce pare mai preocupată de bani și de putere, decât de salvarea sufletelor; condamnă modul superficial în care acționează Inchiziția împotriva celor bănuți; se distanțează de violența unor acțiuni din cadrul interogatoriilor – chiar asupra creștinilor – și dorește să reinstaureze o formă de control din partea Sfântului Oficiu. Dar Sixt nu are nici forța și nici timpul pentru a-și impune hotărârea: reacția foarte dură a lui Ferdinand duce la tergiversarea ei (practic i se impune numirea lui Torquemada ca inchizitor general cu depline puteri în regiunile Aragonului, Valenciei și Cataloniei) iar moartea sa, survenită în 1484 pune capăt problemei. Pe de altă parte, cum putea papa să continue a se opune acestor dârji apărători ai credinței, tocmai când în nord se înteteau rebeliunile și formele de erezie care vor provoca peste câțiva ani schisma protestantă?

Când Tomás devine inchizitor general în 1483, organizarea juridică inchizitorială este deci foarte clară: problema religioasă rămne în plan secundar față de cea politică; ea devine însă un paravan, lucru folosit cu multă iscusință de către dominicani (era vorba și de rolul lor în calitate de consilieri ai curții, pentru a nu risca să fie înlocuiți de evrei) și pe care papa trebuie să-l gireze nu fără unele rețineri.

La rândul lor, convertiții nu intenționează să suporte agresiunea fără a reacționa și la 15 septembrie 1485, conduși de trezorerul regelui, Gabriel Sanchez, pun la cale un atentat împotriva inchizitorului Pedro Arbués: acesta este ucis în timp ce se ruga în fața altarului principal al catedralei din Saragosa. Convertiții speră ca prin această lovitură să provoace o mișcare sprijinită de populație, ce nu privea cu ochi buni extinderea Inchiziției. În realitate rezultatul este contrar: populația Saragosei, potrivnică până atunci prezenței

tribunalelor în oraș, se hotărăște să sprijine forțele regelui, care îi caută și îi descoperă pe autorii asasinatului și îi pedepsesc cu moartea, intensificând represiunea, până la publicarea pe 31 martie 1492 a unui edict de expulzare, prin care evreii au posibilitatea (sic) de a alege între exil și botez. Printre cei pedepsiți se află și unul dintre finanțatorii expediției lui Cristofor Columb.

Câteva date ne pot ajuta să ne facem o idee despre represiune:

— Saragosa, 1486–1490: 307 persoane supuse la auto da fê;

— Maiorca, 1488–1499: 347 arderi pe rug;

— Barcelona, 1491: 129 condamnări (din care 126 în contumacie).

Și lista ar putea continua.

Torquemada recucerește credința; Regii catolici recuceresc Granada

După ce devine Inchizitor general, Torquemada își propune un țel precis care nu vizează o mai mare rigoare a persecuțiilor, ci reglementarea activității inchiizitoriale. Scopul este nobil și întru totul consecvent motivațiilor care i-au adus numirea. „Codicele” Inchiziției este promulgat la 29 octombrie 1484. Inchizitorul general este convins că oferă posterității o lucrare care poate avea ca rezultat sfârșitul ereziei și începutul unei jurisdicții a credinței.

Codicele lui Torquemada

Format din 28 articole, Codicele are următorul conținut:

Art. 1. Inchizitorii au dreptul să ceară jurământ de fidelitate și de ajutor din partea tuturor celor interpelați: populației înainte de toate, dar în special înalților funcționari, guvernatorilor și oamenilor justiției.

Art. 2. Inchizitorii trebuie să dea citire unui avertisment împotriva rebelilor.

Art. 3. Urmează să fie acordată o perioadă de grație (treizeci sau patruzeci de zile), pentru a le îngădui păcătoșilor să se pocăiască și celorlalți să depună un denunț. Astfel se vor evita: moartea, închisoarea, confiscarea bunurilor.

Art. 4. Vor fi stabilite modalitățile și întrebările interogatoriului.

Art. 5. Se stabilește cererea de abjurare și de pocăință publică pentru cei ce-și mărturisesc păcatele.

Art. 6. Se hotărăște interdicția de la funcții publice și beneficii eclesiastice pentrueretici și apostatați (chiar dacă au mărturisit); de

asemeni li se interzice să se îmbrace cu haine elegante, să poarte arme și să călărească (e limpede că nobilimea este lovită cu duritate).

Art. 7. Ereticilor, care nu au fost condamnați la rug, li se vor impune penitențe, precum biruri către suveran pentru apărarea credinței și lupta împotriva maurilor din Granada, (apare din nou evidentă legătura dintre credință și politică).

Art. 8. Cei care se vor prezenta pentru a mărturisi, după perioada de grație, vor primi pedepse blânde, dar mai aspre decât cei prezenți înainte.

Art. 9. Copiii ereticilor, la rândul lor eretici, dar sub vârsta de douăzeci de ani, care își mărturisesc păcatul, vor fi tratați cu blândețe, având în vedere vârsta lor.

Art. 10. Ereticilor care vor cădea din nou în păcat li se vor confisca bunurile.

Art. 11. Ereticul sau apostatul arestat prin denunț, care va mărturisi și va dezvălui numele complicilor, va fi condamnat doar la închisoare pe viață, ce se poate comuta într-o pedeapsă mai mică, după bunăvoința judecătorilor.

Art. 12. Ereticul care va fi bănuț că minte atunci când își cere iertare, va fi consemnat brațului secular (adică rugului)⁶.

Art. 13. Dacă se descoperă că cel iertat a mințit într-o anumită chestiune, va fi din nou supus unui proces, ca eretic incorijibil.

Art. 14. Atunci când cineva nu mărturisește, dovezile urmează a fi analizate cu grijă, mai înainte de a se proceda împotriva presupusului păcătos.

Art. 15. Dacă există o nepotrivire între cele spuse de persoana anchetată și relatările martorilor, se va trece la torturarea anchetatului. Dacă cineva mărturisește sub tortură, după trei zile va trebui să reconfirme mărturisirea. Dacă nu o reconfirmă, se va relua tortura.

Art. 16. Pentru protejarea martorilor, acuzatul nu va afla numele lor: depozitiile vor fi publicate anonime.

Art. 17. Interogatoriul trebuie condus personal de către inchiizitor.

Art. 18. Inchiizitorul trebuie să fie prezent în caz de torturare.

Art. 19. Se referă la cazurile de contumacie.

Art. 20. În cazul unui denunț postum trupul ereticului va fi deshumat.

Art. 21. La cererea suveranilor, inchiizitorul va putea acționa și în teritoriile dependente de coroană.

Art. 22. Fii ereticilor consemnați brațului secular vor fi puși sub tutelă și educați conform dispozițiilor inchiizitorilor.

Art. 23. Se referă la probleme de moștenire între eretici.

Art. 24. Sclavii creștini ai ereticilor vor fi eliberați.

Art. 25. Inchizitorilor li se interzice să primească cadouri de la cei implicați în proces.

Art. 26. Inchizitorii vor acționa de comun acord, în înțelegere și spre binele tuturor.

Art. 27. Inchizitorii trebuie să supravegheze comportamentul celor aflați în subordine.

Art. 28. Problemele care nu au fost prevăzute în acest codice vor fi hotărâte în respectul credinței de către inchizitorii înșiși.

Concluziile pot fi trase cu ușurință.

În primul rând Torquemada nu ne apare, în aceste texte, deosebit de predecesorii săi și/sau inchizitorii sau teoreticienii Inchiziției de pe vremea sa, dimpotrivă, Torquemada se îngrijește să ofere criterii precise și chiar mai blânde decât aveau aceștia.

Aceste precepte readuc în discuție de altfel în mod limpede o teză: relația hotărâtoare dintre Inchiziție spaniolă și coroană. În sfârșit, din aceste douăzeci și opt de articole se conturează mai degrabă figura unui om de stat decât cea a unui sadic. Acest lucru a fost mereu susținut de apărătorii săi.

„Lui i se datorează coordonarea juridică și orânduirea procesuală, constituite ca bază a unei serii de dispoziții prin care decretul inchizitorial se transformă într-un moment procesual. Spiritul său era călăuzit de un adânc simț realist: acest realism se manifestă cu vigoare în redactarea legislativă ce constituie codicele legal al Inchiziției, rodul inițiativei și al inteligenței sale“⁷.

Precizia juridică cu care fuseseră redactate „Ordonanțele“ lui Torquemada le așezau la o înălțime de la care nu se mai putea reveni în jurisdicția inchizitorială a epocii: în mod implicit pogromurile erau condamnate; tribunalului inchizitorial îi revenea orice intervenție în privința ereziilor, a marranilor și după cum vom vedea a așa numiților moriscos.

A doua problemă cu care se confrunta Spania acelor ani era într-adevăr supunerea maurilor. Triburile berbere ce pătrunseseră în Spania la începutul secolului al VIII-lea și ajunseseră până la hotarele (și chiar dincolo) regatului stăpânit de Carol cel Mare, fuseseră adevăratele stăpâne ale peninsulei iberice timp de șapte secole aproape. Datorită unei adevărate cruciade creștine împotriva Islamului, ce s-a purtat în Spania până la cucerirea Granadei, în 1492 regii creștini au redevenit stăpânitori în teritoriul lor de origine, dar prin asta nu s-a rezolvat o problemă ce se accentuase de-a-lungul anilor: arabii erau de acum o parte integrantă a populației și vieții hispanice: viața hispanică absorbise tradițiile berbere.

Pactele ce s-au semnat la încheierea războiului hispano-arabic au dus la libertatea cultului pentru islamici; dar această situație nu a durat mult: doar la zece ani după aceea, Isabella de Castilia difuza o ordonanță prin care maurii trebuiau să aleagă, așa cum făcuseră evreii, între exil și botez. Duritatea cu care a fost aplicată această ordonanță a dus la totala dispariție a maurilor în doar douăzeci de ani, rămânând „moriscos“, adică arabii convertiți.

Nu mai e nevoie să amintim că situația reproducea cu exactitate problematica evreilor convertiți, la care se adăuga problema limbii: moriscos trebuiau într-adevăr să se străduiască să asimileze nu doar culturi și obiceiuri (cel alimentar nu în ultimul rând) care nu le erau proprii, dar ei fuseseră obișnuiți de mici cu un limbaj care nu era cel al religiei creștine; dacă un creștin în primejdie putea (și poate) exclama în mod obișnuit „O Doamne!“ pentru moriscos era mai ușor de spus „O Mahomed!“. Era de ajuns pentru a fi bănuț că respecta în continuare, pe ascuns, obiceiurile proprii.

În afară de asta, moriscos aveau tendința de a-i ataca pe creștini pe teme extrem de periculoase pentru acel timp, cum ar fi sfintele taine și structura religioasă. Nu era greu să fie asemănați cu protestanții și apoi loviți cu aceeași asprime.

Să mai avem în vedere o problemă care se ivește mereu când un grup dominant (și dominant cu duritate) e supus pe neașteptate: situațiile actuale ale războaielor de gherilă pseudoreligioase în Irlanda și în fosta Jugoslavie stau mărturie; se întâmplă ca mânia, reținută de-alungul anilor de tăcere, să-și găsească o modalitate de a exploda. În felul acesta populația însăși devenea pe neașteptate un aliat al Inchiziției.

Și în cazul acesta unele date ne pot întări afirmațiile:

— Granada, 1550–1580: 780 condamnați;

— Hornachos, (comună cu 7.000 locuitori), 1570–1592: 133 cauze judecate.

Pedepsele acordate moriscosilor au fost de altminteri mai ușoare decât cele impuse conversilor; în general, era vorba de confiscări și amenzi sau de decrete de expulzare.

Spre sfârșitul secolului al XVI-lea, agresiunea inchizitorială față de evrei și musulmani slăbește; în parte datorită impresiei că s-a obținut o victorie întru totul acceptabilă, dar și deoarece atenția începe să se mute către problematica Reformei, în timp ce inchiziția e preocupată de vrăjitorie și de fenomenul așa numiților „alumbra-dos“.

Torquemada misogin

Printre nenumărații detractori ai lui Tomás de Torquemada, cei mai ciudați sunt cei care îi atribuie atitudini de depravare sexuală, ce l-ar face invidios și pe De Sade. Cazul emblematic este relația ambiguă, transmisă de tradiție, dintre Torquemada și frumoasa Concepción de Saavedra. Semnificativă oricum este însăși originea acestui episod: a fost publicat de un anume Casal într-o colecție de genul „Eva express” sau „Povestirea 2000” de la noi, fără seriozitatea unui text istoriografic din seria „Biblioteca curioșilor”. În acest text se povestește o pasiune nebunească (vom vedea în ce fel) a Inchizitorului general: trecuse deja de șaiszeci de ani, deși nu arăta mai mult de patruzeci și cinci,

„fața emaciată, cu buzele subțiri, profilul acvilin dur, fără a avea încă riduri,... iluminată de expresia inteligentă a ochilor săi negri, pătrunzători, dominatori, adânciți sub curba accentuată a sprâncenelor..., mâinile lungi, frumoase, puternice, degetele nervoase”,

fray Tomás fusese cuprins de o nebunie tocmai pentru această Concepción, mai înainte de a deveni inchizitor; pasiunea, neîmpărtășită, îi ardea în suflet, ca un foc mocnit. Acum, de la înălțimea puterii sale și a spaimei pe care o provoca simpla sa prezență, putea să aibă pretenții asupra femeii, considerând-o ca pe o pradă de război. Tatăl frumoasei Saavedra murise murmurând: „Singura mea mângâiere este că Torquemada nu o va găsi niciodată pe fiica mea”. Slabă mângâiere pentru un moriscos căruia îi fusese distrusă familia și ale cărui cuvinte fuseseră încredințate din nefericire urechilor unui servitor al lui Torquemada, care își folosi toată iscusința pentru a o căuta, găsind-o până la urmă. Tradiția capătă din acest moment accente tragicomice: femeia fusese găzduită de marchizul de Herrera, care o dăduse în căsătorie fiului său. Pasiunea fratelui se izbea de un obstacol de netrecut. Să urmărești o femei căsătorită? Nu. Credinciosul servitor al lui Torquemada aflase (cum? ne întrebăm) că era vorba de o căsătorie neconsumată. Printr-o manevră demnă de Anonimul lui Manzoni, fray Tomás răpește mireasa, mirele și preotul care celebrase căsătoria. Concepción este dusă într-o încăpere minunată, unde bătrânul inchizitor se grăbește să o întâlnească, desigur pe timpul nopții, cu intenții nu tocmai curate. Concepción îl alungă și Torquemada îi promite, cuprins de furia bărbatului refuzat, că îi va tortura și supune chinurilor pe ea, pe soț și pe preot. A doua zi începe procesul; povestitorul nu se oprește asupra interogatoriilor, dar descrie desigur tortura cu lux de

amănunte: mai întâi „frânghia“, cu care mâinile victimei sunt legate la spate, astfel încât prin întinderea unei funii de scripete se produce smucirea în sus a articulațiilor superioare; întinderea frânghiei și greutatea corpului ridicat produc luxații extrem de dureroase. Dacă bănuitul răufăcător este cu deosebire încăpățânat, tracțiunea corpului este accentuată prin greutatea legate de călcâie.

Altă formă de tortură este „torturarea cu apă“ sau „căluțul“. Victimei, așezată pe un plan înclinat, cu capul în jos și fața întoarsă în sus, i se toarnă apă în gură, nu în mod direct, ci printr-o pânză ușoară care este așezată în chip de frâu în gură; greutatea apei înfundă pânza până spre gât, dând impresia de sufocare, dar fără a o produce.

Altă tortură: garoul, aplicat la picioare și la brațe, era un instrument de răscucire; era vorba de o coardă întinsă cu ajutorul unui arc, care la fiecare răscucire a arcului, se strângea în jurul mușchilor, provocând mai întâi presiuni puternice, urmate de dureri insuportabile la nervi.

În cazul frumoasei Concepción, prima tortură a fost cea psihologică: îl văzu pe soțul ei atârnat de frânghie de mai multe ori; apoi ar fi fost violată de Torquemada însuși (condiționalul este obligatoriu); în ziua următoare a fost biciuită (Inchizitorul însuși ar fi biciuit-o, cu fața acoperită de o mască neagră); din nou se îndârjește pe soț: i-au sfărâmat încheieturile mâinii, gleznela, l-au pus pe căluț, i-au ars cu fierul înroșit picioarele și mâinile, i-au turnat plumb topit pe coapse și pe brațe, până când fata a cedat, printr-un urlet, spunând că va consimți la orice, numai să se sfârșească chinul acela. În sfârșit Torquemada obținuse ce-și dorise: supunerea trupească a lui Concepción. Aflat singur în fața ei, Inchizitorul e cuprins de un rău vertiginos și nu reușește decât să izbucnească în plâns; religia și senzualitatea se luptau încă în sinea lui. La urmă fratele și-a învins dorința, promițându-i femeii că o va iubi doar după voia lui Dumnezeu. Inchizitorul învinsese omul.

Fragilitatea istorică a povestirii⁸, evidentă pentru oricine, exprimă într-o manieră simplistă, nu atât personalitatea lui Torquemada, ci una din cele mai triste probleme ale Inchiziției (în mod special) și ale întregii epoci: rolul femeii. Concepción este atât „carne care îndeamnă la păcat“ cât și „salvarea prin refuzul cărnii“. Oricum în joc este carnea. Ea este apreciată la limita dintre frumusețe/sfințenie și frumusețe/pierzanie. Când se abordează tema atitudinii Inchiziției față de vrăjitorie și de povestea numitelor „alumbrados“, nu putem uita că în felul acesta era privită femeia în secolul al XV-lea (dar și înainte și după).

Atenția acordată de Inchiziția spaniolă vrăjitoriei a rămas timp

îndelungat pe un plan secundar: problema prezenței converțiților și a moriscosilor, presantă din punct de vedere politic, lăsase deoparte evenimente ce se afirmă cu tot mai multă violență în restul Europei și pe care le vom descrie în capitolul următor⁹. De altfel, critica istorică a încercat mereu să încadreze într-un capitol precis persecuția împotriva fenomenului numit „alumbrados“. În realitate atacul împotriva sectei „iluminaților“ nu poate fi separat de motivul de bază care va duce la identificarea vrăjitoriei drept o „sectă eretică“. Cazul Mariei des Vallées și al mănăstirii Loudun din Franța¹⁰ sunt o dovadă interesantă a întrepătrunderii posibile dintre subiectele pe care le abordăm.

Însuși Bennassar citează, pentru a susține această ipoteză, cazul femeilor numite „ilusas“ sau „iludentes“, care în secolele XVI și XVII sunt condamnate pentru faptul că „se consideră sfinte“, precum Isabella della Croce, biciuită după exemplul ereticilor la Guadalajara, apoi condusă într-un pelerinaj „exemplar“, ce sfârșea mereu prin biciuire, prin toate orașele unde trecuse mai înainte predicând.

Noutatea adevărată pe care o aduce Inchiziția spaniolă față de problema „vrăjitoare“ sau „iluminate“, sau „iluzionate și iluzioniste“ (nu-i puțin lucru) este concluzia la care ajunge în ce privește condiția lor: ele nu sunt atât aliatele diavolului cât ale propriei nebunii. Procesele se vor încheia adeseori cu o declarație de demență și o condamnare „terapeutică“, comentând *Manualul inchișitorului* de Eymerich, Rino Cammilleri subliniază cum:

„tocmai datorită intervenției inchișitorului Salazar y Frias, vrăjitoarele spaniole au fost trecute la rubrica «psihoză colectivă»“¹¹.

În orice caz, fie prin agresarea sistematică a „iluzionatelor“, fie prin recunoașterea „demenței“ vrăjitoarelor, suntem în fața unei etichetări, printre atâtea altele, a inferiorității femeii: iluzionată sau imbecilă. Oricât ar părea de paradoxal, femeia regăsea în schimb tocmai în aceste condiții marginale posibilitatea de a-și modela o personalitate proprie, prin care nu mai era obligată să se supună unui rol atribuit dinainte: sau soție și mamă, sau călugăriță. Cazul Teresei d'Avila este, din acest punct de vedere, tipic și extraordinar totodată. Ea exprimă cu o forță incredibilă caracteristicile multor femei ale veacului său: înțelegerea clară a unei vocații ce depășește simplul „vot“ monahal, siguranța de a avea o misiune de îndeplinit pe lume; conștiința propriului drum de sfințenie și a propriei „înțelegeri“ a sfințeniei. Prin ea și prin iluminate, sau fericite, rolul femeii asumă, pentru prima dată, o caracteristică prin care i se

-
recunoaște dreptul de a fi femeie, și nu doar soție sau văduvă sau slujitoare a mănăstirii...

Fără a avea un rol social și civil recunoscut, iluminatele sunt puse, în mod paradoxal, pe același plan cu prostituatele și vrăjitoarele și nu cu femeile căsătorite.

Pentru aceste femei, oamenii simt un fel de atracție/repulsie: atracția emană de la aparenta sfințenie a vieții lor; repulsia se naște întotdeauna față de cei ce aleg să fie diferiți de membrii societății civile. Altfel decât vrăjitoarele, ele nu îl invocă pe diavol, ci pe însuși Hristos și pe Duhul ce ar trebui să-i inspire pe inchiזורi; dar la fel ca vrăjitoarele, stabilesc contacte cu lumea supranaturală prin mijloace nenaturale. Care ar putea fi erezia lor? cum să le oblige să reintre în normalitate?

Vom discuta mai târziu în amănunt problema puterii Inchiziției: dar, ajunși aici, trebuie să-i confirmăm capacitatea de a lovi în conștiința oamenilor, în cea mai adâncă intimitate a lor. Acuzația adusă prin urmare iluminatelor este aceea a iluzionării. Aceste femei, spune inchiזורul, nu sunt sfinte, ci se iluzionează că sunt; nu-și fac bine nici lor nici altora, dar dau iluzia (și se iluzionează) că îl fac. Cum iluzia este dușmană adevărului, iată silogismul închis: ele sunt mincinoase și drept urmare sunt servitoarele celui care e dintotdeauna mincinos, Satana. De altminteri, teologia și filosofia timpului (ca și medicina) nu șovăiau să exprime adevăruri crude despre condiția femeii; corolarul afirmației precedente era deci acesta: femeia este o pradă ușoară a iluziei dictate de diavol, deoarece este slabă, ușurată, vanitoasă, plină de imaginație și de închipuiri. Nu poate fi pedepsită cu aceeași violență cu care sunt loviți ereticii deoarece erezia iluzionării îi este, într-un fel, proprie, prin însăși natura ei.

Singura mângâiere în aceste cazuri era că nu se ajungea la condamnarea la rug; există însă condamnări care sunt mult mai rele decât rugul; femeia slabă este o nebună, prin urmare nu i se va da ascultare. Imaginea Casandrei, răvășită de viziunile ei, pe zidurile orașului Troia care se prăbușește sub loviturile aheilor, este imaginea perfectă a acestor femei, care nu sunt, nu există, deși ele strigă, se roagă, cântă, blestemă sau binecuvântează: pur și simplu „Nu există fiindcă sunt nebune!“

Ceea ce am spus mai înainte despre pasul înainte făcut de Inchiziția spaniolă prin încadrarea vrăjitoarelor unei „psihoze colective“, capătă acum un alt aspect: a recunoaște că vrăjitoria e o înșelătorie, duce la o agresare mai cumplită a persoanei acuzate de o erezie de rang secundar, care „face mai puțin rău“. În Spania

se vor ridica mai puține ruguri pentru vrăjitoare și iluzionate, în schimb disprețul față de ele va fi mai mare:

„Astfel Sfântul Oficiu spaniol o consideră pe vrăjitoare un fel de «iluzionată», ce nu mai inspiră teamă și putere, fiind doar nebună și proastă... și în felul acesta cu multă iscusință femeile sunt numite «afazicele istoriei»”¹².

Torquemada nu are odihnă

Sprîjinul și îndemnul lui Ferdinand de Aragon nu sunt suficiente pentru a justifica repeziciunea cu care Inchiziția și-a extins puterea în întreaga Spanie:

din 1480 până în 1484 curțile inchișitoriale se instaurează la Sevilla, Cordoba, Valencia, Ciudad real, Jaen și Saragosa;

în următorii șapte ani ajung să acopere întreaga Andaluzie și mare parte a Castiliei;

în 1493 funcționează 25 tribunale¹³.

Dar începutul nu a fost simplu, în special fiindcă autoritățile și locuitorii orașelor refuzau de multe ori să accepte venirea inchișitorului. Torquemada a fost respins de populația Barcelonei și de „curțile” din Valencia și Aragon. Înarmat cu investitura Inchișitorului general, el își urmează tactica apropierei de orașe: îi înscăunează pe inchișitori în noi sedii, discută cu autoritățile locale despre importanța prezenței tribunalelor, nu se teme să predice în fața unor grupuri de oameni care îl insultă și îl resping. Scopul său e bine precizat: să convingă poporul și autoritățile că prezența Inchiziției nu provoacă tulburări în oraș, ci este un element de ordine, de reafirmare a legii.

Secretul acestei propagări rapide a Inchiziției se află deci în iscusința organizatorică și politică a „șefului” său, ca și în structura itinerantă a tribunalelor, care își fac intrarea cu fast în orașe, împreună cu procurorii și notarii lor; importantă este și modalitatea în care se derulează evenimentele:

„... de la amvon sunt citite bulele pontificale și edictele regale de investitură, apoi toți cei prezenți, cu municipalitatea în frunte, jură să-l slujească pe Dumnezeu și pe rege, să respecte credința catolică, să apere și să protejeze pe administratorii sfintei Inchiziții. Se proclamă după aceea edictul de grațiere: celor ce au practicat cultul ebraic li se acordă patruzeci de zile pentru a reveni la religia creștină, făcând o ușoară penitență”¹⁴.

O asemenea desfășurare de forțe omenești presupune desigur o

cheltuială mare. În anii de după 1493, când Inchiziția e organizată și puternică, se trece la o metodă mai puțin costisitoare: curțile rămân pe loc, în timp ce în împrejurimi se deplasează câțiva oameni cu însărcinarea de a instrui procesele. Teama provocată de acești oameni rămâne însă la fel de puternică. Pentru a înțelege acest fenomen vom recurge tot la descrierea lui Bennassar, cu un exemplu general valabil, referitor la instituirea unui proces în 1573:

„Miercuri 11 noiembrie doctorul Mesia de la Sarte «inchizitor apostolic al orașului și al regatului Granadei» pleacă pentru a vizita episcopatul Guadix, orașul Baza și împrejurimile, orașul Huesca. Este însoțit de Diego de la Torre, notar penal, de Alonso Hernandez, curier, de Garcia Chacon, interpret, de Pedro Carillo «cu funcția de ușier»... Sâmbătă 14 noiembrie este proclamat edictul de credință, o lungă enumerare a faptelor condamnabile urmărite de Inchiziție. Fiecare este rugat să vină să declare dacă «a auzit sau a văzut pe cineva adresând altcuiva, fie el viu sau mort, prezent sau absent, cuvinte eretice sau îndeplinind acte de erezie, de suspiciune, greșite, îndrăznețe, necuviincioase, scandaloase, de hulă». Urmează o listă prin care sunt denunțați cei ce practică iudaismul, discipolii lui Mahomed, «alumbrados» (iluminații), protestanții etc., descriind în amănunțime cuvintele și gesturile după care pot fi recunoscuți. Aceste edicte sunt adeseori adaptate diferitelor situații, după diferitele tipuri de erezii... A doua zi, duminică, edictul credinței este proclamat cu solemnitate din nou, în biserică... în prezența inchizitorului, a tuturor notabilităților din oraș și din împrejurimi, a demnitarilor Bisericii și a unei întregi mulțimi. După lectura edictului urmează o predică.

... Edictul este proclamat în timpul acesta în toate comunele din jur... pentru ca lumea să poată sosi în grabă... Ceremoniile se desfășoară într-o atmosferă de mare solemnitate. Instrucțiunile Sfântului Oficiu sunt următoarele: sentința trebuie citită în timpul slujbei, la ofertoriu; preoții vor merge în procesiune, purtând crucea învelită în negru cu două lumânări în părți, până la amvonul de unde se va citi sentința. Acolo vor rămâne în liniște până la sfârșitul lecturii, apoi se vor întoarce la altar; în timp ce clopotele vor suna de înmormântare, preoții vor recita cu voce joasă, dar cu claritate, pe ritmuri lente, cu un cor dublu, alternant, psalmul: «O Doamne nu rămâne mut, iată pe dușmanii tăi cum tună...» După psalm, pe același ton, se pronunță versetele: «Trăiește, noi sntem morți...»

Ceremonia impresionantă subjugă auditoriul: Inchiziția e pregătită să aștepte denunțurile¹⁵.

Inchiziția se impune prin această capacitate de a fi mereu

prezentă, atât în faza deplasărilor, cât și atunci când se instalează. Oamenii sunt conștienți de existența ei, încep să vorbească șoptit, se tem de spionii de care sunt înconjurați. Într-adevăr, demersul inchizitorial se bazează pe spionaj, iar denunțătorii sunt în majoritatea „spioni de frică“.

Figura lui Torquemada

Deși despre Inchiziție s-a vorbit mult, în cunoștință de cauză sau nu, sunt rare textele în care să găsim descrierea protagoniștilor acțiunii inchizitoriale. Dimpotrivă, din tradiția „legendei negre“, imaginea omului inchizitor, devenit protagonist, rareori e descrisă cu realism istoric și forță expresivă. Să ne gândim doar la figura evident inchizitorială a persecutorului Esmeraldei, țiganka din *Notre-Dame de Paris* a lui Victor Hugo, sau la extraordinara descriere a sosirii lui Bernardo Gui la mănăstire, din *Numele trandafirului* de Umberto Eco.

În ce-l privește pe Torquemada textele sunt extrem de reținute.

Unul dintre puținii care au încercat să-l portretizeze pe inchizitorul – om, este J. C. Baroja, în lucrarea sa *Domnul inchizitor*, editată în 1970. Reproducem citatul pe care îl dă B. Bennassar:

„..., despre Inchizitorul cu literă mare am vorbit destul. Acest inchizitor poate fi Torquemada sau cardinalul Cisneros... De la sfârșitul secolului al XV-lea până la începutul secolului al XIX-lea el a fost un personaj obișnuit al vieții spaniole... Cu ce să începem pentru a-l studia? Prin caracteristicile sale de funcționar... sau prin ceea ce este omenesc în el, adică pomind de la personalitatea sa?“¹⁶

Inchizitorul a fost într-adevăr mereu văzut sub aspectul său legendar, fiind identificat în totalitate aproape cu imaginea dominicanului mâniaș, costeliv, tunând și fulgerând în apărarea credinței. Trecând de la legendă la istorie, suntem obligați să reconstituim figura funcționarului, așa cum se întâmplă de obicei în istorie după perioadele de cruzime și vom descoperi cum, dincolo de mit, măreția (sau tragedia dacă vrem) lui fray Tomás a fost tocmai capacitatea lui de a întruchipa imaginea organizatorului.

Vom începe prin a ne debarasa de ideea echivalenței inchizitor – dominican; pe timpul Supremei acest binom nu mai avea valoare absolută: erau niște canonici seculari, de un înalt nivel cultural (desigur în domeniul teologiei și al științelor juridice), economic și nobiliar. Titlul de Inchizitor era, pentru persoanele în cauză, o etapă a drumului spre funcții ecleziastice și academice. Nu e greu să ne

imaginăm ce lupte pentru putere aveau loc până se ajungea la aceste funcții: nimic nou sub soare, s-ar spune, dacă înțelegem că încă de atunci universitatea era un loc în care, a te afla în slujba profesorilor docenți, era o primă etapă pentru a accede într-o lume ce-i garanta tânărului student viitorul. Să adăugăm faptul că cel ce era suspectat de structura inchizitorială devenea un instrument ușor de mânuit și astfel erau loviți și eliminați adversarii periculoși pentru carieră. Se profilează deja portretul unui inchizitor „în nuce“, care a învățat de tânăr că nu pedepsirea ereziei în scopul apărării credinței era importantă, ci denunțarea altora pentru a-ți apăra propria carieră și poziție socială.

Inchizitorul spaniol din secolele XV și XVI este deci un om care știe să se folosească de însușirile unui funcționar devotat și de rigiditatea tradiției pentru a-și croi un drum în viață. Caracteristica sa principală este, prin urmare, ambiția și setea de putere. În rest, este o persoană ca atâtea altele: egoist dar și milos, întunecat dar și nostalgic și nemulțumit; cast, dar adeseori asaltat de neliniști sexuale; auster, dar iubitor sensibil al muzicii și al dansului... Figura sa e mult prea departe de imaginea monastică care ne-a fost transmisă: e un om de lume, din înalta societate, jurist, un intelectual de ținută, cu un defect caracteristic: cu cât are mai mulți dușmani de combătut, cu atât va câștiga mai multă putere.

În ce-l privește pe omul și juristul Torquemada, avem chiar un portret fizic și concret, foarte diferit de cel prezentat mai sus în povestirea pe care a folosit-o Ingegneri. Nici un element demonic în el, decât dacă vom considera ca atare inteligența lui subțire și asprimea juristului.

Torquemada înfricoșează

Și totuși Torquemada continuă să producă spaimă și prin semnificația numelui (teribil de expresiv): „torque“ și „quemada“ (parafrazând prin „răsucesce și arde“); sau poate omul este pur și simplu umbrat de rolul Marelui Inchizitor pe care l-a îndeplinit și care l-a acaparat în întregime; poate că la originea ororii produse de numele său de-a lungul veacurilor se află imaginea celui care, într-un tribunal semiobscur, îi judecă pe ceilalți oameni pentru delikte de natură personală. De aici se naște probabil teama: el a însemnat, prin antonomazie, ceea ce a fost Inchiziția ca instituție, un judecător al sufletului, la fel de cumplit precum un judecător divin.

Nici Bennassar, în lucrarea sa, nu poate evita întrebările asupra motivelor acestei spaime. El citează introducerea lui Francisco Peña, scrisă pentru a prezenta în 1578 reeditarea *Manualului inchișitorului* de Nicolau Eymerich.

„Trebuie să amintim că scopul principal al procesului și al condamnării la moarte nu este *salvarea sufletului păcătosului*, ci înfăptuirea unui bine public și *terorizarea populației*... Nu e nici o îndoială că instruirea și terorizarea poporului prin proclamarea sentințelor și impunerea unor sanbenitos este o acțiune bună”¹⁷.

La rândul nostru nu putem citi aceste rânduri fără a ne înspăimânta.

Afirmația lui Peña este o mărturie sinceră: în joc nu este credința (inchișitorul o știe prea bine, iar noi putem înțelege acum mai ușor), ci ordinea publică: ereticul sau vrăjitoarea nu sunt atât de periculoși fiindcă atacă religia, ci pentru că prin acest atac (ce vizează religia ca structură strâns unită cu societatea civilă și Statul) e amenințat Statul însuși!

Acest concept al catolicismului este hotărâtor pentru a înțelege o mare parte din istorie (a Bisericii și a societății), din Evul Mediu până în secolul al XVIII-lea și până la afirmațiile lui Voltaire despre importanța catolicismului pentru o societate bine orânduită.

Sunt elemente deja existente, pe care Peña le intuiește la perfecție.

Bennassar, în lucrarea sa, pe care am luat-o drept îndreptar în acest capitol, își pune după aceea o întrebare decisivă: dacă problema este „teroarea” (și adăugăm noi, dacă „ordinea publică” este problema) de ce Inchiziția – odată cu celelalte tribunale – provoacă spaimă? Bennassar merge mai departe și se întreabă: de ce a existat de-a lungul istoriei o unică echivalență între Inchiziție și teamă?

Torquemada tulbură visele

Acțiunile Inchiziției (ale lui Torquemada ca imagine mitică, putem spune) se constituie ca un adevărat asediu: omul modern și postmodern percepe acest asediu în mod direct la nivel simbolic și oniric: a fi anchetat, adică supus unui întrebatoriu este una din cele mai cumplite imagini, care ne tulbură visele: nu ai cum să scapi, nu există o ieșire; celebrul *Proces* al lui Kafka este un fel de Inchiziție totală, dând senzația unui fantastic nebunesc și incert.

În ce privește Inchiziția, realitatea a fost și în acest caz diferită și de o natură mai profundă decât cea descrisă de legendă: Inchiziția a însemnat un asediu al conștiinței¹⁸.

Inchiziția a provocat spaimă deoarece ținea să lovească conștiința omului, în însăși comportarea sa conform normelor adevărului. În mod tradițional, datoria conștiinței este de a veghea asupra acțiunilor omului, în bine sau în rău. Conștiința este prin excelență o „problemă personală”: mediul în care este păstrat secretul („secretum“, partea ascunsă a omului); este porțiunea de neatins a adevărului, acolo unde omul se cunoaște pe sine. Atunci când un tribunal exterior, cu funcții sociale (civile sau ecleziastice nu contează), pretinde „a avea drepturi“ asupra conștiinței personale, atunci omului nu-i mai rămâne nici un loc în care să-și păstreze secretul: el este complet dezgolit în fața adversarului său.

Inchiziția își asumă tocmai această însărcinare: „de a privi în interior“, în partea ce mai ascunsă a omului; îl obligă pe om să se arate în întreaga sa diformitate ascunsă; Inchiziția nu scoate la iveală doar delictul, ci și sufletul delicventului, îl afișează în public, îl arată mulțimii, vecinilor de casă, dușmanilor și lucru mai cutremurător, prietenilor.

Ca în orice procedură juridică desigur, scopul final este mărturisirea făcută de acuzat; în cazul nostru intervine ceva în plus; orice ar mărturisi acuzatul, dacă nu corespunde bănuiei, poate fi considerat neadevărat. Iar bănuiala este aceasta: acuzatul (omul, în termenii absolutului) este mincinos, atunci când nu este îndrumat de Dumnezeu; pe de altă parte Dumnezeu este aliatul adevărului și al celor care doresc să-l respecte, adică al inchișitorului, slujitorul regelui și al papei; într-un cuvânt, inchișitorul este de bună credință; acuzatul, până când nu dovedește contrariul, este de rea credință.

Tortura intervine în acest proces de demarcare între buna și reaua credință: reaua credință trebuie să fie dezvăluită, chiar și cu forța.

E un fapt bine cunoscut de acum că aplicarea torturii de către Inchiziție a fost mai moderată decât în cazurile ce țineau de justiția „laică“¹⁹, dar asta nu lămurește prea mult lucrurile discutate de noi: torturarea criminalului și a hoțului este motivată de o acțiune (adevărată sau presupusă); torturarea unui eretic sau a unei vrăjitoare pornește de la conduita unei persoane umane și ea nu vizează un gest, ci însuși adevărul existenței sale.

Un caz deosebit de elocvent pentru o asemenea situație ni-l oferă Inchiziția italiană: Francesco Spera, venețian, obligat de frică să

abjure propria adeziune la erezia luterană, a murit de disperare, convins fiind că renegarea falsă va fi considerată drept „un păcat împotriva Duhului Sfânt“, așa cum e scris în Evanghelie.

Presupusul criminal știe, mai mult sau mai puțin, că s-a făcut vinovat de o faptă condamnatibilă; presupusul eretic, după interogatorii care i-au distrus certitudinile, riscă să nu mai știe nimic; el nu mai e stăpân propriu zis pe conștiința sa. Așa s-a întâmplat cu Jeanne d'Arc, pe timpul procesului, sau cu Marie des Vallées²⁰, sau cu morarul căruia Ginzburg i-a dedicat o operă extraordinară²¹.

O următoare problemă ce trebuie elucidată este numărul persoanelor torturate, față de cel al proceselor care au avut loc; Bennassar afirmă că a fost „atât de scăzut încât provoacă îndoieli“²²; după socotelile sale ar fi vorba de 7,03% în Granada, între 1573 și 1577. Și în acest caz, ni se pare că problema este alta: Jeanne d'Arc nu a fost torturată, dar a fost dusă în fața aparatelor de tortură; încă odată problema se pune invers: nu tortura efectivă produce spaimă; cea care amplifică spaima este groaza de a fi torturat pentru „a pune la încercare conștiința“.

Motivațiile paimei identificate de Bennassar sunt doar corolare ale acestei teze. Autorul nostru afirmă deci că la baza fricii pe care o provoacă Inchiziția stau următoarele elemente:

— *mecanismul secretului*: acuzatul se găsește în fața unui tribunal fără a ști încă pentru ce urmează să fie interogat; i se cere să depună jurământ despre adevărul propriilor afirmații; este întrebat despre obiceiurile și comportarea pe care le-a avut în ultimul timp; în sfârșit este interogat dacă știe de ce a fost convocat în acel loc. Acuzatul nu e în stare decât să presupună, să se lupte cu fantezmele propriei imaginații. El nu are cum să știe de ce a fost convocat; nu-i cunoaște pe acuzatori sau pe denunțatori; nu are nici un contact cu prietenii sau familia.

— *memoria infamiei*: prezentarea unor „sanbenitos“ (tunici de culoare galbenă sau neagră, în cazul condamnării la moarte, cu o cruce roșie la mijloc, ce trebuiau purtate uneori pentru tot restul vieții de către ereticul mărturisit; sau erau agățate în biserică cu numele pocăiților brodate vizibil) păstra vie amintirea condamnării și nelegiuirea comisă, ce urma să cadă asupra rudelor și a copiilor;

— *declarația de „incapacitate“*: adică privarea de toate drepturile civile, sau de posibilitatea de a practica profesiuni publice civile sau religioase²³, extinsă asupra descendenților celor condamnați la moarte;

— *amenințarea sărăciei*: este o consecință evidentă a paragrafului precedent: familii întregi riscau să devină pe neașteptate

sărace din cauza declarării de incapacitate; dar adeseori era o lovitură de grație dată unor persoane care erau deja sărace.

Toate aceste motive, cumplite în sine, se reunesc însă într-un unic punct prin problema fundamentală, care însemna înverșunarea împotriva conștiinței. Descrierile proceselor din acest volum sunt în acest sens o mărturie hotărătoare.

Torquemada respectă secretul spovedaniei?

Acest asalt înverșunat la nivelul conștiinței și al vieții interioare atinge o chestiune clasică existentă în tradiția catolică: respectul secretului confesional. Inchizitorii se aflau adesea în fața unei dileme hotărătoare: apărarea secretului confesional și stăvilirea ereziei. O spovedanie putea conține multe elemente ce favorizau încheierea rapidă și demnă de crezare a unui proces; prin spovedanie ieșeau la iveală multe informații. O mărturie tulburătoare ne este furnizată de Bisericile siciliene:

„Inchizitorul cerea ca preoții și călugării să dezvăluie păcatele celor ce se spovedau, iar Inchizitorul îi denunțase pe unii preoți, îi chinuise și îi pedepsise, pentru a face astfel de dezvăluiri”²⁴.

Dacă acesta este doar un caz întâmplător, ce trebuie verificat, problema presupuselor legături între Inchiziție și spovedanie a fost mult prea complexă. Cele două tribunale se învecinau strâns, atât în ce privește tema tratată, cât și a relațiilor dintre inchizitori (care aveau dreptul de a absolve pe timpul confesiunii cazurile de erezie) și confesori (adeseori călugări aparținând aceluiași Ordin care formau tribunalele și din care se numeau inchizitorii). Nu rareori se întâmpla ca o spovedanie să se transforme în denunț, ca în cazul tribunalelor teatine:

„Inchizitorul acționa nu ca simplu confesor ci ca «judecător pontifical și delegat al Sanctității sale»: deși asculta o spovedanie de taină, călugărul *avea însemnări scrise și le arăta altora conținutul*”²⁵.“ În afara faptului, în mod evident problematic, că era vorba de o taină (cea a spovedaniei) ce risca să se confunde cu un act de mărturie procesuală, toate acestea nu puteau să nu dea naștere criticilor, în special din partea luteranilor, adversari ai caracterului de taină al pocăinței, dar confirma mai ales teroarea provocată de o manipulare a conștiințelor, ce devenea tot mai accentuată.

Torquemada, inchiizitorul „bun“

Pentru a-l înțelege pe Torquemada și Inchiziția, este prin urmare necesar să amintim că un „bun“ inchiizitor este în primul rând un „bun“ om de Stat, care ține la buna funcționare a vieții publice și a legilor sale.

Dilema pe care s-au axat în ultima vreme cercetătorii, afirmând că Inchiziția catolică nu a fost mai cumplită decât cea laică, dimpotrivă ea a căutat să reducă excesele, atât pe timpul procesului cât și în folosirea torturei și în perioada încarcerării, este deci o falsă dilemă²⁶.

Nu putem separa atât de ușor acțiunea judecătorească religioasă de cea laică, prin simplu fapt că rând pe rând ele se sprijineau reciproc. Lumea juridică religioasă se ocupa de problemele ereziei, adeseori sub imboldul situațiilor politice, culturale sau sociale (în ce privește problemele politice și culturale am avut exemple în acest capitol, dar vom mai întâlni – să ne gândim la Jeanne d'Arc; – exemplul clasic de probleme sociale îl vom găsi atunci când vom dezbate subiectul vrăjitoriei); jurisprudența laică se ocupa de delict civile, intrând adesea în sfera problemelor religioase.

Problema care se pune cu adevărat a fost mai degrabă cea a procedurii juridice: tribunalul civil judeca pornind de la o presupusă faptă criminală; tribunalul ecleziastic, în schimb, pornea de la probitatea conștiinței, a cărei consecință era fapta criminală. În acest sens, „cruzimea“ redusă de care ecleziasticii făceau uz în aplicarea pedepselor corporale era în contradicție cu „cruzimea“ psihologică fără egal, pe care declarația „apriori“ de „dragoste și compasiune față de acuzat“ nu făcea decât să o accentueze.

E posibil ca inchiizitorii să nu fi avut conștiința acestei cruzimi; dar încercările lor de a fundamenta juridic și teologic modalitatea de acțiune, percepută cu luciditate a fi „la limitele Evangheliei“, ne fac să înțelegem că problema nu era nici atunci privită cu superficialitate. Printre rațiunile care justificau maniera acțiunilor lor, cea mai semnificativă este poate exemplul dat de însuși Dumnezeu, atunci când l-a pedepsit pe Adam pentru săvârșirea păcatului:

„Nu era chiar Dumnezeu cel care a început să lucreze astfel, atunci când l-a interogat pe Adam, aflat în Raiul pământesc? Și inchiizitorul Marini adăuga²⁷... fiind însărcinarea sa divină și cerească, trebuie drept urmare să se arate... plin de compasiune față

de cei aflați în închisoare... și să îndeplinească cu constanță sentințele astfel încât la sfârșit toate acțiunile sale să fie demne și mereu însoțite de o curățenie îngerească precum în Paradis“²⁸.

Rămâne problema, plină de dramatism, a condamnării la moarte, ce părea că intră în mod evident în contradicție cu tot ce predicase Iisus Hristos; dar și în acest caz juriștii au definit cu o precizie extremă ceea ce noi am putea numi o derobare: tribunalul ecleziastic proceda precum Pilat, încredințând tribunalului civil pe acuzat, odată cu actul de acuzare și cererea de a fi tratat cu toată blândețea. Cererea de clemență însă pare a ține mai mult de o procedură formală decât de fond, judecătorul civil trebuia să fie foarte atent atunci când acorda clemența: o sentință prea ușoară putea să trezească bănuiala că el însuși ar putea fi de conivență cu cel vinovat și nu se găseau prea mulți judecători care să riște, la rândul lor, un proces inchizitorial doar de dragul unui condamnat.

De altfel, o organizare juridică în care certitudinea adevărului (propriu) era opusă suspiciunii de erezie (a altuia), putea imagina o serie întreagă de motivări justificative existente în Evanghelie. În sensul acesta unele din îndrumările date de Eymerich inchișitorului, pentru a nu se lăsa înșelat de răufăcătorul anchetat, sunt mai mult decât exemplare:

„... Aveți de a face cu un acuzat arestat de curând și care nu dorește să mărturisească...? Va fi îndrumat de altcineva să declare adevărul inchișitorului, deoarece – i se va spune – inchișitorul este un om de încredere. Când acuzatul se va afla în fața inchișitorului, iar acesta își va da seama că acuzatul se încapățânează să mărturisească, inchișitorul i se va adresa cu blândețe și înțelegere... Va folosi acest gen de limbaj: «Iată, mi-e milă de tine. S-au folosit de naivitatea ta și tu ești gata să-ți pierzi sufletul din cauza răutății altora. Cu siguranță, ai o oarecare vină! Dar mai vinovați sunt cei care te-au întors de pe calea cea dreaptă!... Spune-mi adevărul... Astfel eu voi putea să-ți redau imediat libertatea!...»“

Și urmează:

„Inchișitorul știe că depozițiile martorilor nu alcătuiesc probe suficiente... în acest caz inchișitorul va lăsa deoparte blândețea... va lua dosarul acuzatului... apoi îi va spune: «E limpede că tu minți și eu am dreptate!...» (vicleșugul constă în a-l face să creadă că dosarul conține lucruri care îl compromit, iar el se dovedește a fi cu adevărat un eretic convins). Sau inchișitorul va ține în mână o hârtie și când acuzatul va nega ba una ba alta, inchișitorul va exclama uimit: «Cum poți să negi acest fapt...?» și va citi din hârtie, schimbând ceea ce crede de cuviință... păstrând lucrurile de care este sigur»“.

Drept urmare, iată-ne întorși din nou de la înșelăciune la milă: „De fapt, mi-e milă de tine... Vroiam ca tu să mărturișești pentru a te lăsa să te întorci la treburile tale și să nu mai stai aici în lanțuri. Ești cu adevărat slăbit și te poți îmbolnăvi!...” Ereticul rezistă și neagă? Inchizitorul îi va vorbi cu blândețe, îl va îndemna cu milă omenească să bea și să mănânce...

Mai zguduitor este comentariul lui Peña pe marginea cuvintelor lui Eymerich:

„Folositi-vă de toate vicleșugurile posibile. Dați dovadă de istețime... O lămurire e necesară: cineva ar putea obiecta că viclenia nu e niciodată dorită. Dar există mai multe feluri de a fi abil. Atunci când abilitatea are ca scop înșelăciunea ea este întotdeauna nedorită și nu are legătură cu practica dreptului, dar când disimularea este în beneficiul justiției și al dreptului, al rațiunii și al binelui comun este cu totul demnă de laudă. Cu atât mai mult când ea slujește în anchetarea ereziilor, curmând viciile din rădăcină și convertindu-i pe păcătoși...”²⁹.

În concluzie, putem adăuga (așa cum s-a și făcut), că acest gen de critici la adresa comportamentului inchizitorilor se pot aduce cu ușurință într-o vreme în care libertatea de conștiință și afirmarea conștiinței ca fundament al libertății a devenit aproape o religie; pe vremea inchizitorilor, acest mod de a gândi era cu totul inexistent. Nu vom uita însă că aceasta ar putea fi desigur o scuza, ce va determina însă la rândul său, o ulterioară acuzație împotriva acelor judecători care făceau apel la Hristos și la cuvintele sale „vom spune da, atunci când este da; și nu, atunci când este nu”.

Ce urmează aparține răului.

Unii susțin și acum că mila arătată în ziua de azi pentru cei anchetați de inchiziție este de-a dreptul exagerată: dacă ereticii ar fi fost inchizitori, ar fi acționat poate chiar mai rău. E posibil să fie adevărat; dar asta dovedește doar că aderența la adevăr, invocată de ambele părți, acuzați și acuzatori, se transformă adeseori și cu prea multă ușurință într-o manevrare a puterii exercitate de om asupra semenului său, indiferent de care parte ar fi.

Torquemada trece hotarele

Funcționarea la perfecție a „terorii” inchizitoriale spaniole a făcut din ea un model care a dus la un dublu rezultat: a devenit o „legendă” și a depășit granițele, fiind exportată în special în mediul

Curiei papale. Caracteristica ei de a unifica devoțiunea religioasă cu cea politică a fost cea care a convins papalitatea, inițial puțin favorabilă, să o ia drept model inchiizitorial pentru reînțemeierea Sfântului Oficiu, confirmat prin bula lui Paul al III-lea la Farnese, *Licet ab initio*, publicată în 1542:

„... papa – se spune – deși s-a străduit de la începutul pontificatului său să rezolve prin Conciliu neînțelegerile de credință, vedea cum se măresc cazurile de erezie, și neputând avea loc Conciliu din cauza războiului în curs, apela la un instrument de urgență. Bula lui Paul al III-lea cuprindea elemente de mare noutate: prin ea se confereau puteri excepționale unui grup de cardinali pentru extirparea «depravării eretice» din trupul creștinătății. O congregație formată din șase cardinali primea din partea papei puteri depline și nelimitate (asemănarea cu organizarea spaniolă este evidentă: acolo dușmanii erau evreii, aici este luteranismul) pentru a înfrunta problema: nici un privilegiu și nici un titlu ecleziastic nu trebuiau să-i protejeze pe imputați. Cardinalii urmau să-și desfășoare acțiunea folosindu-se de orice mijloc, de la «brațul secular» la sprijinul inchiizitorilor locali numiți de ei... Fără îndoială că modelul spaniol a fost deosebit de elogiat atunci și mai târziu de către oamenii bisericii înfricoșați de spectrul rebeliunii religioase. Unul dintre ei a consemnat: «Se spune că Inchiziția din Spania și cea din Portugalia sunt prea aspre, dar eu răspund că sunt de mare folos...» Din aceste date deducem că modelul după care prindea viață Inchiziția romană era cel al unei puteri centrale, capabile să destrame încrengăturile de privilegii și de imunități canonice, afirmându-și deplina autoritate. Atacând problema luptei împotriva ereziei, papalitatea propunea să-i fie acordată puterea centrală pentru a pune ordine în politica italiană...»³⁰.

Publicarea bulei papale era în realitate doar urmarea unui proces îndelungat, al cărei moment culminant a fost consistoriul din 15 iulie 1541, când s-a luat decizia de a se pune capăt noului pericol reprezentat de Luther, prin numirea cardinalilor Carafa și Aleandro drept „supraveghetori” ai Inchiziției romane. În momentul acela dialogul cu luteranii părea a fi eșuat, iar convocarea Conciliului, ce ar fi oferit posibilitatea unei reconcilierii, era din nou amânată din cauza războiului.

După moartea lui Aleandro, la 4 iulie 1542, Paul al III-lea numea încă șase cardinali pe lângă Carafa la conducerea Inchiziției. Structura era de acum edificată după imaginea celei spaniole³¹.

Note

1. Cit. în B. Bennassar, *Istoria Inchiziției spaniole*, Rizzoli, 1995, p. 15.
2. Condamnările „in memoriam” erau condamnări postume, împotriva persoanelor care nu au putut fi acuzate în proces și condamnate pe timpul vieții. Era vorba, în general, despre bărbați și femei de rang înalt, a căror pedepsire, deși târzie, nu era mai puțin exemplară.
3. De văzut scurta dar exacta reconstituire a lui A. Zorzi, *Torquemada, teoretician al Inchiziției*, în „Istoria ilustrată”, nr. 153 (august 1970), pp. 108 ș. u.
4. B. Bennassar, op. cit., p. 41.
5. „Auto da fê” de la spaniolul „auto da fê” (act de credință).
6. Acuzatul încredințat brațului secular era de fapt condamnat la rug: tribunalele civile erau fără nici o îndoială mai aspre și mai puțin miloase decât cele inchizitoriale.
7. Textul lui I. La Pinta, citat de A. Zorzi, art. cit., p. 114.
8. Relată cu mai multă fantezie decât ne-am propus aici, de F. Ingegneri, în *Torguemada*, De Vecchi, 1966.
9. Vezi capitolul *Vrăjitoare!*
10. Vezi capitolul *Sfânta vrăjitoare Marie des Vallères*.
11. Cfr. Eymerich, *Manualul inchizitorului*, Piemme, 1998, p. 174.
12. B. Bennassar, op. cit., p. 209.
13. Datele sunt preluate din B. Bennassar, op. cit., p. 48.
14. Ibid., p. 53.
15. Ibid., p. 54-55.
16. Ibid., p. 75-76.
17. Ibid., p. 95-96.
18. Opera lui A. Prosperi, *Tribunale ale conștiinței*, editată de Einaudi, e o adevărată „summa” a problemei inchizitoriale în general.
19. Vezi din nou Bennassar, op. cit., pp. 101 ș. u.
20. Vezi capitolele ce le sunt dedicate în acest volum.
21. Vezi C. Ginzburg, *Brânza și viermii*, Einaudi.
22. Bennassar, op. cit., p. 104.
23. Printre diferitele interdicții se desprind: interzicerea de a intra în Ordine religioase, de a exercita medicina, de a face comerț. Nu e greu de înțeles că aceste sancțiuni urmau să lovească familii întregi de evrei și moriscos, excluzându-i de la treburile și activitatea economică.
24. Citat în A. Prosperi, op. cit., p. 227.
25. Ibid., p. 250.
26. Dorim să ne referim la volumul citat mai înainte al lui J. Tedeschi, și la articolele apărute în „Regno/Attualità”, sub semnătura lui L. Pelagatti și în „Espresso” din 18 iunie 1998, pentru a cita doar câteva luări de poziție.
27. Unul din inchizitorii italieni, activ în secolul al XVI-lea.
28. A. Prosperi, op. cit., Einaudi, pp. 154-155.

29. Eymerich, op. cit., p. 156.

30. A. Prosperi, op. cit., p. 38.

31. În acest text al nostru nu se discută pe larg despre Inchiziția romană: găsim referiri la ea în cele două procese intentate lui Bruno și lui Galilei. Aici subliniem doar faptul că ea nu a atins niciodată excesele Inchiziției spaniole și chiar în cazurile de proces pentru vrăjitorie a arătat mai multă blândețe, fără o îndârjire răuvoitoare (facem aluzie la cazul de vrăjitorie care l-a avut protagonist pe Carlo Borromeo, din capitolul *Vrăjitoare!*). De văzut și lucrarea lui Canosa, citată în aparatul bibliografic.

Bruno

Rugul fratelui Giordano

Roma. În noaptea de 16 spre 17 februarie a anului 1600, la orele două noaptea, la Confreria San Giovanni in Decollato, al cărui rol era de a acorda asistența spirituală necesară și ultimele mângâieri ale credinței celor condamnați la moarte, sosește ordinul de pregătire pentru dimineța următoare, când era prevăzută execuția unui eretic „de nepocăit”¹. În puținele ore rămase până la ivirea zorilor, după ultimele dispoziții luate, călugării au un somn agitat: rugul unui eretic, deși nu este un eveniment chiar atât de rar, nici un lucru prea obișnuit nu este². La orele șase dimineța membrii Confreriei se adună în biserica Sant’Orsola și de acolo se îndreaptă spre închisoarea Tor di Nona, unde erau încarcerati de către justiția seculară condamnații ce urmau să fie executați, după ce tribunalul Sfântului Oficiu din Roma pronunța sentința definitivă. În interiorul închisorii se află o capelă și aici „cei care aduc mângâierea” – după cum li se spune – se adună pentru a se ruga, recitând liturghia potrivită acestui moment de tristețe. Peste doar câteva minute în capelă este adus un bărbat. Ochii săi negri sunt vii, pătrunzători, atenți și în același timp plini de o profunzime și de o tainică blândete, ca și când privirea sa ar veni dintr-o depărtare de nepătruns, din abisul unei înțelepciuni fără margini³. Este privirea unui om care și-a dedicat întreaga viață gândirii și cunoașterii, transformării spiritului și a minții sale; chiar înlănțuit, din el emană senzația contagioasă a propriei libertăți: numele său este Giordano Bruno.

Acest om a fost condamnat la 8 februarie și în intervalul celor opt zile dintre citirea sentinței și așteptarea execuției, a găsit puterea de a-și întări convingerea intimă, de a-și repeta cu o energie interioară reînnoită hotărârea de a-și păstra ideile și credința față de propria conștiință. Marea dilemă interioară, furtuna îndoielilor și a nesiguranței sau pur și simplu a fricii din unele momente, s-au spulberat; l-au chinuit în timpul lungilor ani ai procesului, când

trebuia nu numai să găsească cea mai bună tactică de apărare, dar să o coreleze pe aceasta cu o rigoare filosofică, morală și existențială, când trebuia într-un cuvânt să se apere fără a-și trăda principiile de bază. Acum însă, nu. Acum nu mai încape nici o îndoială.

Inflexibilitatea lui Bruno s-ar putea explica desigur și prin siguranța că nu se mai poate salva de la rug. Cel mult, pocăința n-ar putea decât să-i atenueze suferințele, îngăduindu-se să fie sugrumat înainte de a fi ars⁴. Și totuși sfârșitul sigur și apropiat nu este un motiv suficient pentru a explica rezistența sa. Călugării care îl asistă subliniază că

„a rămas neclintit în blestemata sa încăpățănare, cu mintea și gândul pline de închipuiri și sminteli“⁵.

Giordano vorbește, respinge rugămintile care îi sunt adresate și e lesne de imaginat că mintea sa se află mult prea departe de locul acela și de persoanele prezente acolo. Și totuși întreaga sa viață nebunească și aventuroasă pare a se aduna în acel precis loc, între zidurile acelea reci și dușmănoase, printre fețele bănuitoare și sufletele închistate care îl înconjoară. Totul are loc într-o armonie misterioasă și greu de înțeles: chiar și rugul, chiar flăcările.

A sosit ora. Judecătorii, oamenii guvernatorului de la Roma, îl invită pe filosoful din Nola să îmbrace *sanbenito*; apoi un cortegiu funebru părăsește închisoarea și se îndreaptă în pas lent spre piața Campo dei Fiori, locul unde se executau condamnările la rug, lângă Teatrul lui Pompeo. Bruno, îmbrăcat cu haina de penitență este înconjurat de călugări care spun rugăciunile rituale. De-a lungul străzilor și în piață s-a înghesuit, cu mult timp înainte, o mulțime zgomotoasă, nerăbdătoare să asiste la un spectacol care provoacă totodată teamă și curiozitate; prea puțini cunosc probabil motivele condamnării, înainte ca acestea să fie citite. Rugul a fost înălțat în mijlocul pieții, lângă fântâna Terrina. Procesiunea și rugul lui Bruno capătă aspectul unei adevărate reprezentări dramatice, caracterul teatral fiind o componentă esențială⁶. Cortegiul sosește în centrul pieții. Bruno este dezbrăcat și legat cu strășnicie de stâlpul care se ridică în mijlocul rugului⁷. Ce contrast între calmul indiferent al călăului și neliniștea din sufletul condamnatului, între vociferările asurzitoare și insuportabile ale mulțimii și tăcerea de moarte din sufletul omului urcat pe rug. Dar umilințele nu s-au sfârșit: călăul îi aduce călușul, un instrument special din lemn care odată introdus în gură îi blochează limba și îl împiedică pe condamnat să vorbească sau să strige. Utilizarea acestui instrument este explicată în cronici:

„din cauza cuvintelor nelegiuite pe care le spunea, fără a da ascultare nici celor care îl mângâiau nici altora“⁸.

Focul a fost aprins, lemnele încep să trosnească sinistru; căldura și mirosul acru al fumului învăluie spiritul acestui om care dintr-un magician liber și rătăcitor a ajuns să suporte duritatea lemnului de care trupul său este legat, a frânghiilor care îl strâng, sfâșiindu-i carnea. Și totuși el rămâne un om liber: când pentru ultima oară un călugăr îi așează un crucifix în față, Bruno întoarce capul, cu privirea întunecată, disprețuitoare, plină de o infinită amărăciune.

Ultimele cuvinte rămase ca marturie, pronunțate înainte de a i se introduce călușul, ne sunt astfel consemnate:

„Și spunea că moare ca un martir și din proprie voință, iar sufletul său va urca la cer odată cu fumul“.

Povestea unui magician

Nola: în acest oraș care se înalță în umbra Vezuviului se naște Filippo Bruno – mai târziu Giordano – la începutul anului 1548. Familia sa se bucură de o oarecare bună stare. Tatăl, Giovanni, este un nobil modest, militar de carieră, în serviciul marilor familii nobiliare din regiune; mama, Fraulisa Savolino, este o femeie destul de cultivată: îi va transmite fiului dragostea pentru frumos și poezie, pentru contemplarea naturii. Giordano trăiește o tinerețe în deplină libertate și cu intensitate, în mijlocul unei naturi de o frumusețe aspră. De aceea toată viața va continua să se considere cu mândrie „nolan“, născut „sub un cer binefăcător“.

La 17 ani, tânărul se prezintă la mănăstirea San Domenico Maggiore din Neapole, unde pe 15 iunie 1565 îmbracă haina de novice al Ordinului fraților Predicatori. În 1573 este consacrat ca preot. Primește diploma de absolvent în teologie în 1575, iar în anul următor părăsește mănăstirea, „închisoarea strămtă și neagră“, și fuge la Roma.

În primăvara anului 1579 sosește la Geneva, unde aderă la calvinism. Dar peste puțin timp are o neînțelegere cu autoritățile severe din orașul reformist: este dat în judecată și obligat să facă o retractare¹⁰. Următorii doi ani îi petrece la Toulouse, în Franța, ca lector de filosofie la universitatea orașului, unde ține prelegeri despre *De anima* a lui Aristotel. Spre sfârșitul verii lui 1581 sosește la Paris, unde va rămâne până în martie 1583, precedat și însoțit de faima memoriei sale uimitoare. Într-adevăr Bruno, ocupându-se de foarte tânăr de mnemotehnică, e pe deplin stăpân pe dificila artă

a *memoriei artificiale*¹¹. Mnemotehnica pe care o deține consistă în esență în interiorizarea unor lungi serii de imagini în legătură cu sistemul astrologic și zodiacal. Prin imprimarea acestor imagini în mintea unui om, orizonturile sale se largesc, ca și capacitatea de dominare a naturii și a propriului spirit, până la a deveni de-a dreptul un magician.

Când ajunge la Paris în 1581 el atinge culmea maturității sale umane și culturale; la 33 de ani este în posesia unor cunoștințe vaste: este unul din oamenii cei mai culti ai timpului său.

Pentru Bruno, magia e departe de a avea un rol secundar; dimpotrivă, gândirea sa este bazată în întregime pe o intuiție în mod tipic magică a universului, văzut ca un întreg unitar, o mare ființă animată, în care Dumnezeu este tot una cu natura însăși. Universul este descris de el ca fiind *infinat*. Este un susținător entuziast al tezei heliocentrice a lui Copernic și în felul acesta își imaginează cosmosul, cu nenumăratele stele devenite tot atâtea sori în centrul unor lumi infinite. Universul în sine nu are nici un centru, neexistând relații spațiale rigide și absolute, viața este mai degrabă cea care se recrează și se extinde fără limite.

E lesne de închipuit cum metafizica și antropologia bruniană, ce au la bază un elan impetuos spre o cercetare liberă a adevărului, erau prea puțin potrivite cu un secol care cunoștea neliniștile unor conflicte permanente și ale războaielor religioase.

La Paris Bruno ia contact direct cu Henric al III-lea¹², rege cult și interesat de ezoterism, care rămâne fascinat de Nolan și îi încredințează o catedră de lector la *Collège de France*.

Bruno este un profesor diferit de obișnuții academicieni, mediocri și plicticoși și își entuziasmează ascultătorii cu talentul său atât de variat și prin cultura sa incredibil de vastă¹³.

Dar când încep din nou să apară probleme, el se hotărăște să treacă în Anglia și în martie 1583 debarcă la Dover.

Sosește la Londra pe urmele lui Michel de Castelnau, la care locuiește, ambasador al regelui Franței pe lângă regina Angliei. Castelnau îl primește cu prietenie și stimă și aici el scrie unele din operele sale fundamentale, în care viziunea sa metafizică atinge o deplină formulare¹⁴.

După această importantă paranteză engleză, începe o serie de lungi peregrinări prin cele mai importante orașe ale Germaniei, ajungând în aprilie 1590 la Frankfurt, cea mai mare piață de cărți a Europei. După ce Bruno publicase, între timp, alte opere filosofice importante, primește invitația unui tânăr nobil din Veneția, Giovanni Mocenigo, de 33 de ani, care își procurase la Veneția o operă de-a

sa și își manifestase dorința de a-l cunoaște pentru a învăța de la el arta memorizării.

Bruno sosește la Veneția în august 1590 și se stabilește în casa lui Mocenigo, în cartierul San Samuele.

Ipotezele diversilor cercetători de explicare a întoarcerii sale în Italia sunt variate, dar dintre ele se remarcă ideea că a dorit pur și simplu să-și revadă țara de origine. În acest sens, Veneția ar fi însemnat doar o primă și prudentă etapă de apropiere¹⁵. Mai demnă de crezare este totuși ipoteza că Bruno s-a întors animat de dorința de a realiza un vast program de reformă politică și religioasă – pe cât de utopic pe atât de nerealizabil – în care el ar fi avut rolul conducător.

Putem identifica mai simplu motivul întoarcerii sale în speranțele pe care el și le pune în noul papă, ales de curând, și care era cunoscut pentru atitudinea sa mai îngăduitoare. În al doilea rând Bruno speră să se poată folosi cu succes de cunoștințele de magie pe care și le însușise, dedicându-se cu toată puterea, printre altele, astrologiei. E convins că va putea învinge orice piedică, tocmai datorită forței plină de fascinație conferite de practicile magice și care i-ar fi permis să aibă un ascendent asupra persoanelor influente, importante pentru realizarea proiectului său. Intensitatea speranțelor, entuziasmul – dar și ingenuitatea, de fapt – cu care Bruno se lansează în acest ultim proiect sporesc caracterul dramatic al evenimentelor ce urmează: denunțul, arestul, procesul, moartea.

Mocenigo este un trădător

Greu de imaginat o deosebire mai mare, ca cea dintre tânărul nobil venețian și musafirul său. Mocenigo are un caracter coleric, e lipsit de cultura aceea pe care ar vrea să o capete cu repeziciune grație învățaturii lui Bruno; răzbunător, lipsit de o adevărată noblete, suspicios față de maestrul său, pentru care nu are acea venerație pe care i-o arătasera atâtia elevi, el afișează mai degrabă atitudinea unui stăpân care plătește, îndoindu-se de valoarea mărffi plătite:

„Îl am aici pe cheltuiala mea pe cel care mi-a promis că mă va învăța multe lucruri, iar eu i-am dat pentru aceasta haine și bani; nu pot însă vorbi de vreun rezultat: cred că nu este de bună credință“¹⁶.

Învățătura primită de la Nolan nu îl mulțumește, se simte luat în răs și probabil că pe ascuns e ros de invidie pentru cultura întinsă

a lui Bruno și pentru memoria sa fără egal. Îl frământă în sinea lui gândul trădării,

„și la începutul lui aprilie nu-i ascundea bibliotecarului său că pentru a nu pierde tot ce cheltuisese, îl va denunța pe cel găzduit, după ce încercase să profite cât mai mult posibil, fără nici un pic de respect. Doritor de a reuși, se prefăcu că-și ascunde nemulțumirea, stăpânindu-și ieșirile de mânie și ferindu-se să se arate nerăbdător”¹⁷.

Lucrurile se precipită când Bruno își manifestă intenția de a pleca din nou la Frankfurt, fie pentru a-și publica o nouă operă, fie considerând că de acum își îndeplinise obligația asumată.

În noaptea de 22 mai Bruno se culcase. În camera sa dau năvală Mocenigo, urmat de un servitor și de cinci gondolieri; îl înhață pe Nolan târându-l într-un pod, unde îl închid. Nobilul venețian își șantajează prizonierul, amenințându-l că-l va denunța Inchiziției dacă nu renunță să plece la Frankfurt. Bruno e mândru și nu pare în mod deosebit impresionat de amenințările temnicherului său.

Pe Mocenigo îl cuprinde teama; poate că tocmai reacția neprevăzută a Nolanului îl nedumerește. A doua zi dimineată, sâmbătă, trimite după un jandarm care, împreună cu câțiva zbiri, îl conduc pe Bruno din pod, mai întâi la o magazie de la parter, iar pe urmă, la orele trei noaptea, la închisoarea tribunalului Sfântului Oficiu. Pentru Giordano începe lungă perioadă a detenției și a proceselor. Nu va mai fi niciodată liber, nu își va mai folosi inteligența sa prolifică pentru a scrie cărțile pe care dorește să le scoată la lumină; universul infinit, natura vie cu toate semnificațiile sale divine și ascunse, astrele și planetele, cerurile și lumile îl pierd pe cel care a fost poate cel mai mare cântăreț al lor.

Riscul rațiunii

Ca mulți alți profeți dinainte sau după el, Bruno a fost lipsit de noroc. Spera să trăiască începuturile unei epoci noi și se regăsește închis într-o celulă umedă din închisoarea San Domenici di Castello, pradă Inchiziției, victima nu a unei trădări oarecare, ci a uneia comise de un om josnic, un neputincios, ce nu-și putea ascunde invidia. Mânia sa se transformă în furie, într-o disperare pe care cu greu și-o poate ține în frâu și controla. Mai pe urmă, va domina voința de a scăpa cât mai repede, de a-și redobândi libertatea; o condiție esențială pentru gândirea sa. Se află la vârsta maturității depline, știe că mai are multe de spus. Între timp

Mocenigo e stăpânit de frică, tremură, gândindu-se la riscul de a fi implicat sau prins în jocul pe care el însuși l-a declanșat. Așa se explică denunțurile sale repetate, relatarea sau inventarea a tot felul de amănunte, încercarea de a-l discredita întru totul pe cel care îi fusese oaspete, pentru a se salva pe sine.

Revoltătoare este umilința sa față de tribunal, care nu e doar formală. Fără îndoială că Sfântul Oficiu putea înspăimânta pe oricine și chiar la un simplu contact cu el obediența era de ordin psihic. Dar Mocenigo provenea dintr-una din cele mai nobile familii venețiene, iar Inchiziția Prea Serenissimei Republici era cunoscută pentru moderația sa.

Denunțurile înaintate sunt în număr de trei: pe 23, 25 și 29 mai.

Cuvintele din primul său denunț, adresate Inchizitorului Giovan Gabriele da Saluzzo, sună astfel:

„Prea onorate Părinte și mult respectate seniore,
eu Zuane (Giovanni) Mocenigo fiu al ilustrului Marco Antonio fac cunoscut Eminenței Voastre prea onorate, din îndemnul conștiinței mele și din ordinul confesorului meu, că l-am auzit vorbind pe Giordano Bruno nolanul, de câteva ori pe când discutam în casa mea: cum că e o mare injurie spusa catolicilor despre transmutarea pâinii în trup; că el se declară adversar al liturghiei; că nu agreează nici o religie; despre Hristos spunea că a fost un sârman om care seducea poporul prin fapte nefericite, deși ar fi putut foarte bine să prezică că va fi condamnat; că nu există mai multe persoane într-un singur Dumnezeu, ceea ce ar dovedi imperfecțiunea acestuia; că lumea ar fi veșnică și că există o infinitate de lumi iar Dumnezeu continuă să le creeze la infinit, deoarece spune că vrea atât cât poate; că Hristos făcea minuni doar în aparență și era un magician și tot așa apostolii; și că el ar fi în stare să facă tot pe atât ba chiar mai mult decât ei; Hristos nu a murit de bună voie, încercând cât mai mult să scape; că nu există pedepsirea păcatelor iar sufletele create prin grija naturii trec dintr-o ființă vie într-alta (...). A dovedit că urmărea să devină autorul unei noi secte denumită drept o nouă filosofie; a spus că Fecioara nu avea cum să nască și că religia noastră catolică e plină de injurii la adresa măreției Domnului; că disputele și intervențiile fraților ar trebui desființate fiindcă murdăresc lumea; că sunt cu toții niște măgari iar părerile noastre sunt doctrine bune pentru măgari; că nu avem nici o dovadă a meritului credinței noastre în fața lui Dumnezeu; că pentru a trăi bine e de ajuns să nu facem altora ceea ce nu am dori să ni se facă nouă; și că își râde de toate celelalte păcate mirându-se cum de suportă Dumnezeu atâtea erezii ale catolicilor (...).¹⁸

Acuzațiile sunt foarte grave și ne dau ocazia să exemplificăm unul din mecanismele fundamentale ale funcționării Inchiziției: delatiunea. Tribunalul Sfântului Oficiu, veșnic lipsit de fonduri și de funcționari, n-ar fi putut niciodată să controleze pe contul său teritoriul care i se încredința, fără a avea un sprijin de bază în denunțurile spontane, delatiunile și autodenunțările.

În al doilea denunț (25 mai 1592) în care Mocenigo descrie discuțiile avute cu Bruno, în timp ce acesta era ținut prizonier în casa sa, el își trădează reaua credință, afirmând că a încercat să-l întoarcă din hotărârea sa de a pleca spre Frankfurt și l-a amenințat cu denunțarea la Inchiziție. Dar tribunalul nu este și nu va fi atent la contradicțiile existente în denunțurile lui Mocenigo, limitându-se să scoată în evidență relativa lor consistență, fără a mai analiza ambiguitățile de ton și de motivări.

Pe 26 mai, după depozițiile a doi librari, Ciotti și Brietano, Bruno este audiat pentru prima oară de tribunal; procesele verbale ne redau întreg dramatismul acestei discuții: un om care trăise în intimitatea unor regi și regine, a unor nobili și învățați din întreaga Europă, un poet plin de vervă și imaginație, filosoful care a intuit primul orizonturile deschise de știința lui Copernic și nevoia de coerență din domeniul metafizicii odată cu noua viziune asupra lumii, se află în fața unor judecători suspicioși și neîncrezători care îl interoghează despre fraze pronunțate mai demult, în glumă poate, sau cu ironie, în prezența unui tânăr obtuz, înfumurat și plin de ambiție. Mintea sa, obișnuită doar cu rigoarea raționamentului, a demonstrației sau cu entuziasmul unei intuiții arzătoare a adevărului, va trebui să suporte întrebările meschine și severe ale unor judecători necunoscuți!

Dar Bruno face o alegere care va fi irevocabilă: vrea să se apere! să trăiască! să fie din nou liber! deși cu greu ne putem imagina adâncimea durerii și a amărăciunii din care izvorește această alegere, nemărginirea singurătății în care, începând din acest moment, se va desfășura povestea Nolanului.

În fața judecătorului se prezintă un bărbat în vârstă de patruzeci de ani. Jură pe Sfânta Scriptură că va spune adevărul apoi începe să vorbească:

„Voi spune adevărul: am fost de mai multe ori amenințat că voi fi adus la Sfântul Oficiu, dar eu am considerat mereu că e o glumă. Fiindcă sunt gata să mărturisesc despre mine... Mă numesc Giordano din familia Bruni, din orașul Nola, la douăsprezece mile de Neapole, sunt născut și am crescut în orașul acela, iar ocupația mea cuprinde domeniul literelor și a tuturor științelor”¹⁹.

Bruno alege de la început o strategie defensivă bazată pe o cât mai mare sinceritate, destăinuind inchizitorilor o serie de amănunte necunoscute de aceștia; să nu uităm că cea mai mare parte a proceselor Inchiziției se deschideau prin întrebarea adresată celui anchetat referitoare la motivul pentru care fusese arestat, obligându-l în acest fel să se demaște. Bruno își imaginează cu luciditate motivele arestării sale. Oricum, el aduce în discuție multe probleme delicate, de doctrină sau biografice, lucruri de care nu este întrebat în mod direct. Faptul s-ar explica probabil prin dorința de a fi credibil în privința unor lucruri pe care le consideră mai puțin periculoase, astfel i se va da crezare atunci când va nega tot ceea ce în mod potențial i se pare mult mai periculos. Pe timpul procesului de la Veneția comportarea lui rămâne pe o linie defensivă, bazată pe trei puncte: admiterea în parte a îndoielilor și a greșelilor, majoritatea de natură teologică; negarea categorică a tuturor acuzațiilor vulgare (injurii, ridiculizarea clerului, păreri negative despre Hristos, etc.); manifestarea unei voințe hotărâte de pocăință și asumare a greșelilor.

Trebuie să ținem seama însă și de atitudinea plină de violență a acuzatorului său: Mocenigo nu se mulțumește cu cele două acuzații precedente, el depune mărturie pentru a treia oară pe 29 mai. Lui Mocenigo îi este desigur încă teamă de Bruno, de acel Bruno care în noaptea când a stat închis în pod i-a apărut ca un om stăpânit de demoni, cu puteri magice. Prins în angrenajul mecanismului pe care l-a declanșat, Mocenigo continuă să vorbească:

„Prea onorate părinte și mult prea respectate seniore, având în vedere că Sfinția Voastră mi-a pus în vedere ca eu să meditez la toate cele auzite de la Giordano Bruno împotriva credinței noastre catolice, mi-am amintit că l-am auzit spunând, în afara celor pe care le-am scris adresându-mă Sfinției Voastre, că modul în care acționează acum Biserica nu se aseamănă cu cel al apostolilor, deoarece aceia prin predicile lor și prin exemplul unei vieți oneste converteau oamenii, iar acum cel care nu dorește să fie catolic este pedepsit și suportă necazuri, folosindu-se cu ei forța și nu dragostea; că lumea aceasta nu putea rămâne așa, sub domnia ignoranței și fără nici o religie folositoare; cea catolică îi era pe plac mai mult decât altele, dar și aici trebuiau aduse noi reguli”²⁰.

În afară de asta subliniază cum Nolanul l-a îndemnat să tolereze păcatul cărnii. Tabloul este deosebit de grav, fiecare dintre acuzații adăugându-se celei de bază, care le agravează și le încarcă cu suspiciuni ulterioare: „De a fi locuit în țări ale ereticilor, trăind după obiceiul lor”.

Nu întâmplător prin urmare, în a doua prezentare a sa în fața judecătorilor venețieni (30 mai 1592), filosoful dă noi amănunte despre viața sa, descriind în mod special șederea sa la Geneva și subliniind că întotdeauna a căutat doar să trăiască în condiții de libertate, fără a adera vreodată la religia protestantă, preocupat doar de studiul și predarea filosofiei.

Nu încetează de a sublinia în toate interogatoriile că s-a limitat să profeseze filosofia, fără nici o intenție nereligioasă, pornind de la rațiunea naturală și nu de la preceptele credinței; în felul acesta uneori a fost indus în eroare. Pe întreg parcursul procesului el va încerca ca atenția judecătorilor să fie atrasă în domeniul filosofiei sale, subliniind pe drept cuvânt cum gânditori precum Aristotel și Platon, atât de îndepărtați de credința creștină, sunt totuși studiați în mod natural în școli; e o argumentație stringentă dar prea liberă, prea avansată pentru vremea lui, ce nu poate găsi înțelegere în severitatea rigidă a inchișitorilor.

După ce își expune succint gândirea, filosoful admite că are îndoieli asupra Trinității și a Încarnării Verbului, subliniind că acestea se creează mereu prin efortul „luminii naturale“. Atâta sinceritate uimește, această transparență de mare curaj în fața întrebărilor puse de judecători, mergând până la a expune și chiar a agrava în unele cazuri, tabloul acuzațiilor inițiale. La afirmarea repetatelor diferențieri între îndoiala filozofică și rațională, pe care filosoful recunoaște că a avut-o și dimensiunea actului de credință, inchișitorii revin de fiecare dată pentru a cere precizări amănunțite, refuzând sau neînțelegând de fapt, diferențierea dintre cele două sfere. Parcă s-ar anticipa distincția pe care o va stabili Galilei între cercetarea științifică a naturii și adevărul credinței; situația este oricum la fel de dramatică: nu se ciocnesc două idei sau poziții bazate pe aceeași logică, ci două logici total diferite. Lui Bruno, care anticipează în mod genial tezele răspândite în Europa doar odată cu Iluminismul și prin conceptul despre toleranță, tribunalul îi opune principii de subordonare a libertății cercetării și a adevărului filosofiilor față de mecanismul dogmelor și al autorității ecleziastice.

Mai presus de orice rug și tortură, și chiar în absența lor, violența Inchișiției se regăsește în întregime în structurarea întrebărilor, în obtuzitatea unei puteri care se poate lipsi de orice argumentație, rațiune sau demonstrație. Cu toate acestea, în fiecare alineat al proceselor verbale, atât de la Veneția cât și mai târziu de la Roma, Bruno dovedește o liniște care nedumerește, fiindcă ea nu se poate datora fricii sau respectului, subînțeles, față de acuzatorii

săi. Calmul său provine de altundeva: după închiderea sa în celula Sfântului Oficiu, el a înțeles imediat în ce mecanism fusese prins și nu se așteaptă nici la înțelegere rațională, nici la milă, intuiește că totul îi este potrivit. Tocmai de aceea, odată cu stabilirea unei precise linii defensive, rămânând ancorat totuși cu toată puterea în concretul situației, se transpune în același timp pe alt plan, unde nimeni nu-l poate ajunge și amenința, planul pe care îl definește în operele sale filosofice și magice drept cel al *contractio animi*, spațiul interior al unei intuiții pure și foarte intense a absolutului, al contopirii spirituale și pline de dragoste cu Unul infinit, Chiar paginile seci ale proceselor verbale trădează această mișcare a sa pe două planuri, victimă a mașinii inchizitoriale și în același timp un om absent, îndepărtat, senin.

Când inchișitorii încep să-l interogheze cu privire la acuzațiile cele mai calomnioase (că ar fi vorbit urât despre Hristos, că ar fi negat virginitatea Maicii Domnului, etc.), Bruno reacționează cu mânie și duritate și se arată a fi profund mâhnit. La acuzațiile bazate pe presupusele critici aduse catolicismului, amintindu-i-se afirmațiile în legătură cu falsitatea minunilor lui Hristos și puterea pe care a spus că el o are de a îndeplini miracole mai mari ca și voința „de a influența o lume întreagă“, „răspunse ridicându-și la cer amândouă brațele și spunând: „Ce mai e și asta? Eu nu am spus niciodată așa ceva, nici măcar nu mi-a trecut prin minte. O, Doamne, ce înseamnă asta? Mai bine aș muri decât să gândesc asemenea lucruri“.

Filosoful simte însă că alta este adevărata luptă, că în joc se află conștiința sa, capacitatea sa de a rezista sau nu în fața teribilei presiuni pe care tribunalul inchișitorial știe să o exercite asupra celui suspect de erezie. Judecătorii nu vor avea liniște decât atunci când el va ceda complet, în interiorul său; e conștient de faptul că nici cea mai completă confesiune, nici cea mai adâncă voință de pocăință nu ar fi de ajuns pentru a-i liniști, știe că ei au nevoie să vadă mai întâi cum se dezagregă conștiința sa, cum se sfărâmă și se prăbușește cu totul forța sa spirituală. Își dă seama că libertatea sa și nu opiniile sale este cea care lezează conștiințele încătușate ale judecătorilor săi.

De altfel, întreaga mașinărie inchișitorială este construită pentru a acționa în mod chirurgical asupra conștiințelor, pentru a reuși nu doar să identifice greșelile sau păcatul dinăuntrul lor, ci să le extirpe din rădăcină, îndepărtând astfel orice posibilă existență a lor. Instrumentele cu care își ating aceste scopuri sunt multiple și rafinate și Bruno le cunoaște și le presimte cum se strâng tot mai

puternic în jurul său. Nu e vorba numai de torturi și de primejdia rugului, de posibila umilire a unei abjurări publice; toate acestea pot avea loc, dar sunt prea vizibile și elementare în esența lor; inchișorul mai are la dispoziție și alte mijloace: timpul, de exemplu, care se dilată când stai închis în celulele Sfântului Oficiu, care parcă îți taie răsuflarea, te sufocă, te seacă de orice putere. Judecătorii sunt cei care decid când și cât timp va fi interogată cel anchetat, sau durata pauzelor: uneori pot trece luni sau ani de zile între interogatorii; imposibilitatea de a citi și a scrie altceva decât actele privitoare la proces, o trândăveală forțată: acestea sunt chinurile cele mai rele pentru Bruno.

Atitudinea plină de blândețe este un alt instrument cumplit, să demonstrezi – chiar în mod sincer – că ceea ce dorești este binele acuzatului, recuperarea sa deplină la ortodoxie, la integritatea și plenitudinea religiei creștine. Cât rău provoacă această blândețe, cum rănește ea în adânc, cum te momeste... La sfârșitul celui de al patrulea interogatoriu venețian, judecătorul, după ce îi amintește marelui filosof toate capetele de acuzare și multitudinea dovezilor pe care tribunalul le deține, i se adresează prin cuvinte în același timp părintești și amenințătoare:

„Dar noi vă rugăm și vă implorăm cu toată dragostea să vă răzgândiți, deoarece în unele cazuri ați arătat că vreți să vă recunoașteți greșelile, să continuați a vă descărca conștiința și să declarați adevărul, fiind încredințat că tribunalul vă va arăta toată înțelegerea și dragostea posibilă, necesară și potrivită pentru salvarea sufletului vostru; și mai ales să mărturișiți cu exactitate și claritate greșelile și ereziile, cele spuse, făcute și crezute împotriva credinței catolice... făcând o confesiune atotcuprinzătoare, adevărată și sinceră despre întreaga viață, atât pe timpul cât slujați religia cât și atunci când vă aflați în afara ei, pentru a înțelege intenția și țelul care te duc în mod necesar la capătul tuturor activităților și gândurilor și pentru a fi primit în brațele sfintei mame Biserica, ca slujitor al lui Iisus Hristos“.

Acestor cuvinte de îndemn la pocăință, acestei aparente blândeți insinuate printre meandrele procesului, ca tot atâtea picături de venin pentru acuzat, li se adaugă, desființându-le cu totul, o amenințare puternică deși mascată:

„Trebuie să mai spunem că dacă veți continua să negați cu încăpățănare lucrurile pentru care sunteți chemat la judecată, referitor la credința catolică și împotriva alcătuirii sfintei Biserici, să nu vă mirați dacă Sfântul Oficiu va proceda împotriva voastră prin termenii justiției pe care are dreptul să-i folosească în cazul

acelor răuvoitori care nu vor să recunoască îndurarea Domnului Dumnezeu²¹.

La al cincilea interogatoriu (3 iunie) și al șaselea, din ziua următoare, judecătorii insistă în a-l îndemna să-și amintească alte eventuale căderi, lipsuri sau convingeri greșite de care s-a făcut vinovat în trecut. Întrebările puse sunt mereu aceleași, motivul principal al suspiciunii, repetat încontinuu, consistă în faptul că el a trăit timp îndelungat în țări unde bântuie erezia, iar inchizitorii par a nu putea să accepte ideea că el nu ar fi aderat la practicile religioase din respectivele țări, unde era găzduit. Bruno este tot timpul coerent în diferitele afirmații pe care le face în cursul interogatoriilor; el nu se contrazice practic niciodată, argumentează cu subtilitate dar cu simplitate, ca și când ar avea în mod explicit grijă de a se face înțeles, dincolo de orice posibil echivoc sau interpretare greșită. Fără îndoială că judecătorii au rămas uimiți de sinceritatea cu care el s-a acuzat de unele vinovății sau convingeri greșite ce nu-i fuseseră contestate. De altfel, în apărarea sa fusese favorizat de faptul că inchizitorii au aplicat cu o conștiinciozitate scrupuloasă procedurile prevăzute în manualele inchizitoriale, oferindu-i acuzatului copia proceselor verbale cu mărturisirile sale, acuzațiile sau depozițiile din alte texte.

Urmează două luni de tăcere, după interogatoriul unui nobil, Morosini și al librarului Ciotti, care depun în favoarea lui Bruno. E o perioadă foarte mare de timp, după frecvența intensă a primelor interogatorii, ce se desfășuraseră aproape frenetic. Bruno e plin de încredere în faptul că Veneția are o lungă și statornică tradiție de autonomie față de Sfântul Scaun, ca și o tendință la clementă, superioară tribunalului inchizitorial roman. E convins că a fost elocvent atunci când s-a căit în mod sincer, sau oricum așa trebuia să pară. Știe că trebuie să-și recapete libertatea acum, imediat, să evite cu orice preț o prelungire a procesului, sau riscul ca acesta să fie transferat la Roma. Prea multe proiecte, pe care abia și le făcuse, trebuie realizate de urgență. Pe 30 iulie 1592 ușa celei sale se deschide și este condus în sala destinată audiențelor tribunalului. Pe când traversează coridoarele sinistre ale închisorii a luat o hotărâre importantă: va cere iertare, va căuta să obțină o reabilitare completă. Nu îl îngrijorează prea tare prețul pe care va trebui să-l plătească pentru a obține libertatea; în afara unor pocăințe se așteaptă să fie reintegrat în Ordinul dominican, cu obligația de a locui un anumit număr de ani într-o mănăstire, drept domiciliu fix. Bruno crede încă în capacitatea Bisericii catolice de a-l înțelege, poate mai visează, așa cum le-a tot repetat judecătorilor săi, că va

ajunge la papă pentru a-i cere iertare și a-i oferi ca omagiu tratatul său despre *Șapte arte liberale*.

Este momentul cel mai profund dramatic din întreg procesul: judecătorii reiau întrebările puse de nenumărate ori, pe care acuzatul le auzise în toate celelalte ședințe; repetarea interrogatoriului la care el răspunsese pe larg și în mod exhaustiv, pare a fi un proces de hipnoză, ca și când, obligat fiind să audă aceleași întrebări la care răspunsese deja, acuzatul ar urma să ajungă la o interiorizare a vinovăției, atribuită oricum de judecători. E o insistență care trădează în acest caz nesiguranța, incapacitatea de a stăpâni complexitatea situației la care s-a ajuns sub ochii lor.

Invitat prin urmare să reflecteze mai bine asupra propriei vieți și a unor alte eventuale nereguli comise în țările eretice pe care le-a frecventat, „pentru a-și curăța cum se cuvine” conștiința, Bruno răspunde:

„S-ar putea ca de-a lungul timpului să fi greșit și să fi rătăcit calea Bisericii și altfel decât v-am expus, găsindu-mă în mod înșelător expus criticii; dar după ce m-am gândit bine, nu văd care ar fi aceste greșeli. Am mărturisit și mărturisesc și acum toate greșelile mele aflându-mă aici în mâinile Domniilor voastre prea ilustre pentru a fi salvat“.

După ce spune aceste cuvinte se azvârle în genunchi în fața inchizitorilor și ridicându-și mâinile împreunate ca pentru a cere milă, strigă cu voce desnădăjduită, rugătoare:

„Cu umilință cer iertare Domnului Dumnezeu și Prea Iluștrilor Voștri Seniori pentru toate greșelile făcute; și mă aflu aici gata de a îndeplini tot ce veți hotărî cu înțelepciune și veți judeca folositor pentru sufletul meu. Vă implor să-mi dați o pedeapsă, și să fiți neîndurători în a mă pedepsi, decât să reiasă în mod public și să meargă faima vreunei necuviințe pe care aș fi adus-o sfințelor obiceiuri ale religiei“.

Scena este teatrală, intensă și nu se poate să nu-i fi impresionat pe judecătorii care îl ascultă și care cu siguranță sesizează o notă de sinceritate în cuvintele pronunțate de filosof. Din punct de vedere procedural, această totală acceptare a vinovăției ca și cererea de iertare ar trebui să anihileze riscul unei pedepse capitale pentru acuzat, posibilă doar în cazul în care acesta refuza să se pocăiască, rămânând să persevereze cu încăpățănare în greșală. El își încheie cererea de iertare cu o promisiune solemnă, așezat în continuare în genunchi:

„Iar dacă din îndurarea lui Dumnezeu și a Domniilor Voastre prea ilustre îmi va fi lăsată viața, promit să-mi schimb în bine viața, răscumpărând astfel scandalul pe care l-am provocat“.

Inchizitorii sunt obligați să-i ceară de mai multe ori să se ridice și să renunțe la poziția în care se găsește.

Plecarea la Roma

Cu toate acestea judecătorii nu sunt mulțumiți; au senzația că se află în fața unui caz de o deosebită dificultate, a cărui complexitate e sporită prin faptul că acuzatul nu e un om oarecare, vinovat de a fi avut, mai mult sau mai puțin conștient, opinii eretice, ci un mare filosof, a cărui cultură rafinată, chiar în domeniul teologic, este imediat sesizată, care îi citează cu ușurință pe părinții Bisericii, Augustin, Tomas, cunoaște la perfecție atât istoria filosofiei cât și Sfintele Scripturi, a scris multe lucrări unde argumentează în favoarea unei viziuni asupra lumii și a cosmosului ce pare de o libertate și o originalitate ieșite din comun, mergând într-un sens contrar tuturor tradițiilor puternic consolidate. Miza aflată în joc nu este pedepsirea și readucerea pe calea dreaptă a ortodoxiei a unui eretic oarecare, ci clarificarea în fața tuturor, a oamenilor simpli și a comunităților științifice, a laicilor sau a ecleziastilor, care este poziția corectă, aprobată de Biserică și unde anume se greșește. Tribunalul din Veneția nu se simte la înălțimea unui caz atât de complicat. De altfel, conform unei proceduri existente din 1581, tribunalele provinciale, răspândite în diversele state italiene, erau obligate să trimită la Sfântul Oficiu din Roma sinteze după toate procesele în curs de desfășurare și doar pentru cazurile mai grave și mai complexe se prevedea trimiterea unei copii complete a documentelor. Prin această procedură Roma asigură un control amănunțit asupra diferitelor tribunale, respectând un principiu ierarhic care dispunea centralizarea tuturor deciziilor mai importante și în special a celor privitoare la pedepse și condamnări. Tribunalele provinciale aveau o autonomie foarte limitată.

În mod evident cazul lui Bruno a trezit imediat un interes deosebit Sfântului Oficiu roman, care a cerut extrădarea acuzatului la Roma. Din august 1592 până în februarie 1593 Sfântul Scaun reușește, grație interesului personal al papei și a unor presiuni diplomatice intense, să obțină transferarea lui Bruno către tribunalul roman al Sfântului Oficiu. El traversează marea de la Veneția spre portul Ancona pe 19 februarie 1593. Pe 27 februarie intră în sediul central al Inchiziției romane, edificiu de tristă faimă, terminat abia în 1569 și care se înalță nu departe de catedrala San Pietro. Ușa

celulei se închide cu zgomot în urma sa: se află în locul unde va rămâne închis pentru următorii șapte ani. Va ieși de acolo doar pentru a se îndrepta spre Campo dei Fiori.

Filosoful e singur, amețit de lunga călătorie și de mulțimea gândurilor care i se îmbulzesc în minte de când a aflat că va fi transferat la Roma. Nu vede totul în negru, apropierea de Curia papală i-ar putea prilejui unele ocazii de afirmare și de reabilitare totală. Privește celula în care a fost închis: e o încăpere neobișnuit de mare și destul de luminoasă, cu ferestre de dimensiuni normale, străjuite de zăbrele dese. La mijloc se află o masă cu scaune, paturile sunt aliniate la perete, iar pe unul din ele se poate vedea lenjerie și șervete curate. Impresia pe care și-o face nu e tocmai neplăcută, abstracție făcând de tăcerea ireală care te învăluie, imposibilitatea de a comunica cu celulele alăturate din cauza zidurilor groase, nimicitoarea dilatare a timpului. În curând lui Bruno i se comunică regulile pe care va trebui să le respecte în închisoarea romană: e interzis să vorbești sau să comunici într-un fel oarecare cu cei închiși în alte celule; nu se poate citi și nici scrie ceva, în afara actelor referitoare la propria cauză; nu se pot adresa nimănui scrisori, nici în afara, nici în interiorul închisorii. Regulile sunt severe și nolanul este greu încercat, în special de interdicția de a scrie și a oiti.

Ca deținut al Tribunalului Sfântului Oficiu, Bruno are și niște drepturi, care conferă închisorilor inchizitoriale un loc oarecum mai avansat față de instituțiile asemănătoare ale justiției seculare: el are voie să vorbească cu tovarășii de celulă, are dreptul să-și schimbe lenjeria (cearceafuri, șervet și prosoape) de două ori pe săptămână, se bucură de o baie, de bărbier, de o spălătorie și de posibilitatea de a-și cârpi hainele, pe care le poate păstra. Mâncarea e destul de bună iar vinul nu lipsește. De asemenea orice deținut poate adresa cu regularitate anumite cereri sau plângeri către judecătorii tribunalului. În teorie, judecătorii ar trebui să-i viziteze pe toți cei închiși, în realitate o fac doar înaintea sărbătorilor mai importante, ascultându-le în mod direct eventualele plângeri. La închisoare se află în acest moment, în afară de Bruno, alți 44 deținuți, în majoritate oameni ai bisericii²³.

Față de procesul venețian, cel roman se va desfășura cu încetineală și va dura timp îndelungat, chiar dacă încă de la început se prezintă ca o continuare a celui dintâi și nu ca un proces luat de la capăt.

Toamna anului 1593. Somnolența Sfântului Oficiu este perturbată de o întâmplare neprevăzută: un nou martor, un fost tovarăș

din închisoarea venețiană, îl acuză pe Giordano Bruno de o serie de fapte grave și afirmații eretice. Este începutul unei cotituri fatale în procesul lui Bruno. Acuzatorul este un frate capucin, Celestino da Verona, care va sfârși ars de viu în Campo dei Fiori la 16 septembrie 1599, cu câteva luni înaintea lui Bruno. Este vorba de un eretic care va petrece aproape un deceniu în închisorile Inchiziției și care consideră că prin depozițiile lui Bruno din timpul procesului, situația sa a fost înrăutățită. Sunt născociri fără nici o bază, născute probabil dintr-o invidie secretă care îl roade față de marele filosof. Faptul ne dezvăluie relațiile de suspiciune reciprocă care se stabilesc între victimele Inchiziției, chinul unei singurătăți și a unei părăsiri disperate, torturile repetate, prăbușirea fizică și spirituală, toate acestea se răsfrâng în conștiințele celor mai slabi, într-o atmosferă ce devine ideală pentru delațiune, înșelăciune, minciună și în care orice mijloc poate fi folosit pentru a-ți ameliora propria situație, chiar cu prețul de a o înrăutăți pe a celorlalți. Prin aceste acuzații nebunești și inutile fratele Celestino speră probabil să fie bine văzut de judecători, să le câștige îngăduința făcându-se util sau pur și simplu poate dorește să-i facă rău vechiului său tovarăș de celulă. Acuzațiile sunt înșiruite în scris, având efectul unei bombe care explodează în colegiul cardinalilor prezenți la procesul lui Bruno:

Denunțul Fratelui Celestino da Verona

Spune că depune împotriva lui Giordano, deoarece bănuiește că a fost denunțat de el în mod calomnios și denunță în scris împotriva lui Giordano tot ce știe. Mărturisește că Giordano a declarat:

1) Cum că Hristos a făcut un păcat de moarte când s-a rugat în grădină, refuzând voința Tatălui în timp ce spunea: Părinte îndepărtează paharul ăsta de la mine, dacă poți.

2) Că Hristos nu a fost așezat pe cruce, ci a fost spânzurat pe două lemne încrucișate, numite furcă, cum era obiceiul pe atunci.

3) Că Hristos este un țăp blestemat și un câine: spunea că cel care conduce lumea este un trădător, fiindcă nu se pricepea să o conducă bine și ridicând mâinile făcea un gest urât spre cer.

4) Nu există infern și nimeni nu e condamnat la o pedeapsă eternă, și odată cu trecerea timpului toți se salvează, citându-l pe profet: Numquid in aeternum Deus irascetur.

5) Că există mai multe lumi, toate stelele sunt niște lumi și e o mare prostie să crezi că există numai lumea asta.

6) Că după ce trupurile mor, sufletele transmisgrează dintr-un corp într-altul.

7) Că Moise a fost un magician plin de viclenie... s-a prefăcut că a vorbit cu Dumnezeu pe muntele Sinai iar legea dată de el poporului evreu a fost născocită și închipuită de el.

8) Că toți profeții au fost oameni vicleni, înșelători, mincinoși...

9) Că e ridicol și nu trebuie să te rogi la sfinți.

10) Cain a fost un om de bine și pe drept cuvânt l-a omorât pe fratele său Abel, fiindcă acesta era un mizerabil care măcelărea animalele.

11) Dacă va fi obligat să se întoarcă ca frate dominican, o să arunce în aer mănăstirea în care va fi trimis și după aceea va pleca în Germania sau în Anglia printre eretici pentru a trăi după bunul său plac...

12) Cel care a alcătuit sau a ordonat cartea de rugăciuni e un câine blestemat și un țap nerușinat...

13) Nimic din ce crede Biserica nu se poate dovedi²⁵.

Acuzațiile sunt foarte grave și în plus, pentru a le confirma, fratele Celestino îi numește pe încă trei prizonieri ai Inchiziției venețiene. Noua serie de acuzații, în cea mai mare parte deosebite față de cele ale lui Mocenigo, au ca urmare o reluare a procesului, chiar în momentul în care Bruno spera cu putere într-o soluționare relativ atenuată, fiind încă viu efectul gestului său de la Veneția, de mare forță și de o eficace teatralitate. Întreaga sa strategie și avantajele câștigate sunt dintr-odată anulate. Dar se petrece un lucru și mai grav: se prăbușește însăși apărarea lui Bruno, bazată până acum pe faptul că nu exista decât un singur acuzator: Mocenigo. Situația lui Giordano devine cu adevărat disperată când cele trei texte ale martorilor invocați de fratele Celestino confirmă, parțial, acuzațiile: e vorba de fratele Giulio da Salò, de tâmplarul napoletan Francesco Vaia și de Matteo de Silvestris. Vaia implică un alt posibil martor, pe Francesco Graziano, care este imediat audiat de inchiizitori, în ultimele luni ale anului 1593. Ne aflăm în fața unuia din tipicile „lanțuri” de mărturii și implicări succesive pe care tribunalele Inchiziției le urmăreau cu mare abilitate pe timpul cercetărilor îndelungate, conduse cu multă răbdare.

Mărturia lui Graziano agravează ulterior situația lui Giordano Bruno. Avem de a face cu o persoană mai degrabă cultivată, care se ocupă cu copierea și traducerea cărților, dând și lecții. Inchiziția din Veneția îi făcuse proces în 1585 și acum se află din nou în mâinile Sfântului Oficiu în dificila poziție de *relapsus*. Graziano confirmă practic toate acuzațiile fratelui Celestino și adaugă în plus una nouă, afirmând că Bruno respinge cultul imaginilor sfinte.

După strângerea tuturor acestor mărturii, tribunalul se apucă,

plin de zel, de lucru și îl interoghează pe Bruno timp de opt ședințe consecutive, spre sfârșitul anului 1593. Bruno se apără cu hotărâre de toate acuzațiile și respinge plin de mânie, ca și la Veneția, pe cele mai jignitoare sau lipsite de respect; admite că a spus alte lucruri, dar în contextul unei discuții glumețe, fără nici o intenție de injurie sau sacrilegiu. Astfel, de exemplu, a fost o simplă glumă când a spus că bine a făcut Cain că l-a omorât pe Abel.

Imediat după procesul de acuzare începe procesul repetitiv. Este o a doua fază care consistă în reluarea interogării tuturor martorilor, la distanță de timp de prima depoziție, asupra tuturor punctelor aduse în discuție. În teorie ar fi vorba despre o ulterioară posibilitate de apărare din partea imputatului, deoarece martorii, neavând la dispoziție textul primei lor depoziții, ar putea să se contrazică sau să ajungă la dezmințiri, fiind astfel demascați ca mincinoși și calomnatori. De cele mai multe ori de fapt, procesul repetitiv se vedește a fi mai util tribunalului decât acuzatului. Martorii sunt interogați conform articolelor lui Fisco, un extras în care sunt adunate toate capetele de acuzare produse pe timpul procesului: ceea ce înseamnă că fiecare martor e ascultat, reluându-se toate imputările și nu doar cele formulate în mod direct de el, cu riscul evident ca acestea să fie întărite și nu dezmințite. Bruno acceptă procesul repetitiv (altnminteri posibilitățile sale de apărare ar fi fost reduse la zero) și hotărăște să se apere singur, refuzând ajutorul avocatului oficial pe care Sfântul Oficiu îl aproba în folosul acuzatului, în special în cazul persoanelor lipsite de mijloace materiale²⁶.

Sunt formulate *Articolele* extrase din toate actele procesului, ce conțin douăzeci și trei de capete de acuzare. Lui Bruno i se înmânează o copie completă, de pe care lipsesc doar numele acuzatorilor, iar el începe să compileze *Interogatoriile*, o listă de întrebări pe care judecătorii urmează să le pună martorilor pentru a le fi consemnate răspunsurile. Procedura e astfel concepută pentru a evita sau reduce la minim posibilele sugestionări ale martorilor de către judecători sau răspunsurile prea generale: de exemplu fiecare acuzație trebuie să fie însoțită de precizări amănunțite, referitoare la exactitatea cuvintelor auzite, ora și locul, ce alte persoane mai erau prezente, cum au reacționat acestea, pe ce ton a vorbit acuzatul, de ce denunțul nu a fost făcut imediat²⁷. Sunt aspecte importante care demonstrează că procesul inchizitorial nu se înscrie nici pe departe unei jurisdicții barbare; dimpotrivă, multe inovații importante din dreptul penal de mai târziu își au originea tocmai în procedurile Sfântului Oficiu.

Bruno nu se descurajează, își adună forțele, studiază actele

procesului pregătind *Interogatoriile* sale; a depășit dezamăgirea și amărăciunea ce-l cuprinsese după povara noilor acuzații, puse în cârcă de fratele Celestino, deși e conștient că străduința sa, dificilă dintru început, este acum mai mult decât disperată. Este singur împotriva unui tribunal întreg, împotriva a nenumărați acuzatori și trebuie să se apere în special pe mai multe fronturi, de la subtile chestiuni teologice la teze metafizice, dar și la grosolane și vulgare acuzații de blasfemie. Procesul repetitiv se încheie cu o adevărată și totală înfrângere a lui Bruno, prin confirmarea tuturor tezelor acuzatoare. Aproape pentru fiecare cap de imputare (16 din 23) se adună cel puțin două mărturii concordante; amănuntul este important, întrucât o acuzație este considerată imbatabilă atunci când e susținută de două mărturii asemănătoare, chiar dacă acuzatul o neagă.

În iulie 1594 lui Bruno îi este consemnată o copie completă a tuturor actelor privitoare la proces, de la început, pentru a i se permite să-și formuleze răspunsurile și să argumenteze împotriva celor dezvăluite la procesul repetitiv. Cauza este complexă, materialul e stufos și se întinde pe sute de pagini. Bruno lucrează timp îndelungat: își predă apărarea inchișitorilor la 20 decembrie 1594, într-un memoriu de 80 de pagini. Este actul final. Nu mai e loc pentru altceva. Acum se poate spune că s-a încheiat cauza sa: urmează așteptarea sentinței.

Dar soarta îi joacă feste filosofului din Nola, sau mai degrabă se amuză pe seama judecătorilor și a acuzatorilor săi. Are loc o nouă și neașteptată întorsătură a acestui proces, ce capătă aspect de roman polițist; papa în persoană²⁸ (e vorba de Clement al VIII-lea în a cărui blândețe și sensibilitate culturală nu întâmplător spera Bruno) atrage atenția la 16 februarie 1594 că nu s-a făcut o verificare exactă a operelor publicate de filosoful prizonier al Inchișitiiei și cere să se pregătească un raport complet. Se hotărăște suspendarea sentinței. Se pune problema procurării numeroaselor opere publicate de Giordano și formularea unor aprecieri. Lucru greu de înfăptuit, deoarece volumele sunt rare, puțin răspândite, tipărite în locuri neprecizate.

Sfântul Oficiu se apucă de o treabă dificilă, pentru a aduna și a evalua operele, iar Bruno e lăsat în pace timp de un an.

Verificarea cărților durează din martie 1595 până în decembrie 1597. Explicația acestei întârzieri neobișnuite se datorează atât dificultăților obiective de găsire și citire a textelor, cât și faptului că inchișitorii considerau procesul a fi în fond ca și terminat:

conținutul cărților poate cel mult agrava și nu să diminueze desigur concluziile rezultate din procesul acuzator și cel repetitiv. Judecătorii sunt siguri că totul se va termina printr-o condamnare la o lungă și severă detenție.

Carnea și filosoful

În decembrie 1596 lui Bruno îi sunt consemnate propozițiile și tezele cenzurate, extrase din operele sale, pentru ca el să-și pregătească argumentele contrare. După trei luni de studiu și lucru, la 24 martie 1597 Nolanul se prezintă în fața Colegiului judecătoresc în austera sală de audieri: singur, îmbrăcat cu modestie, vlăguit de lungii ani petrecuți în închisoare, slăbit, neputincios în comparație cu forța acuzatorilor săi, el se pregătește pentru o confruntare inegală. Îi sunt adresate primele întrebări și este invitat să răspundă cu exactitate. Bruno invocă în apărare motivațiile pe care le-a susținut mereu, demonstrațiile înlănțuite construite cu răbdare, lasă să se întrevadă armonia ce susține viziunea sa despre univers și despre om.

Departate de a accepta criticile ce îi sunt aduse, formulează o serie de argumentări în favoarea tezei sale filosofice centrale, cea relativă la infinitatea lumilor. După atâția ani de închisoare și de lipsuri Bruno nu și-a schimbat cu nimic pozițiile inițiale. Insistă în menținerea a două planuri distincte: cel al rațiunii naturale, necesar pentru a înțelege natura și cel al credinței și al harului ce se referă la elementele divine, la tainele ce nu pot fi cercetate decât prin cuvântul revelat.

De data aceasta judecătorii nu mai sunt dispuși să tolereze convingerile de neschimbat ale filosofului, hotărârea sa de a apăra o poziție care i-a fost în mod clar etichetată drept eretică. Judecătorii îi ordonă să „renunțe la asemenea absurdități despre lumile multiple“. Nervozitatea membrilor tribunalului se explică destul de lesne: din numeroasele mărturii împotriva lui Bruno doar cea a lui Mocenigo poate fi luată în seamă, întrucât ceilalți martori, cum ar fi Graziano, Vaia sau fratele Celestino, la rândul lor nișteeretici, urmăriți și judecați pentru diferite fărâdelegi, nu puteau fi demni de încredere, conform procedurilor inchizitoriale. În acest caz obligația de a exista două mărturii pentru fiecare cap de acuzație era doar formală și nu de fond. Singura soluție era o confesiune deplină din partea acuzatului, obținută la nevoie chiar prin tortură.

Bruno își dă seama ce are de îndurat, poate că a știut-o din totdeauna. Acum știe că a sosit clipa de mult anunțată și așteptată.

Sfârșitul lui martie 1597. Au trecut doar câteva luni de la ultimul interogatoriu. *Interrogatur stricte* scrie în procesul verbal al ședinței. O formulă destul de indirectă pentru a desemna aplicarea torturei. Bruno știe acum că va trece prin încercarea pe care o aștepta mereu cu neliniște, îndurarea celor mai cumplite chinuri.

Bruno e pregătit. E seară. Ușa celei se deschide și gardienii se apropie ordonându-i să-i urmeze. Bruno se ridică cu ușurință, îi salută cu privirea pe tovarășii înmărmuriți și se lasă purtat pe coridoarele bine cunoscute, înguste și întunecoase. Apoi începe să coboare spre tainițe, acolo unde se găsește camera de tortură, în care urletele se pierd, stinse de grosimea zidurilor. Încăperea e luminată de torțe fumegânde. Bruno privește în jurul său respirând adânc: știe că în curând i se va tăia respirația. Într-un mic cămin din colț arde focul, răsfrângându-și reflexele de-a lungul pereților și pe tavanul boltit; pe ziduri se observă diferite instrumente de tortură, agățate sau sprijinite la întâmplare: pense, clești, călușuri ciudate, bice, frânghii, vergi. De tavan e fixat un scripete cu o funie groasă care atârnă. Pe podea se văd pete înnegrite, probabil sânge încheat cine știe de când. În față este o bancă de lemn luminată de un candelabru, pe care s-au așezat unii dintre judecători: au obligația de a asista la ședințele de tortură ale acuzaților. Alături de ei, secretarul e pregătit să înregistreze tot ce va declara anchetatul în timpul torturii. Bruno ascultă zgomotele și vocile, vede fiecare mișcare, gest sau nuanță de culoare din încăpere: simțurile sale sunt ascuțite de iminența încercării care va dura o jumătate de oră sau o oră, după câte știe, conștient fiind că depășește puterea de rezistență a unui om. Se gândește că cea mai cumplită clipă se trăiește la vederea instrumentelor ce vor fi întrebuințate pe tine, a călăului ce trebăluiește în jurul mașinărilor, ca un muncitor harnic gata să se apuce de lucru; ușa e închisă iar tu ești cu totul neputincios, ești singur, legat. Unica și adevărata experiență a părăsirii este poate cea a omului torturat, când își simte corpul lipsit de apărare, pradă mâinilor pentru care provocarea durerii a devenit o artă, o specializare de mare dificultate. E impresionat de discuțiile gardienilor pe care le aude fără voia lui: vorbesc de lucruri mărunte, de probleme personale, par distrați și plictisiți. Filosoful este pentru ei un om oarecare, unul din mulții nefericiți pe care i-au condus de-alungul anilor la tortură. Pe fețele lor se citește indiferența pe care o inspiră obișnuința cu suferințele victimelor.

Inchizitorii îl invită, plini de bunăvoință să mărturisească,

amintindu-i că dacă persistă în a nega și nu se pocăiește va fi supus torturii. Bruno clatină încet din cap, pentru a nega. Ajunși aici, procedura inchizitorială prevede ca la un semn al judecătorilor gărzile să-l dezbrace și să lege mâinile condamnatului la spate. Judecătorii ordonă ca victima să fie ridicată la doi metri de la pământ. E imposibil să te opui: brațele se sucesc imediat la spate, se dislocă zdrobite; ligamentele, mușchii, oasele, totul pare a se rupe, cu un zgomot surd. Tortura, de la latinul *torquere*, a suci. Din gâtlej iese un singur urlet cumplit, reflex imediat al durerii atroce care pare a urca din brațe spre cap, făcând explozie în creier. După primul moment, după fulgerătoarea frângere inițială, cel torturat deschide ochii, găfăie cu respirația gătuită de apăsarea cutiei toracice, de funiile care îi pătrund cu încetul în carne; trupul îi atârnă tot mai greu; brațele, inerte și dezarticulate, nu mai rezistă și parcă s-ar rupe de trup, lăsându-l să cadă la podea. Judecătorii încep din nou să-l interogheze. Aflat sub tortură, omul trebuie să-și adune mereu puținele forțe rămase și să pronunțe unul câte unul cuvintele, cu o încetineală obositoare. Transpiră puternic, are senzația că mâinile, brațele și șira spinării sunt cuprinse de foc și nu doar atâmate de funie. Timpul trece, dar o oră – timpul maxim admis de proceduri pentru o ședință de tortură – înseamnă în aceste condiții o eternitate, o dilatare nemărginită care pare imposibil de traversat fără a muri. Bruno, care a trecut prin multe ședințe de acest gen de tortură, nu cedează. Judecătorii se dau bătuți: mărturisirea pe care o așteptau nu a venit.

Sosește clipa din urmă

După câteva zile lui Bruno i se înmânează o copie după criticile aduse cărților sale, pentru a-și pregăti o apărare în scris. *Rezumatul procesului*³⁰, redactat în prima parte a lunii martie 1598, ne oferă o sinteză foarte exactă atât a acuzațiilor ce i-au fost aduse, cât și a răspunsurilor sale la fiecare din acestea. În esență criticile aduceau puține noutăți față de totalitatea acuzațiilor inițiale, din doctrina bruniană fiind criticate în special ideea asupra universului infinit, conceptul neoplatonic de *anima mundi* în care părea a se dizolva individualitatea sufletului omenesc, teza despre mișcarea pământului și în sfârșit despre lumea ce nu are început și nici sfârșit.

Procesul se târăgănează mai întâi din cauza încetinelii cu care sunt cântărite răspunsurile scrise ale lui Bruno, dar și ca urmare a unei călătorii la Ferrara întreprinse de întreaga curte pontificală.

Papa se întoarce la Roma doar spre finele lui decembrie 1598. La începutul anului 1599 se hotărăște în sfârșit concluzionarea cauzei. S-au scurs mai mult de 2400 de zile de cercetări, interogatorii și verificări și acum Sfântul Oficiu este în posesia tuturor elementelor necesare pentru a da o sentință. Este unul din cele mai încurcate cazuri cu care Inchiziția a avut de a face și nu întâmplător de curând a fost cooptat în curtea juraților și cardinalul Bellarmino, un tânăr și savant teolog, ce pare indicat pentru a limpezi încrengătura procesuală și care, câțiva ani mai târziu, va fi marele protagonist în procesele lui Galileo. Acuzațiile aduse lui Bruno se împart în trei secțiuni fundamentale: dintr-un prim grup fac parte actele lipsite de cuviință, blestemele, denigrările clerului; dintr-un al doilea grup sunt tezele eronate despre Hristos, Sfântul Duh, Treime: acesta formează nucleul propriu zis teologic, unde erezia poate fi acuzată cu evidență; în al treilea grup se plasează totalitatea pozițiilor filosofice ale Nolanului în ce privește universul, pământul, crearea cosmosului, care vin în contradicție cu viziunea metafizică proprie Bisericii din acel timp. Dacă primul bloc de acuze era cel mai puțin grav, iar al doilea se susținea pe mărturii discordante, cel de al treilea se baza în majoritate pe scrierile filosofului, care furnizau de la sine dovada majoră a vinovăției sale, fără a mai fi nevoie de alte probe sau mărturii.

La 12 ianuarie 1599 Roberto Bellarmino avansează o idee ce va avea urmări decisive și fatale. E necesară o simplificare a tabloului general și în acest scop unica soluție eficace i se pare a fi extragerea din acte, în special din *Rezumat*, a unei serii de propoziții categoric eretice despre care Bruno va trebui să dea seama, decizându-se de ele. Se încearcă crearea unei situații obligatorii, restrictive, care să elimine orice echivoc și să nu mai facă posibil jocul disocierilor subtile sau al unei apărări evazive. Sunt alese din totalul acuzațiilor opt afirmații principale, în mod cert eretice, asupra cărora urmează să se pronunțe acuzatul. Pe 18 ianuarie 1599 lui Bruno i se dă o copie, pentru ca în termen de șase zile să se decidă în privința abjurării. Este ultimul act al procesului; Bruno intuiește acest lucru cu claritate: într-adevăr acceptarea abjurării i-ar garanta viața, aducându-i probabil o condamnare la închisoare pe câțiva ani, urmând a fi trimis într-una din mănăstirile ordinului său; deși vinovat de erezie, el nu este un *relapsus*, adică e condamnat pentru prima oară. Dacă în schimb, nu abjură, cu siguranță va fi condamnat la moarte, pentru lipsă de pocăință. La 25 ianuarie când are loc scadența timpului acordat, Bruno arată că e gata să abjure, cu condiția ca greșelile sale să fie

considerate ca atare *ex nunc*, adică drept greșeli făcute într-un domeniu în care Biserica nu și-a formulat încă o opinie limpede. În acest caz desigur că poziția sa ar fi de o gravitate atenuată, rămânând cu o pedeapsă mult mai mică.

Dar judecătorii nu-i îngăduie Nolanului nici o scăpare, susținând din nou că în ce privește doctrina catolică, toate erorile și afirmațiile eretice sunt aceleași din totdeauna. Suntem în 15 februarie 1599. Bruno este chemat în fața judecătorilor și invitat să abjure, acceptând că cele opt propoziții ce i-au fost prezentate sunt greșite. Este doar primul pas; dacă acceptă și mărturisește că se pocăiește, pentru abjurarea finală în public va fi redactat un text mult mai complex. În caz contrar va avea la dispoziție cele 40 de zile, acordate celor mai încăpățânați, înaintea unui sfârșit indiscutabil fatal. Filosoful se așteaptă la acest răspuns, știe că lupta s-a dus de la început în jurul unor principii și nu va avea parte de nici o concesie. A decis: va abjura. Nu este o alegere tactică, ci o cedare; nu urmărește să câștige timp, ci acceptă înfrângerea. Formulările din procesul verbal inchizitorial ne lămuresc cu promptitudine despre amploarea eșecului:

„Ai declarat atunci că recunoști cele opt propoziții drept eretice și ești gata a le respinge și a le abjura în locul și la momentul hotărât de Sfântul Oficiu și nu numai acele opt propoziții, dar și că erai pregătit să dai ascultare și în ce privește celelalte atribuite“.

Parcă s-ar repeta cele întâmplate la Veneția. Dar dacă acolo mai exista speranța unei rapide ieșiri dintr-o situație dificilă, aici totul devine dramatic, dat fiind că urmează sentința definitivă. În inima lui Bruno lucrurile se învălmășesc ca niciodată până acum; prin minte îi străfulgeră figurile satisfăcute ale inchizitorilor din timpul declarației sale; privirea rece, triumfătoare a cardinalului Bellarmino. E pentru prima oară poate când înțelege cu limpezime absolută că prin abjurare ar scăpa cu viață, dar va fi mort ca gânditor, ne mai putând îndeplini rolul de creator și conducător al mult doritei reforme spirituale și politice. Dacă se salvează își pierde conștiința de sine și își îngroapă proiectul: aceasta este teribila și amara dilemă pe care i-o pune în față acum procesul.

La 5 aprilie încredințează judecătorilor în scris un răspuns în care își manifestă rezerva asupra a două din cele opt propoziții.

Intervine o nouă și lungă pauză, cauza fiind din nou discutată pe 24 august în prezența papei Clement al VIII-lea. Procesele verbale ale ședinței ne arată câte îndoieli îi încearcă pe inchizitori în privința unei bune părți din acuzații; pentru a pune capăt acestui impas toți cei prezenți propun folosirea torturei, chiar agravată și

repetată, pentru a obține recunoașterea vinovăției la capitolele pe care Bruno le respinsese sau care rămăseseră neelucidate. Dacă nu face această mărturisire va trebui să fie declarat nevinovat.

Până la urmă papa dă dispoziție să fie alcătuită o nouă serie de propoziții pentru abjurare. La 10 septembrie Bruno primește invitația insistentă de a abjura propozițiile ce îi sunt prezentate și pentru prima dată i se acordă termenul celor 40 de zile. După șase zile, la 16 septembrie el se declară cu umilință gata de a-și recunoaște greșelile și de a abjura în totalitate. În același timp însă îi adresează lui Clement al VIII-lea un memoriu în care își susține din nou unele dintre teze. Documentul îl supără profund pe pontif cât și pe membrii colegiului de judecători, deoarece demonstrează încăpățânarea definitivă a celui anchetat. Iritarea se explică și prin sosirea unui denunț la adresa sa din Vercelli, cu indicații precise referitoare la *Alungarea animalului biruitor*, text prezentat drept violent antipapal. Lui Bruno i se mai acordă un nou termen de 40 de zile pentru a se pocăi și a se arăta dispus la o abjurare totală, fără nici o condiție. Termenul ia sfârșit pe 17 noiembrie, dar de data asta filosoful nu a dat nici un semn de răzgândire, și-a păstrat aceleași poziții. Hotărârea lui Bruno, încăpățânarea sa de neschimbat este ca o lovitură de cuțit dată tribunalului Inchiziției, mașinărie creată pentru a frânge conștiințele, pentru a le face să se prăbușească cu încetul sub presiunea cuvântului și a forței, a închisorii și a sugestionării, și care nu poate rămâne indiferentă atunci când un om, departe de a fi strivit de loviturile primite, după opt ani de oprimare, interogatorii, torturi, discuții, rămâne pe pozițiile sale și cu o energie renăscută își apără dreptul la o gândire liberă, animat doar de „lumina naturală“. Lovitura este cu atât mai gravă dacă se ține seama de valoarea acuzatului, renumele său de nivel internațional, angajarea și efortul depus de tribunal în stabilirea adevărului.

Suntem în 21 decembrie 1599. Deși cauza este formal închisă, Nolanul primește o ultimă vizită prin care este îndemnat să se pocăiască: este cea de a douăzeci și doua întâlnire cu inchișitorii. Imediat după aceea, același îndemn îi este adresat de doi membri marcant ai Ordinului dominican. Își mai poate salva viața dacă cedează. Dar Bruno s-a hotărât: nu are nimic de retractat, acuzațiile nu sunt altceva decât rezultatul unei greșite înțelegeri din partea judecătorilor tribunalului.

La 20 ianuarie 1600, după ce Clement al VIII-lea află de eșecul acestor ultime două încercări, ordonă ca sentința de moarte să fie emisă, iar deținutul să fie consemnat justiției seculare (*tradatur Curiae seculari*) ca eretic îndărătnic și de nepocăit. La 8 februarie

Bruno iese pentru prima oară din clădirea Sfântului Oficiu și este condus în locuința cardinalului Madruzzi din piața Navona, lângă biserica Sant' Agnese, pentru a asculta sentința de condamnare la moarte. O mulțime de oameni s-a adunat afară și în interiorul sălii, iar zgomotul asurzitor al celor prezenți încetează doar la citirea textului de condamnare:

„... am ajuns la redactarea următoarei sentințe.

Invocând deci numele Domnului nostru Iisus Hristos și a prea glorioasei sale Maici în veci Fecioara Maria, în cauzele mai sus amintite Țl în cea prezentă ce a avut loc în acest Sfânt Oficiu între prea onoratul Giulio Monterentii, doctor în drept, procuror fiscal al numitului Sfânt Oficiu de o parte și tine frate Giordano Bruno mai sus numit, anchetat ca nelegiuit, vinovat, judecat, nepocăit, încăpățânat și îndărătnic, de cealaltă parte: pronunțăm această sentință definitivă a noastră, formulată după părerea și judecata onorațiilor părinți, profesori ai sfintei teologii și doctori în toate legile, sfătuitori ai noștri, enunțăm în aceste scrisuri, spunem, pronunțăm și te declarăm pe tine Giordano Bruno mai sus numit, drept eretic nepocăit, înverșunat și încăpățânat (...) care urmează să fii încredințat Curtii Seculare, așa cum te încredințăm Curtii voastre, monseniore Guvernator al Romei aici de față, pentru a primi pedeapsa meritată, rugându-l să binevoiască a îndulci rigoarea legii în ce privește pedepsirea persoanei tale, pentru a nu fi în pericol de moarte³² sau de mutilare a membrelor³³.

Bruno ascultă în tăcere, îngenunchează în fața judecătorilor săi. Mărunt, slab, tras la față, cu barba neagră și încălțită, vlăguit de cele aproape 2800 de zile de închisoare, de lipsuri, de tortură, de o neliniște care timp de șapte ani nu a împărtășit-o cu nimeni și pentru care nimeni nu l-a încurajat, Bruno stă drept, cu privirea mândră și înflăcărată. Apoi se ridică, uitându-se în jurul său cu ochi întunecați și amenințatori, cu un dispreț abia reținut și pronunță ultimele cuvinte ce s-au păstrat ca mărturie sigură. Sunt cuvinte aspre, dure, izvorâte dintr-un adânc sufletesc ce-i depășește pe judecători și pe cei prezenți, și se află dincolo de moartea iminentă. Sunt cuvinte profetice, neînțelese de cineva, anunțând viitorul Bisericii, și poate, al însăși umanității:

„Poate că voi cei ce pronunțați sentința mea sunteți mai înfricoșați decât sunt eu ascultând-o!“

Într-o pagină din *Alungarea animalului biruitor*, Bruno, eroul unei Renașteri învinsă de obscurantismul Contrareforme, părea să fi intuit în mod profetic ce fel de lume îl va condamna; este una

din cele mai frumoase pagini ale sale și totodată mai amar adevărate:

„Întinericul va sta înaintea luminii, moartea va fi considerată mai folositoare decât viața, nimeni nu-și va ridica ochii către cer, omul credincios va fi socotit nebun, nelegiuitul va fi luat drept prudent, furiosul drept puternic, iar cel rău drept bun. Credeți-mă că cel ce-și va face o religie din rațiune va fi condamnat la pedeapsa capitală; se vor ivi judecăți și legi noi și nimic nu va mai fi sfânt și demn de credință: nu se vor mai auzi lucruri demne de cer și de divinitate. Vor rămâne doar îngerii răului, ce se vor amesteca printre oameni și îi vor îndemna pe cei nenorociți să îndrăznească orice răutate, socotită dreptate; vor isca războaie, jafuri, fraude și tot felul de lucruri contrare sufletului și justiției naturale: aceasta va fi bătrânețea și dezordinea și ireligiozitatea lumii“.

Note

1. „La orele două s-a dat ordin Confreriei că dinimeata urma să fie justițiat unul de nepocăit“: L. Firpo, *Procesul lui Giordano Bruno*, Salerno Editrice, Roma 1993, p. 348.
2. Pentru o evaluare statistică a pedepsei capitale din procesele inchizitoriale din Italia esențiale sunt evaluările făcute de J. Tedeschi, *Judecătorul și ereticul*, Vita e Pensiero, Milano, 1997, pp. 85–91, în care apare clar numărul redus de condamnări la moarte pe întregul parcurs al secolului al XVI-lea. În linii mai generale și J. P. Didieu subliniază că numărul condamnărilor la moarte de către Inchiziție se situează în jurul a 4% din totalul condamnărilor pentru erezie; și de ordinul a 1–2% din totalul general de condamnări (J. P. Didieu, *Inchiziția*, San Paolo, Milano, 1994, p. 74).
3. O descriere sugestivă a uneia dintre întâlnirile lui Bruno cu Bellarmino se poate găsi în G. La Porta, *Giordano Bruno, viața și întâmplările unui primejdios profesor al gândirii*, Bompiani, 1994, pp. 136–142.
4. Diferența între *recidivist* – pocăit și *recidivist de nepocăit* este lămurită de I. Mereu, *Istoria intoleranței în Europa*, Mondadori, Milano 1979, p. 279.
5. L. Firpo, op. cit., p. 348.
6. M. Foucault în textul său *Supraveghere și pedeapsă* (Einaudi, Torino, 1993) subliniază foarte bine semnificația și rolul „publicității“ în cazurile de tortură, dedicându-i un capitol intitulat semnificativ *Splendoarea chimurilor* (pp. 35–75). În sinteză teza lui Foucault s-ar putea rezuma spunând că dramatizarea torturilor nu este un element întâmplător, ci însăși esența puterii punitive din epoca modernă, cel puțin până la jumătatea secolului al XVIII-lea.
7. „Și atât a insistat în încăpățânarea sa, încât a fost condus de slujitorii justiției în Campo dei Fiori, unde a fost dezbrăcat la piele și după ce l-au legat de un stâlp a fost ars de viu, însoțit de Confreria noastră ce-i cânta litanile,

iar călugării îl îndemnau până în ultima clipă să renunțe la încăpățănarea sa, situație în care și-a sfârșit nenorocita și nefericita sa viață"; în L. Firpo, op. cit., p. 348.

8. Ibid., p. 356.

9. Ibid., p. 356.

10. Astfel sună textul condamnării lui Bruno emis de Consistoriu din Geneva: „Iertare de la interdicție cu mustrări. În fața Consistoriului a apărut Filippo Bruno, student, locuitor în acest oraș, care cere să fie din nou admis la Împărtășania ce i-a fost refuzată, deoarece a pronunțat vorbe de calomnie la adresa preoților și a unui administrator al colegiului, numitul Mr. Anthoyne de la Faye; după ce a recunoscut că a greșit grav, și acceptă să primească mustrări severe pentru a fi liber să participe la Împărtășanie, a primit mustrările, ca și iertarea pentru cele făcute, pentru care a arătat recunoștință și mulțumiri”. Citat din J. Rocchi, *Giordano Bruno, Liber internazionale*, Pavia, 1996, p. 83.

11. Sistemul său, de care ne putem apropia, dar ale cărui chei secrete ne rămân în mare parte necunoscute, consistă dintr-un complex întreg de figuri geometrice, simboluri, imagini mitice și astrologice, nume, coduri, culori, numere, așezate pe niște cercuri rotitoare, care permit asociații infinite, nesfârșite lanțuri de raporturi și deducții silogistice; acea *infiniță semioză*, cu alte cuvinte o cercetare nelimitată de sensuri ascunse și de semnificații care sunt unul din cifrele gândirii bruniene.

12. V. Spampanato, *Viața lui Giordano Bruno*, Gela, Roma, 1988, p. 316.

13. „Bruno, ne informează discipolul său Raffaele Egli, improviza cu multă ușurință pe primul subiect care i se propunea. Vorbind cu atâta volubilitate încât nu putea fi urmărit de cel ce scria, dictând cu repeziciunea gândirii sale, antrenat de ardoarea sufletului și sincer convins de cele ce preda, își antrena la rândul său ascultătorii, uimiți de o asemenea minte, memorie și știință”. V. Spampanato, op. cit., p. 315.

14. În afară de *Cina din miercurea Păresimilor*, trebuie să amintim și *De la causa, principio e uno* (Despre cauză, principiu și unitate), *De l'infinito universo e mondi* (Despre infinit, univers și lumi).

15. Nu pare plauzibil să reducem motivele întoarcerii în Italia la căutarea unei catedre universitare, cum pare a face Ciliberto în *Introduzione la Bruno*, Laterza, Bari 1996.

16. V. Spampanato, op. cit., p. 472.

17. Ibid., p. 473.

18. Document venețian n. 2, din L. Firpo, *Procesul lui Giordano Bruno*, Salerno, Roma, 1993, p. 144.

19. Ibid., p. 156.

20. Ibid., p. 158.

21. Ibid., p. 182.

22. Ibid., p. 198.

23. Nu trebuie uitat că Inchiziția avea printre principalele sale îndatoriri, rolul de suprem tribunal pentru toți cei suspectați de erezie, sau oricum de fărădelegi referitoare la credință și ortodoxie, ce țineau de lumea ecleziastică. Un amănunt interesant este că în timp ce oamenii religiei nu puteau fi torturați de către justiția laică, puteau fi supuși la tortură de tribunalele Inchiziției. Acest fapt era valabil și pentru nobili. Cfr. Tedeschi, op. cit.

24. „Declară că depune împotriva lui Giordano, deoarece bănuiește că a fost în

mod calomnios denunțat de acesta, și a denunțat totul împotriva lui Giordano într-un text scris. A denunțat că Giordano spusese“.

25. Firpo, op. cit., p. 47.
26. Vezi J. Tedeschi, *Judecătorul și ereticul. Studii despre Inchiziția romană*, Vita e Pensiero, Milano 1997, pp. 103–104.
27. Firpo, op. cit., p. 6.
28. Să ne amintim că pontiful prezida săptămânal reuniunile Sfântului Oficiu și era prin urmare bine informat în legătură cu toate cauzele în curs, intervenind personal asupra deciziilor și sentințelor mai importante.
29. Cea mai bună descriere despre întrebuințarea torturii și implicațiile acesteia în cadrul procesului inchizitorial este realizată de I. Mereu, *Istoria intoleranței în Europa*, Mondadori, Milano, 1979, pp. 221–228.
30. O copie a *Rezumatului* este prezentată de Firpo, op. cit., pp 247–304. Avem de a face cu un text în latină în care sunt rezumate toate etapele procesului, inclusiv verificarea cărților, iar la fiecare acuzație sunt incluse răspunsurile lui Bruno în apărare, pe scurt, sau doar negările sale. În total sunt XXIV de mici capitole, câte unul pentru fiecare cap de acuzare sau un episod petrecut pe timpul procesului.
31. Firpo, op. cit., Document 66, p. 341.
32. Trebuie să subliniem că această formulă era prescrisă de manualele procedurale ale Inchiziției și avea o importanță pur formală, dezvăluind, după cum susține Mereu de exemplu, culmea ipocriziei la care ajunsese instituția inchizitorială.
33. Firpo, op. cit., pp. 341–343.

GALILEO

Motivele unei confruntări

Roma, 22 iunie 1633. Într-o sală a mănăstirii Santa Maria sopra Minerva, un bătrân stă în genunchi în fața cardinalilor și prelaților din colegiul Sfântul Oficiu. E îmbrăcat cu haina umilă a penitenței și fața sa poartă urmele adânci ale bolii și ale oboselii. Este chipul unui om singur și disperat, părăsit de toți în fața celui mai puternic aparat represiv al Europei acelor vremuri: Inchiziția. Nu l-a ajutat cu nimic faptul că este unul din cei mai mari savanți ai tuturor timpurilor. Din contra, judecătorii lui au fost neîndurători. După ce a ascultat lectura sentinței, condamnatul, rămas în genunchi, pronunță o abjurare¹ solemnă pe care o citește cu voce nesigură:

„Eu Galileo, fiul lui Vincenzo Galileo din Florența, în vârstă de 70 de ani, consemnat personal la judecată și înghenuncheat în fața voastră, a Eminenților și Prea Onorațiilor Cardinali, Inchizitori generali ai Republicii Creștine împotriva corupției eretice; având în fața ochilor mei sfintele *Evanghelii*, pe care le ating cu mâna, jur că întotdeauna am crezut, cred și acum, așa cum voi crede și în viitor cu ajutorul lui Dumnezeu, tot ce se predică și se propovăduiește de către Prea Sfânta Biserică Apostolică și Catolică. Sfântul Oficiu mi-a ordonat prin interdicție juridică că trebuie să renunț întru totul la falsa părere cum că Soarele ar fi centrul pământului, care s-ar mișca, și că nu pot lua în seamă, susține și nici difuza în nici un fel, cu vorba sau în scris, această falsă doctrină, fiindu-mi adus la cunoștință că sus numita doctrină e contrarie *Sfintei Scripturi*. După ce eu am scris și am tipărit o carte în care mă ocup de această hulită doctrină, aducând argumente în sprijinul ei, fără să găsesc vreo soluție, Sfântul Oficiu m-a considerat a fi cu vehemență suspect de erezie, prin faptul că am susținut și am crezut că Soarele ar fi nemișcat și centru al pământului, în timp ce Pământul s-ar mișca, nefiind el centrul. Dorindu-mi eu cu putere să înlătur din cugetul Eminențelor Voastre și a oricărui alt creștin această bănuială puternică, pe drept cuvânt provocată de mine, din

tot sufletul și cu sinceră credință abjur, hulesc și resping aceste erori și erezii, ca și oricare altă greșeală, erezie sau sectă ce contravine Sfintei Biserici”².

Imaginea pe care ne-o oferă citirea acestor cuvinte este cea a unui om cu conștiința zdrobită: marele savant, cel care și-a dedicat viața observării naturii și înțelegerii legilor acesteia, reneagă tot ce descoperise până atunci, rodul cel mai de seamă al reflecțiilor sale, hulește și respinge rezultatele unor decenii de cercetări, în care a crezut mereu, în care crede încă.

Astfel s-a încheiat cel de al doilea proces al lui Galileo. Este un epilog tragic și plin de tristețe al confruntării directe și totale dintre catolicism și știința modernă, al cărui adevărat și pe deplin conștient inițiator este Galileo. Dar pentru a înțelege această încheiere atât de amară și în general întreaga semnificație a acestor evenimente complexe, care au fost cele două procese³ intentate lui Galileo, e necesar să ne întoarcem un pas înapoi, cu un secol în urmă când, în 1543, a fost publicat *De revolutionibus orbium coelestium* a lui Nicolaus Copernic. Cu toată prudența lui Osiander, semnatarul unei celebre prefete a operei, unde teza după care „Pământul se mișcă iar Soarele rămâne nemișcat în mijlocul universului” este prezentată drept o simplă ipoteză⁴, ea deschide în mod ireversibil drumul unei noi modalități de înțelegere a științei. După Copernic alți trei mari astronomi, Tycho Brahe (1546–1601), Johan Kepler (1571–1630) și Galileo Galilei, născut la Pisa în 1564, sunt continuatorii operei de edificare a noii astronomii, prezentând rezultate tot mai riguroase din punct de vedere matematic și demonstrativ. Noul model cosmologic *heliocentric* care se afirmă cuprinde elemente potențial revoluționare nu numai în domeniul științei, dar și pe plan metafizic și teologic. A așeza soarele în centrul universului înseamnă răsturnarea sistemului ptolemeic și a viziunii de inspirație aristotelică asupra lumii, care domina în mare parte mediul universitar al timpului.

Biserica catolică nu are la început o reacție foarte negativă, mai ales în comparație cu rezistențele și disprețul, în special al lui Luther, pe care protestanții le-au arătat față de teza copernicană. Pe parcursul secolului al XVI-lea au loc alte două descoperiri importante. În toamna anului 1572, Brahe observă *Steaua nouă*, care dispare spre sfârșitul lunii martie a anului următor, iar el înregistrează mișcările ei prin calcule de mare precizie; dovada astfel obținută a posibilității pe care o are o stea de a se naște și a muri este o altă lovitură puternică dată viziunii bazate pe *Fizica* lui Aristotel, care desparte lumea sublunară de lumea cerului, ultima

caracterizată prin perfecțiunea *eterului*, materia sau *esența de bază* care o compune. *Steaua nouă*, dimpotrivă, dovedește că cerurile nu sunt perfecte, că și acolo există ceva care se poate naște și pieri: pentru prima oară există o dovadă fundamentală a omogenității întregului univers. Pe plan filosofic, Giordano Bruno intuise deja enormele potențialități pe care le aducea noua viziune asupra cosmosului și radicalizarea tezelor lui Copernic, dezvoltând o metafizică axată pe ideea de infinit⁵.

Galileo devine adeptul entuziast al noii concepții astronomice copernicane, deși nu își exprimă încă poziția prin scrieri oficiale și se limitează să-și facă cunoscută noua orientare în particular. Un lucru e sigur, adevăratul drum al științei este cel indicat de Copernic, fără a exista încă destule dovezi empirice și nici observații suficiente de puternice pentru a-i convinge și pe cei mai sceptici de importanța acestei concepții revoluționare. În 1609 are loc o cotitură: Galileo, luând cunoștință de punerea la punct de către meșteri olandezi a unui nou instrument optic, care ar avea capacitatea deosebită de a mări chiar obiectele foarte îndepărtate, își construiește o lunetă mai puternică și mult îmbunătățită⁶. Noul instrument permite ca obiectele să fie văzute cam de o mie de ori mai mari și de treizeci de ori mai apropiate. Pentru realizarea lui se folosește de micul laborator particular pe care îl are la Padova, lângă locuința sa, unde lucra de mai mult timp împreună cu un meștesugar, vânzând aparatură tehnică și instrumente de măsurătoare, pentru a-și rotunji veniturile familiare. Se bazează de asemeni pe studiile sale aprofundate în ce privește teoria refracției. De altfel, avusese întotdeauna o mare îndemânare practică și va continua mereu să se ocupe de descoperiri tehnologice de imediată utilitate, pe care știința i le oferă.

Savantul pisan intuiește imediat virtuțile noului instrument și în perioadele de lungi observații nocturne îl îndreaptă spre cer⁷, unde i se dezvăluie cu repeziciune un complex de fenomene ne mai observate până atunci de cineva. Galileo face descoperiri importante despre suprafața lunară, despre sateliții lui Jupiter și observă diferența de formă și luminozitate dintre planete și stele. În *Sidereus Nuncius* [Mesagerul stelelor], lucrare publicată în ianuarie 1610, în care strânge rezultatele observațiilor sale, descrie într-o pagină pe drept cuvânt celebră, felul în care arată suprafața Lunei, văzută cu noul și puternicul instrument:

„... am ajuns să fim convinși că suprafața Lunei nu este netedă, uniformă și cu exactitate sferică, așa cum multi dintre filosofi credeau despre ea și despre alte corpuri cerești, ci dimpotrivă,

inegală, cu asperități, plină de adâncituri și de înălțimi, nu altfel decât însăși fața Pământului, care se diferențiază fie prin lanțurile de munți, fie prin adâncimea văilor“.

Consecințele implicite ale celor descrise de Galileo în *Sidereus Nuncius* sunt de o importanță extraordinară: în primul rând se deschide calea spre recunoașterea identității de natură dintre Pământ și Lună și ca urmare distincția dintre lumea cerească și lumea sublunară, pe care se sprijinea întregul edificiu al fizicii aristotelice, este depășită. Dar poate că descoperirea cea mai importantă este cea a sateliților lui Jupiter. Prin ei se dovedește existența unei mișcări cerești a cărei centru este o altă planetă decât Pământul, desființând astfel fundamentul principal al astronomiei ptolemeice și anume teza care considera Pământul drept unic centru posibil al mișcărilor orbitale pe care le îndeplinesc corpurile cerești.

Succesul scrisului galilean este imens în întreaga Europă și Galileo se afirmă cu adevărat drept cel mai important om de știință al momentului: din diferite medii primește semne de stimă și cereri de exemplare ale noului instrument pus de el la punct. Dar succesul neașteptat nu întârzie să provoace invidie și resentimente, mai ales în interiorul comunității științifice.

Sigur este că el primește nu puține dovezi de bunăvoință și de acceptare chiar din partea Curiei romane, unde ia parte la o serie de întâlniri la nivel foarte înalt, pentru a explica plin de entuziasm și cu elocvență, semnificația descoperirilor sale; este primit chiar de papa Paul al V-lea. Ca o încoronare a faimei sale, în 1611 este înscris în Academia dei Lincei. Galileo continuă cu o nouă fervoare cercetările științifice și în 1613 publică o importantă lucrare intitulată *Lettere sulle macchie solari* (Scrieri despre petele solare). El abordează un nou și puternic argument în favoarea sistemului copernican și împotriva tezei aristotelice despre perfecțiunea cerurilor. Dar odată cu noile descoperiri cresc discordiile la adresa vechilor certitudini. În 1613 părintele dominican Niccolo Lorini atacă în mod public nu numai sistemul copernican, dar și pe Galileo. Este un prim avertisment al pericolului latent care se apropie.

La puțin timp după aceea, în decembrie 1613, părintele Castelli, un elev al marelui om de știință, îi scrie lui Galileo, relatându-i că la curtea Medicilor s-au exprimat îndoieli, în special de către Cristina di Lorena, mama marelui duce, față de noile concepții astronomice; astfel de rezistențe s-ar fi datorat în particular faptului că noile teorii păreau a contrazice tot ce se afirma în Sfintele Scripturi în legătură cu mișcarea astrelor. Galileo nu poate rămâne indiferent la această știre: el este angajat și plătit ca profesor la Pisa

și ca filosof principal al marelui duce, iar protecția puternicei case Medici este un lucru mult prea important în cadrul complexei sale strategii de reînnoire culturală. Se decide de aceea să răspundă și redactează două scrisori la interval de câțiva ani: prima, în 1613 e adresată lui Castelli; a doua doamnei Cristina di Lorena, în 1615. Prima scrisoare, cea adresată lui Castelli va fi documentul pe care se vor baza acuzatorii săi în cursul primului proces. Galileo, încrezător din fire în puterea de convingere pe care o au rezultatele unor raționamente precise și exacte, dezvoltă unele argumentări care părăsesc în mod periculos domeniul științei pentru a intra în cel exegetic și teologic; este un pas hotărâtor: savantul, un om profund și sincer credincios, consideră că poate aduce argumente în favoarea strădaniilor sale științifice și susține că ele nu trebuie respinse prin invocarea anumitor pasaje din Scriptură. Galileo își începe scrierea cu afirmații radicale și de mare răsunet:

„... deși Scriptura nu poate greși, nu mai puțin pot greși interpretării ei și cei care o explică în diferite modalități: printre acestea una este cu deosebire gravă și mereu repetată, atunci când exegeții se opresc doar la sensul literal, dând astfel naștere nu numai diferitelor contradicții, ci și unor erezii nepermise și blasfemii; ca urmare, ar trebui să-i atribuim lui Dumnezeu picioare și mâini și ochi, dar și simțăminte umane și trupești, precum mânia, regretul, ura și uneori chiar uitarea trecutului și ignorarea viitorului. Căci, după cum în Scriptură se găsesc multe propoziții false, dacă ne luăm după sensul în sine al cuvintelor, ce sunt aranjate în așa fel pentru a fi înțelese de toată lumea, tot astfel învățații trebuie să sublinieze adevăratele sensuri pentru cei puțini care diferă de poporul ignorant și să lămurească motivele deosebite pentru care au fost formulate prin aceste cuvinte“⁸.

Scriptura nu trebuie înțeleasă ca atare. Prin interpretarea ei se poate greși. E scrisă în felul acesta pentru vulg. Dar înțelepții pot și au datoria de a oferi o interpretare lipsită de eventualele erori.

Galileo adaugă și alte argumentări: natura este tot opera lui Dumnezeu, la fel ca Scripturile, legile sale sunt importante și trebuie respectate, fiind descifrate prin reflecție teologică; dar mai cu seamă, „Aș afirma că autoritatea Sfintelor Scripturi a avut ca singur scop să le arate oamenilor acele propoziții și scrisuri necesare sănătății lor și dincolo de orice învățătură, nu puteau prin alte științe sau alte mijloace să se facă înțelese, decât prin gura Sfântului Duh“.

Acesta este punctul hotărâtor al argumentării lui Galileo: scopul principal, chiar unic, al cuvântului lui Dumnezeu este salvarea omului; toate celelalte adevăruri urmează a fi lăsate pe seama

inteligenței și a cercetării, într-un cuvânt a științei, care trebuie sprijinită și urmată în drumul său spre adevăr.

Luările de poziție ale lui Galileo sunt îndrăznețe și revoluționare și nu întârzie – după difuzarea scrisorii către Castelli – să provoace o profundă tulburare a spiritelor mai puțin deschise spre nou sau mai puternic marcate de climatul cultural opresiv impus, pe măsura trecerii timpului, de Conciliul din Trento. El nu își dă seama că, prin abandonarea terenului strict științific, pentru a aborda teme specifice teologiei, se expune cu multă ușurință atacurilor detractorilor noului.

Caccini, Lorini și alții

Cazul izbucnește pe neprevăzute la Florența: spre sfârșitul anului 1614, fratele dominican Tommaso Caccini ține o predică violentă împotriva concepțiilor heliocentriste ale lui Copernic și Galileo, făcând apel la pasajele din Biblie care par a nega imobilitatea soarelui. Atacul țintește să lovească în Galileo și se vrea un răspuns, deși indirect, la tezele susținute în scrisoarea către Castelli.

Puțin după aceea se produce primul act oficial, care reprezintă propriu zis începutul procesului. La 7 februarie 1615 dominicanul Niccolo Lorini îi trimite o scrisoare cardinalului Paolo Emilio Sfrondati, conducător al Congregației Indexului și al Sfântului Oficiu. Scrisoarea sa e însoțită de o copie a scrisorii lui Galileo către părintele Castelli.

În felul ei, scrisoarea lui Lorini este o adevărată capodoperă și mai mult decât oricare alt document al procesului, ne introduce în climatul creat de Inchiziție în Italia:

„Prea ilustre și onorate Domn,

Deoarece dincolo de obligația comună a oricărui bun creștin, infinită este datoria pe care o au toți frații Sfântului Dominic, așa cum i-a desemnat Sfântul lor Părinte, drept căinii albi și negri⁹ ai Sfântului Oficiu și în speță toți teologii și predicatorii, iată de ce eu, așa umil cum sunt, ca servitor prea devotat al Înălțimii Voastre prea ilustre, căzându-mi în mână o scriere, pe care toți o cunosc pe aici, concepută de cei ce se numesc galileieni și care afirmă că Pământul se mișcă iar cerul e nemișcat, urmând părerile lui Copernic, și în care, după judecata tuturor Părinților noștri din această religioasă mănăstire San Marco, există multe propoziții care ni se par suspecte sau primejdioase, cum este cea că diferitele

moduri de a glăsi ale Sfințelor Scripturi sunt necorespunzătoare și că în disputele asupra efectelor naturale aceeași Scriptură ar fi pe ultimul loc și că cei care o interpretează adesea greșesc când o explică, și că Scriptura însăși nu trebuie să se ocupe decât de articolele ce privesc credința, iar în lucrurile naturale au mai multă putere argumentele filosofice și astronomice decât cele sacre și divine, aceste propoziții Înălțimea Voastră le veți vedea subliniate de mine în scrierea de mai sus, a cărei copie v-o trimit; că în sfârșit când Josua i-a comandat soarelui să se oprească nu se înțelege altceva decât că această poruncă nu a fost dată altuiva ci primului mobil, și nu Soarelui; văzând eu că această scrisoare se află în mâinile tuturor, fără a fi interzisă de vreun superior, că vor să explice Sfintele Scripturi în felul lor și împotriva opiniei comune, cu totul contrarie Sfințelor Scrieri, auzind că se vorbește cu prea puțină stimă despre sfinții Părinți din vechime și de Sfântul Tomas, și că se calcă în picioare toată filosofia lui Aristotel (pe care teologia scolastică o folosește atât de mult), și în sfârșit pentru a-și arăta inteligența se spun nenumărate necuviințe ce se răspândesc prin orașul nostru, rămas catolic prin buna sa natură ca și prin vigilența Prea Excelenților noștri principii, m-am hotărât să vi-o trimit, cum spuneam, Înălțimii Voastre pentru ca voi, îndemnat de un zel sfânt și prin funcția pe care o dețineți, împreună cu iluștrii voștri colegi, să fiți atenți la astfel de fapte și dacă veți considera că e nevoie de o reparație să le stăviliți cum credeți de cuviință, căci *parvus error in principio non sit magnus in fine*. Cu toate că aș fi putut să vă trimit copia unor adnotări făcute pe numita scriere în această mănăstire, m-am abținut din modestie, căci mă adresez dumneavoastră care știți atât de multe și mă adresez Romei unde, după cum spune Sfântul Bernard, sfânta credință *linceos oculos habet*. Vă asigur că eu îi consider pe toți acești galileieni, ca oameni de bine și buni creștini, dar puțin cam încrezuți și cam încăpățânați în părerile lor; tot așa cum vă asigur că sunt însuflețit de zel și implor pe Înălțimea Voastră ca această scrisoare (nu mă refer la scrisul (lui Galileo) să o păstrați secretă, după cum sunt sigur că veți face și să nu fie folosită pentru o depozitie judiciară, ci doar un avertisment plin de înțelegere între mine și voi, ca între un servitor și stăpânul său; vă mai aduc la cunoștință că această scriere a fost ocazionată de una sau două lecții publice, ce au fost ținute în biserica noastră Santa Maria Novella de Părintele Profesor fra Tommaso Caccini, care a expus cartea lui Iosua și capitolul al X-lea al acestei cărți. Acum pun capăt, cerându-vă sfânta binecuvântare și sărutându-vă poalele, cu răgămintea de a- mi acorda una din rugăciunile voastre sfinte¹⁰.

În ciuda stilului mios și servil, de înțeles de altfel dacă ne gândim cui se adresa, scrisoarea ne arată că Lorini înțelegea perfect natura adevărată a problemei, conștient de strategia acuzatoare pe care o punea la cale: în primul rând el nu vorbește despre Galileo, ci mereu despre galileiști; acest lucru poate fi înțeles în două feluri: poate fi semnul unei oarecari temeri din partea denunțatorului de a se ridica în mod direct împotriva lui Galileo, savant faimos aflat sub protecția marelui duce al Tosacanei și stimat de numeroși cardinali ai Curiei romane; pe de altă parte însă, a vorbi la modul general despre galileieni poate fi interpretat ca un atac destul de agresiv la adresa lui Galileo, ce riscă să apară într-un fel ca un conducător al unei secte eretice. Iar secta, după câte am văzut, este un dușman ce trebuie oricum înfruntat.

Lorini nu dorește ca scrisoarea să fie un denunț (*să nu fie folosită pentru o depoziție judiciară*), dar se știe că și o simplă scrisoare anonimă putea duce la un proces inchiizitorial. În sfârșit solicită, deși în mod voalat, intervenția tribunalului. Lorini devine de o ambiguitate penibilă când subliniază ce buni creștini sunt galileienii pe care îi denunță „dar puțin cam încrezuți și cam încăpățânați în părerile lor“, unde nuanța diminutivală ne evocă imaginea unui părinte sever și preocupat, care dojenește niște copii neascultători dar de fapt nu chiar așa de răi; fără a se cere vreo verificare, vinovăția apare ca certă; nicăieri nu se atinge miezul problemei științifice. Condescendența aparentă față de persoanele ce sunt acuzate, sublinierea faptului că acțiunea nu are motive personale, ci e rodul unor scrupule normale și corecte ale unui creștin, nu sunt elemente întâmplătoare, ci prudențe căutate, având în vedere că o procedură acuzatorie a Inchiziției putea fi ușor invalidată dacă se dovedea ostilitatea unui martor față de acuzat.

Un fapt e sigur, acuzațiile formulate din punct de vedere teologic sunt exprimate cu o deosebită limpezime și eficacitate și ele lovesc la țintă. În joc se află în primul rând afirmațiile lui Galileo referitoare la criteriile exegetice ce trebuie să călăuzească pe interpreții Sfintei Scripturi, în special când e vorba de confruntarea textului sacru cu datele pe care le oferă știința modernă. Doctrina copernicană rămâne, în scrisorile lui Lorini, în plan secundar. Și asta e un lucru hotărâtor.

La Roma, tribunalul Inchiziției are de făcut o alegere dificilă: oricum, aceasta va avea consecințe din cele mai grave.

La 25 februarie 1615 Congregația Sfântului Oficiu se decide să deschidă cazul și să dea curs procedurii obișnuite, favorizate acum de faptul că scrisoarea lui Lorini nu ezită să citeze una din cele mai plauzibile dovezi, cum e cea a părintelui Caccini.

Aflând despre deschiderea procesului, Galileo intuiește exact riscul pe care trebuie să-l ocolească din toate puterile, pentru ca Biserica să nu ajungă la o condamnare pe față a noii concepții științifice, paralizându-i încă de la naștere enormele posibilități de dezvoltare. Primul mare demers al savantului în acest sens este *Scrisoarea către Doamna Cristina di Lorena* din 1615, în care el clarifică cu multă putere de convingere relația care trebuie să existe între *adevărul* teologic și *adevărul* științific, cu alte cuvinte între credință și rațiune.

În timpul acesta, congregația Sfântului Oficiu ia cunoștință de scrisoarea lui Lorini și decide să înceapă cercetările, ordonând să fie găsită scrisoarea originală a lui Castelli. Peste mai puțin de o lună, la 19 martie, papa Paul al V-lea, care de obicei prezidează reuniunile Congregației, ordonă să fie ascultat ca martor părintele Caccini¹¹. Acesta e convocat în ziua următoare și depune o lungă mărturie:

„... Declar prin urmare, că citind eu în a patra duminică a acestui an care a trecut, în biserica Santa Maria Novella din Florența, unde din supunere am fost numit lector al Sfintei Scripturi, am urmat cu povestea începută de mine despre Iosua; exact în acea duminică s-a potrivit să citesc acel pasaj din capitolul al X-lea al cărții, în care sfântul scriitor relatează marea minune făcută de Dumnezeu la rugămintile lui Iosua, oprind soarele în loc adică: *Sol, ne movearis contra Ghahaon* etc. Am profitat de ocazie ca pomind de aici... să dojenesc, cu modestia pe care mi-o impune slujba pe care o dețin, o părere anume care a fost a lui Nicolaus Copernic și în zilele de azi, așa cum prea bine se știe în orașul Florența, este susținută și propovăduită, după cum se spune, de domnul Galileo Galilei matematician, despre faptul că Soarele fiind, după el, centrul lumii, ar fi prin urmare nemișcat, fără mișcări locale progresive, adică de la un punct la altul... după acest discurs am avertizat că nu era permis nimănui să interpreteze dumnezeieștile Scripturi împotriva înțelesului pe care i-l dau toți Sfinții Părinți, întrucât a fost un lucru interzis de Conciliul Lateran sub Leoh al X-lea și de Conciliul din Trento“¹².

Prin urmare Caccini repetă cele spuse de Lorini, subliniind contradicția dintre teza copernicană și afirmațiile biblice. Accentuează pe urmă că, temându-se de reacția galileienilor, s-a adresat Inchiziției din Florența „avertizând-o că era bine să pună frâu unor minți prea entuziaste, discipoli ai susnumitului Galilei“. Adaugă în plus o serie de acuzații foarte violente la adresa lui Galilei, de ordin pur teologic și probabil lipsite de temei¹³. Sunt desigur afirmații

mai grave decât cele referitoare la subtilele afirmații exegetice galileene.

Aparatul inchiizitorial e pus din nou în mișcare. Sunt ascultați martorii citați în scrisoarea denunț a lui Lorini, un anume Ximenes și Attavanti. Depozițiile lor, care au loc la Florența pe 13 și 14 noiembrie 1615, nu înrăutățesc situația lui Galileo, ba chiar în anumite privințe dau o altă dimensiune celor spuse de Caccini¹⁴. Attavanti, printre altele, întrebat ce părere are despre credința lui Galileo, răspunde fără ezitare: „Eu îl consider un foarte bun catolic“.

Galileo află cu mare greutate ce conține procedura intentată împotriva lui și se decide să plece la Roma pentru a căuta, prin prezența sa activă, să schimbe situația într-o direcție mai bună: ceea ce îl preocupă nu este atât poziția sa personală, ci dorința de a apăra teoria copernicană de atacurile la care este expusă. Optimist, impetuos, încrezător în sprijinul politic sau ecleziastic de care se bucură, este sigur că poate să-i convingă pe acuzatori cu argumentele demonstrației științifice. În parte, se repetă cele întâmplate lui Bruno.

Într-o dimineață rece de iarnă, pe 3 decembrie 1615, el pleacă la Roma, unde este găzduit de ambasadorul Marelui Duce al Toscanei.

De fapt, poate influența prea puțin asupra evoluției cazului: optimismul său trădează o anumite ingenuitate, faptul de a nu fi înțeles cum trebuie strategia noii biserici, după Conciliul din Trento. Biserica era foarte hotărâtă să-și mențină hegemonia absolută în domniul interpretării Scripturii, doritoare de a cuceri Europa și de a eroda oriunde era posibil puterea Bisericilor reformate, întărită și datorită disciplinei și zelului de care dădeau dovadă noile ordine catolice apărute de curând.

La jumătatea lui februarie are loc o primă cenzurare formală a unor formulări galileene:

„Propoziția cenzurată: Cum că Soarele ar fi centrul lumii și în consecință imobil ca mișcare locală.

Că Pământul nu este centrul lumii și nici nemișcat, ci se mișcă cu totul, printr-o mișcare zilnică“.

La 19 februarie aceste propoziții sunt transmise către cei unsprezece teologi, membrii ai comisiei ecleziastice, ce trebuie să ofere judecătorilor tribunalului elementele necesare, pe plan teologic și științific, pentru a se ajunge la o concluzie a cauzei.

Procesul a căpătat acum o direcție precisă: se renunță la atacarea în mod direct a poziției lui Galileo – prea celebru și cu protecții importante în acel moment – ca eretic, condamnarea fiind îndreptată

mai degrabă asupra tezelor științifice abstracte în sine. Aspectul științific este atacat tocmai pentru a se putea afirma pe un front mai amplu autoritatea absolută a Bisericii: dreptul ei de a interveni oricând va considera că doctrina e în primejdie; dreptul de a revendica tradiția pentru a stabili ordinea adevărului și a valorilor. „Aceasta se confirmă și prin absoluta indiferență științifică a Congregației. Cele două propoziții propuse nu sunt scoase nici din scrierile lui Copernic nici din cele ale lui Galileo și sunt departe de a exprima, chiar și la modul aproximativ, structura științifică a teoriei copernicane”¹⁶.

La 24 februarie 1616 comisia formulează judecata asupra propozițiilor ce îi fuseseră supuse. Este o condamnare severă: prima propoziție censurată (*Sol est centrum mundi, et omnino immobilis motu locali*)¹⁷ este violent comentată de cei consultați: „Toți au spus că propoziția numită este prostească și absurdă în filosofie și în mod formal eretică, deoarece contrazice în mod evident multe exprimări ale Sfintei Scripturi, atât prin înțelesul cuvintelor cât și după exegeza comună și sensul dat de Sfinții Părinți și de teologi”¹⁸. A doua frază care face obiectul evaluării (*Terra non est centrum mundi nec immobilis, sed secundum se totam movetur, etiam motu diurno*)¹⁹ este comentată astfel: „Cu toții au spus că această propoziție merită aceeași cenzură ca și prima din punct de vedere filosofic și luând în seamă adevărul teologic, ea este la fel de greșită în ce privește credința”²⁰. Ceea ce uimește în aceste afirmații grosolane este totala incapacitate de a critica măcar formal teza copernicană, pe planul unei evaluări științifice. Avem încă de a face cu o interpretare rigid literală a unor pasaje biblice și în numele lor se neagă a priori orice valoare unei cercetări. Este o alegere gravă și plină de consecințe: Biserica, ce nu refuzase până în acest moment discursul revoluționar care se deschidea în domeniul științei și încă din marea epocă a Renașterii știuse să absoarbă roadele cele mai bogate și mai fecunde ale noii culturi, acum își desparte drumul de cel al cercetării și al inovației, agățându-se de Aristotel, de scolastică și de o viziune a lumii ce era depășită. Se deschide conflictul dintre Biserică și modernitate, care va avea consecințe multiple asupra istoriei europene ce va urma și care în perioada Iluminismului și a Revoluției franceze se va găsi în două din momentele ei cele mai dramatice și mai semnificative.

Luând în considerare severa opinie de condamnare exprimată de teologii consultați, papa îi ordonă lui Bellarmino „să-l cheme în fața sa pe Galileo pentru a-l avertiza să renunțe la părerile sale; și dacă va refuza să asculte, Părintele Comisar, în prezența a doi

notari și a unor martori îi va impune să se abțină prin toate mijloacele de la predarea și susținerea acestei doctrine și credințe, sau de a vorbi despre ea; dacă nu va accepta, urmează să fie închis²¹. La 26 februarie 1616, la reședința privată a cardinalului Bellarmino, în prezența a cinci fețe religioase ca martori, autoritarul teolog îndeplinește ordinul papei și îi lansează un avertisment sever lui Galileo, impunându-i „să renunțe cu totul la opinia amintită, cum că Soarele ar fi centrul lumii și nemișcat iar Pământul se mișcă și să nu o mai susțină nici după aceea, să o predea sau să o apere, fie cu vorba fie prin scris; în caz contrar Sfântul Oficiu va acționa împotriva lui“. Galileo se supune acestei recomandări și promite să o respecte²².

În afara avertismentului dat lui Galileo, se emite un *Decretum* de condamnare de către Sfântul Oficiu, prin care sunt vizati Copernic și opera sa *De revolutionibus celestium*, Didaco Astunica și un studiu de-al său despre cartea lui Iov și carmelitanul Antonio Foscarini, autor al unui text filocopernican²³. Toate aceste lucrări sunt interzise și puse la Index.

Rămân desigur multe îndoieli asupra unui proces plin de anomalii: în primul rând el s-a desfășurat cu mare repeziciune față de procedurile obișnuite aflate în sarcina tribunalelor inchizitoriale; în al doilea rând „cum se explică, din punct de vedere juridic, faptul că instruirea începe cu Galilei și se încheie cu punerea la Index a operelor lui Copernic, Astunica și Foscarini, dar nu și cele ale lui Galilei?“²⁴ Sunt anomalii importante care vădesc că Biserica, cel puțin în acest moment, nu era atât de interesată să-l condamne pe Galileo, cât ideea unei noi metode științifice, noua idee a adevărului copernican: e vorba de fapt de un proces *ideologic*, în care principiile Conciliului din Trento se ciocnesc cu știința modernă pe cale de a se naște, și în care principala problemă aflată în joc nu este valabilitatea științifică a noii teorii cât certitudinea menținerii unui primat indiscutabil al Bisericii în privința interpretării Scripturii.

Galileo a ieșit în fond neatins din proces; chiar primind un avertisment, nici o operă de a sa nu a fost condamnată iar numele său nu apare în decretul care stabilește ce autori și opere trebuie puse la Index. Oricum, gravă rămâne înfrângerea suferită de proiectul său cultural; concluzia faptelor duce la subminarea totală a încrederii în posibilitatea de a convinge Biserica să îmbrățișeze noua viziune științifică. După publicarea decretului Indexului, Galileo rămâne încă o săptămână la Roma și este primit de pontiful Paul al V-lea cu care face o plimbare de o oră, iar Galileo

povestește că în acest timp: „mi-a spus să trăiesc liniștit, deoarece Sanctitatea sa ca și întreaga Congregație considerau că nu trebuie să-i asculte pe calomniatori și că (atât cât va trăi el) eu puteam să stau în siguranță; mai înainte de a pleca eu, mi-a repetat de mai multe ori că este dispus cu totul să-mi arate prin fapte (în orice împrejurare) bunele sale intenții pentru a mă sprijini”²⁵. Ciudate cuvinte de încurajare, care se înscriu de fapt într-o strategie bine cunoscută de inchișitori: alternarea amenințărilor cu liniștirea, declarându-se protectorii celor care depindeau de ei.

Între timp la urechile lui Galileo ajung zvonuri despre o presupusă abjurare a sa, puse în circulație de dușmanii, nu puțini, pe care îi are, în special printre iezuiți și dominicani, sau dintre persoanele pe care totala sa umilire le-ar face fericite. Savantul se adresează atunci cardinalului Bellarmino pentru a căpăta o dezmințire oficială a zvonurilor și cardinalul i-o acordă imediat, liniștindu-l pe Galileo printr-o scrisoare în care subliniază că el nu a abjurat, nici nu a primit vreo pedeapsă „doar i-a fost denunțată declarația (...) în care se specifică că doctrina atribuită lui Copernic ar fi contrară Sfintei Scripturi, și de aceea ea nu poate fi susținută și nici propagată”²⁶.

Asedierea rațiunii

După avertismentul lui Bellarmino, nu lipsit de ambiguitate după cum am văzut, Galileo reia cercetările de fizică și astronomie, deși afrontul suferit, procesul umilitor și concluzia lui l-au convins că mai mult ca oricând Biserica catolică trebuie atrasă spre noile idei metodologice și științifice, să fie convinsă de o posibilă înțelegere între credință și cercetarea științifică. El intuiește că tocmai marea forță spirituală și organizarea ramificată a instituției ecleziastice, răspunzătoare în mare parte de capacitățile educative ale timpului, pot fi decisive pentru afirmarea unei noi viziuni asupra lumii²⁷, în scopul de a câștiga o bătălie culturală dură și dificilă împotriva obtuzității și a înapoierii din mediile academice. Optimist din natură și hotărât, fără a fi un luptător, cu un temperament aprins și energic, el e convins că deține multe atuuri, fiind antrenat într-o partidă lungă și grea, din care a pierdut doar prima rundă.

În planul cercetării, eforturile lui Galileo se concretizează în una din cele mai importante opere *Il Saggiatore*, publicată în 1623, în același an în care este ales ca papă Maffeo Barberini, cu numele de Urban al VIII-lea, un cardinal ce-i fusese întotdeauna favorabil

lui Galileo și căruia acesta îi dedicase chiar în 1620 o odă în latină, *Adulatio pernicioasă*.

Deși nu susține în mod direct ipotezele copernicane, *Il Saggiatore* este o adevărată *summa* a noii metode științifice, în care, polemizând cu un savant iezuit, Grassi, Galileo stabilește principiul conform căruia adevărul se naște doar din fuziunea *experiențelor simțurilor* cu *anumite demonstrații*. Se reamintește de asemeni faptul că în cercetarea științifică trebuie refuzată o autoritate ce este străină naturii în sine. Cartea cunoaște un mare succes și este apreciată chiar de papa Urban, dar puternicul Ordin al Iezuiților devine un adversat definitiv al savantului pisan.

De la finele anului 1624 până în 1629 Galileo se dedică compunerii operei sale majore, așa cum a numit-o el însuși, *I dialoghi sopra i due massimi sistemi del mondo, tolemaico e copernicano* (Dialogurile despre cele două mari sisteme ale lumii, ptolemaic și copernican). Opera primește *imprimatur* ecleziastic pentru publicare abia în iulie 1631, după o nesfârșită serie de tergiversări și incertitudini ale autorităților, care au durat aproape doi ani. Lunga așteptare pentru autorizarea tipăririi nu este întâmplătoare; în interiorul Curiei romane s-au făcut simțite cele mai puternice rezistențe și îndoieli referitoare la o operă care, sub aparența unei discuții imparțiale despre cele două ipoteze astronomice, pare a ascunde o apărare zdrobitoare a tezelor copernicane. Papa însuși a autorizat în final cartea, dar pune condiția ca teza copernicană să rămână doar o simplă ipoteză.

Dialogul se construiește pe întâlnirea a trei personaje – Salviati, Simplicio și Sagredo – care urmează să dezbată timp de patru zile, pro sau contra, cele două ipoteze astronomice mai importante: cea aristotelico-ptolemeică și cea copernicană²⁸. Personajul lui Salviati este un susținător al sistemului copernican; Simplicio îl reprezintă pe apărătorul ipotezei geocentrice; Sagredo în sfârșit este figura cea mai neutră și are rolul celui care stimulează și direcționează discuția dintre cei doi interlocutori.

La începutul anului 1632 opera este editată și difuzată, trezind un viu interes și obținând imediat un mare consens, atât în Italia cât și în străinătate. Încep să circule însă și primele păreri ostile textului și față de autor, răspândindu-se ideea că figura lui Simplicio ar fi o ironică întruchipare a papei însuși.

Încă din iulie 1632 sosesc de la Roma indicații către Inchizitorul din Florența, prin care se cere împiedicarea distribuirii cărții, până nu i se fac o serie de modificări. Situația se precipită, căci în spatele noii proceduri de instrucție judiciară, ce se profilează la orizont, se

află papa în persoană, care nu recunoaște că în textul galileian ar fi respectate indicațiile și condițiile cerute pentru publicarea dialogului.

Urban al VIII-lea trece printr-un moment greu: Europa e însângeraată din cauza războiului de Treizeci de ani, aflat în plină desfășurare și care devastează lumea germanică, revelându-se drept un război religios de o violență nemaiauzită. Biserica catolică încearcă să-și asume rolul de arbitru între diferitele țări catolice angajate în luptă, dar în fapt tensiunile puternice existente, în special între Franța și Spania, îi slăbesc rolul și autoritatea: este acuzată în mod fățiș că nu apără cu destulă vigoare credința catolică împotriva agresivității țărilor protestante. În acest context, cazul lui Galileo capătă înțelesuri deosebite: nu numai că papa se simte personal ofensat de zvonurile care îl aseamănă figurii ridicole a lui Simplicio, un aristotelic obtuz, dar înțelege că a lovi în Galileo, savant de faimă europeană, bine cunoscut și în mediile protestante, însemna reafirmarea în mod foarte hotărât a autorității Bisericii însăși, a rolului său de netăgăduit ca apărătoare integră a credinței de orice tendință eretică. Papa însuși coordonează faza instructorie a procesului care este de acum pus pe rol în mod formal.

Primul pas, de la care pornește cu adevărat procedura următoare este un lung raport (24 mai 1631) al părintelui Nicolò Riccardi, Profesor al Sfântului Palat, asupra *iter-ului* (parcursului) care a dus la publicarea *Dialogului* galileian: este un document care conține o serie importantă de capete de acuzare. Galileo este acuzat că a „*nesocotit ordinele*“, vorbind despre mișcarea Pământului și stabilitatea Soarelui, nu doar ca o simplă ipoteză, ci ca despre un fapt real; și în special că „a trecut sub tăcere în mod fraudulos o interdicție pe care i-a făcut-o sfântul oficiu în 1616“ (aluzie la avertismentul lui Bellarmino). Printre alte capete de acuzare unele sunt deosebit de grave. Savantul e acuzat de:

„A fi pus o prefață cu caracter distinct, devenită inutilă și străină de restul operei, de a fi așezat concluzia finală în gura unui prost și aprobată la modul indiferent de celălalt interlocutor, și pe care de altfel nu o afli decât cu greutate“; de a trata „faptul ca fiind nehotărât, ca și când decizia ar fi așteptată fără a fi presupusă“; de a fi „zdrobit pe autorii cu păreri potrivnice și care slujesc din plin Sfânta Biserică“²⁹.

În esență Inchiziția arată că nu crede în intențiile de imparțialitate ale lui Galileo și nici că argumentul a fost abordat ca pură ipoteză. În spatele artificului retoric al dialogului, savantul a susținut – se crede – o teză precisă, filocopernicană în mod nesăbuit.

Un bolnav la Roma

La 23 septembrie 1632 Inchizitorul din Florența primește ordinul de a-l convoca pe Galileo și de a-i comunica că va trebui să se ducă la Roma și să rămână toată luna octombrie la dispoziția Comisarului general al Sfântului Oficiu³⁰. Galileo consimte imediat, dar la puțin timp după aceea acuză o serie de indispoziții fizice grave, se vaită de vârsta înaintată și asprimea iernii ce va veni, pentru a amâna călătoria la Roma. Printre altele, Galileo trimite Inchizitorului din Florența certificatele semnate de trei medici care atestă gravele sale indispoziții; certificatul este limpede: Galileo se simte rău cu adevărat, și e greu să nu-ți imaginezi o cădere fizică de origine psihosomatică. Noul proces, indiferent de concluzii, înseamnă sfârșitul speranțelor sale de a atrage Biserica în marea bătălie pentru o cultură nouă și o viziune științifică reînnoită asupra lumii, dar și începutul unui declin ireversibil poate al succesului său.

„Noi subsemnații medici – se arată în certificatul trimis de savant în decembrie 1632 – depunem mărturie că l-am vizitat pe domnul Galileo Galilei și l-am găsit cu pulsul intermitent, între trei și patru bătaii: fapt ce denotă o capacitate vitală scăzută și mult vlăguită la această vârstă înaintată. Pacientul spune că suferă de amețeli frecvente, de melancolie hipocondrică, slăbiciune la stomac, lipsă de poftă de mâncare, dureri prin tot corpul, lucruri confirmate și de alții. Am observat de asemenea o hernie gravă a mușchilor, prin slăbirea peritoneului: afecțiuni considerabile cu toate, ce-i pot pune în pericol viața la cea mai mică provocare din exterior”³¹.

Cu toate certificatele medicale, răspunsul Sfântului Oficiu este foarte sever și nu acordă nici un tăgaz: sau Galileo se duce imediat la Roma, sau după o vizită de control medical, dacă nu va rezulta că viața îi este efectiv în pericol, va fi condus cu forța „carceratus et ligatus ac cum ferris”. Tonul confruntării se ridică în mod dramatic: savantul care era primit cu câțiva ani în urmă la curtea papală și se putea întreține cu cele mai înalte autorități ecleziastice, este amenințat acum ca un bandit de rând.

Galileo înțelege că situația s-a schimbat și la 20 ianuarie pornește într-o călătorie plină de riscuri spre capitala lumii creștine, pe drumuri noroioase, lăsate uneori în părăsire, pline de primejdii, unde cu greu poate găsi locuri de odihnă și refacere, prin regiuni, orașe, sate amărâte, marcate încă de o epidemie de ciumă teribil

de violentă, ce semănase moartea în toată Italia acelor vremuri. Ajunge la Roma pe 16 februarie 1633 și descoperă un oraș, care deși e plin de splendide construcții ale Renașterii, are zone în ruină și nelocuite, năpădite de vegetație și chiar pe alocuri de adevărate pășuni. Galileo este găzduit de ambasadorul marelui duce, Niccolini. Pe 12 aprilie are loc primul interogatoriu. Trecuseră două luni de așteptare în neliniște, timp în care tribunalul Inchiziției nu i-a dat nici un semn; aceste pauze lungi, această așteptare obositoare și aparent nemotivată la care este supus cel anchetat, contribuie la agravarea stării de adâncă depresie a savantului pisan, care începe să se simtă tot mai singur în fața puterii oprimate a instituției cu care se înfruntă, părăsit chiar și de prietenii și protectorii ce știuseră mereu până atunci să-l ajute. Obligat să nu părăsească casa ambasadorului, fără a se putea vedea cu altcineva, savanți sau prieteni, neștiutor de ce urma să-l aștepte dincolo de zidurile Sfântului Oficiu, acum începe probabil să cedeze sufletește; încrederea pe care o avea de obicei în forțele sale, optimismul său se alterează; viitorul devine amenințător, plin de presimțiri sinistre. Savantul e prins în plasa îndoielilor ce nu pot fi ușor soluționate: nu înțelege rostul unui proces la adresa persoanei sale, odată ce opera pe care a publicat-o fusese admisă de inchișitorii în cauză, primise aprobarea de fond din partea papei, făcuse obiectul unei lungi serii de verificări mai înainte de a primi bunul de tipar. Ceea ce îi scapă este faptul că procesul din 1616 fusese în esență unul ideologic, cu scopul de a stabili la modul general autoritatea incontestabilă a Bisericii în ce privește religia, acum este vorba de o problemă ce-l privește personal și se umărește în plan umediat, într-o umilire totală și completă, reafirmarea intangibilității persoanei pontificale, care are multe motive de a se simți jignit. De data aceasta se dorește lovirea omului și nu atât a doctrinei, Roma vrea să arate că este încă în stare să apere ortodoxia credinței, și că în această acțiune nimic nu o oprește, nici prietenii, nici protectorii, nici faima sau valoarea. Galileo este victima aleasă pentru un sacrificiu care valorează cu mult mai mult decât o simplă dispută doctrinară și care trebuie să aibă și va avea un răsunet internațional.

În dimineața zilei de 12 aprilie, Galileo se îndreaptă spre palatul de tristă faimă al Sfântului Oficiu. Aici va rămâne închis, într-o izolare aproape totală, pe întreaga durată a interogatoriilor. Comisarul general, părintele Maculano, îl descoase îndelung. După întrebările rituale și jurămintele, părintele inchișitor îl interoghează dacă are cunoștințe de motivul pentru care a fost convocat; la care

Galileo răspunde că el crede că a fost convocat în legătură cu cartea apărută de curând. După alte câteva întrebări, inchiizitorul schimbă brusc tirul interogatoriului, spre procesul din 1616: începe o acțiune de întoarcere în timp, în care predomină zone de întuneric, de clarobscur și adevărate manipulări. Strategia inchiizitorială este în felul ei obligatorie: ori se reușește să se probeze că Galileo a încălcat, de o manieră sau alta, interdicția impusă în 1616 de cardinalul Bellarmino, ori poziția sa devine greu de atacat, având în vedere publicarea cărții cu aprobarea ecleziastică. Ea ar putea fi îmbunătățită, corectată, chiar interzisă, dar niciodată nu va fi pedepsit autorul care s-a supus întru totul procedurilor de control stabilite de Biserică. Rămâne o contradicție de fond mult prea evidentă: chiar dacă Galileo a nesocotit interdicția, rămâne ca atare faptul că *Dialogul celor două mari sisteme*, citit și studiat de către inchiizitori, primise aprobarea. Poziții eretice nu s-au descoperit în el. Dar această contradicție inevitabilă nu face decât să sporească voința de a-l pedepsi, pe cel care a reușit să pună Biserica într-o situație fără ieșire și în mod special pe papă, printr-un act de forță, de o autoritate primară; ar mai exista o posibilitate de rezolvare, dar prea subtilă și care nu fusese practică nici în 1616: neinițierea procesului, să nu se întreprindă nimic, să se dea un semn de toleranță și deschidere, evitarea cazului ca atare. Dar e prea târziu și prea greu, prea riscant, având în vedere tensiunile ce agitau națiunile catolice și violentele acuzații de slăbiciune pe care le-a lansat de curând cardinalul Borgia, ambasador al regelui Spaniei, la adresa lui Urban al VIII-lea.

Galileo alege o strategie de apărare mai degrabă deschisă și sinceră, uneori de-a dreptul condescendentă³². În ce privește avertismentul dat de Bellarmino, relatează că „din luna februarie 1616, cardinalul Bellarmino mi-a spus că, fiind această părere a lui Copernic cu totul contrară Sfintei Scripturi, ea nu putea fi admisă, nici susținută, dar *ex suppositione* (adică doar ca ipoteză) putea fi folosită“. Părintele Maculano continuă să insiste în mod special tocmai asupra naturii acestei presupuse interdicții pe care Galileo a primit-o, întrebându-l dacă își amintește că prin ea i se impunea că nu va putea „în nici un fel (quovis modo) să admită, să susțină sau să difuzeze“ teoria copernicană. Ne aflăm în momentul cheie al întregului proces: partida se joacă de acum pe înțelesul cuvintelor și al interpretărilor și nu doar pe amintiri, se iau în seamă nuanțe care au implicații hotărâtoare. Sunt aduse în discuție și primele interogatorii. De fapt Galileo nu fusese judecat în 1616, astfel că nici numele, nici operele sale nu apar în decretul final al

Indexului cărților; nu a existat o condamnare. Însăși interdicția despre care Inchizitorul general îl interoghează n-a însemnat o sancțiune: într-adevăr în ordinul dn 25 februarie 1616 pe care papa l-a transmis lui Bellarmino se prevedea avertizarea lui Galileo de către cardinal de a nu mai ține seama de părerea lui Copernic și doar dacă ar fi refuzat să dea ascultare (recusaverit parere), să-i impună interdicția formală de a renunța la doctrină; în sfârșit dacă nici așa nu s-ar fi supus, urma să fie încarcerat³³. În raportul pe care Bellarmino îl face către congregația sfintei Inchiziții la 3 martie 1616 în legătură cu avertismentul pe care i l-a dat savantului, rezultă deplina și imediata consimțire a lui Galileo (acquieievit) de a renunța la opinia copernicană³⁴. Această supunere imediată excludea necesitatea interdicției, care de fapt e foarte probabil că nu a fost dată.

În plus, și în *Atestatul cardinalului Roberto Bellarmino* (doc. f. 92r.) din 26 mai 1616, atestat cerut de însuși Galileo împotriva celor ce susțineau că el ar fi abjurat, rezultă limpede că savantul nu a primit nici o pedeapsă, ci doar i s-a comunicat că doctrina copernicană „este contrară Sfintei Scripturi, și prin urmare nu poate fi susținută și nici admisă”³⁵, fără a i se interzice a o folosi ca ipoteză teoretică. Galileo susține cu insistență că în felul acesta a înțeles ceea ce se numește impropriu *interdicție* și care nu era în schimb decât avertismentul lui Bellarmino. Acum însă, pentru a-l acuza pe savant, Inchiziția se folosește de un document datat 26 februarie 1616 și intitulat *Avertismentul Cardinalului Roberto Bellarmino către Galileo* (ff. 43v-44r), cu un conținut diferit de celelalte documente referitoare la același episod și care e centrat pe următoarele afirmații: Galileo a fost convocat în casa lui Bellarmino pentru ca „Părintele Comisar să-i pună în vedere și să-i ordone susnumitului Galileo, prezent acolo de față (...) de a renunța cu totul la susnumita opinie, cum că soarele ar fi centrul lumii iar pământul ar fi cel care se mișcă, deasemeni, să nu o ia în seamă, să nu o difuzeze sau susțină în nici un fel (quovis modo), nici prin viu grai și nici în scris; în caz contrar, Sfântul Oficiu va acționa împotriva lui. La această interdicție Galileo a consimțit și a promis că se va supune (Cui praecepto idem Galileus acquieievit et parere promisit)”³⁶.

Documentul, care nu este semnat de nici un notar, nici de martori, deoarece se prezintă probabil ca o comunicare exclusiv verbală și în parte informală, provoacă îndoieli: în primul rând, după cum s-a observat, e în ciudată contradicție, chiar total diferit față de celelalte documente cu siguranță autentice, ce se referă la

același episod (cum putea Bellarmino, după o interdicție atât de severă, să-i acorde un atestat liniștitor și binevoitor, așa cum a cerut și a obținut Galileo?). Și de ce inchișitorul, în interogatoriul din 12 aprilie insistă asupra nuanțelor documentului care *acum* se dovedesc mai primejdioase pentru Galileo, cerându-i să-și amintească cine și în ce fel i-a poruncit „că nu trebuie să ia în seamă în nici un fel (quovis modo), să susțină sau să difuzeze susnumita doctrină?”.

În al doilea rând conținutul acestui document nu este confirmat de Galileo la primul interogatoriu, tocmai în punctele sale esențiale („iar celelalte două elemente aduse la cunoaștință prin numita interdicție, adică *nec docere et quovis modo*, nu mi le amintesc, deoarece cred că nu sunt explicate în atestatul (cel al lui Bellarmino), de care am ținut cont și pe care îl păstram în memorie“)³⁷; în sfârșit lucrul cel mai important este că documentul regăsit în *mod providențial* de către judecători pare redactat tocmai pentru a susține strategia de acuzare a tribunalului în procesul din 1633, și nu ca o logică concluzie a celui din 1616. Acel *quovis modo*, asupra căruia insistă îndelung părintele Maculano în interogatoriul său, este o limitare mult prea radicală, într-un cuvânt greu de crezut.

Problema e complexă, dacă ne gândim că au existat cercetători (de exemplu Wohlwill), care prin analiza modalității de punere în pagină, a stilului, a grafiei documentului din 26 februarie, au adus argumente în favoarea tezei că documentul însuși este un fals, adică reprezintă o refacere ulterioară, în sprijinul procesului din 1633, a avertismentului primit de Galileo în 1616, refacere care denaturează în câteva puncte esențiale felul în care s-a desfășurat întâlnirea cu Bellarmino, pentru a furniza acum elemente sigure, prin care să fie dovedită vina savantului. Procesul asumă o formă „politică”: era prea important în cadrul strategiei lui Urban al VIII-lea și a Curiei papale, pentru a fi lăsat la întâmplare sau a permite o verificare amănunțită și onestă a faptelor. Pentru întregirea tabloului, trebuie adăugat că tribunalele inchișitoriale, ca și justiția penală a timpului (să ne gândim la *Povestea coloanei infame* de Manzoni), pornesc de la o viziune juridică bazată pe *prezumția de vinovăție*; Galileo simte că nu mai are scăpare: pus în fața unui document a cărui existență nu o cunoștea, conținând afirmații ce îi pot fi fatale, renunță la luptă, renunță să-și mai apere lucrarea, acel *Dialog al celor mai mari sisteme*, pe care o considera opera sa cea mai importantă și ajunge în mod paradoxal să declare că scopul său nu era să apere ci să combată doctrina copernicană. Este o apărare

grosolană, deoarece e prea evident că prin lucrarea sa tezele ptolemaice erau distruse și ridiculizate, pentru a favoriza în mod hotărât teza heliocentrică; comportarea lui Galileo se explică poate prin dorința de a termina cât mai repede cu toate, de a scăpa din capcana ce se strânge tot mai tare în jurul său. Dar afirmația sa stângace este dezmințită pe loc de trei dintre teologii care, fiind însărcinați cu evaluarea operei incriminate, depun pe 17 aprilie rapoartele în care cu toții sunt de acord că Galileo și-a asumat și a dovedit că teza copernicană este cea adevărată, și nu a considerat-o câtuși de puțin drept o simplă ipoteză.

Savantul pisan e convins, probabil într-o discuție extrajudiciară cu părintele Maculano, să aleagă de acum calea mărturisirii, admitând că a greșit. E un moment de mare tristețe, în care asistăm, ca într-o încercare dramatică, la frângerea unei conștiințe, la pierderea unor valori și certitudini, la un dezechilibru al rațiunii sub presiunea unui asediu violent, probabil de nesuportat.

La 30 aprilie face o depoziție în care admite că a susținut și argumentat tezele heliocentrice cu prea multă energie, a apărât în mod excesiv tezele pe care nu le crede deloc adevărate. Pentru a-și explica eroarea invocă motivații psihologice, precum:

„plăcerea naturală pe care o simte omul pentru raționamentele subtile, de a se arăta mai ascuțit la minte decât alții, pentru a găsi, chiar prin formulări false, idei ingenioase și de o aparentă probabilitate“.

Cere apoi, din exces de zel, într-o abandonare de sine grotească, să i se permită să adauge *Dialogului* său alte două zile, în care promite „să reia argumentele folosite în favoarea numitei opinii false și condamnabile, pentru a o combate în cel mai eficace mod în care va fi inspirat de Dumnezeu“.

La 10 mai Galilei, căruia i se permisesese între timp să se întoarcă în casa ambasadorului Marelui Duce al Toscanei, este din nou convocat și încearcă să se apere, reafirmând sinceritatea și cinstea intențiilor sale, ca și motivele care l-au împins să greșească; subliniază apoi, nu fără dreptate, că buna sa credință e dovedită înainte de toate prin faptul că s-a supus celor mai severe verificări prevăzute în baza decretului Indexului. Galileo speră ca declarațiile sale, voința sinceră, sau oricum exprimată cu putere, de a-și revizui greșelile, să fie de ajuns pentru evitarea unor consecințe mai grave, permițând închiderea cazului... După câteva săptămâni intervine papa însuși, care imprimă o nouă întorsătură procesului.

Pedeapsă și umilință, abjurarea

Urban al VIII-lea dorește un succes total și nu se poate mulțumi doar cu o confesiune, oricât de sinceră ar fi ea; pentru ca procesul să capete toată încărcătura „politică” care se dorește e nevoie de un puternic act formal, capabil să asigure procesului în sine și concluziei sale întregul răsunet necesar. La 16 iunie 1633 papa în persoană dictează condițiile în care se poate încheia procedura judiciară împotriva lui Galileo: „Referitor la cauza numitului Galileo Galilei, Sanctitatea sa a decretat ca acesta să fie interogată despre intenția sa, fiind amenințat cu tortura”. Documentul continuă indicând ca în concluzia procesului Galileo să facă o abjurare publică și solemnă în fața Sfintei Congregații, odată cu condamnarea sa la închisoare.

La câteva zile după ordinul papal are loc un ultim interogatoriu luat lui Galileo. Suntem în 21 iunie. Răspunsurile savantului sunt ciudat de laconice și din ele transpare o amărăciune, o prăbușire care impresionează:

Int. „Ce mai aveți de spus?”

R. „Nu mai am de spus nimic”.

Int. „De când ați susținut și susțineți că soarele este centrul lumii iar pământul nu este și se mișcă chiar printr-o mișcare diurnă?”

R. „Cu mult timp în urmă, înaintea hotărârii Sfintei Congregații a Indexului și înainte de a primi acea interdicție, eu eram destul de nepăsător și consideram că cele două păreri, ale lui Ptolemeu și Copernic, erau discutabile, deoarece amândouă puteau fi adevărate; dar după hotărârea mai sus amintită, bazându-mă pe prudența celor superiori, nu am mai avut nici o îndoială și am considerat, așa cum consider și acum că părerea lui Ptolemeu, privind stabilitatea pământului și mișcarea soarelui, este neîndoielnică și cu totul adevărată”.

Urmează o serie de întrebări și amenințări pe un ton din ce în ce mai agresiv: la negarea repetată a lui Galileo de a fi crezut în teoria copernicană, inchiuzitorul îi impune „să declare de la sine (adică fără a fi constrâns prin tortură) adevărul, dacă admite sau nu admite părerea aceea”. Deoarece savantul neagă din nou că ar fi crezut în heliocentrism, i se spune că „dacă nu se hotărăște să

mărturisească adevărul, se vor folosi împotriva lui toate tratamentele prevăzute de lege“. „Eu nu iau în considerare – răspunde Galileo – și nici nu am luat în considerare această părere a lui Copernic, după ce mi s-a pus în vedere prin interdicție că trebuie să renunț la ea, de altfel mă aflu la discreția voastră, puteți proceda după cum doriți“. „Spuneți adevărul, altminteri vom ajunge la tortură“. „Mă aflu aici pentru a mă supune; și nu am mai luat în seamă această opinie după ce am fost avertizat, așa cum v-am declarat“. Acestea sunt ultimele cuvinte rostite de Galileo care, până la amenințarea cu tortura, nu cedează.

Dar a doua zi, pe 22 iunie 1633, prezintă o abjurare completă a greșelilor sale, în fața întregii Sfinte Congregații a Sfântului Oficiu.

Rămâne de știut dacă el a fost cu adevărat torturat. Textul sentinței ne oferă puține alternative; în el se consemnează:

„Și deoarece ni s-a părut că tu nu ai declarat în întregime adevărul despre opinia ta, am hotărât că este necesar să acționăm împotriva ta printr-un *examen riguros*; și astfel fără a prejudicia într-un fel cele mărturisite sau deduse împotriva ta, cum ar fi susnumita părere, să poți răspunde ca un bun catolic“.

Expresia *examen riguros* înseamnă în limbajul manualelor pentru inchiזורi ale epocii (de exemplu, Masini) tortura. E adevărat că Galileo are șaptezeci de ani, dar procedura inchiזורială prevede o soluție și pentru persoanele în vârstă. În aceste cazuri ele nu erau supuse încercării cu frânghia, prin care trupurile prea fragile ar fi fost iremediabil schilodite și se recurgea la arderea tălpilor cu o flacără puternică, la aplicarea unor menghine la călcăie sau alte pedepse speciale. Mijloacele nu lipseau. Sentința lui Galileo care se referă de altfel în mod limpede, după cum s-a văzut, la utilizarea torturii, va fi citită și difuzată în întreaga Europă; ne e greu să credem că o problemă atât de delicată putea fi falsificată sau ca realitatea să fie deformată cu totul³⁸.

La 22 iunie, în mănăstirea Santa Maria sopra Minerva, Galileo ascultă în genunchi sentința de condamnare care reface pe scurt etapele parcursului judiciar și se încheie astfel:

„Spunem, pronunțăm, declarăm și hotărâm ca tu, numitul Galilei, prin cele ce reies din proces și mărturisite de tine mai înainte, ai devenit puternic suspect de erezie în fața Sfântului Oficiu, prin faptul că ai luat în seamă și ai crezut în doctrina falsă și contrară Sfintelor și Divinelor Scripturi, cum că soarele ar fi centrul pământului și că nu s-ar mișca de la răsărit la apus, și că pământul s-ar mișca și nu ar fi centrul lumii, că s-ar putea lua în seamă și

susține ca probabilă o opinie după ce ea a fost declarată și definită contrarie Sfintei Scripturi; în consecință ai căzut în toate interdicțiile și pedepsele prevăzute de sacrele canoane și alte alcătuiri generale împotriva unor asemenea fărădelegi impuse și promulgate. De care suntem mulțumiți să fii absolvit, cu condiția ca mai înainte, cu inima sinceră și credință neprefăcută, să abjuri în fața noastră, să hulești și să disprețuiești susnumitele greșeli și erezii ca și oricare altă greșeală și erezie contrară Bisericii catolice și Apostolice, în modalitatea și forma pe care noi o vom stabili³⁹.

Inchiziția dorește ca sufletul acuzatului să fie în întregime dezvăluit, să nu mai aibă nici un colțișor ascuns, să nu se mai poată sustrage privirii cercetătoare a judecătorului: în acest sens abjurarea reprezintă culmea cea mai înaltă a acestei strategii, persoana anchetată mărturisește împotriva sa tot ce acuzatorul dorește să audă. Galileo primește să trăiască această unică experiență de înstrăinare, de pierdere de sine, de trădare a propriei conștiințe și a propriei intimități, fără a fi probabil cu totul conștient de ce înseamnă cu adevărat a abjura, cedând, tulburat de tortură, în fața unei presiuni la care nu mai rezistă.

După ce a ascultat citirea sentinței, el începe să citească cu voce tremurătoare textul abjurării „sale“. Reface povestea „greșelilor“ sale filosofice și teologice, și după ce disprețuiește și hulește toate ideile eretice și contrare Bisericii, pe care în mod greșit le-a crezut, își împlinește calvarul, rămânând în genunchi și fiind îmbrăcat cu ridicolul sanbenito pentru a recita partea finală a textului de abjurare:

„... și jur că în viitor nu voi mai spune și afirma, cu vorba sau cu scrisul, lucruri pentru care aș putea fi astfel bănuit; iar dacă voi afla de vreun eretic sau suspect de erezie, îl voi denunța acestui Sfânt Oficiu, sau inchișitorului sau superiorului din acel loc în care m-aș afla... și prin încălcarea uneia din promisiunile și jurămintele mele, ceea ce Dumnezeu nu va permite, mă supun oricărei pedepse prescrise de Sacrele canoane și alte prevederi generale și particulare împotriva unor asemenea fărădelegi, impuse și promulgate. Așa să mă ajute Dumnezeu și aceste sfinte Evanghelii, pe care le ating cu mâna mea“.

După pronunțarea textului își făcu semnul crucii, se ridică și se duse să semneze documentul.

„Eu subsemnatul Galileo Galilei am abjurat, am jurat, am promis și m-am obligat precum se amintește mai sus și în numele adevărului, am scris cu mâna mea prezenta declarație a abjurării

mele, citită cuvânt cu cuvânt la Roma, în mănăstirea della Minerva, în ziua de 22 iunie 1633. Eu Galileo Galiei am abjurat precum am scris mai sus, cu mâna mea“.

Sub privirile reci și nepăsătoare ale judecătorilor săi Galileo a atins pragul de jos al umilinței: prin abjurarea sa publică s-a dorit nu atât și nu numai restabilirea adevărului ortodox, ci distrugerea celui mai important personaj, reprezentativ pentru noua știință despre natură; pedepsirea și umilirea lui Galileo înseamnă pentru curtea papală un puternic semnal dat către întreaga lume catolică și către comunitățile științifice. Tocmai de aceea sentința și textul abjurării sunt trimise după aceea în toate diocesele mai importante, către Inchizitorii care vor avea grijă ca ele să fie citite și difuzate în toate centrele de cultură, în universități, prin adunările de matematicieni și fizicieni, astfel încât cultura vremii să fie înfri-coșată și aproape paralizată, pentru a se restabili respectul deplin datorat Bisericii și doctrinei sale. Abjurarea a dus poate la obținerea unui efect mai mare decât cel provocat de un rug și o execuție exemplară, precum cea a lui Bruno, care ar fi creat inevitabil în jurul victimei o aureolă de prestigiu și de eroism. Nu întâmplător Bruno, mai mult decât Galileo, va deveni în tradiția istorică martirul libertății de gândire. Abjurarea este o dovadă a violenței care minează în profunzime Biserica, dar și a slăbiciunii lui Galileo, pe care procesul l-a rănit și l-a distrus.

Savantul pisan își va petrece ultimii ani ai vieții sale în mica vilă din Arcetri, unde i se permisesese să se retragă, aproape de mănăstirea unde se afla fiica sa maica Maria Celeste, care îi va ține tovărășie și îi va mângâia bătrânețile amare. Curând va fi atins de o formă de orbire aproape totală și el se va dedica scrierii ultimei sale opere, cea mai importantă probabil, *Discorsi e dimostrazioni matematiche*, ce va fi publicată în Olanda, la Leida, în 1638.

Moare în 1642, înconjurat doar de câțiva prieteni credincioși. Odată cu el dispare ultima mare figură a Renașterii italiene, omul care dusesese la apariția științei moderne, care anunțase, fără a fi înțeles, necesitatea cercetării critice și raționale a naturii, vestitorul Iluminismului și al epocii moderne.

Dar cazul Galileo nu se încheie odată cu moartea sa, dimpotrivă rămâne deschis și încă incitant, cerând în mod continuu noi eforturi de înțelegere, dovedind tot mai mult că el nu e un simplu fapt istoric printre atâtea altele, ci una din figurile eterne care va însoți pentru mult timp încă parcursul spiritual al Occidentului.

Note

1. Despre semnificația juridică a abjurării, cele mai valoroase analize se găsesc în I. Mereu, *Istoria intoleranței în Europa*, Mondadori, 1976.
2. *Documentele procesului lui Galileo Galilei*, sub îngrijirea lui M. Pagano, edițiile Città del Vaticano-Archivio Vaticano, Roma, 1984, citate de acum înainte sub sigla PGG, urmată de numărul paginii din care este extras citatul.
3. Primul proces a avut loc în 1616.
4. „Astronomul este cel care are menirea de a alcătui, printr-o observare scrupuloasă și conform regulilor, o descriere a mișcărilor cerești; apoi să dea explicații sau – neputând în vreun fel să le descopere pe cele adevărate – să le imagineze și să inventeze o ipoteză, o presupunere care să facă posibilă calcularea acelor mișcări, urmând principiile geometriei, atât în viitor cât și în trecut“. din *Prefața* lui Osiander, citat extras din N. Copernic, *De revolutionibus orbium coelestium*, Einaudi, Torino 1975, traducere italiană îngrijită de Corrado Vivanti, p. 3.
5. Trebuie să amintim pe scurt despre faptul că în *De revolutionibus* Copernic vorbește de un univers cu mult mai mare decât cel ptolemeic (de 2000 de ori mai întins), dar nu infinit.
6. După cum se știe Galileo nu este inventatorul *lunetei*, care este de origine olandeză; el este însă primul care îi intuiește posibilitățile științifice și care o utilizează, cu o riguroasă metodologie, pentru a observa cerul. Instrumentul fusese creat și a avut inițial întrebuințări în special militare.
7. Gestul lui Galileo nu poate fi banalizat; pentru a observa stelele cu ocheanul era nevoie de un curaj autentic și de un geniu științific: e de ajuns să amintim că în sânul comunității științifice au existat savanți care au refuzat să considere drept revelatorii observațiile telescopice și unii au refuzat chiar să încerce utilizarea noului instrument.
8. PGG, p. 72.
9. „Câinii albi și negri“ este exprimarea uzuală pentru a indica Ordinul dominican; se face o aluzie la culorile rasei Ordinului.
10. PGG, p. 69. „Din rugăciunile voastre sfinte“ este lectura acceptată de majoritatea cercetătorilor textului lipsă după *din*.
11. „Die 19 martii 1615. Sanctissimus ordinavit examinari fratrem Thomam Caccinum, Ordinis Predicatorum, quem illustrissimus Dominus cardinalis Araceli dixit esse informatum de erroribus Galilei, et instare illos deponere pro exoneratione suae conscientiae“ („Sanctitatea sa a ordonat să fie examinat părintele Tommaso Caccini, din Ordinul Predicatorilor, care, după spusele prea ilustrului Senior cardinal Aracoele, este informat despre erorile lui Galileo, și dorește să depună mărturie despre acestea pentru a-și ușura conștiința“) PGG, p. 79. E interesant de observat cum în ordinul dat de examinare a părintelui Caccini, apare deja afirmația certă a pozițiilor greșite asumate de Galileo. Aparatul inchiizitorial se baza pe cultivarea suspiciunii: în orice procedură se pleacă de la prezumția de vinovăție, pe care acuzatul va trebui să încerce să o dezmințe.
12. PGG, p. 81.

13. Galileo este acuzat în privința a trei puncte: „Dumnezeu nu este substanța, ci din contra accidentul: Dumnezeu este ceva sensibil, deoarece în el se află senzațiile divine; cu adevărat miracolele care se spun că sunt făcute de Sfinți, nu sunt minuni“.
14. Amândouă interogatoriile încep cu formula rituală „An sciat causam suae vocationis“ stabilită de diferitele manuale ale inchișitorului și de o perfidie subtilă: cerându-i-se persoanei convocate de tribunalul Inchișției dacă știe din ce motiv a fost chemat, de fapt este invitat să se expună riscului de a mărturisi lucruri pe care tribunalul însuși nu le cunoaște și pe care nu le așteaptă, ajutând în felul acesta la strângerea unor informații și expunându-l pe acuzat mai mult decât o cere situația sa.
15. PGG, p. 99.
16. A. Banfi, *Viața lui Galileo*, Feltrinelli, Milano 1962, p. 157.
17. Soarele este centrul lumii, și cu totul imobil ca mișcare locală.
18. PGG, p. 99.
19. Pământul nu este centrul lumii și nu este imobil, dar se mișcă în jurul său printr-o mișcare zilnică.
20. PGG, p. 100.
21. Ibid., p. 101.
22. Ibid.
23. Titlul operei lui Foscarini este următorul, *Scrisori ale R. Părinte Maestru Paolo Antonio Foscarini Carmelitan, despre opinia Pitagoricienilor și a lui Copernic referitoare la mișcarea pământului și stabilitatea soarelui și noul sistem Pitagoreic al lumii*.
24. I. Mereu, *Istoria intoleranței în Europa*, cit., p. 351.
25. Galilei, *Opere*, XIII, p. 248, în I. Mereu, *Istoria intoleranței în Europa*, cit., p. 357.
26. Galilei, XIX, car. 423.3. p. 342.
27. Imaginea unui Galilei angajat după primul proces în această mare bătălie culturală este evocată cu intensitate de L. Geymonat, *Galileo Galilei*, Einaudi.
28. Astfel sună celebrul început al operei: „SAL. Ieri am hotărât și ne-am dat întâlnire urmând ca astăzi noi să discutăm, pe cât putem de diferit și în mod personal, despre rațiunile naturii și puterea lor, care până acum atât de o parte cât și de cealaltă au fost expuse de autorii poziției aristotelice și ptolemaice și de urmașii sistemului copernican“. Galileo, *Dialogul marilor sisteme*, Fabbri Editore, Milano 1996, p. 41.
29. PGG, p. 108.
30. Ibid., p. 113.
31. Ibid., p. 121.
32. Avem în vedere răspunsul dat când i s-a cerut să explice motivele sosirii sale neașteptate la Roma în 1616, afirmând că: „Motivul pentru care am fost la Roma în anul 1616 a fost faptul că am aflat despre existența unor dubii referitoare la părerea lui Nicolaus Copernic despre mișcarea pământului și stabilitatea soarelui și ordinea sferelor cerești, pentru a mă asigura că respect doar opiniile sfinte și catolice, am venit pentru a auzi care anume părere trebuie să o respect în această privință“, PGG, p. 125.
33. PGG, p. 100.
34. Ibid., p. 223.
35. Ibid., p. 138.

36. Ibid., p. 101.
37. De altfel și în apărarea din 10 mai Galileo va reafirma: „Cele două elemente în afară de *a ține seama* și *a susține*, care sunt *vel quovis modo docere*, care știu că sunt menționate în avertismentul ce mi-a fost arătat, s-au adăugat altele noi pe care nu le-am mai auzit“, PGG, p. 136.
38. Argumentări convingătoare în favoarea unei interpretări ce consideră că Galileo a fost supus efectiv torturii sunt aduse de I. Mereu, *Istoria intoleranței în Europa*, cit., pp. 397–412. Mai există o posibilitate de care putem ține seama, tortura era pregătită pentru a-i arăta acuzatului instrumentele folosite în aceste ocazii; dacă acuzatul ceda sau mărturisea în acest caz confesiunea sa era din punct de vedere juridic echivalentă cu cea depusă sub tortură.
39. Citat reluat de Mereu, op. cit., p. 419.

SERVET: LATURA ÎNTUNECATĂ A PROTESTANTISMULUI

Grădina Inchiziției: povestea unui om curajos și a fugii sale neobișnuite

Franța, aprilie 1553. În orașul Vienne din vechea provincie Dauphiné, un bărbat este prizonier al Inchiziției. A fost arestat la 5 aprilie, fiind acuzat ca autor al unei opere cu un conținut în mod vădit eretic, *Christianismi Restitutio*, publicată chiar la Vienne la 3 ianuarie 1553, în care se susțin teze violent antitrinitare. Inchizitorul, Mathieu Ory, este convins că adevăratul nume al arestatului este Michel Servet și nu Michel Villanovanus, cum se încapățânează el să susțină. În acest sens au sosit de la Geneva dovezi de netăgăduit, în fața cărora însuși episcopul din Vienne, Palmier, prieten cu acuzatul și pe care îl stimează sincer, se convinge de vinovăția sa. Michel Servet, după numele său adevărat, simțindu-se descoperit, se gândește să fugă. Știe că nu are nici o speranță să scape cu bine dintr-un proces cu Inchiziția: e spaniol de origine și a văzut cum acționează pe termen lung și cu o teribilă eficacitate Inchiziția împotriva evreilor și a moriscosilor. Știe cu certitudine că ea recurge în mod repetat la tortură, la interogatorii lungi purtate în condiții disperate, împotriva unor oameni vlăguți de închisoare și de chinuri; nu există posibilitatea practică de a te apăra, deoarece drept capete de acuzare sunt folosite chiar ideile exprimate de cel anchetat; acestea pot fi abjurate sau în caz contrar îți aduc condamnarea; toate acestea nu mai lasă loc speranței.

Servet se poate considera norocos: închisoarea în care se află îi permite să iasă din celula sa într-o grădină împrejmuită de un zid înalt, pentru a face scurte plimbări¹. În dimineața zilei de 7 aprilie, la orele 4, el se trezește și primește de la gardianul care se

duce să-și îngrijească via, cheia de acces în grădină; pe sub hainele obișnuite poartă un costum de călătorie. Rămas singur, escaladează zidul și fuge, părăsind netulburat orașul; are un avantaj de două ore mai înainte ca fuga să fie descoperită.

E urmărit în zadar prin toată regiunea. Procesul inchizitorial își urmează însă cursul – așa cum prevedeau procedurile și practica – iar după câteva luni, în decembrie 1553 se pronunță o condamnare la moarte postumă pentru erezie. Deasupra unui rug, odată cu mare parte din exemplarele textului incriminat, *Christianismi Restitutio*, este arsă la foc mocnit, după ce a fost strangulată (!)² o imagine a acuzatului.

Geneva, orașul lui Dumnezeu, nu este prea ospitalier

Timp de luni de zile Servet duce, ca fugăr, o viață plină de greutate: și-a pierdut toate bunurile; trebuie să se ascundă; puținii prieteni care i-au rămas nu mai reușesc să-l ajute cum ar trebui. „Ereticul“ spaniol părăsește Franța și se îndreaptă spre Geneva dominată de figura severă a lui Calvin, principalul oraș în care sunt vizibile toate efectele reformei protestante, unde Evanghelia și împrumutul cu camătă, epistolele sfântului Pavel și spiritul noii clase burgheze se contopesc pentru prima dată într-o sinteză organică și eficace. Orașul, care a optat definitiv pentru credința reformată abia din 1536, e cunoscut ca un adevărat adăpost pentru toți persecutații Europei, pentru cei care fug de Inchiziția romană sau spaniolă, sau cei care nu-și pot afirma în libertate ideile diferite cu privire la religie.

Servet ajunge în oraș, un centru comercial și cultural activ, la răspântia dintre Franța, Savoia și zonele elvețiene din interior, într-un moment de agitație deosebită: practic toți cetățenii participă pe rând la construirea unor noi ziduri de apărare. Geneva este expusă, din punct de vedere militar, în fața celor mai puternici vecini, iar în interior situația politică e prea puțin stabilă. Nu cunoaștem data la care sosește spaniolul în oraș, dar e sigur că pe 13 august el e recunoscut în biserică, pe timpul slujbei, de un grup de credincioși originari din Lyon. Calvin, înștiințat de prezența sa, se grăbește să-l aresteze, acuzându-l de erezie în fața Consiliului municipal.

Servet este prins și închis. Imediat se inițiază un proces împotriva lui – care se va încheia după două luni, la 27 octombrie 1553, prin condamnarea la rug – asemănător ca structură și motivație cu cel ce îi fusese intentat la Vienne: motivele de acuzare sunt aceleași, dar cel principal se referă la negarea Sfintei Treimi; aceeași este și intoleranța cu care este tratat originalul gânditor spaniol, greu de etichetat în vreun fel.

Nu este un proces ca oricare altul, din cele care au marcat din nefericire secolul al XVI-lea, ci de departe cel mai important din istoria reformei protestante. Nu putem spune că începe un simplu proces, ci că se deschide *cazul Servet*, care va zgudui întreaga Europă a vremii și care mai provoacă și azi coșmaruri Bisericii reformate.

Afacerea Servet este la fel de importantă pentru înțelegerea noastră, ca și Sfântul Oficiu roman sau mecanismele de funcționare ale Supremei spaniole. Cazul este complex și are zone de mare întunecime. De ce marele umanist spaniol este persecutat și de Biserica catolică și de cea protestantă, ce se aflau de altfel într-o luptă încrâncenată? De ce Geneva, ce se arăta mai degrabă iertătoare față de persoanele indezirabile, se îndârjește acum și cere rugul? Care sunt motivele unei asmeni asprimi? Ce rol a jucat Calvin în această afacere? De ce se duce Servet la Genera, oraș de care multe lucruri ar fi trebuit să-l țină departe?

Pentru a răspunde trebuie să ne întoarcem în timp, în fascinantă și misterioasă Spanie de la începutul secolului al XVI-lea, pentru a încerca să înțelegem acest personaj cu adevărat unic ca și neobișnuitul traseu cultural și teologic al vieții sale.

Un umanist la curtea lui Carol al V-lea

Michel Servet se naște în Spania, la Villanueva, în apropierea importantului oraș Saragosa, în jurul anilor 1510, dintr-o familie nobilă. Curând îl aflăm în serviciul unui călugăr franciscan, Quintana, confesorul lui Carol al V-lea, datorită căruia capătă o profundă și hotărâtă formație intelectuală de factură umanistă. Servet crește în climatul de intensă dezvoltare culturală ce cuprinsese întreaga Europă, în special datorită figurii lui Erasmi din Rotterdam, adevăratul propagator al celor mai adânci intuiții ale

umanismului filologic italian. De foarte tânăr stăpânește vaste cunoștințe în domeniul filosofic și teologic – de la Părinții Bisericii la Occam și la Scolastică – care se rotesc în jurul unor puncte de referință precum Erasm și Lorenzo Valla, incluzându-i pe neoplatonicienii florentini, Ficino și Pico della Mirandola. Servet are un caracter impetuos, e plin de hotărâre, cu o rară siguranță a intelectului și de mare precocitate; este cu deosebire un suflet profund religios.

Crescut pe pământul Spaniei, peste care a trecut furtuna devastatoare a Inchiziției lui Torquemada și a persecuției evreilor, el a cunoscut în mod direct drama unei țări în care creștinismul a demonstrat că nu e capabil, ba chiar îi este imposibil să coexiste cu celelalte mari religii monoteiste, Iudaismul și Islamul. Servet cercetează originile acestei divizări, care nelinișteau în mod firesc un spirit liber și universal ca al său, și identifică cu reprezițiune cauza principală a discordiei în problema Sfintei Treimi. În 1531 publică prima sa lucrare *De Trinitatis erroribus*, „erorile privitoare la Treime“, stârnind ura multor protestanți elvețieni, care îi interzic opera, dar și pe cea a catolicilor. În Spania, Inchiziția îi intențază un proces în 15322. Servet s-a dedicat cu ardoare studiului problemei trinitare, în spiritul și după metoda marilor umaniști, ajungând la concluzii radicale: conceptul și termenul de Treime lipsește cu desăvârșire din Cărțile Sfinte, și datează din 325 odată cu conciliul din Nicea, unde s-a dezvoltat în opoziție cu arianismul. Pentru cercetătorul spaniol îndepărtarea ideii de Trinitate înseamnă eliminarea celui mai mare, a unicului obstacol care ar permite aderarea deplină a evreilor și a musulmanilor la creștinism. În această strădanie de gândire și de sinteză culturală între religii diferite se oglindește idealul tipic umanist de unitate între religii, culturi și popoare diferite, care îl animase puternic și pe Pico.

Servet se ocupă între timp și cu alte activități, mărindu-și neîncetat cunoștințele: publică o importantă ediție a *Geografiei* lui Ptolemeu și o ediție critică în șapte volume a Bibliei de Sante Pagnini; se ocupă de studiul medicinei, luându-și diploma la Paris și făcând în 1546 importanta descoperire despre circulația sângelui în plămâni. În sfârșit se interesează cu seriozitate de astrologie, disciplină ce are legături strânse cu toată tradiția magică și ermetică a Renașterii.

Revoluția Renașterii

Filosof, teolog, medic, geograf, astrolog, filolog, posedând o cultură clasică nelimitată, Michel Servet are toate trăsăturile omului universal al Renașterii. Lipsit de patrie, adeseori obligat să fugă, să-și schimbe meseria și numele, el pare a anticipa destinul unui alt mare spirit al secolului: Giordano Bruno, cu care se aseamănă în privința caracterului impetuos și a eclectismului cultural.

Concepția sa despre om țină de un optimism metafizic neclintit: omul este liber iar spiritul său este lăcașul divinității; se poate perfecționa și ajunge asemeni lui Dumnezeu, grație unui elan moral și de cunoaștere în același timp. Compasiunea și dragostea, cărora Servet le înalță un elogiu continuu și intens în operele sale, mai mult decât oricare alt lucru, mai mult decât însăși credința, fac posibilă apropierea omului de Dumnezeu. Acest antropocentrism, de clară derivație umanistă, este fondat la rândul său pe o viziune teologică cristocentrică⁴, în care figura lui Iisus joacă rolul de garant al posibilităților omului de a fi divinizat, de mediator de bază pentru orice ideal personal de perfecționare și sanctificare. „Michel Servet este expresia cea mai radicală la care a ajuns gândirea religioasă a Renașterii”⁵. Încrederea în om și în capacitățile sale, o viziune luminoasă și optimistă a vieții se împletesc în el cu vigoarea luptătorului: într-o Europă divizată și destinată a fi tot mai frământată de războaie religioase, Servet ia atitudine, se împotrivește, deși singur, tuturor pozițiilor, catolice sau protestante, pe care le consideră greșite. Convins că Biserica s-a trădat pe sine și Evanghelia prin conciliul din Nicea, el luptă pentru o reîntoarcere a Bisericii la origini și se trezește izolat și acuzat de erezie de toate confesiunile dominante, fără a se teme de o ciocnire pe față cu ele.

Curajul său, ce pare adeseori o adevărată înclinație spre aventură, își are originile nu doar în caracterul său, în enorma energie (asemeni unui Erasm încruntat și hotărât ca Luther), ci și într-o motivație astrologică: Servet calculează că 1585 va fi anul unei mari apocalipse, a unei revelații depline ce va duce la renașterea Bisericii⁶. Această convingere profundă, așteptarea venirii sfârșitului lumii, îi învâluie gândirea și acțiunea cu o aureolă milenaristă, mărindu-i atracția și apropiindu-l de sensibilitatea anabaptiștilor, cu care stabilește numeroase contacte, fiind de acord cu ei în privința refuzului de a boteza copii.

Nu există concepție mai contrară gândirii lui Calvin decât cea

a gânditorului spaniol, mai adversară doctrinei centrate pe un Dumnezeu al vechiului testament, pe nemărginita distanță care îl desparte de ideea omului stăpânit de păcat și incapabil de a se salva prin forțe proprii. Servet nu este doar un eretic, este negarea întregii teologii calvine. Chiar și temperamental acești doi mari protagoniști ai secolului al XVI-lea se află la antipodi: pe cât de auster, de sever, de timid și de interiorizat este Calvin, pe atât de impetuos, de solar și de vital este Servet; îi apropie un sentiment religios trăit cu intensitate, o tensiune profundă spre absolut, vastele cunoștințe din clasici; pentru amândoi viața și religia erau fenomene ce se contopeau în totalitate. Dar dacă genovezul este un umanist de structură încă medievală, sau întoarsă spre Evul Mediu, spaniolul întrușipează în schimb sufletul utopic și revoluționar al Renașterii, pentru care redescoperirea trecutului este o punte spre un viitor neexplorat. Cei doi oameni sunt sortiți să se întâlnească. Și să nu se înțeleagă, sau poate, să se înțeleagă chiar prea bine.

Servet și Calvin își scriu

În 1546 Servet, care a publicat de curând ediția critică a Bibliei lui Sante Pagnini la editorul Trechsel din Vienne, se întoarce cu totul la temele religioase ce-l interesează cel mai mult și intră în corespondență cu Calvin: se află acum în plină maturitate spirituală și își concentrează toate energiile ca și variatele și vastele cunoștințe, în vederea unui proiect global de reînnoire a creștinismului; speră probabil să aibă sprijinul și aprobarea autoritarului reformator de la Geneva; în sufletul lui e interesat de o confruntare cu o persoană pe care o stimează pentru marea sa cultură și luciditatea absolută, severă și precisă, după cum se dezvăluise în *Istituzione della religione cristiana*.

Dar poziția religioasă a lui Servet e mult prea îndepărtată de viziunea creștinismului calvin; cel care consideră că între om și Dumnezeu distanța e infinită nu poate accepta antropocentrismul teologului spaniol. Curând cei doi ajung la o ruptură bruscă. Au loc schimburi violente de insulte, în special din partea lui Servet, dar fenomenul nu ne uimește dacă ținem seama de stilul tipic polemic al secolului (să ne gândim doar la uimitoarele jigniri aduse de Luther lui Erasm în *De servo arbitrio*). Ruptura este însă gravă și iremediabilă. Servet îi înapoiază lui Calvin o copie a lucrării *Istituzione della religione cristiana*, comentând-o cu o serie de

adnotări teribil de violente. Calvin răspunde prin întreruperea corespondenței și fără a-i mai restitui spaniolului copia manuscris a unui text de Servet intitulat *Christianismi Restitutio*⁷, al cărui titlu pare a fi o contrapunere polemică la titlul lucrării reformatorului. Ne rămâne o mărturie precisă a faptului că de pe acum Calvin se gândește la o răzbunare în toată regula, amenințând într-o scrisoare către un prieten că „dacă Servet va ajunge la Geneva nu va mai pleca viu, atâta timp cât autoritatea sa va fi luată în seamă”⁸.

Calvin ajută tribunalul Inchiziției

După câțiva ani Servet reușește cu mare greutate să rescrie textul pe care Calvin nu i l-a mai restituit, cu însemnările și schițele făcute de mâna sa, și la începutul lui ianuarie 1553 publică la Lyon *Christianismi Restitutio*⁹. Ediția numără o mie de exemplare. Textul e publicat anonim, doar cu inițialele MSV¹⁰ pe frontispiciu, foarte explicite pentru elevii și prietenii lui Servet.

Situația riscă de îndată să se precipite, deoarece cartea, fondată pe aprofundarea tezei *De Trinitate*, conține argumente fără îndoială eretice atât pentru catolici cât și pentru protestanți, și-l expune pe autor unor importante primejdii. Cartea ajunge în mâinile unui prieten al lui Calvin, care, aflându-se în posesia manuscrisului original al operei, își dă seama foarte reprede cine este autorul. Servet, a cărui identitate este dezvăluită, este denunțat Inchiziției din Vienne. Cum primele cercetări ale inchișitorului rămân fără rezultat, după ce spaniolul reușise să șteargă orice urmă de vinovăție, de la Geneva sunt trimise copia lucrării *Institutio Religionae Christianae* cu adnotările jignitoare ale lui Servet, și o serie de hârtii cu semnătura acestuia, pe care le deținea Calvin, dar le cedase unui prieten din Geneva, văr cu el, pentru orice eventualitate. Grafia îl acuză pe Servet fără nici o îndoială. Este imediat arestat, se deschide formal un proces inchișitorial pentru erezie, ce pare destinat a se încheia prin condamnarea cea mai severă, având în vedere gravitatea afirmațiilor din lucrarea spaniolului și situația sa de *relapsus* (mai fusese acuzat într-un proces și ars *in effigie*). Suntem pe 5 aprilie 1553.

Faptul plin de dramatism este că marele și intransigentul reformator Calvin, adevăratul moștenitor al lui Luther, dușmanul neîmpăcat al catolicismului, a ajutat Biserica catolică și detestatul tribunal al Inchiziției (care tocmai în anii aceia îi persecuta fără

îndurare pe protestanții înșiși) să acționeze cu eficacitate împotriva unui eretic. Este o pagină mai tragică poate decât procesul care a urmat la Geneva: două Biserici, deși potrivnice, se aliază pentru a persecuta o persoană „diferită“, un om fără cetățenie politică sau religioasă, un apatrid al spiritului, un om liber. Rațiunea de stat, sau mai degrabă ura și rachiuna personală prevalează asupra demnității, a coerenței propriilor credințe, a bătăliilor culturale generale și abstracte, a principiilor. Protestantismul și catolicismul se dovedesc aliate și de fapt asemănătoare pe plan calitativ și ideologic, atunci când e vorba de negarea și combaterea libertății de gândire și de cercetare, a refuzului de a considera Biserica drept o instituție totală și paralizantă, a prevalării conștiinței individuale asupra structurilor puterii oficiale, într-un cuvânt al adevăratului spirit al Renașterii.

Misterul călătoriei lui Servet la Geneva

Așa cum am văzut, Servet fuge la Geneva după ce a fost arestat și acolo este recunoscut la 13 august. Dar de ce s-a dus la Geneva, cel mai primejdios loc pentru el în acel moment, după regiunea Lyonului? O încercare de răspuns ar fi legătura pe care o fac unii între călătoria lui Servet și lupta care avea loc în acel moment între partidul așa zișilor *liberali* și Calvin. Servet s-ar fi gândit să profite de un moment de slăbiciune politică a lui Calvin pentru a se amesteca în luptă și a-l ataca pe rivalul urât. Dar majoritatea criticilor consideră că această interpretare nu este verosimilă; e adevărat că poziția lui Calvin, în privința relațiilor cu puterea politică a orașului, e foarte critică în perioada imediat precedentă procesului lui Servet¹¹, dar tot atât de adevărat este că el deține rolul decisiv de acuzator pe plan teologic și la scurt timp are loc înfrângerea definitivă a părții liberale și consolidarea puterii sale.

În timpul procesului, Servet afirmă că a sosit la Geneva în seara zilei de 12 august, trăgând la Hanul Trandafirilor și că urma să plece spre Zürich și apoi spre Italia, la Neapole, unde dorește să-și exercite profesia de medic. Explicația nu este deloc convingătoare. Traseul indicat nu este cu siguranță cel mai rapid și mai direct spre sudul Italiei; de fapt preocuparea principală este de a demonstra că, abia sosit la Geneva, nu ar fi putut lua parte la nici un complot politic.

Servet ar fi putut ajunge anonim la Geneva, în dorința de a-l asculta pe Calvin sau pentru a relua legătura cu el, de a clarifica lucrurile, cerându-i personal materialul scris pe care acesta i-l sustrăsese. Nici aceste ipoteze nu se susțin: ciocnirea ce avusese loc între ei, cu puțini ani în urmă, fusese prea dură și violentă pentru ca o nouă înțelegere între cei doi teologi să ne apară drept credibilă; a te duce la Geneva înseamna a intra singur într-o capcană din care nu se mai putea ieși. Încă de la procesul din Vienne, spaniolul trebuie că a sesizat rolul indirect pe care l-a jucat Calvin în acuzarea sa.

Rămâne o ultimă ipoteză, cea mai fascinantă dar și cea mai plauzibilă: Servet se duce la Geneva pe deplin conștient că se îndreaptă spre martiriul său; călătoria spre orașul reformat devine o nouă coborâre spre un Ierusalim modern, unde știe că nu va găsi înțelegere și unde e conștient că îl așteaptă moartea. După arestarea și fuga de la Vienne, Servet nu mai vrea să se ascundă, încetează să se mai travestească, să jongleze cu înșelătoriile. A ales să întâmpine plin de curaj moartea. Alegerea asta înseamnă sacrificarea vieții, luptând împotriva celui care reprezenta pentru moment cel mai mare pericol pentru creștinătate, împotriva marelui și adevăratului adversar al idealului său de reînnoire a Bisericii, Calvin. Prin constrângerea lui Calvin de „a-și murdări mâinile“ cu procesul său, îl va obliga să se descopere, să-și arunce masca, să-și arate fața violentă și intolerantă care se află în spatele doctrinei sale. Dacă nu suntem de acord cu o asemenea ipoteză, cu greu putem explica curajul, îndrăzneala, uneori violența, ce caracterizează apărarea lui Servet pe timpul procesului genevez; el îl atacă pe Calvin cu o deplină libertate, ca și când n-ar fi prizonierul acestuia și nu i-ar fi viața în joc, ci de parcă ar scrie un mic tratat polemic sau s-ar afla în plină dispută academică: aici ni se arată măreția lui Servet, forța sa morală copleșitoare care iese la iveală și fac din el un martir. Fără a putea ști sau proba, e posibil ca polemistul spaniol să fi intuit că prin moartea sa poate produce un *vulnus*, o rană mortală protestantismului calvinist. Ca și când ar juca o rafinată partidă de șah, Servet îndeplinește un sacrificiu înalt, atrăgându-l pe Calvin într-o capcană mortală.

Căutarea martirajului, sau oricum faptul că nu mai fuge din fața primejdiei sau a amenințării acesteia, trebuiesc înțelese pe fundalul amintitului milenarism servetian, adică prin așteptarea unei viitoare mari revelații ce se va concluda prin instaurarea domniei lui Hristos. În această perspectivă moartea însăși poate deveni o prevestire și

o mărturie, reprezentând o modalitate de accelerare a scurgerii timpului. O frază profetică și profund dramatică, dintr-o scrisoare a lui Servet, pare a anunța sfârșitul prevăzut; „Știu că voi muri pentru această cauză, dar nu șovăi dacă pot fi un discipol precum Învățătorul. El va veni, va veni cu siguranță. Nu va întârzia”¹².

„Cealaltă Inchiziție” acționează

De ce un proces împotriva lui Servet? E vorba desigur de o dușmănie personală: Calvin are o fire închisă și autoritară, temperamentul său este „coleric, neîncrezător, susceptibil”¹³, pentru el Servet este un demon trimis spre a-l persecuta, anticristul în persoană. Dar asta nu eclipă totul. Trebuie să ținem seama și de alte elemente: Geneva traversează un moment deosebit de greu, este un oraș „sfâșiat de partide și de conflicte interioare, aprinse cu douăzeci de ani în urmă, odată cu predicarea evangheliei pe străzi și care nu s-au calmat încă, cu refugiații instalați peste tot și elitele culturale și politice plecate în exil, o comunitate umană prin care se insinuează apăsătoare îndoiala despre legitimitatea opțiunilor făcute...” În această comunitate umană, ce e departe de a fi solidară și sigură pe ea, Servet „liberul cugetător, omul nou, omul viitorului este pentru Geneva doar un eretic, iar apariția sa neașteptată în oraș, pentru a-și întâmpina destinul, este parcă o întruchipare a principului răului, a îndoielii și a neantului. În monumentală sa singurătate de vagabond al spiritului se află breșa fatală deschisă în zidurile Genevei; este criza însăși”¹⁴. Drept urmare el va fi zdrobit, eliminat, învins în totalitate, prezența sa ca atare, existența sa, reprezintă o primejdie de moarte: nu este nici catolic, nici protestant, stăpânit totuși de o credință sinceră și fierbinte, extrem de cultivat dar neapartinând nici unei școli, apatrid și peste tot la el acasă, libertatea sa jignește soliditatea ideologică și socială a fragilului edificiu calvinist.

La modul general, procesul reprezintă o ciocnire radicală între spiritul cel mai pur al Renașterii, cu toată încărcătura sa libertară și demolatoare politic, și Reforma, angajată în căutarea unei stabilități politice și sociale pentru noile instanțe religioase pe care le reprezintă¹⁵.

Nu trebuie să uităm de altfel că la Geneva (ca în întreaga

Europă) vremurilor acelea, fenomenul religios se întretese foarte strâns cu cel politic și social: membrii Corporațiilor ca și Primarii Genevei se tem de erezie ca de sursa unor posibile agitații și dezzechilibre sociale; credința nu este un fenomen *privat*, în sensul modern al termenului, ci unul *public*: Statul, în concepția juridică a timpului, are dreptul și datoria de a veghea asupra ei și de a reprima erezia.

Toleranța nu numai că nu există, dar nici măcar nu formează obiectul unei dezbateri conștiente; lipsește, cum s-ar spune însăși ideea. La Geneva avuseseră loc deja cazuri grave de intoleranță și persecuție religioasă, ce culminează cu procesul lui Servet, un exces negativ care nu va mai fi depășit.

În 1546 avuseseră loc două procese provocate de contestații aduse lui Calvin cu referire la interpretarea Scripturilor: împotriva lui Pierre Ameaux, condamnat să străbată orașul îmbrăcat cu umilintă doar în cămașă și a lui Jérôme Bolsec, exilat¹⁶. Chiar în alegerea pedepselor nu suntem departe de cele folosite de Inchiziția catolică. În mod obișnuit, oricum, nu se ajungea la pedeapsa capitală, limitându-se la alungarea persoanei indezirabile sau condamnate.

Acuzația împotriva lui Servet e de natură religioasă, dar administratorii Genevei sunt preocupați de politică și asta explică de ce ei sunt atât de interesați, mai mult decât Calvin, de condamnarea ereticului. Procesul, de altfel, în mod diferit de cele pentru erezie în lumea catolică, nu este încredințat unei instituții speciale precum Tribunalul Inchiziției¹⁷, ci e condus de judecători obișnuiți care se prevalează în mod hotărâtor de intervenția teologică a lui Calvin, protagonistul efectiv al acuzații.

Procesul se desfășoară în fața Consiliului municipal al Genevei, reunit din 14 august, a doua zi după arestare, până la 27 octombrie 1553, dată la care este pronunțată sentința și executată condamnarea.

Procedura judiciară care a dus la arestare a fost inițiată de Calvin printr-un denunț, avansat formal de secretarul său personal, Nicolas de la Fontaine¹⁸. La 17 august Calvin își asumă în mod direct în fața Consiliului responsabilitatea susținerii acuzației. Din operele lui Servet sunt extrase 38 de propoziții sau teze socotite eretice și în jurul lor se desfășoară procesul. După o fază de început, în care se discută primele acuzații aduse de Calvin, procurorul general Rigot dă curs interogatoriilor, pe baza indicațiilor ce fuseseră cerute tribunalului inchiizitorial din Vienne. În fine este atacată partea centrală și cea mai importantă a procesului, în timpul căreia are loc

o discuție în scris, cu caracter specific teologic, între Servet și acuzatorii săi. În această fază umanistul spaniol păstrează o atitudine de un excepțional curaj intelectual și moral: nu lipsesc schimburile grele de insulte; acuzațiile de minciună adresate lui Calvin cu duritate, numit Simon Magul; cererea ca însuși Calvin să fie chemat în judecată fiindcă a fost complice la denunțarea lui Servet către Inchiziția franceză. Servet ajunge că ceară la modul provocator alungarea lui Calvin din Geneva și ca bunurile reformatorului să-i fie consemnate, drept răscumpărare pentru pagubele pe care a trebuit să le suporte din cauza lui; atitudinea sa ne amintește de evoluția argumentelor ce caracterizează unele pasaje din *Apologia lui Socrate*, cât și stilul ironic și caustic; precum Socrate al lui Platon, Servet disprețuiește primejdia și pare a-i obliga pe judecătorii săi, prin duritatea arătată, să-l condamne la moarte. Dacă ne gândim la alte mari procese inchizitoriale, la ezitării lui Giordano Bruno, la abjurarea lui Galileo, ne dăm seama că ne aflăm în fața unui caz aproape unic de hotărâre și curaj, într-un cuvânt, de măreție.

Procesul e condus, în mod semnificativ, pe baza *Codicelei lui Justinian*, ce formase baza juridică a Sfântului Imperiu Roman, și nu pe baza legii canonice catolice, din motive ușor de înțeles, sau cu referiri la codicele de legi ale orașului Geneva. Explicația se găsește în faptul că în codicele justinian era prevăzută în mod explicit pedeapsa capitală pentru negarea Treimii, adică principala acuzație adusă lui Servet.

Tribunalul inchizitorial din Vienne cere, prin mijlocirea unui curier, ca spaniolul să fie extrădat pentru a fi judecat în Franța: la această știre, Servet răspunde că dorește să rămână sub jurisdicția Genevei; Consiliul municipal refuză, oricum, cererea părții catolice¹⁹; cu toții își dau seama probabil cât este de hotărâtor cazul deschis acum și că soluționarea sa nu va fi, în orice caz, lipsită de consecințe.

O dispută teologică neobișnuită

Înfruntarea decisivă dintre Servet și Calvin e de natură teologică și se învârtă în jurul contestărilor pe care Calvin le aduce teologiei umanistului spaniol. Este o ciocnire care are loc mai mult la distanță, prin răspunsurile scrise pe care Servet le notează pe marginea înscrisurilor de acuzare²⁰.

Servet adnotează în amănunțime fiecare afirmație acuzatoare, atacându-l cu duritate pe Calvin ori de câte ori se ivește ocazia, dar recunoaște și că multe puncte sunt exprimate corect; pentru a ne face o idee despre tonul acestor schimburi, e de ajuns să cităm câteva pasaje în care Servet își atacă rivalul fără nici o teamă, cu o sinceritate și o severitate ce nedumeresc:

„Calvin își arogă dreptul de a face note de parcă ar fi un profesor de la Sorbona și de a condamna pe oricine după bunul plac, fără a se mai îngriji de a căuta justificări în Sfânta Scriptură. Și el sau nu înțelege cătuși de puțin scopurile mele sau le denaturează din răutate. De aceea mă văd obligat să expun aici pe scurt doctrina mea și să aduc justificări în sprijinul meu mai înainte de a-i da o replică la fiecare din observațiile sale“.

„Adevărul ăsta tu, nemernicule, îl denaturezi pomind de la credințele tale asemeni lui Simon Magul“.

„Fără nici o jenă le dai un sens greșit la toate“.

„Nugaris“ (glumești)

„Mentiris“ (minți)

„Nu ți-e rușine să închizi ochii în fața unui adevăr atât de evident?“

„(Calvin) Se pricepe să facă declarații, dar fără a aduce vreun argument. Își trădează întreaga ignoranță și arată limpede că nu l-a citit niciodată pe Tertulian“.

„Ești de-a dreptul lipsit de rușine, ca și când ai nega că zăpada este albă“.

Judecătorii, după cum reiese din acte, nu îndrăznesc să formuleze observații dure și ironice împotriva spaniolului:

„Poți crede că lui Servet îi este teamă că judecătorii nu vor reuși să înțeleagă ce calomniator încăpățânat și elocvent e în stare să fie, dacă nu îl numește de la început pe Calvin *asasin*, urmând cu cel mai urâte jigniri la adresa lui. Noi în schimb ținem seama doar de fapte“.

Drept răspuns, Servet, care i se adresează direct lui Calvin și atunci când acuzațiile îi sunt aduse de Judecători, scrie o notă plină de asprime, în legătură cu expresia *asasin*:

„Ești cu adevărat un asasin și un urmaș al lui Simon Magul. Încearcă să negi că ești un criminal, și eu ți-o voi dovedi! Cine ar mai crede și gândi că ești o plantă roditoare? Cauza pentru care lupt este atât de dreaptă, încât nici moartea nu mă înfricoșează“²¹.

Fraza finală este probabil cea care lămurește întregul proces și explică comportarea lui Servet, curajul său care altfel ar fi greu de

înțeles, îndrăzneala răspunsurilor sale. „Nici moartea nu mă înfricoșează!“ Oare ce pot crede judecătorii care citesc asemenea fraze? Ce gândește Calvin în tăcerea camerei sale, atacat de acest om, prizonierul său, singurul care a îndrăznit să-l sfideze atât de deschis, cu atâta forță, fără nici o frică?

Servet a ales martirajul, pe deplin conștient: știe pe ce drum a apucat-o; un drum care, în mod misterios și inexplicabil, este pentru el plin de lumină și de speranță, un drum al adevărului.

Un trist auto da fé protestant

Pentru judecătorii genevezi procesul ajunge cu reprezentare într-un punct în care, pe plan teologic, pozițiile lui Servet se dovedesc în mod evident eretice; dar cazul este complex și din anumite puncte de vedere, singular: în scurtă perioadă de când Geneva este protestantă, nu s-a mai întâlnit o procedură asemănătoare ca importanță și gravitate; rezolvările uzuale (de exemplu exilul) par imposibil de aplicat; dar și în privința unor pedepse mai grave domnește nesiguranța. Soluția propusă de judecători este de a informa și celelalte orașe elvețiene despre procesul lui Servet, cerându-le să-și exprime părerea în legătură cu acest caz. Este o rezolvare care îi displace lui Calvin, dar pe care nu o poate bloca, deoarece în acest moment se află într-un conflict neplăcut cu organismele civile ale orașului. Însăși decizia de a implica și celelalte orașe este văzută ca o provocare și un atac la adresa lui Calvin în persoană, a autorității sale: trecând peste el, cerând sfaturi de la celelalte municipalități e clar că poziția sa nu este prea respectată; în jurul figurii lui Servet se desfășoară un joc subtil și plin de ambiguități.

În răspunsul orașelor se consideră că ereziile umanistului spaniol sunt de o extremă gravitate, dar ele nu se pronunță în nici un fel în legătură cu pedeapsa ce trebuie să-i fie aplicată. Liniștiți de unanimitatea consensului, judecătorii se simt autorizați să pronunțe sentința cea mai severă: moartea ereticului.

Sentința se bazează pe doar două capete de acuzare; toate celelalte nu mai sunt luate în seamă: negarea Trinității și refuzul botezului la copii. Sunt singurele capete de acuzare pentru care *Codicele lui Justinian* prevede moartea.

La 27 octombrie 1553 sentința este comunicată lui Servet; textul merită să fie citit pentru a surprinde asemănările importante de

formă și de structură care îl alătură sentințelor date în aceeași perioadă de Inchiziția catolică:

„Și noi primarii,

judecători ai cazurilor penale din acest oraș, luând parte la procedura desfășurată în fața noastră de către locțiitorul nostru împotriva Voastră, Michel Servet di Villanova din ținutul Aragonului în Spania, și văzând repetatele mărturii făcute de bună voie și cărțile voastre, Judecăm că Voi, Servet, ați propagat timp îndelungat o doctrină falsă și întru totul eretică, refuzând orice dojană și corecție, și că ați difuzat cu încăpățănare înrăită și perversă chiar și în cărțile publicate, opinii împotriva lui Dumnezeu Tatăl, a Fiului și a Sfântului Duh, într-un cuvânt împotriva principiilor de bază ale religiei creștine, și că ați încercat să provocați o schismă și să tulburați Biserica lui Dumnezeu, din care cauză multe suflete pot fi ruinate și pierdute, acțiune oribilă, distrugătoare, scandaloasă și molipsitoare. Iar Voi v-ați ridicat fără rușine și oroare împotriva Majestății divine și a Sfintei Treimi, căutând cu încăpățănare să contaminați lumea cu otrava eretică și rău mirositoare. Vinovat de crimă de erezie, periculos și demn de dispreț, meritați o pedeapsă gravă. Pentru acestea și alte motive, dorind să curățim Biserica Domnului de asemenea infecții și să eliminăm partea coruptă, după ce ne-am sfătuit cu cetățenii și am invocat numele Domnului pentru a da un verdict corect (...) cu privirea spre Dumnezeu și pe Sfintele Scripturi, vorbind în numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh, acum pronunțăm în scris sentința finală și Vă condamnăm pe Voi, Michel Servet să fiți legat și dus la Champel și așezat acolo pe rug²² pentru a arde împreună cu cărțile voastre până veți deveni cenușă. În felul acesta se vor sfârși zilele voastre și veți fi dat ca exemplu celor care ar mai dori să comită astfel de fărâdelegi“²³.

După ce a ascultat sentința, Servet trece printr-un moment de groază și răătăcire²⁴; își revine apoi și se liniștește, se pregătește să înfrunte sfârșitul drumului său spre adevăr, anunțat de atâta timp, să suporte ultimele consecințe ale măreției și singurătății sale.

Trimite să fie chemat Calvin, care se duce în celula lui: îi cere iertare pentru violența atacurilor pe care i le-a adresat pe timpul procesului. Reformatorul îl îndeamnă să ceară iertare mai degrabă de la Dumnezeu și să-și retracteze tezele ideologice; dar Servet refuză orice asemenea ipoteză. Aici se sfârșește scurta lor întâlnire. Calvin se îndepărtează de neînduplecatul său adversar. Spaniolul înaintează tribunalului cererea de a fi executat prin decapitare și nu prin ardere pe rug: îi este teamă să nu cedeze în momentul morții,

copleșit de suferința agoniei; să nu renege, în leșinul ce precede moartea, tot ce susținuse și pentru care se luptase până la pierderea vieții²⁵. Calvin, care pe timpul procesului și cu siguranță la ultima întâlnire din celula condamnatului, întrevăzuse poate măreția lui Servet, rămânând inevitabil impresionat de forța morală și de fermitatea acestui om greu de învins, sprijină fără succes cererea sa. Este ultimul afront pe care i-l face Consiliul profitând de dramaticul caz judiciar.

Se îndreaptă cu toții spre Champel, unde va avea loc execuția. Pe tot parcursul traseului Servet rămâne tăcut, cufundat în rugăciune sau încercând să-și adune forțele pentru încercarea extremă. Este legat de stiva rugului cu un lanț de fier, cu o copie a cărții sale atârnată de un braț, pentru ca odată cu trupul să-i ardă și gândirea, apoi e legat de un stâlp cu o frânghie ce-i înconjoară gâtul, imobilizându-l. Agonia cumplită durează o jumătate de oră.

Învăluit de flăcări, pe pragul morții, a fost auzit strigând: „O Iisuse, fiu al Dumnezeuului etern, ai milă de mine!”

Note

1. Pentru informații despre viața lui Servet cea mai complexă biografie rămâne R. H. Bainton, *Michel Servet. Hérétique et martyr*, Genève 1953.
2. Sentința tribunalului inchizitorial se găsește în Calvin, *Opere*, VIII, pp. 851-856.
3. De notat că însuși Servet, printr-un remarcabil gest de dispreț al pericolului care-l pândea în felul acesta, i-a trimis arhiepiscopului de Saragosa o copie a cărții. Cfr. R. H. Bainton, *Lupta pentru libertatea religioasă*, Il Mulino, Bologna 1963, p. 71.
4. Ideologia sa alcătuia un compromis ciudat, și era străină de tendința modernă ce-l considera pe Iisus un om ca toți ceilalți. Ceea ce nega el era pur și simplu viața veșnică a fiului lui Dumnezeu. Fiul, spunea el, nu este etern, deoarece a fost un punct de legătură, într-un anume moment al istoriei, între Cuvântul etern și omul Iisus Hristos. Acest Hristos, ca umare a unei asemenea legături a devenit Lumina lumii, forma imanentă a luminii care conferă vizibilitate tuturor creaturilor. Esența ideologiei religioase a lui Servet nu consta în aducerea lui Hristos la nivelul umanității comune, ci în exaltarea umanității la nivelul lui Hristos. La fel cu teologii greci din antichitate, el susținea că omul poate scăpa de natura sa de muritor și să capete nemurirea cu condiția de a renunța mai întâi la ce este omenesc, pentru a câștiga divinitatea prin unirea cu omul divin, adică cu fiul Dumnezeuului veșnic. Era o teorie pe care Calvin o considera mai cumplită decât negarea Treimii. Pentru reformatorul francez Dumnezeu era la modul

- absolut transcendent și orice amestec de acest gen între omenesc și divin îi apărea drept un „sacrilegiu greu de conceput“, în R. H. Bainton, *Reforma protestantă*, Einaudi, Torino 1958, p. 189.
5. C. Manzoni, *Umanism și erezie: Michel Servet*, Guida, Neapole 1974, p. 26.
 6. Bainton, *Lupta pentru libertatea religioasă*, cit., p. 74.
 7. Manzoni, op. cit., p. 41.
 8. Bainton, *Lupta pentru libertatea religioasă*, cit., p. 75.
 9. Titlul complet sună astfel: „*Christianismi Restitutio*. Deplina realizare a vocației adevărate a totalității Bisericii apostolice este aproape; au fost pe deplin restituite în adevărul lor, cunoașterea lui Dumnezeu, credința în Hristos, justificarea noastră, refacerea botezului și împărtășania. În sfârșit ne-a fost redat regatul cerurilor, am fost eliberați din închisoarea nelegiuitului Babilon iar anticrist cu toți ai săi a fost nimicit“.
 10. Este acrostihul lui Michel Servet Villanovanus.
 11. A. Biéler, *La pensée économique et sociale de Calvin*, Librairie de l'Université, Georg Cie, Genève 1959, pp. 123–128.
 12. Relatat de Bainton, *Lupta pentru libertatea religioasă*, cit., p. 80.
 13. Giorgio Tourn, *Introducere*, în Calvin, *Instituția religiei Creștine*, UTEF, Torino 1983, p. 28.
 14. Ibid., p. 29.
 15. Manzoni, *Umanism și erezie. Michel Servet*, cit., p. 44.
 16. Biéler, *La pensée économique et sociale de Calvin*, cit., p. 126.
 17. Trebuie să subliniem că în lumea protestantă nu va exista niciodată o instituție organizată în mod special pentru urmărirea ereziei. În același sens vom aminti că și Inchiziția catolică încredința, de exemplu, executarea ereticilor către brațul secular, implicând deci sistemul penal obișnuit într-o fază esențială a parcursului judiciar.
 18. Cfr. în *Registres de la Compagnie des Pasteurs de Genève au temps de Calvin*, Librairie E. Droz, Genève 1962, vol. II, secțiunea *Actes Théologiques de procès de Michel Servet*, p. 3 (citat de acum înainte cu *Actes*).
 19. Cfr. Jean Boisset, *Calvin*, Edizioni Accademia, Milano 1973, p. 233.
 20. Compania Pastorilor a fost însărcinată să combată în scris părerea lui Servet, considerate subversive. Acest rechizitoriu teologic, însoțit de răspunsurile acuzatului și de replicile celor două părți, a fost reprodus în Registrul Companiei. Nu este vorba de fapt decât de o copie a originalelor ce conțin răspunsurile autografe ale lui Servet, care au fost păstrate în actele procesului (Archives d'Etat de Genève, P. C., I série, n. 492). „Dar și această copie prezintă un element original: afirmațiile contradictorii ale celor două părți nu mai sunt prezentate în bloc, ci alternativ într-un dialog intens în care se opune dialectica rece a lui Calvin cu violența plină de pasiune, dar puțin haotică a lui Servet“, în *Actes*, p. XII (nota lui M. Miglierini).
 21. *Actes*, p. 24.
 22. Însemnătatea acestei hotărâri a tribunalului din Geneva de a condamna la rug pe Servet este ieșită din comun, contribuind la nașterea disputei în jurul temei dacă este permisă sau nu persecutarea ereticilor pentru ideile și convingerile lor. Se inițiază acum o dezbatere care va zguduî încontinuu Europa în special în regiunile reformate. Prosperi notează cu acest prilej: „Discuția în jurul problemei dacă ereticii urmează să fie obligați cu forța

să renunțe la ideile lor s-a născut, după cum se știe, ca urmare a cazului Servet, antitrinitarul condamnat la rug în Geneva lui Calvin. Faptul că Biserica Catolică recurge la Inchiziție era bine cunoscut, ceea ce în schimb i-a zguduit pe Sébastien Castellion și pe ereticii italieni a fost supraviețuirea acestor metode în orașul câștigat de Reformă“. A. Prosperi, *Tribunale ale conștiinței*, Einaudi, Torino 1996, p. 159.

23. Cfr. Calvin, *Opere*, VIII, p. 829, citat de Manzoni, op. cit., pp. 23–24.
24. După spusele lui Calvin, care nu pierde ocazia de a-l defăima pe Servet, ar fi strigat: „Îndurare! Îndurare!“.
25. Cantimori arată cum moartea lui Servet a influențat profund asupra interpretării pe care ereticii italieni în special o acordă reformei calviniste. Ea a însemnat sfârșitul iluziei că Reforma și toleranța puteau să fuzioneze în mod stabil. Cfr. D. Cantimori, *Eretici italieni din secolul al XVI-lea*, Einaudi, Torino 1992, pp. 152–175.

VRĂJITOARE!

Predica lui Niccolò Cusano

Bressanone, oraș aflat la confluența dintre Isarco și Rienza, astăzi în provincia Bolzano, a fost un important sediu episcopal încă de la sfârșitul secolului al XI-lea. Lui Niccolò Cusano, filosof și matematician ce a trăit în secolul al XV-lea, i-a revenit cinstea și obligația de a exercita acolo funcția de episcop. În 1457 a primit sarcina de a ține o predică în fața credincioșilor despre un proces al vrăjitoarelor ce avusese loc în acel an în oraș, și la care participase o mare mulțime, având în vedere răsunetul pe care l-a avut în ținuturile din împrejurimi.

Episcopul, cunoscut în special ca filosof, cel ce redescoperise temele mistice ale lui Dionisie Areopagitul, era prea puțin dispus să se lase pradă fanteziilor și închipuirilor, care mai degrabă îl nedumereau; concepția sa despre gândirea teologică și mistică, ce sublinia imposibilitatea practică pentru om de a îmbrățișa doar cu propriile toerii înțeleșurile credinței și ale vieții interioare și spirituale, nu-i permitea să dea crezare pălăvrăgerilor obișnuite; formația sa intelectuală îl îndrepta spre o cercetare concretă, marcată de un ușor scepticism, a întâmplărilor pentru care două femei fuseseră acuzate de vrăjitorie.

Concluzia predicii sale era clară și fermă: nimic misterios nu avusese loc; cele două femei erau „semideliras“, „nebune“¹; el afirma că a încercat să stea de vorbă cu ele, pentru a le convinge că viziunile de care se învinuiseră singure erau lipsite de suportul adevărului, simple prostii fără nici un sens:

„... spuneau că «doamna cea bună», adică Richella², venise la ele pe timpul nopții într-o trăsură. Părea o femeie bine îmbrăcată; dar nu i-au văzut fața... După ce le-a atins, au fost obligate să o urmeze. I-au promis ascultare și renunțarea la credința creștină. Au ajuns mai apoi într-un loc cu multă lume care dansa și petrecea: niște oameni păroși au înghițit copii și bărbați ce nu fuseseră botezați conform regulilor“³.

Asta povesteau femeile. Cusano, după ce încercase să le readucă pe calea rațiunii, le-a condamnat la o pedeapsă ușoară, fără a reuși să le facă să recunoască că toate cele povestite fuseseră doar un vis; **condamnarea** era motivată prin afirmația că a povesti asemenea basme nu servea decât la creșterea fricii de diavol și la ideea că acesta putea avea mai multă putere decât însuși Dumnezeu: e tocmai ce dorește Satana, spunea în concluzie înțeleptul episcop, ca lumea să se teamă mai mult de el decât de Dumnezeu și adăuga: nu e oare adevărat că această superstiție, care ne inculcă teama de diavol, nu diferă prea mult de superstițiile, aparent mai puțin primejdioase, care ne îndeamnă să ne rugăm la Dumnezeu pentru a avea copii buni, recolte mai mari, și să-i blestemăm pe dușmani, etc.?

Concluziile pline de amărăciune ale episcopului erau în realitate doar o modalitate de a reafirma persistența unei probleme esențiale, despre felul în care poporul înțelegea credința: cum să rezolvi confuzia dintre credință și superstiție? cum să lupți pentru o credință în care Creatorul să nu fie confundat cu forțele interioare creației?

Trăind într-o vreme în care dominantă era transparența intelectuală a gândirii umaniste, Cusano nu era desigur străin de obscuritățile unei anume tradiții religioase populare și nici nu ignora forța tradițiilor orale, vehicul, în culturile nescrise, al unor idei pentru care niciodată nu contează adevărul sau falsitatea, ci în mod esențial *credibilitatea*. El intuia și disprețuia **forța** aceea: a încuraja mitul vrăjitoriei însemna a îndemna oamenii să-l creadă adevărat.

Părintele Heinrich și părintele Jacob publică un best seller

Strasbourg, 1486.

De la predica lui Cusano au trecut 29 de ani. În acest interval de timp, un eveniment important a marcat cultura Occidentului: în 1473 Johann Gutenberg a tipărit Biblia, primul text cu litere mobile și piatră de hotar pe drumul unei noi modalități de difuzare a ideilor; treisprezece ani după aceea, Jean Prüss editează un text destinat să rămână pentru trei secole punctul de referință pentru oricine vrea să adâncească tema vrăjitoriei. Textul are un titlu în mod programatic foarte precis: *Malleus maleficarum*, „Bâta femeilor care fac vrăji”; mai obișnuit spus „Ciocanul vrăjitoarelor”.

Autorii textului sunt doi teologi dominicani, Heinrich Krämer

(al cărui nume latinizat este Institoris) și Jacob Sprenger, deși doar primul este probabil adevăratul redactor. Sprenger este într-un fel un nume adăugat: născut în 1436 la Rheinfelden, lângă Basel, intrat de tânăr în mănăstirea dominicană din orașul natal, este transferat la Köln, unde predă teologia începând din 1478. După ce devine un academician de vază, obține funcția de abate al mănăstirii dominicane din oraș, pe care o îndeplinește timp de șaisprezece ani fără întrerupere, după care e numit șeful dominicanilor din provinciile Germaniei. Rămâne cunoscut, nu atât pentru calitățile de inchizitor, cât pentru slujirea cultului Mariei, care l-a îndemnat să fondeze prima Confraternitate a Rozariului pe teritoriile de limbă germană. A activat ca inchizitor în Renania de sus, iar numele său, drept coautor al lucrării *Malleus*, prin celebritatea sa, avea menirea de a garanta linia dogmatică a textului.

Autorul adevărat, Krämer, nu se putea mândri cu aceeași statură intelectuală și morală; în schimb, experiența sa de inchizitor „practician“ îi furniza materialul și cunoștințele pentru a descrie ciuma eretică cu o precizie egalată doar de încăpățânarea cu care, în anii precedenți, se remarcase prin persecuțiile împotriva valdezilor, a husiților și în mod special a vrăjitoarelor. Născut în 1430 la Schlettstadt, în Germania, după intrarea în ordinul dominican, fusese abate și lector la biserica din Salzburg. Numit inchizitor la 44 de ani, obținuse titlul de „Predicator general“, cu vaste puteri peste toate diocesele din sudul Germaniei. Raza sa de acțiune se lărgi mai pe urmă peste întreaga Vale a Rinului, în Alsacia, Bavaria, Austria, Boemia și Moravia; devenise foarte cunoscut, până când episcopul de Bressanone (unde tradiția predicilor lui Cusano nu se stinsese încă), Georg Golser, după ce l-a invitat în propria dioceză, a fost nevoit să-l îndepărteze din cauza cruzimii arătate pe timpul proceselor, dar și a unei anume comportări arbitrare care-i atrăsese mânia poporului. Moartea sa, la Brno în 1505, a fost asemeni vieții: a părăsit această vale a plângerii în timp ce conducea unul din nenumăratele procese.

Opera sa și a lui Sprenger va fi în mod regulat tipărită până în 1669, atingând treizeci și patru de ediții și vânzându-se în peste 35.000 de exemplare, cu o difuzare ce va depăși hotarele Germaniei: 10 ediții în Franța și 1 în Italia. Pentru acele vremuri, un succes editorial de excepție.

Sponsorul principal – adevăratul promotor al volumului – este papa Inocențiu al VIII-lea. Tot atât de convingătoare trebuie să fi fost ordonanța împăratului Maximilian I-ul de Austria care, pe 6

noiembrie 1486, îi îndemnase pe toți bunii catolici și cetățenii respectabili ai imperiului să coopereze la opera celor doi dominicani.

Dar pentru a înțelege acest succes trebuie să o luăm de la început.

Papa este îngrijorat

Cu doi ani mai înainte de ordonanța împăratului, cardinalul Giovanni Battista Cybo, devenit de puțin timp papă cu numele de Inocențiu al VIII-lea, promulgase o bulă, *Summis desiderantes affectibus*, ce avea ca subiect îngrijorarea pastorală față de extinderea greu de înfrânat a practicilor magice și vrăjitoarești. Tonul scrierii papale nu lasă loc îndoielilor privitoare la gradul de pericolozitate al faptelor amintite:

„Dorind din toată inima, așa cum ne îndeamnă grija pentru îndatorirea noastră pastorală, să sporească și să se propage peste tot credința catolică, în timp ce orice erezie păgubitoare să fie îndepărtată de pe tărâmul creștinătății, proclamăm din voința noastră aceste ordine și dispoziții, cu scopul ca dorința noastră pioasă să dea roade, după ce vor fi îndepărtate toate greșelile prin acțiunea organizației noastre... în inimile credincioșilor să nu mai rămână decât fervoarea și respectul față de credință.

Cu tristețe am aflat de puțin timp că, în multe regiuni din nordul Germaniei... diferite persoane, bărbați și femei, slujesc diavolului, prin farmece sau din voință proprie, părăsind calea dreptei credințe. Ei se folosesc de farmece, de formule magice, de descântece și de tot ce este mai condamnat și răufăcător în domeniul vrăjilor, în dauna altora: provoacă avortul la femei; aduc sterilitate la animale și omoară fetusurile animalelor, distrug roadele pământului, strugurii din vii, fructele copacilor, pe bărbați și pe femei, animalele domestice și cele de muncă, dar și pe celelalte animale de câmpie sau întregi pământuri cultivate: vii, livezi, pășuni, terenuri agricole, pajiști sau grădini. Ei doresc ca omul să nu mai procreze, femeia să nu mai conceapă, ca soții să nu-și îndeplinească datoria conjugală. Nu le este teamă să renege, prin sacrilegiu, credința ce le-a fost dată prin sfântul Botez; nu se dau înlături de la folosirea violenței, de la fărâdelegile la care îi instigă Dușmanul genului omenesc...”

Poate părea un fapt ieșit din comun ca un principe și un papă

să observe că problematica vrăjitoriei și a consecințelor sale sunt atât de puternice și de răspândite. În realitate, aluziile la ticăloșiile menționate în bula papală și teroarea subînțeleasă din ordonanța imperială sunt expresia unei fraze ce se poate rezuma în câteva cuvinte, puternic înrădăcinate cu timpul în mințile oamenilor: vrăjitoarele există, ele se supun diavolului și sunt dăunătoare pentru sănătatea trupului și salvarea sufletului.

Îndoiala rațională a lui Cusano pare a fi dispărut cu totul. Problema ridicată de el cu treizeci de ani în urmă nici nu e luată în considerație. Este exclus ca în acești treizeci de ani prezența vrăjitoarelor să fi devenit atât de mare. Și totuși despre ele se vorbește tot mai mult. Ce s-a schimbat? sau mai degrabă care sunt noile condiții de existență la care s-a ajuns? Un lucru e sigur: dacă numărul vrăjitoarelor nu a sporit, a crescut teama oamenilor față de ele; o teamă ale cărei origini depășesc Evul Mediu, pentru a se adânci în vremurile târzii ale păgânismului grec și latin.

Două au fost de fapt bastioanele cele mai rezistente față de convertirea la creștinism în Occident: o cultură filosofică ale cărei forme și conținuturi erau de tip gnostic și forța tradițională a culturii religioase populare. În primul domeniu se păstrase un spațiu în care forțele naturii erau reconsiderate, în lumina inteligenței, ca elemente ce puteau fi înțelese și controlate (dimensiunile ebraismului cabalistic și cele care vor alimenta teoriile alchimiste sunt exemple elocvente); cel de al doilea nu știuse să renunțe, și din cauza dificultăților de gândire teoretică, la imaginarul divinităților păgâne, legate de schimbarea anotimpurilor, pentru a le unifica cu cele creștine: zeița Diana și figura Herodiadei își păstraseră forța dar și ambiguitatea.

În mod paradoxal, aceste două domenii, unul cultivat și unul rural, atât de îndepărtate între ele, urmau să genereze amândouă o concepție privitoare la raportul dintre om și mediul său, în care forțele invizibile nu erau deloc inferioare celor vizibile, atât ca număr cât și ca putere.

Biserica primelor secole, apoi cea medievală și din timpul Renașterii au intuit în profunzime această similitudine și întrepătrundere dintre păgânismul cult și animismul rural: ele nu au ajuns niciodată la o delimitare netă între lupta dusă împotriva ereziei și cea împotriva superstiției; în ambele cazuri marele adversar nu putea fi decât diavolul, singurul în stare de a înșela, a-i zăpăci, a-i atrage la sine pe cei care nu obișnuiesc să trăiască în supunere față de credință, adevărul refugiu împotriva oricărei ispite.

Alăturarea superstiției de erezie era de altfel, pentru teologi,

lucru lesne de îndeplinit, dată fiind însăși revelația biblică: „Nu o vei lăsa în viață pe vrăjitoarea ce îți stă alături“ glăsuia Vechiul Testament, iar motivația avea un caracter pur teologic: cel ce se folosește de actele magiei refuză puterea liberă și eliberatoare a Domnului nostru Iisus Hristos și încearcă să pună stăpânire pe realitățile pământești (forțele naturii, ciclurile anotimpurilor și cele fiziologice, flora și fauna), ca și pe viața omenească ca atare (provocarea de boli, ciume și de ce nu, a dragostei și a urei).

La originile dreptului civil și penal din epoca creștină se pot repera aluzii clare la faptul că vrăjitoria trebuie alăturată și chiar pusă în legătură cu erezia. Edictul lui Liutprand, din 727 după Hristos, vorbește în mod special de vrăjitorie ca de un comportament în care se păstrează în mod periculos elemente păgâne, ce au persistat și după predicarea Evangheliei.

Alți autori ai vremii, precum Rabano Mauro, intervin în discutarea argumentului, dar prima luare de poziție la obiect, ce tinde să depășească simpla preocupare pastorală față de vrăjitoare și vrăjitorie este *Canon Episcopi*, probabil o culegere franceză de hotărâri din secolul al IX-lea, pierdută acum, și despre care avem indicii prin Canonul lui Reginaldo di Pruem, arhiepiscop de Treviri. În acest text totuși, în afară de condamnarea celor ce se folosesc de artele magiei, se poate observa un anume scepticism față de descrierile legendare, menționate oricum, ce privesc puterea vrăjitoarească.

„Să nu uităm de nefericitele femei care s-au pus în slujba Satanei și care, fiind seduse prin farmece și năluciri de origine diabolică, susțin că au călărit pe animale în timpul nopții, urmând-o pe zeița păgână Diana, împreună cu multe alte femei, sau că au traversat mari spații ale pământului, ajutate de tăcerea adâncă a nopții... Mulți s-au lăsat înșelați de asemenea lucruri și cred că ele sunt adevărate și se îndepărtează de la adevărata credință... Dar cine poate fi atât de neghiob ca să creadă că toate acestea se întâmplă... chiar fizicește?“.

În *Decretum* lui Graziano din 1139, găsim dimpotrivă, alăturarea practicilor vrăjitoarești de puterea diavolească.

La răscrucea anului 1000 și până în secolul al XIII-lea atenția ecleziastică se mutase cu mai mare insistență asupra fenomenului ereziilor pauperistice, manichee și populare; magia, cauzele și consecințele sale deveniseră marginale, cel puțin până când Biserica a fost nevoită să înfrunte erezia valdeză.

Pietro Valdo este o vrăjitoare?

Întemeietorul mișcării valdeze a fost un negustor din Lyon, Pietro Valdo (Valdès), care între 1173 și 1175, după ce și-a vândut bunurile în beneficiul săracilor, s-a dedicat unei vieți de sărăcie și predici, întrebuițând o limbă pe înțelesul mulțimii. Probabil că una din condamnările Conciliului de la Verona din 1184, în care se acuză un grup de laici de a-și fi asumat autoritatea predicilor, se referă la el și la discipolii săi. Valdezii sunt declarați eretici și ei se adună în mici comunități, adeseori obligați să trăiască în clandestinitate; cei care rămân pe teritoriu italian se refugiază în văile munților. Cazul lui Pietro Valdo se înscrie în mod clar, pentru ecleziaști și inchișitori, printre cazurile de erezie. Peste această primă și imediată definiție se mai suprapune ceva: valdezii sunt acuzați nu doar că și-au renegat credința, ci că au încheiat un pact cu diavolul, în scopul de a submina însăși tradiția creștină: ei își reneagă credința pentru a îmbrățișa o altă religie, cea a diavolului, cu toate consecințele sale.

Rămâne celebru în Franța, printre altele, cazul din Arras, care se prelungește de-a lungul întregului secol al XV-lea:

„Cronicarii povestesc despre crimele de care au fost acuzați și pe care le-au mărturisit sub tortură «valdezii» din Arras, o adevărată sectă în slujba diavolului. Pentru a se duce la sabat își dădeau pe trup cu o unsoare specială, folosind o vergea pe care și-o așezau apoi între picioare. În felul acesta erau în stare să zboare, parcurgând lungi distanțe cu mare repeziciune. Sabatul avea loc în mijlocul unei păduri, la câțiva kilometri de Arras: acolo îi aștepta un diavol mare cât toate zilele, care se putea transforma în țap, în câine, în maimuță sau în om. Petrecerea se prelungea cu un banchet și se termina într-o orgie desfrânată. Pe timpul sabatului, vrăjitorii renegau (aceasta e partea care se referă propriu zis la erezie) religia creștină, trebuiau să îl hulească pe Dumnezeu, Sfânta Treime și pe Sfânta Fecioară, să calce în picioare crucifixul și să-l scuipe. Ceremonia se sfârșea cu o liturghie neagră pe timpul căreia Împărtășania era aruncată broaștelor, ce urmau să fie arse pentru a fi folosite la prepararea unor prafuri dăunătoare“⁴.

Acuzația de stabilire a unui pact antiecleziastic cu diavolul însuși nu ar fi fost de ajuns pentru vina de vrăjitorie; dar, așa cum reiese din acest text, ulterior este introdus un alt element: „sabatul“. Alianța cu diavolul capătă o formă precisă și anume cultul

vrăjitoarelor. Pentru prima oară se pune în mod precis un semn de egalitate între eretici și vrăjitoare.

S-ar putea pune întrebare, ce avantaj prezenta echivalarea acestor două categorii? Răspunsul e simplu: ereticul ataca, prin alegerile sale, esența însăși a credinței și a Bisericii; vrăjitoarea sau vrăjitorul atenta în special la societatea civilă, la persoane. Primii păcătuiau împotriva credinței; ceilalți împotriva omului și a civilizației. Dacă s-ar fi putut afirma că și unii și ceilalți formau în realitate o entitate unică, ar fi însemnat că Biserica și puterea politică aveau un dușman comun, ce trebuia urmărit cu forțe unite pentru a-l distruge în totalitate. Dacă eretic și vrăjitoare erau una și aceeași figură, persoană, entitate, papa și împăratul aveau un adversar comun.

Ceea ce s-a întâmplat la Arras este unul din primele exemple pentru ce se va întâmpla mai peste tot în Europa (și am văzut deja exemplul spaniol): vânarea omului rămas fără nici o scăpare; Biserica atacă pe de o parte, puterea civilă o sprijină împotriva unui dușman tot mai vizibil; orice om poate fi acuzat de crime, pe care nici un romancier de literatură a groazei nu și le-ar fi putut imagina, pentru a fi apoi obligat să le recunoască sub tortură.

Dar în acest caz, în afara puterii ecleziastice și a celei civile, mai era o a treia, care putea fi pusă în mișcare, dacă vrăjitoarea era tot una cu ereticul, și anume poporul. Predicile eretice și cultivarea superstițiilor tindeau să facă prozeliti în special din rândul populației rurale, mai apropiate de ciclurile naturii și mai îndepărtată (adeseori foarte îndepărtată) de structurile puterii. În cazul ereziei valdeze și în multe altele asemănătoare, acuzația de vrăjitorie era astfel ticluită încât îi prezenta pe eretici drept indivizi periculoși pentru populația de la țară: dacă ereticul îl adoră pe Satana și se pretează la ritualuri magice împotriva omului, a câmpurilor, a animalelor, nu e greu să-i faci pe oameni să se ridice împotriva lui.

Un mecanism asemănător a fost cel care trebuia să lovească în evrei, acuzați la rândul lor de ritualuri orgiastice, canibalism și crime împotriva copiilor. Nu întâmplător termenul de „sabat“ este interpretat ca originar din ebraică unde desemna numele zilei de repaus, „shabbat“ (sâmbătă).

Dacă episodul valdez urmărea un plan precis, destinat să persecute cu mai multă eficacitate și într-un nou mod erezia, el era și concluzia unui proces îndelungat, desfășurat pe parcursul a două secole: data de rău augur este 1224, când Biserica se hotărăște ca delictele de erezie să fie transferate către puterea temporală, iar

ereticul să fie astfel considerat făptașul unei crime de lèse majesté și condamnat, drept urmare, la moarte. Ceea ce urmează confirmă această schimbare de poziție și duce la consecințe din cele mai grave: între 1227 și 1235 se pun bazele tribunalului Inchiziției, de anchetare a corupției eretice („Inquisitio haereticae pravitatis”). Prin bula *Ad extirpanda* din 1235, Inocențiu al IV-lea inițiază persecuția sistematică. Succesorul său, Alexandru al IV-lea, îi condamnă în 1258 în mod expres pe cei ce practică magic. Ioan al XXII-lea în 1320 îi autorizează pe inchișitorii din Toulouse să intervină împotriva celor ce fac vrăji. Asemenea luări de poziție se înmulțesc în anii ce urmează: în 1320 inchișitorul credinței Bernardo Gui descrie în *Practica inquisitionis haereticae pravitatis* felul în care trebuie să fie interogați invocatorii demonilor și subliniază că practicile vrăjitoarești profanatoare și idolatre sunt comparabile cu erezia: Grigore al IX-lea (1374) ordonă să fie luate măsuri împotriva celor ce îl venerază pe Satana; după doi ani, un alt inchișitor, Nicolas Eymerich, îi numeșteeretici pe toți cei care au legături cu diavolul și prin acesta, capătă cunoștințe de magie; erezie înseamnă participarea la sabat și folosirea copiilor pentru cultul idolatric; printre intervențiile „laice”, neobișnuită este cea a Facultății de teologie din Paris, în 1398, care distinge, făcându-le o descriere, magia naturală de cea eretică.

O idee despre acest ritm tot mai crescut ni-l oferă statisticile: între 1320 și 1420 se publică 13 tratate despre vrăjitorie; în următorii cincizeci de ani numărul lor se dublează. Ceea ce se schimbă și va duce la nefericita perioadă a adevăratei „vânători” este această neîntreruptă, deși ușoară, alunecare de la problematica vrăjitoriei în sine spre cea a vrăjitoriei eretice.

Ne găsim în fața unei lumi „fabricate”, perfect logice și închise în ea însăși, care va conduce la cele mai sângeroase și inutile persecuții din istoria creștinismului: lumea magiei (albă și/sau neagră) se transformă în lumea magiei eretice.

Să mergem mai departe: să facem efortul de a merge pe urmele istoriei, a datelor și a perioadelor sale, adică a vremurilor în care s-au produs aceste coșmare:

1409: papa Alexandru al V-lea condamnă într-o bulă înființarea de către creștini și evrei a sectelor și a ritualurilor ce contravin religiei creștine, prin practicarea ghicitului, a descânte-celor și a superstițiilor; bula e trimisă franciscanului Ponce Fougerson, care primește, după o lună, o sumă de bani pentru desfășurarea activității inchișitoriale.

1436: Claude Tholosan, judecător din Dauphiné (apar judecăto-

rii seculari ca autori de teorii în sfera teologiei; nici nu mai este vorba acum de o problemă teologică, ci de una învecinată cu științele juridice) afirmă că păcatele magicienilor și ale vrăjitoarelor sunt prea grave pentru a avea dreptul la indulgența Bisericii; ei trebuie condamnați și în special suspectați când îndeplinesc acte în aparență nevinovate, precum strângerea de plante pe timpul sărbătorii Sfântului Anton.

1437: Giovanni Nider în lucrarea sa *Fornicarius* formulează cele mai grave acuzații de vinovăție la adresa femeii-vrăjitoare: o creatură slabă și lesne de înșelat, pradă a diavolului dintru începuturi; pe aceeași linie se așază, afișând o atitudine misogină, printre alții, Prieras (*Summa Summarum*) și Bernardo Rategno da Como (*De Strigis*, 1510); ideea că femeia este o creatură „rău-făcătoare” străbate secolele: e de ajuns să ne gândim la definiția „medicală” a diferenței existente în perioada prenatală între băiat și fată, pe care Laurent Joubert o va da în 1578: „... sămânța în sine nu contează... ea poate degenera adeseori în parte feminină, din cauza mediului rece și umed... ca și prin prezența excesivă a sângelui menstrual, crud și indigest”⁵.

1451: Nicolae al V-lea îndeamnă stăruitor pe inchizitori să-i pedepsească pe ghicitori, chiar dacă nu există bănuiala de erezie (înseamnă că inchizitorul poate pedepsi superstiția!).

1458: Nicolas Jacquier, teolog dominican: vrăjitoarele alcătuiesc o sectă care din totdeauna s-a străduit să distrugă Biserica (e ușor de văzut legăturile ce se presupun a fi între valdezi, evrei și vrăjitoare).

1475: Sixt al IV-lea stabilește o echivalență totală între erezie și vrăjitorie: „... vor trebui să acționeze pentru ca erezia și secta vrăjitorilor... să fie distruse și anihilate”.

1483: Jean Vineti, teolog și inchizitor afirmă că trebuie să se facă diferența între vrăjitoarele de odinioară și cele care se află acum în jurul nostru: acestea din urmă sunt mai crude decât animalele sălbatice și nu acționează singure, ci fac parte dintr-o sectă de adoratori ai diavolului.

În următorul an, după cum văzut, este dată bula *Summis desiderantes affectibus*, prin care inchizitorii sunt îndemnați să devină stăpâni pe situație:

„... în numele autorității noastre apostolice, dorim să fie înlăturat orice obstacol capabil să împiedice activitatea inchizitorială... Îndemnați la aceasta de grija pentru credință, hotărâm ca... inchizitorilor să le fie permis să-și îndeplinească funcția și să

procedeze, în deplină libertate, la pedepsirea, încarcerarea și corijarea acelor persoane pentru excesele și crimele susamintite...

Le acordăm de asemeni inchizitorilor dreptul de a predica Cuvântul Domnului în toate bisericile parohiale și ori de câte ori vor dori...

Ordonăm episcopului din Strasbourg... să protejeze și să susțină acțiunea inchizitorilor, reprimând pe toți cei care vor căuta să le dăuneze, să-i împiedice, să-i contrazică și să se răscoale... chiar prin înăsprirea sentințelor... cu ajutorul brațului secular“.

Din acest moment *Ciocanele* devin opere hotărâtoare; în afară de cea a lui Sprenger și Kraemer, vom găsi lucrările lui Nicolas Remy, Johann Wier, Girolamo Menghi, Martin del Rio și în special cea a lui Francesco Maria Guazzo, cu al său *Compendium Maleficarum* din 1608.

Nu lipsesc desigur opere situate pe o poziție opusă, precum cea a lui Ulrich Muller (1489) care inaugurează un nou mod de a interpreta fenomenul: vrăjitoarele sunt femei sărace care trăiesc din plin o iluzie demonică și mai puțin o realitate satanică și eretică. Dar, pentru moment, vocea sa rămâne izolată. Pentru a regăsi o poziție similară va trebui să așteptăm anul 1544, când Andrea Alciato va afirma inutilitatea unei persecuții juridice împotriva unor femei care în realitate sunt victime ale iluziilor.

Pe linia tradițională, care începe să se afirme, mai găsim în 1490 lucrarea lui Pierre Mamoris *Flagellum maleficarum*, în care el vorbește despre sabat ca o derivație a shabbatului ebraic; în 1523 Bartolomeo Spina face o legătură între prezența la sabat și culturile păgâne ale zeiței Diana: înainte de el, spre jumătatea secolului al XV-lea, ideea amintită de noi, cum că practica vrăjitoriei și-ar putea avea originile în venerarea figurilor de bacanale (Bachus, Diana și chiar Herodiada), fusese afirmată de Alfonso Tostato; iar Bernardo Ratego mersese mai departe, având certitudinea că a descoperit marele complot urzit de „secta“ vrăjitoarelor în numele Diane; în 1559 sunt publicate cele șase volume semnate de Martin del Rio, o adevărată culme a manualelor pentru înțelegerea tuturor caracteristicilor vânătoarei de vrăjitoare, cu titlul *Disquisitiones magicae*; în 1563 Johann Wier susține ideea că în cazul presupuselor vrăjitoare e mai necesară intervenția medicului înainte de cea a preotului; dar părerea sa nu a fost bine primită pe atunci (de comparat, mai pe urmă, cu poziția lui Bodin).

După cum am arătat, la mijloc nu este doar Biserica: în 1570 o ordonanță a regelui Țărilor de Jos definește vrăjitoria drept o crimă penală, indicând modalitățile de reprimare a ei.

Jean Bodin, magistrat și umanist francez, publică în 1580

lucrarea *Démonomanie des sorciers*, răspunzând și opunându-se tezelor lui Wier, de o cruzime înfricoșătoare față de vrăjitoare. Bodin va fi suspectat la rândul său de erezie. În 1602 Henry Boguet, magistrat inchizitor în Elveția (celebru la vremea sa pentru a fi propus condamnarea la moarte și a copiilor bănuți de vrăjitorie) afirmă în *Discours exécration des sorciers*: „Vreau să fie limpede că sunt dușmanul neîmpăcat al magicienilor și al vrăjitoarelor, și că nu îi voi cruța vreodată, având în vedere ticăloșiile înfăptuite și numărul lor ce devine tot mai mare“.

Până și filosoful Tommaso Campanella, apreciatul autor al *Cetății soarelui*, afirmă că:

„Femeiuștile, care se hrănesc cu mâncare spurcată, sau concep sânge menstrual sau excremente în uterul invadat de emanații, se perturbază și sunt gata să-l primească pe diavol“⁶.

O mărturie contrară, tulburătoare în mod special, fiindcă e făcută de un confesor care a cunoscut sufletul vrăjitoarelor și al ereticilor înălțați la țară, datează din 1631. Friedrich Spee afirmă:

„... mărturisesc plin de rușine că, mai cu seamă în Germania, printre catolici și în popor persistă superstiții greu de crezut... care... sunt puse pe seama sarmanelor femeii de pretutindeni...“⁷.

Acum tabloul este complet: cartea de la care am pornit, *Ciocamul*, devine piatra de boltă, pe care se sprijină intrarea într-o lume construită conform unei precise idei de persecuție. Teoria este pusă la punct și rămâne de văzut ce se întâmplă în realitate, în toți acei ani (am spune, în acele veacuri) în care ciuma eretică se învecinează atât de strâns cu secta vrăjitorească, încât devine unul și același lucru.

Un masacru ce durează trei veacuri

Parcursul teoretic alcătuit din documente, predici și publicații, care ne-a însoțit până acum, urmează să fie transpus în istoria concretă a oamenilor. Din orașele franceze, împodobite cu superbe catedrale, până în zonele rurale germane, în spre dealurile și munții italieni și elvețieni, spre câmpiile dezolate ale pireneilor spanioli și până în șesurile noilor colonii americane, între sfârșitul secolului al XIV-lea și cel al secolului al XVI-lea, avem de străbătut o orbită în care nenorocirea, sărăcia și ororile se înmulțesc, într-un ritm demn de o tragedie greacă. Încă se mai discută și azi în legătură cu numărul bărbaților și al femeilor (în special), sacrificați în numele luptei împotriva vrăjitoriei eretice. Din documentele proceselor ce

ni s-au păstrat s-ar părea că numărul victimelor, pe care îl putem lua în considerare, ar fi fost aproximativ de 70.000 de persoane. Cei mai puțin optimiști susțin că rugurile au atins cifra de 300.000⁸. Pentru a înțelege îndârjirea inchizitorilor e necesar să examinăm câteva evenimente mai îndeaproape.

Milano, 1384 – Două femei, Sibilla și Pierina, mărturisesc că ar fi participat la un joc lugubru: jocul Diane (sau al Herodiadei), condus de o anume Madonna Oriente, care destăinuia tainele viitorului femeilor aflate acolo. În prezența acelei Oriente nu era voie să se rostească numele lui Dumnezeu. Oriente le mai învăța cum să tămăduiască bolile, să găsească lucrurile furate și să dezlege descântecul. Cele două femei sunt condamnate la moarte în 1390.

Paris, 1390 – Cazul prostituetei Macete e mai complicat și ne introduce într-o lume a sărăciei fizice și morale sfâșietoare. Macete, tânjind de dorul iubitului ei care, în loc să o ia în căsătorie așa cum îi promisese, o părăsise pentru a fugi în Spania, ajutat de o altă femeie de proastă condiție, încearcă să-l întoarcă prin vrăji; ea a învățat pe de rost începutul evangheliei lui Ioan și cu această formulă spusă cu voce tare reușește să se pună în legătură cu un diavol, numit Haussibut. Iubitul e obligat să se întoarcă la ea, împotriva voinței lui, refuzând însă să se însoare. Plină de tristețe, Macete reia vraja cu mai multă putere, folosind ceara și smoala, din care face o pastă cu care îl unge între umeri pe iubit, timp de trei nopți, invocându-l pe Satana. Bărbatul cedează până la urmă și o ia în căsătorie, fără să o iubească însă. Urmează ani plini de greutate. El se poartă urât, o bate. Macete nu știe ce să facă și se adresează din nou diavolului său: ceara și smoala sunt iarăși amestecate, pentru a modela o figură de copil pe care ea o pune să plutească pe paie într-o oală cu apă clocotită. Macete este în continuarea bătută și maltrată. Disperată, se duce pe câmp, caută broaște râioase pe care le înțeapă cu ace, masacrându-le pe toate. Bărbatul o chinuie în continuare, până când o surprinde asupra faptului: o denunță Inchiziției. Dovada vinovăției sale este o broască moartă.

Sion, 1420 – Unui grup sectar i se arată diavolul sub înfățișarea de urs sau de berbec; adepții sectei măcelăresc bărbați, copii și animale. După cercetări se descoperă că din grup fac parte 700 de oameni. O sută dintre ei sunt arși de vii după ce mărturisesc totul sub tortură.

Rouen, 1430 – Pe 18 martie este condamnată la moarte Jeanne d'Arc. Acuzația este în același timp de vrăjitorie și de erezie. Intenția procesului este în mod evident politic.

Arras, 1459 – Robinet de Vaulx, pustnic, este judecat pentru

delictul de vrăjitorie. Înainte de a muri o denunță pe prostituata Demiselle și pe pictorul Jean Lavite: din nou două persoane „marginale“. Achetati și torturați, cei doi sunt arși pe rug în 1460. Au mărturisit la rândul lor și au denunțat alți complici: lanțul inchizitorial își poate continua acțiunea de purificare.

Fié, 1506 – O femeie, Anna Jobstin, mărturisește sub tortură că este vinovată de aducerea grindinei care a distrus câmpurile vecinilor. Minte ei o ia razna: se acuză de toate dezastrele care loviseră în ultima vreme întregul Tirol.

Mirandola, 1522–1523 – „Procesul de la Mirandola“ rămâne una din cele mai crude și solemne „vânători de vrăjitoare“, și poate fi amintit cu teribila denumire de „pogromul de la Mirandola“; participă la el însuși prințul di Carpi, Gian Francesco Pico. Violența cu care acuzații sunt tratați și bătuți îi fac pe martorii din mulțime să exclare: „Nu e drept ca acești oameni să fie uciși cu atâta cruzime“.

Zürich, 1546 – Dovezi procesuale relatează despre cazul Agathe Stuedlerin, fiica unui preot, devenită prostituată. Ea și-ar fi vândut sufletul diavolului, dedându-se la o serie de fărâdelegi pline de cruzime: uciderea unor bărbați prin otrăvire; inducerea impotenței la alții, cărora le-ar fi cerut bani în schimbul restituirii virilității. Un brutar și soția sa, cuprinși de impotență și frigiditate, o denunță și asistă la tortură. Ne mai suportând răutatea zbirilor, Agatha se aruncă pe geam, rupându-și un picior. Judecătorii devin și mai bănuitori: vroia să se omoare (crimă împotriva credinței) sau să fugă zburând? Torturile se întetesc. Agatha mărturisește până la urmă, cerând să-i fie acordată favoarea de a nu fi arsă. Curtea se consultă și hotărăște să-i accepte cererea, având în vedere că se convertise în mod evident. Va fi înecată la 27 februarie.

Derneburg (Rheinstein), 1555 – Din nou este vorba despre două femei: Groebesche și Gisserlsche mărturisesc că au întreținut raporturi sexuale cu diavolul: Groebesche spune că aceste practici au durat mai bine de unsprezece ani. Legătura cu diavolul este, prin urmare, extrem de puternică: când este condusă la rug, Satana însuși își face apariția în fața mulțimii adunate sub eșafod și le răpește în zbor pe amândouă condamnatele; suntem pe 1 octombrie.

Două zile după aceea, Gisserlsche apare în casa soțului ei, care moare pe loc de frică; episodul este relatat de un vecin, care afirmă că ar fi văzut-o dansând în jurul mortului, învăluită într-un nor de foc.

La 12 octombrie este arestat soțul lui Groebesche, acuzat că s-ar fi împerecheat cu sora soției.

Ancheta inchizitorială continuă și o a treia femeie, numită Serchkschen e arestată pe ziua de 14 din aceeași lună, fiind acuzată că a provocat paralizia vecinilor după ce a îngropat broaște râioase la intrarea locuinței acestora. Fără a mai primi nici un ajutor din partea diavolului, după câteva zile este arsă pe rug.

Paris, 1565–1640 – Pe o perioadă de șaptezeci și cinci de ani sunt trimiși în judecată 1.119 oameni; numărul lor demonstrează că inchizitorii lucrau cu multă asiduitatea. O sută dintre aceste persoane sunt condamnate la moarte. Față de alte cazuri, avem de a face aici cu bărbați și femei dintr-o categorie socială decentă, acuzați de practicarea magiei.

Lucerna, 1517 – O moașă mărturisește că a ucis mai mulți copii nou născuți, străpungându-i cu un ac lung. Cum condamnarea la rug întârzia, în speranța de a scoate și alte mărturisiri de la ea, temnicerii au surpriza de a nu o mai găsi în celulă: în locul ei se află doar pielea, umflată ca un buboi. În popor se zvonește că diavolul a jupuit-o de piele și a luat-o cu sine.

Genf, 1571 – O cumplită masacrare a femeilor: în decursul lunii mai sunt arse de vii douăzeci și unu de femei.

Zürich, 1571 – Unei femei care trăiește în mare mizerie, Verena Keretzin, lipsită până și de haine și mâncare, i se prezintă un cavaler care se laudă că este unul din cei mai bogați și mai puternici oameni de pe pământ. Femeia îi ascultă înspăimântată propunerea: dacă te vei uni trupește cu mine, te voi copleși cu bunuri, vei fi puternică și onorată. Minte femeii e confuză, nu știe ce să răspundă, deși în sinea sa e puternic ispitită să-i primească propunerea. Bărbatul nu mai așteaptă altceva și încheie pactul mușcând-o de braț, apoi se împerechează cu ea. Din acel moment Verena simte că nu se mai teme de nimic; o putere nouă îi străbate ființa. Înarmată cu un băț începe să rățăcească pe câmpii, lovind vacile și porcii până îi ucide; provoacă boli oamenilor care în trecut nu au vrut să o ajute sau să-i dea de pomană; aduce grindina distrugând recoltele întregii regiuni. Până la urmă e prinsă. Pe 10 septembrie este arsă pe rug.

Lorena, 1576–1606 – Judecătorul Nicolas Remy se laudă că a trimis la rug, în acest interval de timp, între două și trei mii de vrăjitoare.

Bordeaux, 1577 – Într-un raport asupra desfășurării procedurilor juridice, inchizitorul Pierre de l'Ancre relatează că la Curtea regală din Bordeaux au fost trimise la moarte patru sute de vrăjitoare.

Val Mesolcina, 1593 – Nici preoții cei mai cunoscuți nu se sustrag ritualului de condamnare a vrăjitoarelor; cardinalul Carlo

Borromeo ia parte la „vânătoare“, favorizând condamnarea „cu capul în jos“ a mai multor femei; mărturia celor prezenți se referă la faptul că ele au murit probabil împăcate, deoarece au fost auzite invocând, în mijlocul flăcărilor, „numele prea sfânt“.

Pistoia, 1593 – Câteva prostituate, printre care Fiore di Francesco da Crispoli, scapă de rug prin exil.

Bazuel (Cambrésis), 1599–1627 – O văduvă în vârstă, Reine Percheval, sfârșește pe rug după ce mărturisește cum a folosit practicile vrăjitoarești pentru a provoca moartea unei nepoțele, cum a lovit cu o boală grea pe o persoană de vază, cum a schilodit viței la naștere. Înainte de a ajunge pe rug se repetă un ritual nefericit: Reine se răzbună pe acuzatoarele ei, denunțându-le ca fiind complice la propriile crime. Una dintre acestea, Aldegonde de Rue, o va urma în moartea violentă, după un proces ce a durat doi ani și care s-a încheiat prin găsirea unor puncte insensibile la durere pe corpul ei, mărturie a legăturilor cu diavolul. Alte trei femei vor avea același sfârșit.

Jura, 1600 – Rolanda di Vernois și Claudia îi mărturisesc judecătorului, Henri Boguet, că au adus grindina prin amestecul urinei proprii cu rămurele verzi. Diavolul le apără pe rug, aducând o ploaie în averse, care stinge mereu flăcărilor. Până la urmă ritualul are loc pe 7 septembrie.

Aix-en-Provence, 1609 – De data aceasta avem de a face cu o călugăriță: după exorcizare, fiind în mod evident posedată de diavol, femeia îl acuză pe dom Gaufridy, preotul Marsiliei, că i-ar fi făcut farmece. Preotul, supus torturii, rezistă timp de doi ani, mai înainte de a mărturisi practicile sabatice și violența sexuală uzată asupra maicii. Moare pe rug la 30 aprilie 1611.

Zagarramudi, (Țările Basce), 1614 – După interogarea timp de patru ani a unui grup de 300 de persoane, 12 femei sunt acuzate de vrăjitorie. Șapte din ele sunt condamnate la rug; celorlalte cinci, moarte în timpul procesului, le sunt arse imaginile.

Paderborn, 1631 – Lisa Tutke, arestată ca vrăjitoare, mărturisește sub tortură că tatăl său (ucis la rândul său din cauza violențelor uzate de către judecători, într-un proces precedent) a învățat-o să facă farmece încă de mică, încredințând-o unui bărbat care a abuzat sexual de ea: acel bărbat putea fi diavolul, lucru dovedit prin senzația de îngheț și nu de căldură pe care Lisa a avut-o în timpul raportului. Lisa a mai denunțat alte șase persoane.

Oppenau, 1631–1632 – Un proces record: 18% din populație este trimisă pe rug.

Palermo, 1640 – Este condamnată de către Sfântul Oficiu

Caterina Bunî „care ieşea afară noaptea împreună cu femeile şi promitea să mai aducă şi pe alţii cu ea, punându-le să călărească pe câte un castrat, aşa cum făcea şi ea“.

Auch, 1644 – Régine, o femeie din popor, este prinsă şi aruncată în fluviul Gers cu o piatră atârnată de gât. De data aceasta cei care o execută, fără a-i face proces, sunt nişte soldaţi, după ce o acuză de practici vrăjitoareşti, la instigarea unor persoane din oraş.

Monthéliard, 1646 – Treizeci şi doi de martori acuză o văduvă, Adrienne d'Heur, că a omorât un copil, oferindu-i pâine, a orbit un bărbat, o femeie şi doi copii; a secat laptele unei vaci, a provocat moartea unui cal; a încercat să răpească un copil; i-a ameninţat pe mulţi alţii; s-a furişat noaptea în case, fără a avea nevoie să deschidă uşile; s-a transformat în pisică, pentru a irita pisica casei. Asemeni lui Percheval este înţepată pe tot corpul: acul pătrunde între omoplaţi şi rămâne acolo timp de un sfert de oră, fără a-i produce dureri sau pierderi de sânge. Adrienne neagă toate acuzaţiile şi este atârnată de frânghie. Atunci mărturiseşte: sabat, împerecheri cu diavolul, vrăji, preschimbări. Este arsă la 11 septembrie.

Juergensburg, 1692 – Un bărbat de optzeci de ani, Thiess, mărturiseşte că este un vârcolac, dar din cei benefici, care îi urmăreşte şi se luptă cu diavolii şi vrăjitoarele. Judecătorii îl condamnă la zece lovituri de bici.

Salem (Massachussets) 1692 – O sclavă de culoare, pe nume Tituba, acuzată de a fi invitat fetele din sat la un dans pe timpul nopţii, odată cu practicarea unor ritualuri nepermise, îşi mărturiseşte vina şi declară numele unor persoane de vază din sat. Are loc o isterie colectivă care duce la moartea mai multor persoane, numele satului Salem rămânând în istorie cu o faimă cumplită⁹.

Vrăjitoarele zboară spre sabat

Vampire, răufăcătoare, strigoaice, magiciene, seducătoare, vrăjitoare, zâne rele, harpii, prostituate, diavoliţe, invocatoare ale demonului, preotese ale Satanei, idolatre.

Sunt numite în fel şi chip; titulatura numeroasă cuprinde ambele sfere vizate: cea a superstiţiei şi cea a fărădelegii împotriva credinţei, trecând cu mare uşurinţă dintr-una într-alta şi lăsându-l perplex pe cel care se aventurează în încrengătura stufoasă a mărturiilor şi a întâmplărilor.

Pe de altă parte această confluenţă a apelor a fost posibilă graţie credinţei sigure că vrăjitoarele există; ceea ce a determinat Inchiziţia

(dar mai înaintea ei pe oamenii politici și conducătorii religioși) să intervină pentru o „convertire“ a fost conștiința necesității demascării lor și luarea unor măsuri de apărare.

Dacă am putea să-i întrebăm pe cei care au trăit în perioada dintre secolul al XIV-lea și sfârșitul secolului al XVII-lea, ei ar răspunde fără ezitare: desigur, vrăjitoarele există, ele trăiesc printre noi. Răspunsul afirmativ ar veni din partea tuturor claselor sociale și a categoriilor de persoane, de la cei mai umili oameni la intelectuali și teologi; de la săraci până la bogați și nobili. Vrăjitoarele există și înfăptuiesc tot felul de lucruri atât de cumplite încât simpla pronunțare a unora din faptele lor poate aduce nenorocirea, dacă nu ești protejat cum trebuie. Puterea lor e mare; secta lor e numeroasă; înfățișarea lor e înșelătoare.

Ele pot zbura; se deplasează și îi poartă și pe alții cât ai clipi din ochi, în timpul somnului sau chiar când sunt treze, în locuri foarte îndepărtate; unele au darul de a se transforma în animale, de exemplu în pisici și îți intră în felul ăsta în casă, își aranjează un loc unde să stea, gata de a se preschimba în alte forme oribile și să pună stăpânire pe casele în care au fost primite, sau se azvârle peste leagănele în care dorm copiii țăranilor până îi sufocă, îi răpește sau îi orbește; dar preschimbarea cea mai înspăimântătoare e cea în vârcolaci, care se învârtesc înfometăți în căutarea prăzii; ele cunosc de asemenea o vrajă care le permite să prepare filtre de dragoste și filtre de moarte sau de boală; rotesc un deget în interiorul unei căni cu apă și provoacă furtună sau scutură grindină din cer, aduc vânt și fulgere. Au într-adevăr o anumită putere asupra elementelor din natură; își nimicesc dușmanii de la distanță, cu ajutorul unor simulacre ale persoanei urâte, în care introduc corpuri metalice ce sunt în stare să-i provoace dureri sau chiar moartea nenorocitului; adeseori însă nici nu au nevoie de asemenea instrumente: e de ajuns o privire care se încrucișează cu cea a adversarului și acesta cade în stăpânirea sa; de asemenea pot să le facă sterile pe animale, pe femei să nu mai rămână însărcinate, bărbații devin impotenți; apa din fântâni poate deveni otrăvitoare, datorită unei pulberi din oase de om sfărâmate; ele sunt adeseori cauza epidemiilor de ciumă, pe care o transmit cu ajutorul unor unsori întinse pe ziduri și pe clanțele ușilor; îi înfurie pe cai când sunt călăriți; se deplasează dintr-un loc într-altul cu trupul sau doar cu imaginea; când sunt interogate, tăcerea lor nu poate fi învinsă; dacă sunt acuzate, cei care le acuză amuțesc; prinse, provoacă frisoane în mâini și în inimile celor care le târăsc, încât aceștia fug ca niște copii înspăimântați; și încă ceva: ele pot vedea lucruri

absente ca și când s-ar afla acolo; întorc inimile bărbaților, împingându-i spre amoruri nefericite și dușmăanii nebunești. Cam atât despre puterile lor.

Lucrul cel mai periculos este firea sângeroasă pe care o au, de parcă ar ascunde invidia atavică față de cei slabi și nevinovați: ele sunt în stare de sacrificii umane; își aleg victimele în special dintre copii, al căror sânge îl varsă pentru a se hrăni pe timpul banchetelor, unde petrecerea și ororile se împletesc în mod înfiorător; încleștează uterele mamelor, împiedicând feții să iasă la lumină, dușmana lor, în timp ce pe propriii copii îi dedică diavolului.

Inchizitorul folosește doar cuvinte de groază pentru a se referi la ele: blasfematoare, asatine, sperjure, incestuoase.

„Se ocupă de sufocarea copiilor noaptea – afirmă Juan de Pedraza, într-un text din 1568, relatat aici într-o vulgarizare publicată la Veneția în 1584¹⁰ – după ce diavolul îi adâncește în somn pe părinți: nu pentru a le suga sângele, ci pentru a-i face pe plac Satanei, care obișnuiește să îi răsplătească pe cei care omoară cât mai mulți copii cu favoruri și onoruri la sărbătorile lor, oferindu-le cele mai bune locuri. Dar în casa în care există o cruce, un crucifix sau o imagine a Maicii Domnului nu puteau să facă rău și nici copiilor pe care mama i-a închinat înainte de a adormi. Unii cred că pot intra în case în timp ce ușile și ferestrele sunt închise și e o greșală diabolică să-ți oferi harurile corpului dușmanului. Adevărul e că pentru a intra, diavolul le deschide încetisor, apoi se întoarce și le închid când ele ies. Și e potrivit religiei să crezi că pot schimba înfățișarea lăsată de la Dumnezeu, transformându-se în caznale, în mături sau în pisici... Dar demonul înșeală în așa fel imaginația, încât ele par a avea o altă înfățișare“.

Dincolo de felul în care lucrurile se pot întâmpla, rămâne sigur adevărul condiției lor de slujnice ale Satanei și drept urmare de eretice de cea mai rea speță. Unii dintre cei care le-au întâlnit sau le-au observat obiceiurile, afirmă că ele se întâlnesc săptămânal pentru a celebra „esbat“ și de patru ori pe an pentru „sabat“. Datele sunt: 3 februarie, 11 iulie, ajunul zilei de 1 august și 1 septembrie.

La aceste reuniuni, fiind invitate personal de stăpânul lor diavolul, vrăjitoarele se duc pe jos, dacă locul este prin apropiere, sau în zbor dacă e mai îndepărtat. Zboară agățate pe spatele cocoșilor sau a caprelor, dar de obicei pe furci, bețe sau mături. Pentru a putea zbura se dau mai întâi cu o unsoare care produce un fel de catatonie aparentă (la persoana care le vede pe vrăjitoare îndeplinind această operație), dar în realitate o proiectează într-o dimensiune a invizibilului unde domină diavolul însuși. Giovan Battista Della Porta, în lucrarea sa despre magie, publicată în 1558,

afirmă că a cunoscut o bătrână care s-a oferit de la sine să-i arate ce anume se întâmplă în asemenea cazuri:

„.... după ce s-a dezbrăcat s-a frecat cu putere pe tot corpul cu o unsoare, în timp ce o priveam pe după o uşă întredeschisă şi s-a adâncit, din cauza acţiunii elementelor soporifice, într-o stare de somn profund. Noi am intrat atunci dar ea ne-a luat la rost, pronunţând cuvinte urâte. Apoi şi-a pierdut cu totul simţurile. Am ieşit din nou. Când efectul unsoarii şi-a pierdut din putere, s-a trezit, şi a început să delireze spunând că a traversat peste mări şi munţi, răspunzându-mi prin minciuni la o întrebare de-a mea“.

Uneori nu este uns corpul ci însuşi mijlocul de transport. Vrăjitoarea ajunge deci la locul sabatului, a cărui descriere o putem găsi fie în mărturiile depuse la proces, fie în textele teologilor vremii şi documentele pontificale, precum bula *Vox in Rama* a papei Grigore al IX-lea (13 iunie 1233); detalii ciudate apar şi în operele de pictură şi gravuri, precum cea a lui Hans Baldung, creată în 1514:

„.... vrăjitoarele prepară unsoarea, sau grăsimea vrăjitoarelor, printre altele din sânge de pupăză şi liliac, din răzătură de pe clopote şi funingine. O vrăjitoare amestecă ingredientele într-un ceaun care clocoteşte deasupra unui foc de verbină, în timp ce altele călăresc deja printre nori, îndreptându-se spre reuniune călare pe un furcoi sau pe un ţap. Atunci când întind pe furcoi unsoarea gata preparată, pronunţă o rugăciune oribilă. O altă vrăjitoare ridică spre cer un cazan plin cu oase, în timp ce alta înşiră rugăciuni pe un rozariu unde în chip de grăunţe se află clopoţei, două zaruri şi craniul minuscul al unui avorton. În sfârşit se duc la sabat unde magicieni şi vrăjitoare se împerechează alcătuind – după spusele lui Boguet – combinaţiile cele mai monstruoase. Fiul nu o iartă pe mamă, fratele pe soră, sau tatăl pe fiică:... vă puteţi imagina cum se înfăptuiesc toate celelalte desfrânări posibile“¹¹.

Dar sabatul nu înseamnă doar desfăşurarea unei orgii sexuale: el are un parcurs şi o finalitate clară: este locul unde este posibilă întâlnirea dintre om şi diavol pentru revigorarea forţelor slăbite; are loc noaptea, undeva unde nimeni nu ar veni cu alte scopuri. Întuneric, izolare, desigur în mijlocul pădurii; focul aprins de participanţi luminează scena; cine ar nimeri aici din întâmplare nu ar şti cui să se închine:

„Rătăcind pe timpul nopţii într-un loc singuratic, o groază neştiută pune stăpânire pe simţurile mele; văd, sau mi se pare că văd, mii de obiecte uimitoare în sclipirile unei lumini tenebroase. Aici este sabatul“.

Astfel descrie un „cronicar“ anonim din secolul al XVII-lea sosirea sa neașteptată în locul unde se desfășura acel cult macabru.

Cult macabru, e bine spus: sabatul este într-adevăr un fel de ritual religios inversat, o caricatură a slujbei religioase, cu câteva elemente schimbate: anafura, de exemplu, este o felie de sfeclă. Toate acestea impresionează cu violență imaginarul clerului din acel timp:

„... se așază pentru a putea petrece și când se ridică, spre sfârșit, iată că apare, din spatele unui simulacru, ce se află de obicei la locul acestor reuniuni, o pisică neagră, mare cam cât un câine de talie mijlocie; ea merge de-a îndaratelelea, cu coada ridicată. Noul adept, mereu primul, o sărută în spate, apoi urmează conducătorul și toți ceilalți pe rând, doar dacă au meritat. Celor care nu sunt considerați demni de această onoare, maestrul de ceremonii le urează să aibă pace. Revenind la locul lor rămân tăcuți câțva timp, întorși în continuare spre pisică. Apoi maestrul spune: «Iartă-ne!» și tot așa repetă următorul, iar al treilea adaugă: «Stăpâne, știm!»; un al patrulea concludă: «Trebuie să ascultăm»... Când primesc de fiecare dată la Paști trupul Domnului din mâinile preotului, îl țin în gură apoi îl aruncă la gunoi, pentru a-l jigni pe Mântuitor»¹².

Adevăratul protagonist al sabatului (această adunare care ia tot mai mult aspectul unei lupte religioase: Dumnezeu și răul întruchipat de figura Satanei), stăpânul și domnul este diavolul, care:

„... conduce adunarea și stă pe tron, sub înfățișarea înspăimântătoare de țap sau de câine. Pentru a-i aduce omagiu, cei prezenți se apropie de el în diferite feluri: sau în genunchi, ca pentru a-l implora; fie cu umerii căzuți; fie cu capul dat pe spate și picioarele ridicate încât bărbia să fie îndreptată spre cer. I se oferă lumânări negre ca smoala sau buricuri de copii; în semn de respect îi sărută anusul... La acele reuniuni nocturne se adună mulțimi de persoane de ambele sexe, dar femeile sunt cu mult mai numeroase decât bărbații...; dansurile consistă din rotiri spre stânga...; fiecare banchet e binecuvântat de diavol prin cuvinte blasfematorii, iar Belzebut este considerat drept creatorul, cel care acordă și păstrează toate lucrurile. Cu aceeași formulă se aduc mulțumiri la sfârșitul mesei. Odată cu încheierea banchetului fiecare diavol o ia de mână pe adepta pe care o are în grijă... își întorc pe rând spatele și ținându-se de mâini alcătuiesc un cerc, scutură ca nebunii din cap și dansează ținând în mână lumânările folosite mai înainte pentru adorarea demonului. În onoarea acestuia răsună cântece obscene, ritmate de tobe și cimpoaie... în timp ce se împerechează în plină orgie»¹³.

Participantele la acest ritual teribil sunt mai întotdeauna femei,

deși uneori au loc și întâlniri cu bărbați (chiar cu preoți și călugări excomunicați!): pentru a fi admiși ei sunt mai întâi inițiați, ca în orice altă confraternitate. *Ciocanul vrăjitoarelor* explică cu limpezime cum puteai fi introdus în lumea vampirilor: diavolul în persoană își alege victimele și după ce le promite că vor deține putere în lumea pământească, le invită să-și depună jurământul de supunere „public sau privat”; cel public are loc bine înțeles în timpul unei ceremonii de sabat, iar cel privat poate fi depus în orice moment în care femeia se află în fața Satanei. Jurământul are ca punct de plecare o renegare a credinței și a ascultării creștine (este exact invers decât în declararea credinței catolice); cu mâna ridicată în fața sa nefericita jură că va rămâne devotată și își încredințează sufletul și corpul ca zălog pentru veșnicie diavolului, angajându-se că va fi o cinste pentru ea să aducă noului stăpân un număr cât mai mare posibil de adepți.

Nu putem trece neobservat amănuntul denumirilor ulterioare ale sabatului, numit de unii și sinagogă (diavolul se învecinează îndeaproape și în mod frapant cu religia ebraică) și „butoiaș”, cum apare în predica plină de vervă a lui Bernardino da Siena:

„Se numesc adepții butoiașului. Acest nume se dă deoarece ei prind câte un copil în timpul anului și îl azvârle din mână în mână până când acesta moare. După ce moare, ei îl transformă în pulbere și pun pulberea într-un butoiaș și dau de băut la toată lumea din el; și fac acest lucru deoarece spun că nu pot arăta nici un lucru din cele făcute de ei. Avem în ordinul nostru un frate, care a fost de-al lor, și mi-a spus toate astea...”¹⁴.

Inchizitorii încep să acționeze

Intrarea în acțiune a inchizitorului, când e vorba de vrăjitorie, se bazează pe două enunțuri principale: ceea ce susțin tradiția și poporul cu privire la vrăjitoare e adevărat; vrăjitoria face parte din lupta complexă dusă de diavol împotriva omului și a iubirii de Dumnezeu. Tradiția inchizitorială nu începe desigur odată cu bula lui Inocențiu și nici cu scrierea lui *Malleus*. O primă mărturie se găsește în *Consilium* de Bartolo da Sassoferrato, jurist la Universitatea din Perugia și consilier al lui Carol al IV-lea, la jumătatea secolului al XIV-lea, care răspunde astfel la cererea episcopului de Novara:

„Vrăjitoarea menționată... trebuie condamnată la moarte și arsă prin foc. Ea mărturisește că a renunțat la Hristos și la botez, de

aceea trebuie să moară... Această vrăjitoare sau vampiră mărturisește că a fabricat o cruce din noroi, pe care a călcat-o în picioare; ba chiar, a făcut acest lucru special pentru a o călca cu picioarele. Acest singur fapt și ar fi suficient pentru a fi condamnată la moarte.

Ea mai mărturisește că l-a adorat pe diavol, îngenuncheată în fața lui, de aceea trebuie să fie condamnată...

Dar dacă susnumita vrăjitoare s-ar pocăi și s-ar întoarce la credința catolică, abjurând în public răul făcut... ar putea fi iertată de pedeapsa pământească și moartea care ar urma... Dacă însă a omorât nu ar putea scăpa în nici un fel de pedeapsa cu moartea, și eu mă încredințez în această privință judecății sfintei Biserici¹⁵.

Cu privire la drepturile inchișitorilor de a acționa împotriva vrăjitoarelor, mai avem și o mărturie aproape din același timp cu cea a lui Sprenger și Krämer:

„Suntem întrebați dacă inchișitorii pot acționa împotriva vrăjitoarelor. Eu zic că putem, dar nu pentru participarea lor la sabat (în termeni trupești sau spirituali), ci mai degrabă referitor la negarea credinței și la faptele ce decurg de aici, de clară factură eretică“¹⁶.

Dacă acestea sunt rațiunile inevitabile ale unei acțiuni inchișitoriale, nu ne rămâne acum decât să ne întoarcem și să deschidem *Martello* pentru a vedea îndeaproape cum se desfășoară acțiunea judiciară.

Judecătorii sufletului

Jurisdicția procesuală în ce privește „Inchișiția vrăjitoarelor“, reluată în cheia lecturii istorice, a fost imediat resimțită ca o problemă evidentă chiar de contemporanii și susținătorii acestor procese.

În timpul Renașterii ca și în perioada contemporană și următoare conciliului din Trento, practica vrăjitoarească se situa la limita dintre supersitiție și erezie, fapt ce a determinat gândirea și acțiunea inchișitorilor și a juriștilor, a teologilor și a judecătorilor seculari. Între secolele XIV și XVI, s-a trecut încetul cu încetul de la considerarea vrăjitoriei ca o superstiție la conceperea ei drept una din cele mai cumplite forme de erezie și se înțelege de ce tocmai pe această temă se axau motivele unei proceduri judiciare și prin urmare a acțiunii împotriva presupusului vinovat. Motivul care ducea la deschiderea unei cauze procesuale nu putea rămâne indiferent: dacă era vorba de credință urma ca Inchișiția să se ocupe de ea, dacă era vorba de un delict împotriva lucrurilor și a

persoanelor (vrăji, unsori care provocau boli etc.) se ocupa tribunalul civil.

Dar prin natura lor, cauzele vrăjitoarelor ocupau un loc de hotăr și în privința jurisdicției: după cum am văzut până acum vrăjitoarea este în mod evident o persoană care lovește în om și în lucrurile sale, *ca urmare* a unei opțiuni „religioase”; uciderea animalelor și deochiul intră desigur în sfera delictelor civile, dar asta se întâmplă tocmai din cauza perfecte sale simbioze cu tema religioasă a răului. Adică: vrăjitoarea produce răul ca sclavă a răului, fiindcă așa a fost alegerea ei, fără îndoială.

Procedura judiciară împotriva răufăcătoarelor este deci o procedură civilă atâta vreme cât trebuie pedesit delictul ca atare, dar este și o procedură religioasă, deoarece în felul acesta se lovește în sursa însăși a răului, transcendent, metafizic.

Din punct de vedere juridic problema este pe larg discutată în textul devenit fundamental pentru înțelegerea subiectului „Inchiziție”: volumul lui Adriano Prosperi *Tribunalele conștiinței*, editat de Einaudi. Prosperi propune un exemplu semnificativ, ce îl are în vedere pe unul din cei mai importanți episcopi ai Reformei catolice: Carlo Borromeo și „cazul” vrăjitoarelor din Lecco. Prosperi povestește că în 1569 un număr neprecizat de femei (probabil opt) este arestat și judecat pentru vrăjitorie: putem reface într-un fel episodul, pornind de la schimbul epistolar întreținut de Borromeo, în acea perioadă și referitor la acele întâmplări, cu cardinalul Rebiba, membru al Sfântului Oficiu; Prosperi relatează:

„femeile au fost acuzate că au provocat moartea unor copii și animale, că au călcat în picioare crucifixul și imaginea Fecioarei, că au furat anafură sfințită pe care au fărâmițat-o și chiar au urinat pe ea”¹⁷.

Dintr-un simplu „proces al vrăjitoarelor” problema devine repede o expresie a ciocnirii dintre puterea episcopală, inchizitorială și seculară pe tema procedurii judiciare împotriva ereziei și/sau a superstiției. Borromeo este până la urmă învins, în timp ce de la Roma sosește înștiințare precisă că mai înainte de a se ajunge la judecată și la condamnare e necesar să se verifice „corpus delicti”. Asta înseamnă că la Roma problema omicidului, față de cea a ereziei, avea prioritate. Era începutul unei cotituri care, așa cum subliniază Prosperi, „a stabilit cuceriri juridice hotărâtoare în istoria vânătorii de vrăjitoare” și care își vor găsi o definire exactă în *Instructio pro formandis processibus in causam strigum et maleficiorum*.

Dar perioada măcelului vrăjitoarelor era de acum pe sfârșite.

Conceptul care a dus la tragicele consecințe ale proceselor inchizitoriale contra vrăjitoarelor acționa, dimpotrivă, în sensul confundării celor două sfere: delictul împotriva persoanei (sub forma păgubirii sale sau a bunurilor sale până la omucidere) era doar un capitol al marei lupte duse de biserică împotriva „complo-
tului diabolic... sub forma sabatului vrăjitoresc“¹⁸.

Teza complotului satanic permitea reînnoarea firelor, descurcarea ghemului, oferindu-i o logică și un înțeles, traducându-l astfel încât „fiecare bărbat sau femeie să-l poată înțelege“: la acest ghem simplificat puteau fi reduse cazuri precum cele ale „benandan-
ti“-lor¹⁹, sau ale sectei formate de Bernardo Rategno da Como, sau a simplelor vise și tradiții populare ce nu puteau dispărea atât de ușor.

În partea a treia a *Ciocanului vrăjitoarelor*, cei doi inchizitori Krämer și Sprenger abordează tocmai această problemă, și o rezolvă în felul lor:

„Vrăjitoarele și susținătorii, protectorii și apărătorii vrăjitoarelor sunt oare acuzați de jurisdicția ecleziastică diocezană și de cea civilă astfel încât inchizitorii corupției eretice să nu mai fie nevoiți să acționeze împotriva lor? Răspunsul este afirmativ... este evident prin urmare că inchizitorii ciumei eretice... nu au de ce să intervină în probleme de farnece...

(Într-adevăr) e posibil ca vrăjitoarele să nu greșească prin faptele lor față de credință... în acest caz ele nu sunt supuse judecății inchizitorilor și rămân în seama judecătorilor cuveniți.

De asemeni, pentru ca interogatoriul judecătorilor și pedepsirea acestor vrăjitoare să nu cadă doar în sarcina judecătorului civil, în ce fel ar putea fi aplicate următoarele legi...: pentru ca toți cei ce se numesc la modul vulgar vrăjitori trebuie să fie condamnați la pedeapsa capitală... iar cei care prin magie atentează la viața celor nevinovați să fie azvârliți fiarelor²⁰... tot astfel aceștia urmează să fie supuși interogării și torturii și nimeni dintre credincioși... să nu aibă vreo legătură cu ei...

Totuși, în sens contrar... Doctorii în drept se pot consulta pentru pedepsirea vrăjitoarelor cu judecătorul eclezistic, conducând ancheta și pronunțându-se odată cu el, în privința judecății... deși principiile secular pedepsește prin vărsare de sânge aceasta nu exclude judecata Bisericii, căreia îi revine cunoașterea și definirea cazului... în concluzie crima mixtă trebuie pedepsită de amândouă tribunalele împreună²¹.

În felul acesta este precizată caracteristica „dublei crime“ pe care o înfăptuiesc vrăjitoarele.

Cum este judecată o vrăjitoare

Putem intra în amănuntele desfășurării „virtuale“ a unui proces, lăsându-ne călăuziți în continuare de cei doi autori.

Mai înainte de toate trebuie să știm care sunt motivele intentării unui proces împotriva cuiva, în cazul de față ce crimă au făcut vrăjitoarele împotriva credinței. Cazurile sunt în număr de trei:

a) să existe denunțul cuiva împotriva altcuiva, cu dovezi ale cazului;

b) să existe un denunț fără probe;

c) să nu existe nici denunț nici probe.

În timp ce primele două cazuri sunt destul de evidente, să ne oprim la cel de al treilea: într-adevăr, în afară de un denunț și zvonurile au o valoare „socială“:

„A treia modalitate are loc printr-o acțiune inchizitorială când... nu există vreun acuzator sau denunțător, dar într-un oraș sau într-un sat *se zvonește* că ar exista o vrăjitoare...“²².

Desigur și în acest caz Institor predică prudența, dar nu din motivele pe care ni le-am imagina:

„... trebuie să fim atenți pentru ca judecătorul să nu dea curs primei modalități de procedură, fie *deoarece nu este ceva obișnuit... fie pentru că e primejdios pentru acuzator* având în vedere răzburarea la care este expus cel ce furnizează probele și în sfârșit *fiindcă e o sursă a multor certuri*“²³.

Paradoxul Inchiziției începe să se întrevadă: problema în joc nu este niciodată persoana acuzată!

Episcopul, sau cel care îi ține locul, afișează pe ușa Bisericii un avertisment în următorii termeni:

„Noi, locțiitorul cutărui episcop... subsemnatul judecător... prescriem și poruncim... cele ce urmează. Se vor număra în jur de douăsprezece zile începând de azi. La împlinirea acestora judecătorul secular va trimite un ordin de-al său cu pedepsele obișnuite... pentru a ni se dezvălui dacă cineva a luat cunoștință, a văzut sau a auzit de existența unei persoane eretice sau a unei vrăjitoare, *din spuse sau din bănuială*, dacă e vorba în special de o persoană care practică fapte dăunătoare oamenilor, animalelor sau roadelor pământului, și care tănuiește ceva primejdios pentru stat; dacă acesta nu va asculta de poruncile și avertismentele noastre și nu va depune mărturie în termenul stabilit..., să știe că va fi străpuns cu sabia excomunicării pe care i-o va aplica judecătorul exleziastic.

Judecătorul secular îi va da pedepsele temporale...“²⁴ Începe regimul de teroare.

Oamenii din popor încep să se întrebe ce anume a provocat o asemenea somație; unii se tem că au vorbit prea mult la cârciumă sau la lucrul câmpului, sau în prezența unui preot prea atent sau, și mai rău, au vreun dușman care acum profită de cele spuse de ei. Se uită cu grijă în jurul lor, se fac unele aluzii doar către cei de încredere. Într-un cuvânt lumea se teme. Ceva adevărat trebuie să fie, și dacă nu este, oricum trebuie să-ți faci datoria: am auzit-o pe femeia aceea spunând niște lucruri; aproape de noi se află o moașă bătrână care prepară niște infuzii pentru femeile ce urmează să nască; țarina vecinului meu este în mod ciudat mai roditoare decât a mea... Institor știe cum se răspândește această spaimă, încât ceva mai încolo afirmă fără nici o îndoială că: „... mulți se vor înfățișa judecătorului pentru a face un denunț...“.

Având în vedere că mulți vor veni să-și povestească temerile sau pe cele ale altora (de văzut descrierea făcută în capitolul despre erezia catară și dolciniană), primul proces poate începe, cu persoane alese după criteriul devoțiunii religioase și al discreției. Martorul prezentat este interogată despre cele văzute și auzite sau de la cine le-a auzit, despre locul în care a văzut și a auzit, de câte ori s-a întâmplat acest lucru și cine mai era de față: totul, desigur, sub jurământ.

Este esențial ca martorii să fie diferiți, pentru ca afirmațiile unuia să fie confirmate de cele ale altuia sau ale altora: Krämer mai afirmă, în acest sens, „cu cât acuzatul este mai incapabil de a se apăra, cu atât îi revine judecătorului sarcina de a stăruie cu ancheta“. Sunt necesare, prin urmare, dovezile, pentru a nu condamna în mod greșit pe cineva.

Să intrăm, deci, în interiorul locului unde se iau interogatoriile martorilor, printre care un rol deosebit îl are cel care s-a oferit primul ca delator. Trebuie să ne amintim mereu că nu ne aflăm la un proces obișnuit: adversarul cu care se duce lupta, sub înfățișarea unei femei sau a unui bărbat acuzat este, în realitate, diavolul. Iar diavolul este un dușman ce trebuie prins în clește: e mincinos (un lucru cumplit pe durata unui proces, care ar trebui să fie în schimb condiția prielnică de scoatere la lumină a adevărului) și primejdios pentru cei ce îl acuză (deoarece justiția umană nu-l poate ține închis pe diavol, atâta timp cât Dumnezeu însuși se luptă cu el, acordându-i libertatea de mișcare în lume), pe care îi poate ataca în orice moment.

Interogatoriul amănunțit se va desfășura în următorul fel:

„Cutare martor citat, originar din localitatea cutare, după ce a depus jurământ, la întrebarea despre felul în care l-a cunoscut, a răspuns că l-a văzut, a vorbit cu el de câteva ori, sau că erau prieteni...

Întrebat apoi de cât timp se cunoșteau, a răspuns: «De zece ani», sau alt număr de ani.

Întrebat despre reputația persoanei denunțate, în special în privința credinței, a spus că se bucură de o bună sau proastă reputație ca moralitate; cât despre credință, a spus că în zona aceea era cunoscut că se ocupa de practici potrivnice religiei, fiind un vrăjitor.

Întrebat din nou despre reputație a declarat...

La întrebarea dacă a văzut sau a auzit spunându-se anumite lucruri, a spus că se găsea în părțile acelea.

La întrebarea despre cine a fost de față, a răspuns: acela și acela.

La întrebarea dacă a fost prieten cu persoane bănuite de vrăjitorie a declarat...

La întrebarea dacă printre rudele acuzatului a mai fost cineva ars pentru vrăjitorie sau bănuie că o practică, a declarat...

Întrebat despre în ce fel și de ce s-au petrecut lucrurile spuse, a răspuns expunând motivele și modalitățile.

La întrebarea dacă are impresia că acuzatului i-a scăpat un cuvânt anume sau un lucru făcut cu ușurință, fără a-i da atenție sau fără voia sa, sau în schimb l-a spus și făcut în mod intenționat și anume voit, a răspuns că acela făcuse asemenea lucruri în joacă sau pentru a se amuza, fără a da atenție și fără a crede, sau dimpotrivă în mod intenționat.

Întrebat despre motivul convingerii sale a spus că e convins de aceasta deoarece acela vorbise răzând.

În legătură cu asemenea lucruri trebuie să se cerceteze cu sârguință, deoarece uneori, unii spun ceva repetând cuvintele altora pentru a se amuza, pentru a discuta, pentru a-i momi sau provoca, alteori în schimb cu intenția de a afirma sau a susține ceva.

De altfel, la întrebarea dacă depozitia sa e făcută din motive de ură sau ranchiună, sau dacă omite ceva din dragoste și protecție spune că... La urmă, i se poruncește să păstreze secretul²⁵.

După asemenea interogatorii, judecătorul emite mandatul pentru prezentarea vrăjitoarei; arestarea, bazată evident pe acuzații sau presupuneri și nu pe fapte probate cu o absolută evidență (de altfel acțiunea vrăjitoarească are loc cel mai adesea la distanță în timp, fiind extrem de dificilă trasarea unor raporturi precise între

eveniment și proveniența sa, între efect și cauză), este însoțită de alte acțiuni ale poliției. În jurul acuzatului se crează o serie întreagă de evenimente care îi delimitează, imediat, raza de acțiune: fără un preaviz, gărzile pătrund în locuința presupusului vinovat, căutând probe pe care martorul nu a știut să le producă: și deoarece probele unui act de vrăjitorie pot fi ascunse sub aparența oricărui fel de obiect de folosință comună (capabil desigur să ascundă și să provoace răul), percheziția și sechestrul vizează lucruri de uz cotidian: basmale, unsori, haine, oale, instrumente de lucru artizanal și în special, dacă există, cărți.

Ca în orice act de violență polițienească, un comportament de fină psihologie a violenței își face loc: tot ce se va întâmpla de acum înainte va avea ca scop zdruncinarea fizică și mintală a persoanei cercetate. Bărbatul sau femeia vor trebui să se „dezgolească“, sau cel puțin să aibă impresia că sunt cu totul neputincioși în fața judecătorului și a gărzilor: numai așa vor declara adevărul, sau vor pronunța acea umbră de adevăr pe care violența, ca un soare lipsit de lumină, o produce atunci când îi lovește pe cei dezarmați.

În realitate, ceea ce derutează în virtualul proces relatat în *Ciocan*, este același fenomen care, indiferent de epocă, trezește oroare în orice atitudine inchizitorială: lipsa cu desăvârșire a oricărei protecții a acuzatului, în numele unei presupuse protecții a adevărului. Are loc de fapt scoaterea la lumină a unui adevăr pe care omul nu-l recunoaște: un adevăr pur și simplu „inuman“, în care problema principală nu e demascarea vinovatului, ci „fabricarea“ lui.

Să luăm în ordine și să încercăm o lămurire a împrejurărilor care induc prezumția de vinovăție:

1. Ancheta asupra familiei: judecătorul îi pune întrebări persoanei din fața sa despre propria familie, dacă au mai fost și alți membrii acuzați de vrăjitorie și cum au sfârșit aceștia. Același lucru este întrebat despre relații și prieteni, despre locurile vizitate și relațiile de acolo. Este scoasă în evidență întreaga lume a relațiilor acuzatului: nimic nu rămâne necercetat din sfera intimității.

2. Ancheta despre cunoașterea lumii vrăjitorești: dacă afirmă că are cunoaștință de aceasta trebuie să dezvăluie motivele, întâlnirile, cauzele și numele (acuzația se întinde ca pata de ulei); dacă neagă orice cunoaștință, este întrebat dacă e convins de existența vrăjitoarelor. Întrebarea e o capcană: la un răspuns afirmativ, interogatoriul va fi reluat prin întrebări amănunțite despre ceea ce crede; dacă acuzatul răspunde printr-un nu, „să se țină cont că

majoritatea vrăjitoarelor mai întâi neagă, ceea ce trezește o bănuială și mai mare..." afirmă Institor. Nu există, și după cum vom vedea nu vor exista, căi de scăpare; a nega existența vrăjitoarelor însemna de fapt a acuza Inchiziția de condamnarea unor nevinovați. Și nimic nu e mai rău, în fața unui judecător, decât să pui sub semnul întrebării necesitatea propriei acțiuni!

3. Anchetatului nu trebuie să i se dea timp să respire. În multe cazuri, probabil, el este deja năucit de capcana întinsă mai înainte: a încercat să răspundă în ambele feluri, dar nici unul nu i-a oferit o porțiță de scăpare. E momentul să nu-i acorzi răgaz. Întrebările îl năpădesc în tir continuu: de ce oamenilor le e frică de tine? știi că ești dușmanită și defăimată de înșiși consătenii tăi? de ce ai amenințat-o pe cutare persoană? ce rău ți-a făcut? ai provocat-o în mod special pentru a-ți face răul ăla? cine te-a instigat pentru a o provoca? a fost cumva diavolul?

4. Se ajunge la urmă la interogatoriul referitor la acuzații; tonul rămâne același; imputatul abia mai răsuflă: ești acuzat de vina aceasta. Cum ai procedat? cum de blestemele tale au un efect imediat? cum de te afli în grajdul vecinului tău la ora aceea? de ce păstrezi în casă asemenea unsori? de ce îi atingi pe copii când treci pe lângă ei? cum explici că unii din acei copii pe care i-ai atins s-au îmbolnăvit? de ce te atingi de lucrurile altuia în același fel în care o fac vrăjitoarele (sic)? ce făceai pe câmpul ăla înainte de a veni grindina? de ce, deși ai o singură vacă, ai mai mult lapte decât vecina ta, care are două? de ce trăiești cu un bărbat fără să fiți căsătoriți? de ce nu stai mai degrabă fără bărbat?

Ajuns aici, judecătorul hotărăște dacă e cazul ca persoana respectivă să fie arestată sau nu; arestarea trebuie să aibă loc prin aceeași metodă folosită la interogatoriul preliminar: vrăjitoarea să fie pedepsită în bunurile și relațiile sale: nu îi este îngăduit să-și ia din casă lucrurile la care ține, deoarece printre acestea s-ar putea ascunde uneltele artei sale, în special obiecte care ar avea puterea să provoace vraja tăcerii (cum a fost cazul lui Hristos în fața tribunalului din Caifa, nimic nu poate vătăma mai puternic un judecător decât tăcerea acuzatului său); odată cu ea trebuiesc arestați și servitorii, care în mod evident nu pot ignora cu ce se ocupă stăpâna. Voința de a lovi și în relațiile persoanei bănuite de vrăjitorie devine un act simbolic de o mare forță: cel care o arestează e bine să o ridice de la pământ, căci atunci când vrăjitoarea lovește cu un picior în pământ cei din jurul ei pot fi atinși de trăznit. Lipsită de bunuri, fără rude și fără legătură cu pământul, înălțată de brațele acuzatorilor săi, femeia este dusă la închisoare.

Se trece la pregătirea procesului propriu zis, odată cu numirea unui avocat în apărare, căruia nu îi sunt dezvăluite numele martorilor acuzării (ar putea fi primejdios dacă vrăjitoarea ar încerca să-i farmece într-un fel).

Dacă pe timpul primelor audieri vrăjitoarea continuă să nege, se va trece atunci la interogatoriu sub tortură, după un avertisment formulat astfel:

„Noi... găsim că mărturisirile tale diferă între ele. Pentru a afla deci adevărul din gura ta și pentru a nu jigni auzul judecătorilor, prin sentință secundară declarăm și judecăm că în ziua cutare la orele fixate urmează să fii supusă unui interogatoriu sub tortură”²⁶.

S-a discutat mult despre felul în care ofițerii naziști practicau internările în lagărele de exterminare; diferiți cercetători subliniază cum totul urma o logică anume pentru a-l face pe cel internat să-și uite condiția de ființă umană; în acest sens, primul gest la care era supus cel internat, ajuns în lagăr, era dezbărcarea de hainele proprii și trimiterea la duș. Cu patru secole mai înainte, găsim în descrierea lui Institor, o metodă foarte asemănătoare: mai înainte de interogatoriu sub tortură, acuzatul este dezbrăcat la piele, pentru a nu duce în sala de tortură vreo unealtă vrăjitoarească, ascunsă sub haine; în același scop este depilat peste tot. Bărbatul sau femeia se află acum în sală: văd cum sunt pregătite aparatele, în timp ce judecătorul întreabă din nou dacă e gata să mărturisească. Dacă răspunsul e negativ, ritualul începe: acuzatul este legat cu o frânghie de către executanții, care sunt obligați ca în timp ce își îndeplinesc treaba să se arate tulburați de ceea ce fac. Imediat se dezvăluie scopul principal al torturii fizice: imaginația celui vinovat trebuie impresionată prin orice mijloc posibil. Ritualul se transformă în spectacol, unde fiecare își are rolul bine definit: unii dintre cei prezenți sunt sfătuiți să intervină, pentru a cere dezlegarea acuzatului. Cuprinși de o compasiune prefăcută, judecătorii acceptă această cerere, dar numai pentru a relua întrebarea dacă acesta e dispus să mărturisească fără constrângere, promițându-i-se, în numele aflării adevărului, că dacă își recunoaște vina și dezvăluie numele altor vrăjitoare, nu va fi condamnat la moarte. Un nou răspuns negativ duce la relegarea acuzatului. Încep „smuciturile”, care provoacă dizlocarea mușchilor din umeri; acuzatul este apoi lăsat „să atârne”, uneori câte 10-12 ore în șir. Dacă nici în acest caz nu mărturisește, se trece, cu oarecare prudență, la torturarea prin foc: prudența se datorează faptului că diavolul, prin natura sa, e obișnuit cu focul și poate să-i dea putere vrăjitoarei să suporte efectele acestuia, uimindu-i pe cei prezenți.

În cazul în care nefericitul cedează până la urmă și admite că

este vinovat, pedeapsa se suspendă și este condus într-o sală alăturată unde, după ce își revine, i se cere să confirme ceea ce a declarat mai înainte. Nu rareori se întâmplă ca, părăsind camera de tortură, cel acuzat să renege totul. În acest caz se ia de la capăt, suspiciunea fiind și mai mare din cauza acestei declarații schimbătoare, iar judecătorii devenind tot mai convinși că se găsesc în fața unui caz evident de minciună repetată.

Ancheta și chinurile vor fi realuate: se naște întrebarea dacă nu cumva imputata se află sub vraja tăcerii sau cea a plânsului. Căci ce sens are să vorbești fără a declara un adevăr coerent și în special: plânge sau nu plânge în așteptarea torturii?

Tăcerea în fața unei nenorociri se explică doar în două feluri: sau provine dintr-o forță morală extraordinară (și cine ar putea susține acest lucru când e vorba de bărbați și femei de condiție socială joasă sau, dacă e de neam nobil, cum să-și irosească calitățile în cadrul unor serii de comportamente nefericite?), sau e măsura unui orgoliu ieșit din comun, care nu înseamnă decât orgoliul personificat al diavolului însuși.

Și plânsul? Aflat sub tortură cineva poate plânge sau nu; lacrimile sunt întotdeauna semnul unei umanități ce suferă cuprinsă de durere; dar problema este că diavolul, cunoscând bine omul, poate să exprime, prin maimuțareală și înșelăciune, caracteristicile creaturilor lui Dumnezeu; diavolul nu plânge, desigur, el nu este în stare de așa ceva, dar se poate preface. Lacrimile acuzatului sunt prin urmare adevărate sau năluciri mincinoase ale durerii?

Proba cerută este confruntarea cu lacrimile adevărate ale lui Hristos crucificat:

„Te implor, în numele lacrimilor amare vărsate de mântuitorul nostru Domnul Iisus Hristos pe cruce pentru salvarea lumii și în numele lacrimilor fierbinți cu care i-a stropit rănila prea Sfânta Fecioară Maria maica sa, și pentru toate lacrimile ce au curs în lume din ochii sfinților și ale aleșilor lui Dumnezeu și pe care el i-a uscat apoi, în măsura în care ești nevinovat, nu face asta în nici un fel”²⁷.

Cerința de a vărsa lacrimi adevărate este un exemplu evident de rugăciuni și exorcism verbal: dacă femeia plânge și probele împotriva ei nu sunt grave, poate fi iertată. Dar nu trebuie uitat că diavolul poate prinde în mrejele sale pe fiecare dintre noi.

În acest sens se explică și alte mici exorcisme de apărare pronunțate de judecători și de martori: de aceea e necesar că ei să aibă asupra lor niște sare, pe care se spun rugăciunile din Duminica Floriilor; ierburi sfințite; ceară sfințită; cele șapte cuvinte ale lui Hristos pe cruce, scrise pe o hârtie și alte asemenea lucruri.

După aceea se reia „smucirea“ și interogatoriul.

Un exemplu de asemenea interogatorii se păstrează, într-o transcriere vulgarizatoare, la Arhivele Statului din Genova: iată câteva pasaje ce ne descriu în mod limpede felul în care era „tratată sufletul“ dar și trupul:

Acuzata a fost întrebată dacă s-a decis în sfârșit să spună adevărul; ea a răspuns:

„Domnule, v-am spus deja tot adevărul“.

A fost întrebată dacă erau adevărate și lucrurile pe care începuse să le spună în timpul ultimului interogatoriu; ea a răspuns:

„Aveam febră atunci și nu înțelegeam ce spuneți“.

Având în vedere încăpățânarea și îndârjirea acuzatei, se porunci ca ea să fie dezbrăcată și să îmbrace o cămașă din pânză albă, să-i fie tuns părul de pe cap și de jos, și așa să fie așezată pe căluț pentru a fi torturată.

Atunci ea spune:

„Doamne, judecă-mă tu, ajută-mă Doamne atotputernic, trimite-mi ajutor și mângâiere, Doamne Dumnezeule mă vei ajuta... Dați-mă jos, v-am spus adevărul... Doamne Dumnezeule ferește-mă de falsele mărturii, Tu mă cunoști, judecătorii lumii nu au de unde să știe... dacă strâng din dinți vor spune că răd... ah, brațele mele... Ajută-mă, Doamne și nu mă părăsi, nu am altă mângâiere decât pe tine... Dați-mă jos: dacă nu am spus adevărul, fie ca Dumnezeu să nu mă primească niciodată în Rai. Nu mai pot, Doamne trimite-mi un înger din ceruri, pentru a mă păzi și a mă apăra... Dați-mă jos, am spus adevărul. Dacă nu mă coborâți acum, mă veți lua moartă de aici; nu mai pot respira. Doamne trimite un înger din ceruri. Hristoase, tu care ești mai tare decât orice mărturie falsă, scoate-mi sufletul din trup și trimite-l acolo unde trebuie să ajungă“.

Tăcu, apoi spuse:

„Mi se frânge inima. Domnul nu mă va lăsa să văd ziua, fiindcă va chema sufletul meu la sine. Domnule Comisar, dați-mi puțin oțet sau vin“.

Bău un păhărel de vin apoi spuse:

„Fie-vă milă, vă cer puțină milă. Puneți-mă jos și dați-mi să beau puțin“.

I se dădu din nou un păhărel de vin și apoi spuse:

„Domnule comisar, aș dori să mănânc un ou“.

I s-a dat astfel un ou. Fusese deja chinuită de cinci ore și nu spusese nimic, nici nu se văicărise, decât după cea de a unsprezecea oră, când a spus:

„Să mă ajute cineva“.

După puțin timp spuse:

„Ah, inima mea, ah, capul meu. Coborâți-mă puțin, domnule comisar!“

Comisar i-a spus că dacă declară adevărul va fi coborâtă, și ea a răspuns:

„Ah, l-am spus doar!“

Și a tăcut. După douăsprezece ore a spus:

„Sunt jupuită toată... ah, gâtul meu“.

Și după treisprezece ore a spus:

„Dați-mi puțină apă că mor de sete“.

...

„Nu mai văd bine, mă dor mâinile și nu am pe mine hainele mele... V-am spus deja adevărul. Nu mai pot să mă abțin de a urina. Am spus adevărul; *dacă ați putea să-mi vedeți sufletul...*“.

După paisprezece ore de chinuri, fratele său i-a adus ouă proaspete, ea le-a băut și a spus:

„N-am să mai pot să-mi folosesc brațele; uitați-vă cum a devenit limba mea... coborâți-mă puțin să mai pot respira... puteți să mă ardeți, doar v-am spus adevărul... La Roma tortura durează numai opt ore. Eu sunt aici de o noapte întreagă și încă multe ore din zi... Mi-e frig la picioare... Aduceți-mi puțin jar să mă încălzesc“.

...

Aczata începu să vorbească pe un ton intim cu toți, de parcă ar fi stat comod așezată într-un jilț, spunând printre altele: „La Triora există niște castane așa de frumoase maronii... când voi ieși o să trebuiască să vă cârlesc ciorapii... vântul ăsta nu le priește castanelor... nu mai contează o oră în plus sau în minus...“

... După douăzeci și una de ore i se dădu o supă cu pâine fărâmițată și după ce o mâncă, tăcu. După douăzeci și trei de ore de chinuri, fără să scoată nici cel mai mic suspin, comisarul i-a spus:

„Franchetta, ce mai contează dacă mai stai atârnată o oră sau două, nu-i așa?“

Atunci ea se adresă râzând către comisar și asistenți:

„Trebuia să mă coborâți de acum două ore și v-ați fi dat seama“²⁸.

Între două interogatorii trebuie ca imputatul să fie tratat cu blândețe, să audă cuvinte de mângâiere și să aibă o hrană îndestulătoare.

Aczatul va trece deci, fără nici o soluție de continuitate, de la

condiția unei mari suferințe la perceperea faptului că oricum, acolo înăuntru cineva îi vrea binele: altminteri de ce ar fi hrănit și mângâiat? Îi va fi mai ușor astfel să se încreadă în acești susținători, când se va hotărî să spună adevărul, fără a se mai teme de diavol. În toiul chinurilor pe care le suportă din cauza răutății Satanei, vrăjitoarea va înțelege cât e de binefăcătoare apropierea de Hristos.

Cu alte cuvinte, năucită de o durere atenuată de blândețe, femeia va ceda, se va încrede până la urmă în cineva și acesta va primi cu bucurie cuvântul hotărâtor, cel care te poartă de la durere la adevăr, de la nefericire la martiraj.

Ajungem deci la sentință.

Condamnarea vrăjitoarei

Pentru a respecta adevărul trebuie să spunem, așa cum subliniază mulți dintre cercetători, că omicidiul „teologic și politic“ al vrăjitoarelor nu a atins niciodată culmile ce i-au adus faima; luând în considerare desigur care au fost aceste culmi. Totul este relativ, dacă ne referim la modelele referențiale ce rămân puțin cunoscute și înțelese. Nu este vorba de numărul în sine ci mai degrabă dacă a fost necesară moartea lor, puțini sau mulți câți au fost. Ceea ce frapază și te obligă „să-ți întorci ochii“ din fața ororii este înrădăcinarea unei *forma mentis* timp de patru secole, la toate nivelele sociale, ca și în mediile confesionale ale creștinismului oficial și neoficial: de la nobili la cler, de la săraci la burghezia mijlocie, de la sate la orașe, de la juriști la teologi. Cu toții se temeau de vrăjitoare și ca o reacție față de această spaimă, s-au revoltat cu violența celui slab și agresat, lovind la rândul lor, nu odată ci de mii de ori, orbiți de sângele pe care chiar ei îl făceau să curgă, fără a se mai putea opri, devenind ei înșiși acel diavol pe care credeau că îl combat.

Ceea ce neliniștește cu precădere este că nu a existat, la nici un nivel, o percepție globală asupra masacrului ce lua proporții pe măsura trecerii timpului (repetăm, nu e de ajuns să afirmi că nu a fost un masacru chiar așa de mare! orice asemenea măcel e prea mare în ochii oamenilor simpli): prea puțini au rămas neatinși. Impresia cu care rămâi este că adevăratele victime ale vrajei tăcerii au fost tocmai aceia care s-au folosit de ea pentru a-i acuza pe imputați, dacă e adevărat că tăcerea pe care inchișitorii vroiau să o pedepsească era tăcerea ce ascundea adevărul, ei devenind astfel niște complici.

E momentul să ascultăm sentința:

„Noi... din mila divină, episcopul orașului cutare sau judecătorul cutare, ținând cont că tu, numitul..., din ținutul și din dioceza aceasta, ai fost denunțat (sau denunțată) pentru o fărădelege eretică, adică cea de vrăjitorie; ținând cont și de faptul că acele lucruri sunt astfel încât nu puteam și nici nu trebuia să le privim cu îngăduință, consimțim să se cerceteze dacă ele au un miez de adevăr, primindu-i pe martori, supunându-i unui interogatoriu și toate cele prevăzute în prescripțiile canonice. De aceea, examinând și analizând cu sârguință toate acțiunile și faptele ce țin de această cauză și primind, după mai multe cereri, sfatul experților în drept și a celor de la facultatea de teologie, adunați în tribunal în calitatea noastră de judecători, cu ochii întorși spre Dumnezeu și spre adevărul cauzei, având sfintele evanghelii în fața noastră, pentru ca judecata noastră să fie primită de Dumnezeu iar noi să facem dreptate, invocăm numele lui Hristos și trecem în acest fel la sentința noastră definitivă. Din toate cele pe care le-am văzut și auzit și din tot ce s-a arătat, dovedit și discutat în fața noastră despre această cauză, nu am aflat nimic probat împotriva ta, pentru ca tu să fii considerat eretic sau vrăjitor...”²⁹.

Acestea sunt concluziile în cazul în care sentința este de nevinovăție; Institor subliniază și el de mai multe ori că verdictul de absolvire nu se acordă fiindcă fapta nu a fost comisă, ci doar din lipsa probelor. Este evidentă dificultatea admiterii unei erori judiciare.

Dar procesul nu se încheia întotdeauna așa. O a doua posibilitate era cea a abjurării: în acest caz imputatul trebuia să fi recunoscut că e vinovat de a nu fi mărturisit, și să se arate dispus să renege toate cele trăite până atunci (adeseori cu promisiunea de a-și salva viața). Iată un exemplu:

„Eu subsemnatul... jur și cred din tot sufletul, mărturisind acea sfântă credință... a cărei păstrătoare este sfânta Biserică romană... Drept urmare abjur, reneg și resping orice erezie care s-ar ridica împotriva sfintei Biserici romane și apostolice, orice sectă sau eroare existentă. Jur de asemeni și promit ca lucrurile acelea și altele pe care le-am spus sau înfăptuit, și pentru care din vina mea sunt judecat sub bănuială violentă de erezie, că nu le voi mai face niciodată de acum înainte... De asemeni jur și promit că voi îndeplini din toate puterile mele orice pedeapsă îmi va fi impusă și nu mă voi opune în nici un fel, cu ajutorul lui Dumnezeu și al sfintelor Evanghelii...”³⁰.

Iertarea primită după acest act se referă la excomunicare. Dar...

există un „dar“ și în asemenea caz: iertarea de excomunicare este o hotărâre ecleziastică, care nu are legătură directă cu dimensiunea „civilă“ a vinei. Într-adevăr, persoana iertată de îndepărtarea de credință, și prin urnare de pedepsele infernului, nu este în mod automat dezlegată de acuzația de erezie și de răul pricinuit altora.

Are loc, în aceste cazuri, o separare precisă între vina care duce la moarte și cea care duce la „moartea secundară“, la damnațiunea eternă. Salvându-l de la damnar, Biserica lasă însă liberă calea condamnării civile; sufletul aflat în puterea inchizitorului este salvat; trupul este mai puțin important:

„Noi... episcop al acestui oraș și judecător... văzând și considerând că tu... ai fost denunțat către noi din aceste motive ce privesc credința... te-am găsit vinovat... Și întrucât avem motive valabile pentru a te suspecta cu violență de erezie... ca atare te-am pus să renegi în general orice erezie în mod public, după cum prescriu pedepsele canonice. După regulile canonice, cine se află într-o asemenea situație urmează a fi condamnat pentru erezie, dar tu, conformându-te unui sfat înțelept, te-ai întors la sânul sfintei Biserici mame și ai renegat, cum e prescris, orice corupție eretică, drept pentru care te-am iertat de sentința excomunicării pe care o meritai ca dăunător Domnului Dumnezeu (sic) și Bisericii. Dacă te-ai întors totuși cu sinceritate și credință adevărată spre unitatea Bisericii, de acum înainte te vei număra printre cei pocăiți, căci de azi prea sfânta Biserică te primești la sânul ei iertător. Dar nu trebuie să devenim complici, lăsând nepedepsite jignirile aduse lui Dumnezeu, și să pedepsim pe cele aduse oamenilor, deoarece lezarea puterii divine este mai gravă decât greșelile față de oameni, și pentru ca fărădelegile tale să nu fie un îndemn la păcat pentru alții și ca în următorii ani să ai mai multă grijă de felul în care ți porți și să nu mai încerci să repeți susnumitele fapte sau altele asemănătoare și în consecință să nu mai suferi atâta pe viitor. Noi, episcopul și judecătorul amintiți mai sus, după ce ne-am gândit bine și am luat o hotărâre înțeleaptă, ajutați de experți, aflându-ne în tribunal în calitate de judecători ai faptelor... hotărâm prin sentință condamnarea, adică penitența, în felul următor. Mai înainte de toate vei îmbrăca o vestă neagră peste toate hainele tale, precum cea a călugărilor, fără glugă, și având cusute pe ea cruci din stofă galbenă, atât în față cât și în spate, lungi de trei coți și late de doi, și vei avea obligația să porți această vestă pentru o perioadă de timp...; pronunțăm de asemeni sentința de condamnare la închisoare...“³¹.

Delimitarea de care pomeneam mai înainte apare, în acest caz, cu limpezime: condamnatul poartă cu sine o pecete evidentă, care

în ochii Bisericii este semnul pocăinței lui, dar în ochii con-
cetățenilor este cel al infamiei sale. Nu am ajuns încă la cazul limită,
cel al condamnării la rug, pe care Biserica refuză să o pronunțe de
una singură, făcându-și scrupule pentru rolul pe care și-l asumă,
adresându-se puterii temporale; va fi o condamnare fără posibilitate
de iertare și pentru care nu se admite abjurarea:

„... cu durere facem cunoscut și ne întristăm prin această
pronunțare: cel care pe toate le știe și nimic nu ignoră și intuiește
orice intimitate a sufletului știe că am fi dorit și încă dorim din
adâncul inimilor noastre să te readucem la sânul sfintei Biserici...
și pentru ca în felul acesta să-ți salvezi sufletul am încercat tot ce
a fost posibil pentru îndepărtarea morții trupesti și a morții infernale
a sufletului, ne-am străduit, prin diferite modalități potrivite (!), să
te convertim. Dar tu... condus și sedus totodată de duhul răului, ai
preferat (!) să fii chinuit de grele și veșnice suferințe în infern, iar
pe pământ să te înghită focul lumesc, decât să te încredințezi unui
sfat cinstit, dezicându-te de erori condamnabile și oribile și să te
întorci la sânul sfintei Biserici mame pentru a primi iertarea.

Întrucât Biserica Domnului nu mai are altceva de făcut în ce
te privește, și după ce a încercat tot ce-i stătea în putere pentru a
te converti, noi, episcopul și judecătorii menționați în această cauză
de credință, în calitate de tribunal după uzanța judecătorească... te
condamnăm pe tine... cu adevărat un eretic de nepocăit, recidivist
și ca atare de consemnat brațului secular... și puterii curții seculare,
cu rugămintea fierbinte ca numita curte să-și atenueze sentința,
pentru a nu vărsa sânge și a nu fi în pericol de moarte”³².

Desigur condamnatul știe prea bine cât de amăgitoare era
credința că brațul secular va alege o sentință mai blândă. Din acest
punct de vedere e foarte adevărat că Inchiziția a făcut uz de un
comportament mai puțin crud decât cel existent în justiția „laică”,
dar tot atât de adevărat este că aceasta din urmă, deși era rugată să
dovedească blândețe, era chemată să-și joace rolul tocmai în
momentul celei mai cumplite condamnări: închisoarea pe viață și
moartea pe rug.

Procesul judiciar al Inchiziției se încheie prin acest act, așa cum
cel puțin dau indicații și sfătuiesc Institor și Sprenger. Ce va urma
după aceea face parte din istoria justiției seculare. Condamnatul își
cunoaște de acum propriul destin.

Din multele mărturii care ne-au rămas, una merită să fie
amintită, cea a primarului Johannes Junius, condamnat pentru
vrăjitorie la Bamberg, în Franconia. Este un text emoționant și care
ne dezvăluie relinștea interioară a omului acuzat pe nedrept:

„Noapte bună de mii de ori, adorata mea fiică Veronica. Am fost închis nevinovat, am fost torturat fără nici o vină, trebuie să mor fără nici o vină. Căci toți cei care sunt aduși la închisoarea vrăjitoarelor sunt torturați până se hotărăsc să născoacă o mărturisire, oricare ar fi ea... călăul mi-a zdrobit degetele, încât sângele țâșnea de peste tot de sub unghii, și timp de patru săptămâni nu mi-am putut folosi mâinile, după cum se vede din scrisul meu. Apoi m-au dezbrăcat, mi-au legat mâinile la spate și m-au supus torturii prin smucire. Am crezut atunci că a venit sfârșitul cerului și al pământului, de opt ori m-au tras în sus și m-au lăsat apoi să cad, îndurând chinuri groaznice. Și așa am mărturisit, dar nu erau decât minciuni. Acum, dragă copilă, urmează ceea ce am mărturisit pentru a scăpa de chinuri și dureri și pe care cu greu le-aș mai fi suportat... Trebuia să spun pe cine văzusem la sabat... Am fost constrâns să numesc câteva persoane... am spus că ar fi trebuit să-mi omor copiii, în schimb am omorât un cal. Nu a slujit la nimic... Luasem chiar o anafură sfințită și o profanasem. Când am declarat așa ceva, m-au lăsat în pace. Noapte bună, căci tatăl tău nu te va mai vedea vreodată”³³. Spectacolul rugului urmează să fie reluat.

Note

1. Episodul este citat în opera fundamentală a lui C. Ginzburg, *Istorie nocturnă. O descifrare a sabatului*, la Einaudi, pp. 70 ss.
2. Tema „doamnei bune“, sau stăpâna, cu nume diferite date de variate tradiții populare, este centrală în întreaga tradiție a vrăjitoriei populare și se referă fie la figura păgână a zeiței Diana, fie la personaje mai apropiate tradiției creștine, deși negative, precum Herodiada.
3. Ginzburg, op. cit., p. 71.
4. Cfr. J. M. Sallmann, *Iubitele vrăjitoare ale Satanei*, Universale Electa Gallimard.
5. Cfr. *Erori populare*, 1578.
6. Cfr. *Despre înțelesul lucrurilor și despre magie*.
7. Cfr. *Cautio criminalis*.
8. După Malossini, *Manual de vrăjitorie*, Vallardi, 1994. Tot Malossini citează o ipoteză, improbabilă, după care rugurile au ajuns la 10.000.000.
9. O interesantă reproducere narativă a acestui episod, și în ce privește tema Inchiziției vrăjitorești, am întâlnit-o în recentul film *Seducția râului*.
10. Cfr. *Summa, sau scurtă îndrumare pentru confesori, pentru a ști cum să pună bine în aplicare Jurământul Penitenței*, Veneția, 1584.
11. J. M. Sallmann, op. cit., p. 40.
12. Cfr. bula *Vox in Rama*, 13 iunie 1233.

13. F. M. Guazzo, *Compendium maleficarum*, Milano 1608.
14. Bernardino da Siena, *Predicile vulgare*, cit. în M. Centini, *Vrăjitoria*, Xenia, p. 74.
15. *Consilia seu responsa ad causas criminales recens edita*, I, cons. IV, Veneția 1572.
16. Cfr. Prieras, *Summa Sylvestrina*, Bologna 1514.
17. Cfr. A. Prosperi, *Tribunale ale conștiinței*, Einaudi, p. 373. De observat întrepătrunderea celor două acuzații, după cum am arătat: crima împotriva omului și crima împotriva credinței.
18. Ibid., p. 383.
19. Cfr. C. Ginzburg și opera sa referitoare la acest subiect publicată la Einaudi.
20. Se referă la *Actele autentice* ale lui Iustinian.
21. Textele din *Ciocanul vrăjitoarelor* sunt reproduse din a doua versiune italiană editată de Marsilio, 1995.
22. *Ciocanul vrăjitoarelor*, p. 352 (sublinierile ne aparțin).
23. Ibid.
24. Ibid., p. 353.
25. Ibid., pp. 361–362.
26. Ibid., p. 382.
27. Ibid., p. 386.
28. Interogatoriu luat Franchettei Borelli, 19 septembrie 1588. Arhivele Statului din Genova, Scrisoare către Senat n. 538, citată în J. M. Sallmann, op. cit., pp. 146–148; sublinierile ne aparțin.
29. Ibid., pp. 405–406.
30. Ibid., p. 419.
31. Ibid., p. 420.
32. Ibid., p. 432.
33. Cfr. E. Jong, *Vrăjitoare*, Rizzoli, 1983.

MARIE DES VALLÉES, SFÂNTA VRĂJITOARE

Ne aflăm din nou în Franța, în anul 1651. Călugărul capucin Louis François d'Argenton, preotul canonic Bertout și don Amelin primesc însărcinarea din partea monseniorului Bazire, locțiitorul episcopului, să cerceteze cazul neobișnuit al unei femei care trăiește la Coutances de 60 de ani.

Coutances este un orașel din nord vestul Franței, scăldat de apele râului Soulle și așezat drept în fața peninsulei Cotentin: un loc de frontieră, după cum o dovedesc repetatele atacuri suferite, după ce armatele normande l-au distrus aproape în totalitate în 866. În centrul orașului se ridică un superb exemplar de catedrală gotică, Sfântul Nicolae, și alături de ea se află sediul episcopal al celei care a fost capitala lui „pagus Constantinum“. Ne aflăm în plin centru agricol al Normandiei de Jos. Din nou o întâmplare cu o presupusă vrăjitoare se petrece într-un ținut al porcilor.

La 12 și la 13 septembrie, Amelin și Bertout o supun pe bătrâna femeie torturii și interogatoriului. E inutil să le mai descriem; sunt aceleași din totdeauna; victima pare a face parte dintr-un șir nesfârșit de femei în vârstă; interogatoriile, ca de obicei, sunt pline de capcane, conțin tot felul de subtilități ce balansează între înțelepciunea populară (bine cunoscută inchizitorilor) și probleme de teologie înaltă: prinsă la mijloc bătrâna se simte ca pusă la zid. La urmă se dă citire procesului verbal, în ale cărui afirmații femeia nu reușește să recunoască lucrurile declarate de ea judecătorilor și se revoltă. În ziua următoare este reluat interogatoriul: se încearcă influențarea femeii pentru a mărturisi că a fost, până în ziua aceea, înșelată de diavol: ceea ce se crede a fi un fenomen mistic, n-ar fi în realitate decât o falsă iluzie; vocile, pe care spune că le aude, sunt șoaptele diavolului: înșelătorie, Satana, damnațiune, bună credință, e posibil, dar și naivitate și predispoziție la ipocrizie, fenomene auditive mincinoase, o încredere în sine nemăsurată, prin urmare orgoliu, îngâmfare, toate acestea alcătuiesc imaginile

diavolului. Însurirea ne amintește de o altă femeie: tânără, Jeanne, tot așa de obosită ca și aceasta, care sfârșește prin a semna hârtia pusă în fața ei. Este acuzată că a confundat formele mistice cu expresia unei comuniuni nefaste cu diavolul. Femeia este năucită. Nu mai știe nici ea în ce și în cine să creadă. I se pune în vedere că trebuie să renunțe la practicile neobișnuite și suspecte, pe care le-a considerat până atunci și continuă să le considere drept vocația ei. Femeia e disperată, afirmă că singura ei dorință a fost să facă voia Domnului. Până la urmă se liniștește: îngenunchează în fața celor ce au chinuit-o și le promite că va respecta de acum înainte tot ce i se va cere. Primește binecuvântarea pocăinței și a împărtășaniei. Cazul pare închis prin victoria lipsită de cruzime, a câta oară, a sfintei Inchiziții: din nou o femeie simplă din popor, fără cultură, se supune Bisericii pentru binele său și salvarea sufletului. Diavolul este iarăși învins. Amelin și Bertout, reprezentanții lui Hristos, fac parte din echipa ce înscrie o nouă și triumfală victorie; pentru ei oboseala unei bătrâne pare a fi măruria oboselii și a extenuării ce l-a ajuns pe însuși Satana, războinic mereu gata de luptă, dar destinat pieirii.

Ne punem o întrebare mereu reluată, ce lucruri cumplit de rele va fi îndeplinit femeia aceea pentru a fi amenințată cu moartea; în ce fel putea să-i lovească, prin legăturile ei cu Satana, pe cei din jurul ei, sau pe nou născuți, vacile, porcii, pământurile și câmpiile; ce blesteme aruncase peste satele din jur și peste casele învecinate cu a sa; ce calomnii ascundeau pălăvrăgelile vecinilor.

Ceea ce urmează să fie scos la lumină este surprinzător și ne obligă să ne întoarcem în urmă cu mai bine de patruzeci de ani, atunci când bătrâna nu era o bătrână nefericită, ci doar o fetișcană. Înfățișarea protagonistei se schimbă pentru a semăna cu alte nenumărate sute de fete; dincolo de fața ridată și chinuită de o experiență demonică răsare chipul unei tinere țărănci, care pășește alături de un tânăr ca și ea, dar cu înfățișare nobilă, pe timpul unei serbări câmpenești de la începutul secolului al XVII-lea.

Figura femeii se schimbă dar nu și fundalul: în jurul tinerei se găsesc oameni simpli, fiind orfană de tată de la vârsta de doisprezece ani. Mai întâi a avut parte, încă din adolescență, de foame, a urmat teama de violența fizică și morală a tatălui vitreg, ca și de cea a familiei la care i-a fost încredințată.

Se schimbă înfățișarea: adolescența este plină de grație, dar nu cedează cu ușurință tinerilor curtezani; abia a împlinit douăzeci de ani. Un tânăr, pe care îl cunoaște probabil, o invită la dans, îi face curte, o atinge cu mâna, o salută, se îndepărtează după ce a fost

refuzat în mod constant. Tânăra, pe numele său Marie, nu îl va mai vedea din seara aceea: se pare că el părăsise satul.

Marie se întoarce acasă de la serbare, neliniștită. Ajunsă aici, o violentă durere fizică pune stăpânire pe ea, producându-i convulsii externe și interne. Pe cele exterioare le vede toată lumea, cele interioare sunt ascunse în sufletul tinerei: nu reușește să doarmă, trăiește cum s-ar spune pe un pat cu spini. Imediat oamenii încep să vorbească că ea ar fi dansat ca o nerușinată pe lângă un cimitir din parohia învecinată. Cazul este simplu pentru noi: epilepsie sau isterie, pe care leacurile de la țară nu reușesc să le trateze și cu atât mai puțin să le dea un nume.

Nu mai rămâne decât să fie dusă la un specialist în genul acesta de boli, un fel de magician care încearcă să abuzeze de ea și nereușind, o obligă să înghită un filtru pentru a o determina să se întoarcă la el: filtrul este foarte puternic, acționând și asupra vecinilor fetei, cei care au datoria să vegheze asupra ei pentru a o proteja, cufundându-i în somn. Lăsată în voia ei și a impulsului aceluia greu de stăpânit, tânăra luptă cu vraja, urlă, își smulge părul, se lovește cu violență. Unii afirmă că magicianul era un preot, rudă a familiei.

După trei ani petrecuți astfel, este dusă până la urmă la Coutances, în fața episcopului, monseniorul de Briroy. Marie îl întâlnește pe episcop și are o primă experiență de exorcism și de interogatoriu: cazul unei posesiuni diabolice pare confirmat. Țăranca răspunde corect la întrebările ce îi sunt puse în greacă, latină și ebraică, exemplu clasic de participare la metamorfismul lingvistic al infernului. Exorcismele sunt reluate, dar totul e în zadar: diavolul nu are de gând să plece și chiar explică de ce. Nu poate fi alungat din cauza unui domnișor din împrejurimi, căruia îi spune numele. Dar tânărul le-o ia înainte la toți și o denunță la rândul său pe Marie: o acuză de vrăjitorie către Parlamentul din Rouen. Marie este dusă la Rouen în 1614.

Rouen, alt oraș căruia vrăjitoria și diavolul i-au adus o funestă celebritate (e vorba de Jeanne, numele care ne însoțește de parcă vremurile și tinerele s-ar confunda într-o istorie ce revine mereu: voci, călătorii, atacuri, interpretări, procesiuni, interogatorii, și iarăși atacuri). Tradiția spune că în timp ce Marie se îndrepta sub pază spre capitala regiunii, niște bărbați i-au făcut farnece cu scopul de a o face să-și piardă fecioria... înconjurată, atacată din toate părțile, ca și când tocmai acest atac, interior și exterior, ar putea fi motivul predominant al vocației sale: o tânără a cărei minte și percepție despre lumea exterioară fuseseră deja de atâta vreme marcate de

ideea prezenței diavolului în vrăjitoare și în victimele farmecelor; întorcându-se doar puțin în timp o aflăm adresându-i lui Dumnezeu o rugăciune care nedumerește: să o primească la el ca pe o victimă de sacrificiu pentru toate vrăjile posibile și cele care au loc în regiunea în care trăiește, devenind țapul ispășitor al vrăjitoriei și al vrăjitoarelor.

Dacă unul din subiectele principale ale vrăjitoriei populare a fost tocmai cel al femeii devenite victimă, el poate fi regăsit la această tânără, asemănându-se până la ultimele consecințe: ea urmează a fi un receptacol al ispășirii și al suferinței, orice formă de vrajă căzând asupra ei, din propria voință.

Două secole după Jeanne d'Arc, Marie intră în orașul Rouen ce pare a sta sub semnul blestemului rugurilor ridicate aici: marile vitralii și turnul, înalt de 150 metri, ce-i strivește pe oamenii deveniți niște atomi neputincioși, au asistat la alte asedii (cel dorit cu tărie de fecioară, și următorul, cel al lui Henric al IV-lea) și măceluri (ale hughenotilor), comise în numele lui Dumnezeu. În acest timp, ca o ironie la adresa judecății omenești greu de înțeles, s-a ridicat palatul de Justiție, un atestat formidabil al reînnoirii arhitecturii civile. Sena, ca o lamă, taie în două părți orașul, capitala adevărată a Normandiei de Sus.

Presupusa vrăjitoare va rămâne la Rouen în jur de șase luni, singura mângâiere fiind prezența surorii căreia i se permite să locuiască cu ea la închisoarea ecleziastică (unde e condusă în primele șase săptămâni), dar nu și în încăperea de la Parlament, unde își va petrece următoarele patru luni și jumătate. În această perioadă are loc aprofundarea subiectelor examinate și elaborate mai înainte la Coutances; urmează ca ancheta, în ce o privește, să fie reluată în amănunt, pentru a înțelege dacă este cu adevărat o vrăjitoare; despre posesia diabolică nu mai este nevoie să se discute: prezența diavolului a fost evidentă.

E bine de subliniat că a fi posedat de diavol nu trebuia interpretat obligatoriu ca o mărturie de răutate sau de legătură voită cu demonul și deci vinovată; puteai să fii posedat și sfânt totodată, atâta timp cât însuși Dumnezeu îl lăsa pe Satana să fie, într-un fel, victorios asupra unei fete sau asupra unui bărbat. Adevărata piatră de moară care apasă pe umerii tinerei, când e supusă interogatoriilor, este acuzația de vrăjitorie (ca o culme a ironiei, sau dacă vrem, a tragediei, se interpune ideea bruscă a unui judecător, care o acuză că se prefacă a fi vrăjitoare pentru a putea primi vizitele unor călugări!), formulată de tânărul de tristă amintire și instigată de

prezența, pe teritoriul Normandiei, a unei femei care rățăcește afirmând că ea este Marie des Vallées și dedându-se la jafuri și delikte.

Deoarece prezența tematicii sexuală este evidentă, se inițiază analiza probatorie. Mai întâi proba virginității: Marie este examinată pentru a se constata dacă este sau nu fecioară. Bătrânul medic care o examinează confirmă condiția ei „intactă“. Dar nu e de ajuns: este rasă pe tot trupul și examenul este repetat. Inutil să spunem că rezultatul este același.

Atunci, după cum era obiceiul, pe trupul ei se caută un semn diabolic de participare la sabat, unde ar fi dansat cu diavolul, vânzându-se lui; căutarea semnului satanic avea loc prin împungerea cu ace a victimei, până la găsirea unui punct nedureros. Nici în acest caz Marie nu poate fi găsită vinovată.

Nu există nici o urmă deci care să ateste că s-a dedicat răului din propria voință; doar existența unei suferințe interioare și exterioare evidente; Marie este declarată nevinovată și trimisă înapoi la Coutances, unde în anii ce urmează se încearcă noi exorcizări asupra ei, fără rezultat; ba chiar demonii anunță că nu vor ieși, atâta timp cât va fi liber cel ce i-a trimis la femeia aceea.

Episodul (formele transmise prin tradiție ale aceluia episod) dezvăluirii vrăjitorului merită să se numere printre povestirile cele mai înspăimântătoare, aflate la limita dintre sfințenie și tenebre. Bărbatul, tânărul de la petrecere, înșelătorul care pronunțase acuzațiile de vrăjitorie, adus în fața fetei pentru a fi confruntat, exclamă indignat: Dacă i-am dat ceva vreodată acestei femei, să-mi fie înapoiat! Marie, care postește de trei zile, agitată și răvășită de diavolul ce vorbește din interiorul ei, exclamă, cu o voce cumplită și profundă: Da, așa am să fac, îți voi înapoia ce mi-ai dat. Aduceți-mi o farfurie! și cuprinsă de spasme groaznice vomită în farfuria ce îi este pusă în față o materie cenușie, informă, creierul unui copil mort: cei prezenți recunosc în forma aceea oribilă și lipsită de viață adevărul vrajei care a avut loc. Marie este în sfârșit eliberată de demon, dar și de ea însăși și de înțelegerea pe care o are asupra cutremurătoarei dimensiuni a lumii vrăjitorești și diabolice.

Sensul și motivul povestirii despre viața mistice din Coutances poate începe în realitate din acest punct. Dacă până acum povestirea despre persecutarea acestei femei putea să se numere printre tragicele tradiții populare, pe care le-a creat lupta cu vrăjitoria, din acest moment dimensiunea dramei capătă o profunzime deosebită.

Povestea despre Marie era doar un caz printre multe alte povești de vrăjitorie, acum aînge momentul diferențierii, ocupând prin excelență, în sfera tradiției creștine, spațiul dintre justiția Inchiziției canonice și compasiunea existentă în acea Inchiziție specială a sufletului omenesc, care a fost (și rămâne singura posibilă pentru credincios) suferința lui Hristos.

Proba mâniei

Următorii doi ani (din 1614 până în 1616) Marie îi petrece rugându-se. O rugăciune deosebită, pe timpul căreia îl imploră pe Dumnezeu să o lase să îndure chinurile infernului și să-și verse mânia asupra ei: ea a cunoscut răul în forma sa cea mai devastatoare, dar în mijlocul tenebelor a înțeles ce înseamnă prezența divină. Dumnezeu e iubire, spune epistola sfântului Ioan, dar Marie știe că dragostea și ura sunt fețele aceleași medalii: cu cât e mai mare dragostea cu atât mai profundă poate fi ura față de cel ce o refuză. Și vrăjitoarele o refuză. Cei care îl slujesc pe diavol o refuză. Pentru ei singura posibilitate de a se salva stă în faptul ca cineva să accepte să devină, din iubire totală, victima absolută a urei, în locul lor. Asta este credința fetei. Întregul drum al vrăjitoriei, printre ai cărei epigoni Marie se consideră, este cel al unei lumi lipsite de înțelegerea iubirii, ci doar a urei față de Dumnezeu. Episodul acesta trebuie consumat prin acceptarea și împlinirea lui. Sabatul interior pe care Marie pretinde că-l trăiește, primindu-l din chiar mâinile lui Dumnezeu, este un fel de cerință a unei implozii a sabatului satanic; noaptea chinuită a acestei femei vrea să atragă la sine nopțile răscolite de dansurile răului. Într-un anume fel Marie cere să fie purtătoare (în bine) a răului ce bântuie câmpiile Normandiei și ale lumii întregi.

Tema nopții întunecate, a „participării la masa păcătoșilor“, a salvării sufletelor pierdute nu este nouă în istoria sfințeniei și a misticei (o vom găsi perfect descrisă la sfârșitul secolului al XIX-lea la Thérèse de Lisieux, alt spirit extraordinar francez, chiar în termenii expuși mai sus); Marie o declară în limbajul său vizionar:

„Voi lua asupra mea mânia divină pe care o merită vrăjitoarele“, îi spune ea lui Iisus într-unul din dialogurile mistice.

Mântuitorul îi răspunde: „Nu ști ce ceri“.

Din nou Marie: „Iertare. Eu cer asta pentru frații mei care se pierd. Eu știu și văd iubirea divină căutând pe cineva care vrea să

sufere chinurile infernului și mânia Domnului în timp, pentru a-i elibera în veșnicie pe ei. Iată-mă. Luați-mă“.

Și când Iisus îi poruncește să pună capăt acestor cereri, ea răspunde printr-o ironie provocatoare: „Mă tem că nu aveți destule chinuri pentru mine“.

Și diavolul ascultă de Dumnezeu

Viața trăită de Marie pe timpul anilor de posesiune se petrece într-o dublă dimensiune: cea exterioară, copleșită de chinuri și de neputința adaptării la o existență obișnuită cotidiană și cea interioară în care predomină dialoguri precum cele relatate. Într-un fel, experiența răului și a durerii este menită a ascunde cea mai profundă și semnificativă experiență divină, până la a declara că posesiunea are loc din voința Domnului: diavolii care își manifestă prezența în persoana ei afirmă acum că nu mai pot dispărea deoarece însuși Dumnezeu le-a poruncit să rămână, împotriva voinței lor: ei își manifestă această supunere forțată provocându-i tinerei femei chinuri violente și repetate. În acești ani (vor fi cinci, din 1609 până la 1614), rugăciunea înălțată de Marie la cer, ca asupra ei să cadă toate răutățile vrăjitoriei, este îndeplinită și orice vrajă care are loc este pusă pe seama ei, iar ea este în stare să indice remediul cu care poate fi combătută, precum atunci când, cuprinsă de o agitație cumplită, ea a rugat pe cineva din apropiere să o ude cu apă sfințită, care pe corpul ei se umplea pe loc de ființe viermănoase ce se zbăteau până mureau.

Biografia despre Marie scrisă de Emile Dermenghem, la care ne referim și noi, își pune, în acest moment, întrebarea, ce se naște probabil în mintea oricărui cititor nedumerit: cât adevăr există într-o povestire hagiografică de acest gen și câtă legendă? Răspunsul e același pe care l-am da și în cazul altor întâmplări hagiografice (să ne gândim doar la *Floricelele* franciscane): dacă existența sa are o valoare de mărturie, așa cum ni s-a transmis, ea o are numai pentru alegerea făcută și dorința de a deveni un „simbol“. Și dacă Francesco d'Assisi făcuse o alegere simbolică, în sensul reafirmării armoniei creației în fața celui ce ne-a dat și ne păstrează existența, în cazul tinerei din Coutances este vorba de realizarea simbolului unei epoci „negre“ și crude: Marie pare a dori să afirme, cu toate puterile sale, că nu există tenebre atât de întunecoase care să ne îndepărteze de privirea și de prezența lui Dumnezeu. Un întuneric și un Dumnezeu cu care, totuși, lupta e mereu reluată:

„Asta-i tot ce poți face? Nu ești chiat atât de puternic! Privește, nu mă tem deloc de tine. Faci tot ce poți mai rău. Nu aștepta ca Dumnezeu să-ți ordone să mă lovești, e de ajuns că îți dă voie. Nu lăsa deoparte nici cel mai mic chin care mă va face să sufăr, fiindcă altminteri eu îl rog din tot sufletul să-și verse mânia asupra ta și orice supliciu să se dubleze dacă mă scutești câtuși de puțin... Dar ai grijă ce vei face. Eu nu sunt decât o amărâtă de furnică, iar tu ești un leu mare. Când leul o va învinge pe furnică, toți vor râde de el, căci s-a înarmat pentru a se lupta cu o furnică plâpândă. Dar dacă furnica îl va întrece pe leu, așa cum se va întâmpla cu siguranță, căci ea se bucură de ajutorul Domnului său, nedumerirea va rămâne înscrisă pe vecie pe fruntea ta”¹.

La sfârșitul perioadei de posesiune diabolică cauzată prin magie, tânăra se adresează din nou Domnului, pentru a-și afla propria vocație. Rugăciunea sa sună cam așa:

„Știi din tot ce am trăit cât de mare este neputința mea, de aceea mi se întâmplă să mă tem că, începând din acest moment, aş putea să-mi uit promisiunile și să fac contrariul celor spuse mai înainte... Dacă îmi cereți voința, iată o pun în mâinile Voastre: vi-o încredințez mereu și mereu fără cale de întoarcere. Și deoarece nimic nu e mai bine câștigat decât ceea ce se dă, O Dumnezeu sufletului meu, poruncește ca darul de Voi înșivă, pe care ați dorit să mi-l faceți, să-mi îngăduie și mie să mă dăruiesc, iar acest dar să fie atât de bine primit, acceptat și consumat... încât chiar dacă aş vrea, el să nu mai poată fi înapoiat, căci aceasta e, din grația Voastră, voința mea... Eu renunț la dreptul liberei mele voințe... liberul meu arbitru trebuie să fie privit de Voi ca lipsit de libertate... Așa cum Voi, modelul meu, nu ați putea păcătui din fire, tot așa să rămân și eu neatinsă prin har... căci este într-un tot adevărat că lucrările Voastre nu se distrug una pe alta iar harul și gloria nu strică ci aduc perfecțiune naturii”.

Eliberată de experiența demonică, Marie înțelege în acest punct al existenței sale semnificația cuvintelor libertate și sclavie. Și tocmai înțelegerea acestor două elemente bifrontale, experimentată în timpul existenței sale, o conduce la un raționament simplu, de femeie din popor: dacă demonul poate pune stăpânire pe o ființă umană nimicind-o, așa cum am simțit pe mine, iar Dumnezeu eliberează omul din posesie, asta înseamnă că prin dăruirea totală către Dumnezeu omul obține libertatea în forma și împlinirea sa cea mai perfectă. Libertatea umană are de ales între bine și rău; libertatea divină înseamnă alegerea doar a binelui. Prin urmare în

om trebuie să se petreacă un schimb între ceea ce vrea el (binele/rău) și ceea ce vrea Dumnezeu. Marie reinterpretează experiența totală a grației, depășind limitele filosofice și teologice: e pur și simplu o înțelegere a schimbului pe care trebuie să-l facă omul. Pe aceeași cale simplă, înțelegerea acestui schimb de voință se naște din experiența Împărtășaniei: Dumnezeu se dăruiește în totalitate omului și omul trebuie să îndeplinească același gest față de Dumnezeu.

Experiența mistică: schimbul de voință

În simplitatea sa mistică, Marie merge mai departe: dacă prin Împărtășanie Dumnezeu s-a sacrificat pe sine devenind asemeni omului și purtând păcatul lumii, credinciosul trebuie să parcurgă același drum: să accepte condiția propriului păcat până la consecințele extreme, adică îndepărtarea de Dumnezeu, așa cum a făcut Iisus pe cruce. Vocile celei care a fost posedată din Coutances o îndeamnă să devină „excomunicată“:

„Voi îi cereți lui Dumnezeu să se împotrivescă libertății voastre, dăruindu-v-o pe a sa, și în același timp gândiți să vă împărtășiți deseori. Dar dacă voința voastră este împiedicată și locul ei este luat de voința Domnului, nu veți mai face ceea ce veți vroi, nu veți mai lua cuminecătura atunci când veți dori; eu aș putea să vă interzic cu totul sfânta comuniune. Gândiți-vă bine la cele cerute“.

După ce i-a vorbit în felul acesta, Dumnezeu o invită să reflecteze timp de un an, continuând să facă comuniunea spirituală. La sfârșitul acestei perioade, Marie își încheie reflecția:

„Pot spune un singur lucru: urăsc atât de mult păcatul încât sunt gata să sufăr toate infermurile pe care Dumnezeu le poate crea, dacă e nevoie... Cu toate acestea, știind că (păcatul) nu se poate înfăptui decât prin voința mea, aleg minunata voință a Domnului, încredințându-mă ei pe cât pot, pentru a-și realiza în mine regatul său cu atâta perfecțiune încât păcatul să nu mai aibă cale de intrare“.

Din acel moment poziția ei față de sfintele taine se schimbă total: nu mai poate primi împărtășania; jurământul penitenței devine ceva absurd (ea nu se consideră fără păcat, dar nu găsește nimic de mărturisit); după lupte de tot felul, la sfatul îndrumătorilor ei spirituali, se abține. Asta va dura timp de treizeci și cinci de ani. Până în momentul de la care a început povestirea noastră:

intervenția locțiitorului episcopului de Lisieux și a tribunalelor inchizitoriale.

Dar în acești ani progresul spiritual și teologic al poveștii despre tânăra din Coutances se îmbogățește cu noi aspecte.

„Coborârea în infern“

„Astăzi trebuie să mori și să cobori în infern“, cuvântul lui Dumnezeu, ce însoțește toate experiențele făcută de Marie, se exprimă ca și ea cu o simplitate extremă dar teribilă totodată. Femeia se simte pradă unei frici de moarte și se destăinuie îndrumătorilor ei spirituali: „Așa trebuie să se întâmple, o simt, sunt sigură de asta...“

Se roagă împreună și din nou o voce, de astă dată mângâitoare, i se adresează: „Duceți-vă, eu sunt cel ce vă trimite“.

Unul din îndrumătorii și povestitorii vieții ei, monseniorul Renty, relatează:

„A avut atunci impresia că sufletul s-a despărțit de trup și în felul ăsta coboară în infern. Acolo a văzut un imens număr de suflete damnate care sufereau tot felul de *chinuri cumplite*. În primele trei zile însă ea nu a pățimit deloc; pleca și venea dinspre pământ spre infern și din infern spre pământ și aflându-se în infern auzea cum vorbesc ceiamnați între ei: Cine e sufletul ăsta care vine și pleacă așa? Nu am mai văzut ceva asemănător. Și o împroșcau cu mii de blesteme“.

La sfârșitul celor trei zile, în sfârșit, după ce a fost judecată în fața tuturor diavolilor de o bestie monstruoasă ieșită din adâncurile abisului, a fost condamnată să sufere pe pământ toate chinurile cuvenite crimelor de vrăjitorie.

Marie se găsește din nou confruntată cu problema atitudinii sale față de Biserică: pe trup să-i fie înscrise fărădelegile vrăjitoriei fără ca ea să fie vinovată. Cât poate fi de cumplită experiența răului universal din lumea farmecelor satanice, Marie o descrie de o manieră pe care nici un inchizitor nu și-ar fi putut-o imagina, cu autenticitatea caracteristică celui care simte pe propria carne ceea ce alții își pot închipui doar: accentul cade în această perioadă pe experiența mâniei divine. Ea rezidă:

„În faptul că damnații îl văd pe Dumnezeu atât de mândros împotriva lor și asta le provoacă un chin de nespus. Cu cât sunt mai vinovați, cu atât îl văd mai bine. Și ar dori să nu-l poată vedea deloc; dacă le-ar sta în putere l-ar anihila, dar îl văd tot timpul,

sau mai bine zis văd mereu mânia sa aprinsă la culme împotriva lor, și sunt împinși într-o disperare înspăimântătoare de faptul că Dumnezeu va rămâne veșnic Dumnezeu, pe care îl vor vedea de-a pururi atât de mâniat pe ei“.

Această neliniștitoare experiență de „vedere“ a lui Dumnezeu fără a putea muri, repetată cu atâta insistență, Marie o trăiește și la modul personal, prin faptul că „a preluat păcatul“, asemeni lui Hristos pe cruce (nu suntem departe de experiența de la Gethsemani, a sâmbetei sfinte și „Doamne de ce m-ai părăsit“): Dumnezeu însuși și toate creaturile sunt furioase pe ea; plină de dispreț este în mod special Maica Domnului, Sfânta Fecioară; disprețul pe care îl resimte Marie vine și din partea elementelor lipsite de viață, iar particulele cosmice cer răzbunare împotriva ei. Experiența răului, provenit din vraja răufăcătoare, adică întoarcerea naturii spre viciu, lovește în toate fibrele femeii. Așa sună un manuscris referitor la ea, ce nu a fost identificat:

„... vedea toate creaturile, pământul, marea, întrebând voința divină dacă îi este plăcut să le vadă cum o înghițeau și practicau pe ea chinuri deosebite; vedeam, spunea, până la cele mai mici particule care se repezeau să mă sfârâme și să răzbune în felul acesta prin mine jignirile aduse Creatorului lor... Pâinea pe care o mâncam părea o mișunare de viermi fiindcă în ea vedeam mânia lui Dumnezeu“.

Prin aceste descrieri, Marie ne dă o imagine a vrăjitoriei și a relexelor provocate de ea, de o nemaipomenită forță teologică și care depășește orice încadrare juridică încercată până acum; în cazul ei suntem în fața unei redefiniri a imaginărilor populare al epocii, dar trecut prin filtrul credinței și într-un fel suntem obligați să luăm în serios experiența răului pe care Închiziția doar îl bănuia, printr-o viziune înșelătoare și cu propria rațiune alterată de o imaginație sângeroasă. Ea merge și mai departe atunci când încearcă să explice teologic experiența sa spirituală:

„Mânia lui Dumnezeu este sufletul celor damnați și le dă o astfel de viață încât dacă ar fi tăiați în bucățele, fiecare părticică ar trăi ca un întreg“.

Un alt supliciu este viziunea propriului suflet, ca într-o oglindă ce-ți reflectă o imagine înspăimântătoare, cum nici cel mai rău dintre demoni n-ar putea fi, însoțită de experiența „furiilor infernale“ (și în acest caz imaginația cu care Marie ne descrie condiția omului lipsit de iubire este ușor de recunoscut în plan universal):

— o „foame“ teribilă sub forma unui leu atât de înfometat încât ar fi în stare să devoreze o planetă întreagă;

— disperarea, stăpâna infernului, care duce la un blestem neîntrerupt;

— invidia (o subspecie a foamei de orice, neputând avea nimic al său);

— setea: Marie nu va bea apă timp de trei ani. Unica dată când o va face, va vomita apa aceea sub forma unui păianjen.

Ochii săi nu văd altceva decât fantome; nu simte decât gusturi amare; nu percepe decât mirosuri urâte; pe tot corpul are senzația unor înțepături.

Marie a luat decizia finală: îi anunță pe doi preoți că se va sinucide. Ia un cuțit, întinde brațele înainte pentru a și-l înfige cu putere în piept. Dar nu are parte nici de această mângâiere: brațele se înțepenesc și nu le mai poate mișca:

„Cine sunt eu, oare? ce mi se întâmplă? Dumnezeu mai are totuși grijă de mine, dacă nu mă lasă să mă omor... Sunt încă pe lumea asta. Mă aflu în cameră. Și acolo, nu este masa... patul?... Mă pot salva încă“.

Hotarul dintre răul absolut, combătut de Inchiziție, și sfințenie rămâne un mister închis în ea; cum tot un mister va fi și hotarul dintre disperarea omenească, trăită în toate timpurile și locurile, și speranța propriei noastre existențe, aceeași și veșnică în fața credinței.

Răul de doisprezece ani

. Dacă la răscrucea Evului Mediu cu epoca modernă, Inchiziția a reprezentat marea experiență a luptei împotriva demonului și a răului, prin practicarea violenței față de cei ce erau considerați sclavii răului, Marie pare a merge, în interiorul aceleași lumi imaginative, pe o altă cale: cea a unei lupte cu dușmanul care se află în tine. Realizarea deplină a acestei căi e numită de biografii săi „răul de doisprezece ani“. El a constatat din două elemente: a prelua păcatele asupra ta, precum Iisus și-a dus crucea, și a suferi mânia lui Dumnezeu răsfântă cu totul asupra ta.

Inchiziția nu însemna altceva decât transpunerea pe pământ a mâniei divine, sub forma justiției, așa cum Marie a făcut experiența coborârii în infern, dar ea acum a ajuns să înțeleagă altfel lucrurile, fără a mai reduce mânia la ideea de justiție ci, în mod mai profund, la cea de iubire:

„Această iubire este mai cumplită și ne provoacă suferințe mai mari decât justiția însăși. Tot ce am suferit în infern din partea

justiției nu se poate compara întru nimic cu suferințele Iubirii din acești doisprezece ani. Eu iubesc justiția divină și o găsesc minunată de frumoasă, dulce și plăcută, dar Iubirea este de o cruzime neiertătoare și teribilă. Surâde tot timpul, dar lovește cu asprime. Când o văd, tremur. Când te plângi ei, îți răspunde râzând. Nu se știe încotro merge, nici unde te conduce, drumul ei este nebănuit“.

Început în 1621, răul de doisprezece ani se încheie în 1633: Marie a plâns până aproape de orbire. Este o femeie de 43 de ani. Drumul ei personal începe să capete dimensiunile unui parcurs plinar, îmbrățișând întreaga umanitate; temele compasiunii și ale justiției sunt readuse la matca sfârșitului vremurilor, într-o interpretare de mare forță escatologică:

„Nu vă îngrijorați (din cauza războaielor pe care le vedeți), îi spune Domnul nostru, dar trebuie să știți că atunci când va veni Iertarea mea pe timpul Marelui Încercări, ea va azvârli toți copiii pe ferestre și îi va zdrobi. Va omorî astfel toate păcatele care sunt născute de păcătoși. Și Iertarea mea Divină va împlini acest masacru... Dar nu o vor recunoaște. Vor crede că este Justiția, deoarece Iertarea va purta hainele Justiției“.

Marie percepe lumea în care trăiește în același fel în care o fac structurile ecleziastice ale timpului și oamenii din popor: o dezordine nesfârșită, o luptă neîncetată între forțele binelui și cele ale răului; când încerci să scapi de tiranie cazi în libertinaj; despotismul nu este câtuși de puțin imaginea Justiției divine; structura socială are la bază păcatul în care sunt adâncite toate clasele și cei care le aparțin; compromisurile politice sunt opusul puterii lui Dumnezeu; Biserica în sine nu poate scăpa de această condiție dramatică, încât Hristos îi spune femeii că „se află în Biserică ca un om cufundat într-o cloacă a infamiei, obligat să rămână acolo prin lanțurile cu care este legat, întrucât mila obligă“.

Comportarea femeii suscită inevitabil critici și bârfe; poziția sa în interiorul unei încrengături ecleziastice, ce încerca încă să depășească dramatica cotitură a Reformei protestante, avea ceva suspect: sarcina tribunalului inchiizitorial era tocmai de a scoate la lumină dacă, în afara suspiciunii, nu era vorba cumva de o stare anormală cu mult mai profundă, ascunsă poate în trecutul femeii (acea ciudată legătură cu diavolul).

Nu vom insista asupra părerilor tribunalului: mai important este că Marie, la sfârșitul acestui drum, reia o atitudine de supunere: Iisus o îndeamnă să îndeplinească, în fața tribunalului oamenilor, ultima cotitură din existența sa:

„În același fel în care v-ați dăruit Mie, Eu vă dăruiesc Bisericii,

pentru a hotărî cum va dori. Și dacă Biserica va porunci să renunțați la Mine, renunțați fără ezitare“.

Marie cade în genunchi în fața celor care au torturat-o și le promite că se va supune întru totul cerințelor lor. Din acel moment reîncepe să se spovedească fără a mai fi împiedicată de obișnuita stare de paralizie în fața preotului; în același fel se poate apropia din nou de cuminecătură. Nu o mai primise de treizeci și cinci de ani (în afara unei scurte paranteze în 1649).

În mod deosebit, Iisus îi adresase o frază pe care a dorit să o respecte întreaga viață, și care ia în ochii noștri forma unei judecăți finale asupra întregii istorii a Inchiziției:

„Vei ieși triumfătoare din procesul tău, deoarece eu îți sunt judecător!“

Posesiunea diabolică suferită de Marie des Vallées dobândește prin urmare, ca și întreaga ei existență, o puternică valoare simbolică, în sensul descris mai sus, de simbol al timpurilor din urmă, iar experiența vrăjitoarească și inchiizitorială se încarcă de o valoare metaforică privitoare la Judecata de Apoi și „Marea Încercare“. În 1651 unul din demonii care o posedaseră îi spune: „Vom pleca în curând. Eliberarea ta e aproape“. E vorba despre eliberarea unei femei care simbolizează omenirea. Dacă diavolul o va elibera pe Marie, înseamnă că va trebui să facă același lucru cu întreaga umanitate. Victoria este sigură:

„Domnul nostru, povestește Marie, la începutul răurilor mele, mi-a promis că într-o zi îmi va oferi un mare Jubileu, adică o iertare generală a pedepselor ce erau sortite pentru păcatele fraților și surorilor mele, adică a celor preluate de mine pentru ei și pentru care cerusem să sufăr pe timpul chinurilor din infern“.

Suferințele fizice și spirituale ale femeii din Coutances sunt o prevestire a convertirii lumești: Domnul o însărcinează să vorbească celor patru elemente cosmice, pământul, aerul, focul, apa, pentru a fi pregătite de Reînoire. Ea începe cu pământul:

„Cel ce m-a trimis la voi, pentru ca țarinile voastre să reînverzească, iar câmpiile voastre să se umple de flori... Eu sunt săgeata otrăvită care va ucide păcatul!“

Și tot așa: reînoirea pământului va cunoaște o dimensiune socială. Într-o perioadă nefericită din punct de vedere economic și al justiției sociale, abia ieșită din seria utopiilor umaniste și renaștentiste, Marie propune propria utopie:

„Iubirea va converti Păgânii, Mila pe eretici, Justiția va purifica Biserica“.

În 1655, un an înainte de moartea sa, Marie suferă încă o

transformare: posesiunea demonică și experiențele infernale înce-tează cu totul, pentru a lăsa locul unei condiții aproape infantile: vorbește, râde, se simte nevinovată ca un copil, nu mai suferă nici un chin, mănâncă fără greutate, tușește puțin, pare plină de sănătate în ciuda vârstei de șaiszeci și șapte de ani și a tuturor chinurilor. Relațiile ei cu lucrurile și persoanele se schimbă: numește pământul „maica mea dragă“. În prezența confesorului (părintele Giovanni Eudes) devine de o seninătate nebănuită la ea:

„Nu vă e teamă că vă înșelați?“

„Nu“, răspunde ea.

„Vă este frică de moarte?“

„Nu mai îmi este“.

„O așteptați?“

„Nicidecum“.

„Ce doriți atunci?“

„Să se facă voia Domnului“.

Primește maslu în seara de joi 24 februarie, iar în dimineața zilei de 24 își dă sufletul. Locuitorii din Coutances încep să vorbească despre ea ca despre o sfântă și trupul ei este disputat între catedrală și eudiști.

Într-o altă vineri noapte, pe 3 noiembrie 1654, un grup de vreo patruzeci de oameni înarmați pătrunde în Coutances. În dimineața următoare, la orele patru, maica de la parohia bisericii Sfântul Nicolae coboară să deschidă ușile: pe neașteptate un pâlă de oameni se năpustește în biserică prin intrarea principală și se îndreaptă spre capela Sfântului Iosif, de unde scot un cadavru pe care îl cară spre mănăstirea Misiunii eudiștilor. Cadavrul aparține răposatei Marie și de opt luni discipolii părintelui Eudes îl revendică bisericii parohiale. Se spune că Marie împrăștia un parfum de rozmarin; alții zic că au simțit un miros asemănător celui de brânză mucegăită.

Sfârșitul vieții celei care a fost Marie des Vallées este asemeni existenței sale: în disputa dintre cei ce o proclamau sfântă și cei rămași sceptici.

Note

1. E. Dermenghem, *Vie admirable et révélations de Marie des Vallées*, Paris 1926, pp. 36–37.

CONCLUZIE

Am ajuns la sfârșitul drumului nostru, nu fiindcă nu ar mai fi nimic de spus și de cercetat (din contra, poate că cercetarea abia de acum începe), ci din cauza efortului obositor de a fi spus (ceva) și cercetat.

Istoria oamenilor este un drum parcurs de spirit uneori în lumea aventurii; alteori în viața plictisitoare de zi cu zi. În orice caz drumul spiritual este un limbaj prin care timpul ne vorbește, un dialog necesar pentru înțelegerea existenței fiecăruia dintre noi.

Se poate întâmpla să ne identificăm cu Jeanne, cu Dolcino, cu Giordano; am putea încerca aceleași accese de mânie sau să fim orbiți de viziunile, violențele sau inteligența lor. Se poate întâmpla chiar să rămânem fascinați de ordinea socială care i-a lovit și care i-a înscris în istorie fără voia lor.

Datoria însă, a oricărei concluzii corecte, oricât de parțială ar fi, este de a duce până la ultima consecință tot ceea ce s-a discutat, de a ajunge cu înțelegerea până la marginea prăpastiei. Deoarece întrebarea clasică a oricărei istorisiri este: ce înseamnă au pentru noi toate aceste întâmplări? Răspunzând „nici una“ ne prăbușim în prăpastie, dar dacă răspundem „ceva anume“ suntem pe buza prăpastiei.

Inchiziția nu înseamnă un dominican; Inchiziția nu este Biserica

Această deducție e simplă și nu are nevoie de altă explicație, faptul a putut fi constatat. Inchiziția medievală este poate singura care poate fi numită „dominicană“ și „ecleziastică“. După cum doar prima cruciadă s-a putut numi cu adevărat creștină. Dar calitatea ei ecleziastică a fost una tipică pentru creștinismul medieval, când relația dintre puterea spirituală și puterea temporală nu reușise să depășească simpla complicitate.

De-a lungul întregului Ev Mediu, temporalul și spiritualul au dus o luptă pentru supremația puterii, pentru a-și asigura dominația asupra oamenilor și a popoarelor; dar pe timpul luptei nu s-au putut dispensa unul de celălalt. Așa s-a întâmplat și cu Inchiziția: cruciadele împotriva albigenzilor și împotriva lui Dolcino au fost expresia clară a unei alianțe ce avea nevoie de adversari pentru a nu se destrăma; ereticul era un dușman ușor de identificat și ușor de agresat. Inchiziția medievală a avut de înfruntat fenomenul eretic, dar ea a contribuit și la crearea lui: nu întâmplător violența „săracilor“, a „oamenilor buni“ ai lui Dolcino s-a putut dezvolta în momentul în care asediul inchizitorial ducea în mod sigur la martiraj. Dolcino a fost un, violent, asta e sigur, dar violența sa a fost cea a unui animal sălbatic atacat și rănit, lovit sufletește și fizicește. Întrebarea obligatorie care se naște spontan este: ce alianță între politică și credință a avut loc la poalele Muntelui Rubello?

Mai pe urmă, după cum s-a văzut, Inchiziția a reapărut în forma sa ecleziastică doar în cazul judecării vrăjitoarelor, identificate și ele cu o sectă eretică, de o putere extraordinară, deși greu de precizat într-o dimensiune a vizibilului. În vremea aceea, dușmanul adevărat era Reforma protestantă, înfrățirea a diavolului, dar care a reușit să scape de persecuție (avem în vedere și faptul, că înțelegerea politică nu mai mergea într-un sens unic: Luther a fost protejată unor conți și principii). Diavolul trebuia oricum atacat și asta se putea înfăptui cel mai lesne în spațiul supersitiției: delictul magiei a fost astfel pus pe același plan cu cel împotriva credinței și cu cel de lèse mǎiestate.

Cazurile numite Jeanne d'Arc, Giordano Bruno și Galilei au fost cazuri aparte: își aveau motivația proprie care le-a transformat în „modele“ precise ale acțiunii inchizitoriale. Nu este greu însă să recunoaștem că procesul intentat fecioarei a fost de cu totul altă natură decât teologic; în cazurile lui Bruno și Galilei în schimb s-a pus problema raportului dintre două lumi, cea științifică și filosofică modernă și cea a culturii ecleziastice tradiționale.

Inchiziția spaniolă, în sfârșit, a fost o adevărată Inchiziție politică: dorită de un rege, ea a avut drept scop consolidarea unei națiuni, bazată pe forme care nu se pot numi rasiste doar fiindcă rasismul nu apăruse ca idee în vremurile acelea.

Inchiziția a fost un instrument al puterii și ca toate instrumentele menite puterii a aparținut unei epoci și nu în mod special unei Biserici. Chiar „liberul“ protestantism nu s-a putut lipsi cu totul de el.

Prin urmare, Inchiziția nu aparține de „Ordo praedicatorum“, după cum nu aparține în mod exclusiv unui creștinism corupt. Ea a fost rodul unor vremuri și a unui mecanism social.

Mecanismul „temporal“:
pedepsirea cărnii;
Mecanismul „spiritual“:
pedepsirea sufletului

Ar fi total greșit să stabilim comparații între violența penală și civilă a timpului și cea ecleziastică; concluziile la care am ajuns și care ar duce la o absolvire de suprafață a creștinismului, considerat mai puțin crud decât instanța antagonistă, sunt valabile doar dacă nu am lua în considerare că puterea Bisericii (bine înțeles, a oricărei Biserici) se manifestă, în cel mai înalt grad, prin dimensiunea sa interioară și nu cea fizică.

Afirmăm, fără îndoială, că din punct de vedere al agresiunii fizice asupra omului, tribunalele civile au fost cu mult mai crude decât cele ecleziastice; dar, în privința agresiunii asupra sufletului și a spiritului omenesc, Inchiziția creștină s-a manifestat ca o forță greu de oprit și mai cumplită decât oricare alta. Toate subiectele evanghelice: iubire, milă, adevărul care te face liber, iertare, demnitate a omului creat, justiție, toate au fost folosite ca motivări în favoarea acuzatorilor, la care acuzații nu aveau dreptul încă de la început.

Care este crima înfăptuită de Jeanne? care este cea a lui Bruno sau Galileo? ce a înfăptuit rău Marie des Vallées? ce crimă a făcut femeia care a văzut-o pe Richella?

E greu de conceput și de definit cu precizie un delict precum cel de opinie, dar și cel în urma unei denunțări imediate sau a unei bănuieli greu de înlăturat.

Se spune că Inchiziția a temperat dreptul penal laic al vremurilor, că a căutat să-l îmblânzească, făcându-l mai suportabil. Poate că lucrul este valabil pentru Inchiziția romană. Dar în general tribunalul inchizitorial nu avea nevoie de prea multă cruzime pentru a-și afirma o dominație la care nu avea pretenții. A fost de o cruzime feroce, în schimb, la nivelul dominației asupra spiritului.

O altă întrebare se impune: astăzi, Biserica s-a eliberat cu adevărat de această necesitate de a cerceta sufletele, sau doar a transformat Instanța Supremă a procesului, a torturii și a rugului într-un Sfânt Oficiu al tăcerii și uitării?

Violența fizică nu mai există, dar cea morală și interioară a dispărut cu totul din tribunalele (ce încă n-au dispărut) ecleziastice?

Atunci când Biserica cere iertare pentru Inchiziția *aceea*, s-a hotărât să nu mai ancheteze?

Istoria, cercetată în profunzime, nu minte, și îi obligă pe toți, adversari și credincioși, să nu se mintă nici pe ei, nici pe alții.

Inchiziția este o „figură a spiritului“

Modelul inchiizitorial este fără întrerupere latent în orice societate puternică: discriminarea și certitudinea aduc împotrivirea; criza provoacă profeția.

Împotrivirea și profeția ne indică care este nivelul inchiizitorial al unei societăți. Toți marii acuzați pe care i-am analizat în acest volum erau expresia împotrivirii sau a profeției, sau a ambelor fenomene deopotrivă.

Împotrivirea și profeția sunt, asemenea Inchiziției, „forme ale spiritului uman“, modalități prin care spiritul omului se exprimă în istorie. Marii oameni ai Bibliei s-au impus, în interiorul tradiției, folosind aceste forme. Sfinții au combinat împotrivirea și profeția cu o a treia virtute: respectarea tradiției.

Francesco d'Assisi, deși a exprimat toate aceste trei direcții nu a fost supus cercetării; în schimb alți bărbați și femei, precum Tommaso d'Aquino sau Teresa d'Avila, a căror existență a stat sub semnul acestor trei elemente, au fost sau au riscat să fie.

Inchiziția devine transparentă și poate lua sfârșit când o societate puternică încetează de a mai considera drept primejdioase, pentru sine și propria supraviețuire, împotrivirea și profeția. Dimpotrivă, Inchiziția vădește slăbiciunea unei societăți care e mai degrabă violentă decât puternică.

Toate acestea par a fi un loc comun: cercetătorii culturii medievale și renescentiste subliniază că violența a fost una din caracteristicile dominante ale acelor epoci, astfel încât la o comparație a Inchiziției cu tribunalele civile, Inchiziția capătă o imagine de-a dreptul „bună“. Dar ar trebui adăugat că violența puterii și a societății nu este cu siguranță o prerogativă a secolelor trecute sau întunecate: societatea și puterea în trecut, ca și acum, continuă să gestioneze violența în cele două forme ale sale: stabilitate și apărare.

Mulțimea și frica

Epoca „vânătoarei de vrăjitoare“ este în acest sens semnificativă, deoarece introduce mulțimea ca protagonistă a vieții și a opțiunilor sociale (și penale): dacă în cazul lui Bruno sau al lui Galileo direct interesată a fost societatea cultă, vrăjitoarele încarnau proiecția imaginarului popular și a temerilor sale. A fost unul din puținele cazuri în care cultura populară a determinat în mod hotărâtor pe cea a elitelor: poporul credea (și crede) în existența vrăjitoriei și a magiei; credința sa este atât de mare încât o transmite și celor cu o cultură mai înaltă; el crede cu o simplitate ce îi este proprie, dar această credință se îmbină de minune cu ideea că magia ar fi o formă de înțelepciune.

Lupta împotriva vrăjitoriei este unul din rarele cazuri în care înțelepciunea populară s-a întâlnit cu cea cultă, pentru a se alia și a da naștere unui comportament și unei mișcări de mase fără egal. Puterea „vânătoarei“, ecoul ei a fost enorm: au fost condamnați nobili, clerici și săraci, de-a valma. Mecanismele au fost aceleași: denunț, frică, curiozitate, zel; la fel s-au perpetuat bănuielile de-alungul secolelor; mecanismul vrăjitoriei se regăsește în „coloanele infame“, până la Manzoni și după el. Vrăjitoarea și propagatorul de boli prin unsori dovedesc aceeași înțelepciune și provoacă o groază asemănătoare.

Nu e o întâmplare că figurile legendare din poveștile de groază ale secolelor XIX și XX se regăsesc deja exemplificate în veacurile precedente: licanthropul, omul mecanic (Golem sau Frankenstein, nu contează numele), femeia-pisică sunt arhetipuri ale imaginarului din toate timpurile. Cu atât mai puțin nu e întâmplător că în fenomenele inchizitoriale au fost implicați nu doar oameni ai Bisericii, descriși prin tradiție drept orbi și instabili mental, dar și oameni de știință, medici și filosofi. Orbirea, care a existat fără nici o îndoială, a atins mulțimea; o mulțime din care făceau parte săracii și bogații, oamenii ignoranți și cei cultivați.

Rugul cărților

Un alt fenomen care demonstrează că în centrul structurii inchizitoriale nu se află atât oroarea fizică cât cea interioară și pe

care noi nu l-am luat în discuție în mod deliberat, dar îl amintim doar aici, este auto da fă-ul cărților.

Inchiziția a ars în mod cert mai multe cărți decât oameni. Din două motive: din punct de vedere moral arderea cărților nu e la fel de crudă, aparent, precum arderea persoanelor; a arde cărți înseamnă eliminarea gândirii despre rău, mai primejdioasă și mai răspândită decât răul în acțiune.

Biserica înțelegea cu exactitate puterea teribilă pe care o avea ca vehicul cultura, mai mult decât exemplul viu și concret, în propagarea ideilor. Omorârea lui Dolcino însemna eliminarea unei surse de transmitere, dar arderea cărților elimina însăși transmiterea. Dacă ereticul putea fi la originea răului, adevărata problemă era tradiția răului.

Pe urmele întemeietorului său, Biserica a înțeles perfect că nu trupul reprezintă primejdia (ceea ce iese din trup sfârșește în hazna), ci inima: a lovi în carte, însemna a lovi inima.

Ne aflăm din nou în fața ideii că judecata inchizitorială nu s-a îndreptat împotriva cămii ci a spiritului și a conștiinței. Prin moartea cărții era ucisă conștiința. Anchetarea cărții însemna anchetarea conștiinței.

Indicele cărților interzise, pe care Sfântul Oficiu a continuat să-l publice după terminarea fenomenului inchizitoriu clasic, a fost dovada evidentă a controlului și a Anchetații conștiinței.

Atunci când Biserica cere iertare pentru faptele inchizitorilor ea nu se poate sustrage de a repeta cererea de reconciliere și în domeniul culturii și al dialogului.

Umberto Eco în *Numele trandafirului* a sesizat cu o extremă luciditate această comuniune dintre „judecarea omului” și „judecarea cunoașterii”, alăturând rugul (al cătealea) bibliotecii mănăstirii de procesul dolcinenilor prezenți acolo.

Marele Inchizitor

Adeseori literatura a preluat tematicile inchizitoriale pentru a se servi de ele, transformându-le și amplificându-le (să ne gândim la preotul din *Notre Dame de Paris* de V. Hugo), dar cea mai puternică imagine pe care ne-a oferit-o este cea născută sub pana lui Feodor Dostoievski în *Frații Karamazov*. În opera aceasta, figura inchizitorului devine cea a unui judecător absolut, antidumnezeiesc până la identificarea cu Satana însuși. Intuiția marelui scriitor rus este din cele care devin simbol: procesul care are loc se referă la om și

la fragilitatea sa, la posibilitatea de a fi liber și la realizarea fericirii; este un proces fără apărători, în care acuzatul este gol și părăsit; este un proces în care rezultatul este deja hotărât: vinovăția, fără scăpare; urmarea este moartea și infernul. Conținutul anchetei nu scoate la iveală o fărădelege; în mod paradoxal delictul poate chiar lipsi. Ceea ce contează este vinovăția, și nici un om, oricât ar fi de pur, nu este scutit: dimpotrivă, confruntarea are loc între Hristos revenit pe pământ și bătrânul inchișitor, hotărât să-l condamne pe însuși Hristos, în numele unei ipotetice realizări a fericirii umane. Hristos trebuie să fie interogată și condamnat, deoarece compasiunea sa îl obligă pe om la durere, condamându-l să aleagă; inchișitorul, în schimb, elimină durerea, arzând-o odată cu libertatea.

Devotamentul inchișitorului față de Biserică este devotamentul absolut față de o idee despre om, ce e departe de a fi creștină, spune Dostoievski, deși poate realiza creștinismul mult mai repede și mai bine. Este un paradox? Se poate, dar nu prea mare. Sfârșitul poveștii este un sărut, pe care Hristos îl pune plin de blândețe pe buzele bătrânului său temnicer. Dorința de iertare și reconcilierea Bisericii cu lumea, după delictele inchișitoriale, trebuie să treacă prin acest sărut.

Rugul

Concluzia nu poate fi decât rugul. Actul absolut și definitiv al acțiunii inchișitoriale, cel care o reprezintă perfect în imaginarul fiecăruia dintre noi. Rugul, o simplă stivă de lemne sau *quemadro*, o platformă de piatră, goală în interior, umplută cu lemne de foc, având pe laturi două găuri cu rol de cuptor, pe care sunt așezate patru statui, cele ale marilor profeți biblici (Isaia, Ieremia, Ezechiel și Daniel). Statuile sunt goale și folosința lor este atroce: vor trebui să primească corpurile vii ale condamnaților, care își vor găsi acolo o moarte lentă, gustând dinainte chinurile infernului.

Eretici, vrăjitoare, asasini, moriscos sau marrani sunt scoși din inchișori, în timp ce mulțimea, chemată de strigătele mesagerilor și anunțată mereu de știrea ce se propagă cu iuteală în împrejurimi, se îngheșuie pe drumul crucii și în jurul eșafodului. Apar condamnații, răvășiți de ultimele zile, de promisiunile repetate și de minciunile pe care le-au crezut; chipurile unora, sfidătoare și orgolioase, rămân înălțate și drepte, în timp ce se urcă în căruță, cu mâinile și picioarele legate, pregătiți pentru ultimul lor drum. Nu sunt îmbrăcați modest, dar poartă însemnele Bisericii brodate

pe sanbenitos împreună cu crimele lor descrise pe tunică, cu imagini de foc și de balauri. O frânghie le întinde mâinile de-a lungul corpului, strângându-se în jurul gâtului.

Procesiunea pomește. În față pășesc Soldații Credinței, devotați lui Pietro Martirul nebuniei catare, protector al Inchiziției; urmează crucea verde, culoarea lemnului care nu arde, învelită într-un alt văl negru, semn al doliului, ca și destinul celui ce urmează să fie ars.

Patru bărbați duc o lectică roșie – semnul Paștelui și al sângelui, cel prin care Hristos ne-a mântuit – pe care stă preotul care va celebra liturgia și va oferi anafura sfințită. Un al cincilea bărbat ritmează timpul cu un clopoțel: este ritmul înaintării și al îngenerării la care credincioșii se supun, făcându-și semnul crucii înspăimântați. După trecerea anafurei, urmează alte victime: contrastul între Dumnezeu glorios și nefericitul exemplar uman este evident. Mulțimea, gălăgioasă până acum, rămâne impresionată.

Pe lângă condamnați pășesc în plină glorie călugării: tunicile albe și pelerinele negre reprezintă contrastul dintre viață și moarte. Privirile lor sunt severe, nobile, austere. În tăcerea plină de uimire vocile lor se înalță, îndemnându-i la spovedanie pe cei întârziați: timpul acordat iertării este scurt, după cum și drumul vieții este îngust.

Între toți acești oameni și mulțimea poporului se disting câțiva soldați ai Bisericii și ai puterii seculare, uniți de măcel: armurile lor strălucesc în soare, săbiile strălucesc la șolduri și halebardele pe umeri. Copiii îi văd și înțeleg: ah, da, când vor fi mari, vor apăra și ei credința.

Procesiunea e lungă, emoția nu scade: urmează cei absenți de la judecată. Efigiile lor. Rușinoase, grotești, ironice, pline de cruzime. Cel care a scăpat de proces și de rug nu scapă de satirizare: marionetele fabricate din paie și bitum se clatină – se vor aprinde mai repede decât carnea – oribile în sanbenitos-urile lor. Copiii înțeleg: iată niște creaturi care tulbură visele, credința și pacea celor drept credincioși.

La sfârșit inchizitorii închid cortegiul. Sunt călare pe măgărițe tinere, precum Hristos la Ierusalim: lor le revine culoarea doliului, împodobită cu o cruce albă. Urmează steagul care nu se schimbă: „Exsurge Domine et judica causam tuam“, ridică-te Doamne, judecă cauza ta. Pe steag sunt scoase în relief semnele, măslinul păcii pe care judecătorul a dorit-o cu toate puterile sale; sabia care-l lovește pe cel ce nu vrea pacea.

Procesiunea înaintează prin mulțime, ajunge fără greutate la

catedrală. S-a adunat lume multă, și tot mai vin, mirosul cărnii arse se răspândește în aer, pătrunde în suflet mai înainte ca nările să o poată simți.

Condamnații sunt coborâți din căruță și conduși la tribună după o anumită ordine: un condamnat și doi dominicani pe lături, efigia unui absent și doi dominicani. Lumânările aprinse, cu flacăra clătinată de vânt. O presimțire. Mirosul focului pregătește holocaustul.

Preotul își ia locul, e gata pentru predica în care arată întregului popor cum te poți salva sufletește și trupește prin credință, în timp ce greșind, omul își pronunță propria condamnare. Numele celor vinovați se succed întru eterna lor dezonoare, însoțite de expunerea crimelor, pentru ca să afle toți: fiecare nume e un om, fiecare om înseamnă o condamnare. Prin gestul său Biserica îl respinge pe păcătos și îl încredințează brațului secular. Predica este bine alcătuită, pe înțelesul ascultătorilor: cu toții sunt atenți, distracția a dispărut.

În sfârșit, condamnatul e legat de un stâlp, deasupra rugului care e aprins. Piața se umple de urlete și de o altfel de lumină. Limbile de foc îmbrățișează carnea, limbile predicatorilor îmbrățișează mulțimea: exemplul și rugăciunea se împletesc.

Prin fața ochilor condamnaților se agită brațe și cruci, îndemnându-i la spovedanie și la pocăință.

Focul atinge picioarele, cuprinde hainele, se înalță spre mijloc, înconjoară șoldurile.

Fumul desenează figuri de demoni năucii, care fug din trupul condamnatului, se grăbesc spre infern.

Copiii privesc și înțeleg: răul va fi învins. Binele va fi urmat. Mâine se vor juca și îl vor judeca pe tovarășul lor cu pielea negricioasă.

Focul și fumul acoperă imaginile oamenilor care urlă, în timp ce marionetele tăcute ale celor absenți au ars deja: unii au strigat că vor să se convertească, alții au blestemat. Flăcările îi devorează și pe cei demni și pe cei nedemni.

Oamenii se întorc spre case.

BIBLIOGRAFIE

Despre Inchiziție în general

- A. Bertolotti, *Martiri ai gândirii libere și victime ale Sfintei Inchiziții în secolele XVI, XVII și XVIII*, Arnaldo Forni Editore, Roma 1891.
- R. Canosa, *Istoria Inchiziției din Italia*, Sapere 2000, 6 vol., Roma 1998.
- D. Cantimori, *Eretici italieni din secolul al XVI-lea*, Einaudi, Torino 1992.
- J. P. Dedieu, *Inchiziția*, San Paolo, Cinisello Balsamo 1990.
- F. Dostoievski, *Frații Karamazov*, Garzanti, Milano 1976.
- M. Foucault, *Istoria nebuniei*, Rizzoli, Milano 1998.
- S. Magister, *Sacrosancta Inchiziție*, în „L'Espresso“, 18 iunie 1998, pp. 16–110.
- I. Mereu, *Istoria intoleranței în Europa*, Mondadori, Milano 1979.
- L. Pelagatti, *Inchiziția revăzută*, în „Regno/Attualità“, 8 (1998), pp. 245–250.
- A. Prosperi, *Tribunale ale conștiinței*, Einaudi, Torino 1996.
- P. Tamburini, *Istoria generală a Inchiziției*, 2 vol., Bastogi, Foggia, 1982.
- J. Tedeschi, *Judecătorul și ereticul. Studii despre Inchiziția romană*, Vita e Pensiero, Milano 1997.

Studii despre Inchiziția medievală

- G. Berti, *Ereticii*, Xenia, Milano 1997.
- O. Capitani, *Erezie medievală*, Il Mulino, Bologna 1971.
- O. Capitani, *Evul Mediu eretic*, Il Mulino, Bologna 1977.
- C. Della Veneria, *Inchiziția medievală și procesul inchizitorial*, Bocca, 1939.
- U. Eco, *Numele trandafirului*, Bompiani, Milano 1996.
- Fra N. Eymerich, *Manualul inchizitorului*, A. D. 1376, Piemme, Casale M. 1998.
- Le livre secret des cathares. Interrogatio Johannis*, Beauchesne, Paris 1980.
- R. Manselli, *Erezie răului*, Morano, Napoli 1980.
- G. G. Merlo, *Eretici și erezii medievale*, Il Mulino, Bologna 1989.

- R. Nelli (sub îngrijirea lui), *Scritori anticonformiști ai evului mediu provensal. Eretici și oameni politici*, vol. II, Luni, Milano 1996.
- R. Orioli, *Fra Dolcino. Nașterea, viața și moartea unei erezii*, Jaca Book, Milano 1983.
- R. Orioli, *Venit perfidus heresiarca*, Institutul de Istorie Italian pentru Evul Mediu, Roma 1988.

Despre Jeanne d'Arc

- E. Ferrero, *Barbă Albastră*, Piemme, Casale M. 1998.
- R. Pernoud, *Ioana d'Arc*, Borla, Roma 1987.
- Rouen 1431. Procesul condamnării Ioanei d'Arc*, SE, Milano 1992.
- M. L. Spaziani, *Ioana d'Arc*, Rizzoli, Milano 1984.

Despre Inchiziția spaniolă

- B. Bennassar, *Istoria Inchiziției spaniole*, Rizzoli, Milano 1995.
- F. Ingegneri, *Torquemada, Cruzimi și secrete ale Inchiziției spaniole*, De Vecchi, Milano 1966.
- E. Kamen, *Inchiziția spaniolă*, Feltrinelli, Milano 1973.
- H. C. Lea, *Istoria Inchiziției în Spania*, Feltrinelli-Bocca, Milano 1978.
- A. S. Tuberville, *Inchiziția spaniolă*, Feltrinelli, Milano 1957.
- A. Zorzi, *Torquemada teoretician al Inchiziției*, în „Storia illustrata“, nr. 153 (august 1970).

Giordano Bruno

- M. Ciliberto, *Introducere la Bruno*, Laterza, Bari 1996.
- L. Firpo, *Procesul lui Giordano Bruno*, Salerno, Roma 1993.
- A. Mercati, *Procesul lui Giordano Bruno, cu anexă de documente despre erezii și Inchiziția la Modena în secolul al XVI-lea*, Città del Vaticano 1942.
- V. Spampanato, *Viața lui Giordano Bruno*, Gela, Roma 1988.
- F. A. Yates, *Giordano Bruno și cultura europeană a Renașterii*, Laterza, Bari 1988.
- F. A. Yates, *Giordano Bruno și tradiția ermetică*, Laterza, Bari 1995.

Galileo Galilei

- A. Banfi, *Viața lui Galileo Galilei*, Feltrinelli, Milano 1962.
- W. Brandmuller – E. J. Greinpl (sub îngrijirea lui), *Copernic, Galilei și Biserica. Actele Sfântului Oficiu*, Olschki Editore, Firenze 1992.
- M. Bucciantini, *Împotriva lui Galileo. La originile cazului*, Olschki Editore, Firenze 1995.

- S. M. Pagano (sub îngrijirea lui), *Documentele procesului lui Galileo Galilei*, Città del Vaticano 1992.
- A. Santini, *Cazul Galilei*, SEI, Torino 1996.

Michel Servet

- R. H. Bainton, *Michel Servet, hérétique et martyr*, Genève 1953.
- R. H. Bainton, *Lupta pentru libertatea religioasă*, Il Mulino, Bologna 1963.
- J. Boisset, *Calvin*, Edizioni Accademia, Milano 1973.
- A. Hollard, *Michel Servet et Jean Calvin*, în: „Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance“ (1945), pp. 171–209.
- R. M. Kingdon (sub îngrijirea lui), *Registres de la Compagnie des Pasteurs de Genève au temps de Calvin*, tome II, *Actes Théologiques du procès de Michel Servet*, pp. 3–47, Librairie E. Droz, Genève 1962.
- C. Manzoni, *Umanism și erezie: Michel Servet*, Guida, Napoli 1977.

Despre Inchiziția vrăjitoriei

- S. Abbiati – A. Agnoletto – M. R. Lazzati (sub îngrijirea lui), *Vrăjitoria*, Mondadori, Milano 1994.
- R. Cavendish, *Magia neagră*, Mondadori, Milano 1994.
- M. Centini, *Vrăjitoria*, Xenia, Milano 1995.
- M. Centini, *Animalele diavolului*, Rusconi, Milano 1998.
- C. Dexelmüller, *Magia, Istoria socială a unei idei*, Rusconi, Milano 1998.
- C. Ginzburg, *Brânza și viermii. Lumea unui morar din secolul al XVI-lea*, Einaudi, Torino 1976.
- C. Ginzburg, *Istoria nocturnă*, Einaudi, Torino 1995.
- E. Jong, *Vrăjitoare*, Rizzoli, Milano 1983.
- H. Krämer – J. Sprenger, *Ciocanul vrăjitoarelor*, Marsilio, Venezia 1996.
- B. P. Levack, *Vânătoarea de vrăjitoare*, Laterza, Bari 1997.
- A. Malossini, *Manual de vrăjitorie*, Vallardi, Milano 1995.
- J. M. Sallmann, *Iubitele vrăjitoare ale Satanei*, Universale Electa Gallimard, Paris 1995.

Marie des Vallées

- E. Dermenghem, *La vie admirable et les révélations de Marie des Vallées*, Paris, 1926.

Cuprins

Introducere	5
Biserica își revizuieste trecutul	5
Dincolo de legendă	6
Motivale și momentele apariției Inchiziției	7
Logica: refuzul diferențierii	8
Inchiziția ca <i>instrumentum regni</i>	8
Teroarea e creată și întreținută	9
Apariția abaterii	10
Metoda: strategia suspiciunii	11
Judecători ai sufletului	12
Cum poate fi abordată istoria Inchiziției?	13
DOLCINO	15
Oameni puri	15
Dumnezeu modifică modul de a judeca	18
Se propăvăduiește pacea, se așteaptă războiul	19
A venit vremea luării crucii	20
Inchiziția țese rețeaua proprie	21
„Puri“ împotriva celor „puri“. Pietro martirul	23
Sfârșitul ereziei catare	25
Prezența unui dușman favorizează organizarea unor trupe de apărare	26
De la „denunțul evanghelic“ la „denigrarea evanghelică“	26
Un instrument perfect împotriva ereziei	27
Sfidarea violenței	31
Docino cumplitul	33
Dolcino profetul	33
Dolcino războinicul	37

JEANNE	45
Visul lui Jacques d'Arc	45
După patru ani	46
Să înceapă procesul	49
Voci, magie și vrăjitorie	52
Supunerea față de papă, ascultarea conștiinței	54
„Semnul“ și sinuciderea	56
Cauchon acuză!	58
Jeanne mărturisește	61
Curajul unei fete	63
TORQUEMADA ȘI INCHIZIȚIA SPANIOLĂ	65
Tomás de Torquemada, inchișitor	65
Evreii sunt mincinoși chiar atunci când devin creștini	68
Torquemada recucerește credința; Regii catolici recuceresc Granada	71
Torquemada misogin	75
Torquemada nu are odihnă	79
Figura lui Tourquemada	81
Torquemada înfricoșează	82
Torquemada tulbură visele	83
Torquemada respectă secretul spovedaniei?	86
Torquemada, inchișitorul „bun“	87
Torquemada trece hotarele	89
BRUNO	93
Rugul fratelui Giordano	93
Povestea unui magician	95
Mocenigo este un trădător	97
Riscul rațiunii	98
Plecarea la Roma	107
Carnea și filosoful	113
Sosește clipa din urmă	115
GALILEO	123
Motivele unei confruntări	123
Caccini, Lorini și alții	128

Asediarea rațiunii	135
Un bolnav la Roma	138
Pedeapsă și umilință, abjurarea	144
SERVET: LATURA ÎNTUNECATĂ A	
PROTESTANTISMULUI	151
Grădina Inchiziției: povestea unui om curajos și a fugii sale neobișnuite	151
Geneva, orașul lui Dumnezeu, nu este prea ospitalier	152
Un umanist la curtea lui Carol al V-lea	153
Revoluția Renașterii	155
Servet și Calvin își scriu	156
Calvin ajută tribunalul Inchiziției	157
Misterul călătoriei lui Servet la Geneva	158
„Cealaltă Inchiziție“ acționează	160
O dispută teologică neobișnuită	162
Un trist auto da fé protestant	164
VRĂJITOARE!	169
Predica lui Niccolò Cusano	169
Părintele Heinrich și părintele Jacob publică un best seller	170
Papa este îngrijorat	172
Pietro Valdo este o vrăjitoare?	175
Un masacru ce durează trei veacuri	180
Vrăjitoarele zboară spre sabbat	185
Inchizitorii încep să acționeze	190
Judecătorii sufletului	191
Cum este judecată o vrăjitoare	194
Condamnarea vrăjitoarei	203
MARIE DES VALLÉES, SFÂNTA	
VRĂJITOARE	209
Proba mâniei	214
Și diavolul ascultă de Dumnezeu	215
Experiența mistică: schimbul de voință	217

„Coborârea în infern“	218
Răul de doisprezece ani	220
CONCLUZIE	224
Inchiziția nu înseamnă un dominican;	
Inchiziția nu este Biserica	224
Mecanismul „temporal”: pedepsirea cărnii; Meca-	
nismul „spiritual”: pedepsirea sufletului . . .	226
Inchiziția este o „figură a spiritului“	227
Mulțimea și frica	228
Rugul cărților	228
Marele Inchizitor	229
Rugul	230
Bibliografie	233